

KORUNK

MEGTARTÓ ÉS EGYBEKÖTŐ HA-
GYOMÁNY A NÉPRAJZBAN • NÉP-
BALLADÁINK ITTHON ÉS EURÓ-
PÁBAN • NÉGY MŰVÉSZ A NÉPI
KULTÚRA MAI SZEREPÉRŐL •
TASNÁDTÓL ÚJ-GUINEÁIG • MŰ-
VELŐDŐ KALOTASZEG • A MÁ-
GIKUS ÉS A TUDOMÁNYOS GON-
DOLKODÁS • TANKÖNYVEINK
NYELVEZETÉRŐL • GYIMESVÖL-
GYE, 1934 • SÜTŐ ANDRÁS MEMO-
ÁRJÁBÓL • ANDRÉ GIDE ARCKÉ-
PE • KÉT KÖLTŐ — KÉT REGÉNY

1969/11

F SZAM MUNKATARSAI

Bukarest

Bodor Pál
Borgeanu, Constantin
Brucan, Silviu
Cordun, Val
Hamar Márton
Pánzaru, Petru
Szilágyi Domokos

Arad

Glück Jenő

Csíkszereda

Molnos Lajos

Hétfalu

Seres András

Kolozsvár

Balogh Edgár
Benkő Samu
Csehi Gyula
Csetri Elek
Dani János
Faragó József
Herédi Gusztáv
Kántor Lajos
Ifj. Kós Károly
Könczei Adám
László Ferenc
Maurer Gyula
Mezei Lajos
Mitruly Miklós
Mohi Sándor
Murádin László
Ifj. Szabó T. Attila
Szegő Katalin
Szervátiusz Tibor
Szilágyi Júlia
Tar Károly

Marosvásárhely

Sütő András

Nagykároly

Benedek Zoltán

Nagyvárad

Maksai Sándor

Szatmár

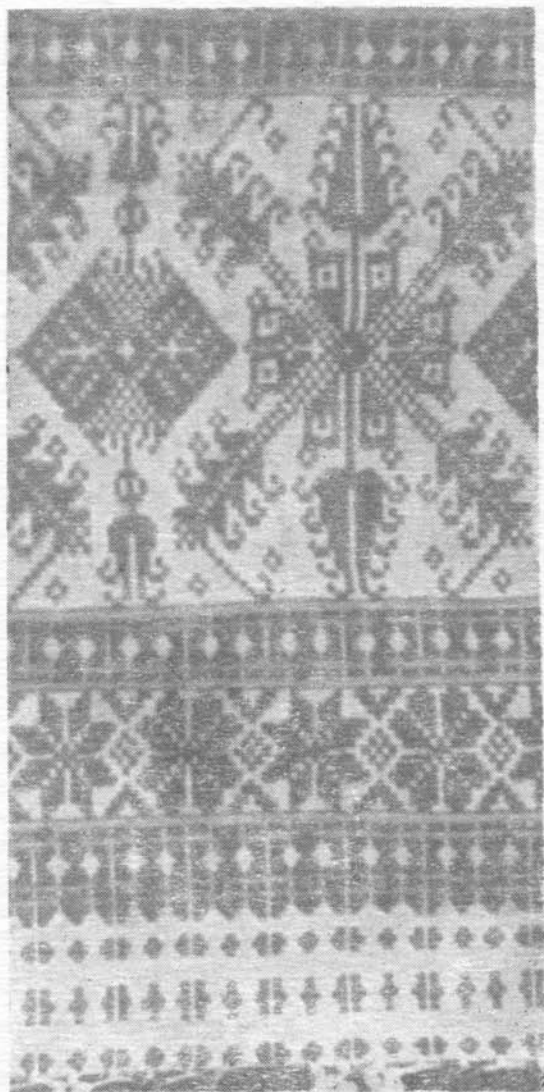
Gellért Sándor
Görbe István

Temesvár

Szekernyés János

Külföldi szerzők

Kósa László
Lévi-Strauss, Claude

*Hétfalusi csángó válltakaró
(Szentimrei Judit gyűjtéséből)*

KORUNK

havi szemle

CONSTANTIN BORGEANU PETRU PÂNZARU	A társadalmi élet vezetésének tökéletesítése	1591
BALOGH EDGÁR IFJ. KOS KÁROLY	Megtartó és egybekötő néphagyomány Hagyomány, fejlődés, sajátosság és egyetemesség a néprajzban	1597 1599
FARAGÓ JÓZSEF MITRULY MIKLÓS	Népballadáink itthon és Európában Krasznai mese	1603 1613
KÖNCZEI ÁDÁM SERES ANDRÁS	A népköltészet közösségi jellege gyűjtéséből: Barcasági csángó gyermek-folklór	1614 1622
GÖRBE ISTVÁN	Gligor Pinte a veresvízi néphagyományban	1623
BENEDEK ZOLTÁN	Tasnádtól Új-Guineáig (Bíró Lajos utazásai)	1629
GELLÉRT SÁNDOR VAL CORDUN	Tapossák szét a turbánom, A magány szikláján (versek) Balgaság és bölcsesség az etnológus szemével	1635 1637
CLAUDE LÉVI-STRAUSS MOLNOS LAJOS	A mágikus és a tudományos gondolkodás Balladarészletek	1641 1644
LÁSZLÓ FERENC SZILÁGYI DOMOKOS	Zenekultúra — népzene kultúra A költészet örökletes	1646 1651
SZERVÁTIUSZ TIBOR MOHI SÁNDOR	Népművészet, képzőművészet A művészet és a kor	1652 1655
HAMAR MÁRTON CSEHI GYULA	A populációs szemlélet a korszerű biológiában Centenárium a purgatóriumban	1659 1665
SÜTŐ ANDRÁS	Elmentek a piros lábú cankók	1670
HAZAI TÜKÖR		
TAR KÁROLY	Művelődő Kalotaszeg	1675
JEGYZETEK		
BENKŐ SAMU	Emlékezés az Erdélyi Múzeumegyesület megalapítására	1685
BODOR PÁL	Győzelem a gyávaságon	1687

NEMZETKÖZI ÉLET

- SILVIU BRUCAN A politikum viszonylagos önállósága a nemzetközi életben 1690

FÓRUM

- MURÁDIN LÁSZLÓ Még az ellenkezője se... 1700

ÉLŐ TÖRTÉNELEM

- CSETRI ELEK Napóleon híre Erdélyben 1703
DANI JÁNOS
MEZEI LAJOS Hol csángó ingben, hol vasutas ruhában 1710

IFJÚSÁG — NEVELÉS

- MAURER GYULA Egy vita margójára 1715
HERÉDI GUSZTÁV A tankönyvek nyelvvezete 1719

TUDOMÁNYOS SZEMLE

- IFJ. SZABÓ T. ATTILA Ember és világa (Élettől értelemig) 1723
SZEGŐ KATALIN Az ideológia alkonya? 1726
KÓSA LÁSZLÓ Budapesti levél a román népi kultúráról 1730
SZEKERNYÉS JÁNOS Nicolaus Lenauról és az ő társaságáról 1734

IRODALOM — MŰVÉSZET

- KÁNTOR LAJOS Városok — ködben és éjszaka (Kövek) 1738
SZILÁGYI JÚLIA Két költő — két regény 1742

LEVELEK A SZERKESZTŐSEGHEZ

- GLÜCK JENŐ Gaál Gábor aradi előadásai 1754
MAKSAI SÁNDOR Volt estis — az esti liceumról 1754

KRÓNIKA, TÉKA, TALLOZÁS

*Műmellékleten Mohi Sándor festményei, Szerváttusz
Tibor szobrai*

*Mellékleten moldvai csángó dalok
Rusek Ladislav metszete*

Kozma István, Németh Nándor, Szőcs Agnes grafikái, Finta Edit festménye

K O R U N K

ALAPÍTOTTA Dienes László (1926), SZERKESZTETTE Gaál Gábor (1929–1940)
Postacím: Cluj, Căsuța poștală 65, Piața Libertății 4–5, Republica Socialistă Româniea
Szerkesztőség: Kolozsvár, Szabadság tér 4–5. Tel.: 1 14 68, 1 38 05
SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG: Balogh Edgár (főszerkesztő-helyettes), Gáll Ernő
(főszerkesztő), Gáll János, Kántor Lajos, László Béla (szerkesztőségi főtájtár), Lázár
József, Szabó Sándor, Weismann Endre. Bukaresti szerkesztő: Aszódy János.
Str. C. A. Rosetti 43/a. Telefon: 167–465.

A TÁRSADALMI ÉLET VEZETÉSÉNEK TÖKÉLETESÍTÉSE

A szocializmus jelenlegi fejlődése, az a gazdag és sokrétű tapasztalat, amely hazánkban az új társadalmi rendszer győzelme során felhalmozódott, felszínre hozott számos meghatározó jellegzetességet. Ezek közé sorolhatjuk azt a szükségletet, hogy dinamizálni kell a gazdasági, társadalmi fejlődést és tökéletesíteni kell az állami élet vezetését, a társadalmi tevékenység és a társadalmi viszonyok minden formáját.

A társadalmi viszonyok tudatos, rendszeres tökéletesítése, a gazdasági-társadalmi, politikai-ideológiai és művelődési élet vezetésének jobbá tétele olyan szükséglet, amelyet az új rendszer építésének belső törvényei, a szocializmus és kommunizmus megteremtésének humanista célkitűzései, a tudományos-műszaki forradalom megfogalmazta és megkövetelte megújulási és korszerűsítési igények határoznak meg. A X. pártkongresszus eleget tett ennek a sokoldalú követelménynek, elméletileg általánosította az utóbbi négy évben felhalmozódott tapasztalatokat és kidolgozta a romániai szocialista társadalom gazdasági, társadalmi-politikai, kulturális-ideológiai fejlődésének irányvonalát.

A társadalmi élet vezetésének szükségszerű tökéletesítését meghatározó egyik tényező a szocialista társadalom dinamizmusának sajátosságából fakad, amely dinamizmus a társadalmi haladás mennyiségi és minőségi oldalainak új dialektikáját fejezi ki.

Egy időben a marxista irodalomban az a vélemény terjedt el, hogy a forradalom és az új gazdasági viszonyok kiépítése a mennyiségnek minőségbe való átmenetét fejezi ki, a szocializmus gazdasági alapjának későbbi felépítése pedig főleg a minőségnek mennyiségbe való átmenetét illusztrálja elméletileg. A hazánkban és a többi szocialista országban a szocialista viszonyoknak városon és falun való győzelme után, valamint az egységes szocialista gazdaság felépítésének körülményei között kialakult folyamatok bonyolultsága azonban azt igazolja, hogy — főleg a jelenlegi szakaszban — a szocialista társadalom dinamizmusa állandó jelleggel mind mennyiségi, mind minőségi vonatkozásban megnyilvánult.

Már a termelési viszonyok fejlődésének elemzéséből levonhatjuk ezt a következtetést. Amikor Marx kidolgozta a „termelőerő” fogalmát, nemcsak bizonyos eszközökre gondolt, amelyek lehetővé teszik kisebb vagy nagyobb mennyiségben bizonyos tárgyak termelését, hanem heterogén elemek közötti viszonyok egész rendszerére, amely nem az alkotóelemek egyszerű addicionálása, egymáshoz adása. E. Balibar, a marxizmus strukturalista szövegmagyarázója ebből kiindulva egyenesen úgy vélte, hogy nem helyes a termelőerők fejlődéséről beszélni, a Marx használta „szint” vagy „fejlődési fok” kifeje-

zése pedig a termelőőrkre vonatkoztatva az akkor uralkodó evolucionista nézeteknek tett engedmény volna. E felfogás szerint a termelőőrk mint társadalmi kapcsolatok elért, megszerzett erők, a megelőző felhalmozott tevékenység termékei, és az egész emberi történelem folytonosságának az alapját jelentik. Nem csatlakozhatunk e nézetekhez, de el kell ismernünk, hogy Balibar túlzó felfogására valamilyen módon magyarázatot ad az az egyoldalú kvantitatív értelmezés, amellyel gyakran a termelőők fejlődését megközelítik. A termelőők jelenkori fejlődése, a tudományos-műszaki forradalom is főleg a termelőők fejlődése szintjén és fokán jelentkező mély mennyiségi átalakulások felé fordítja a figyelmet.

Ezzel kapcsolatban legalább két vonatkozást szeretnénk kiemelni, mint lényegeset a termelőők fejlődésében hazánkban a jelenlegi szakaszban.

Az első vonatkozás az ún. csúcstechnikára vonatkozik — ilyen például az elektronika —, amely a mai feltételek között néha sokkal nagyobb mértékben kifejti a termelőők magasabbrendűségét, mint a termelés összvolumene. Eppen ezért a X. pártkongresszusnak az 1871—1975-ös ötéves tervre vonatkozó irányelvei ipari fejlődésünk egyik alapvető vonásaként emelik ki, hogy hangsúlyozottan növekednek egyes modern, a jelenkori műszaki-tudományos haladással szoros kapcsolatban álló ágak, nő a tudomány szerepe a termelőőkön belül. „Ami azonban — mutatott rá Ion Gheorghe Maurer elvtárs a X. pártkongresszuson az ötéves tervre vonatkozó jelentésében — az elkövetkező időszakban elsősorban jellemzi ezen ágazatok és egész gazdaságunk fejlődését, az nem annyira a mennyiségi növekedés, mint inkább a minőségi változás, ami legnyilvánvalóbban a szerkezet javulásában mutatkozik meg, abban, hogy valamennyi iparágban elsődlegesen azokat a részlegeket fejlesztjük, amelyek szorosan kapcsolódnak a jelenkori műszaki-tudományos haladás-hoz, mert így biztosítható az anyagi erőforrások és a munkaerő műszaki kapacitásának magasfokú hasznosítása, a társadalmi munka termelékenységének növekedése.“

A második vonatkozás: nagy fontosságot tulajdonítunk a tanügynek, főleg a műszaki és gazdasági oktatásnak, figyelembe véve az intellektuális tényező növekvő szerepét az anyagi termelésben. A termelőők mindkét, lényegében kvalitatív aspektusa az irányelvekben megjelölt alapvető célkitűzések megvalósításának irányában hat: hozzájárul a korszerű, dinamikus, hatékony szocialista gazdaság létrehozásához.

Az ilyen célok megvalósítása maga után von minőségi módosításokat is a gazdasági viszonyokban és a munka társadalmi megszervezésében, a tervszerűsítésben, ügyigazgatásban, ellenőrzésben, egyszóval a vezetésben, avégett, hogy az irányítás egyre inkább megfeleljen a társadalmi gyakorlat új szükségleteinek. A különböző gazdasági ágazatok, vállalatok közötti, valamint minden egyes vállalatban belüli bonyolult viszonyok megszervezése új kérdéseket vet fel, állandóan megköveteli az ésszerűsítést, az optimális feltételek megteremtését, az alkotó és újító munkát. Ezeknek a viszonyoknak a tökéletesítése túllépi a gazdaság szigorú kereteit, megköveteli az osztályok és társadalmi csoportok közötti kapcsolatoknak, az intézményi, politikai és jogi viszonyoknak, a nemzetiségi, családi viszonyoknak a fejlődését.

A szocialista építés egyik legjellegzetesebb tendenciája a jelenlegi szakaszban Romániában a társadalmi rendszert alkotó különböző részlegek és viszonyok közötti egység és összhang növekedése. A gazdasági tevékenység például szükségképpen megköveteli a tömegek politikai öntudatának fejlődését, a szocialista demokrácia szélesedését, a felelősség-tudat és kezdeményező szellem fokozódását, olyan hajlékony intézményi keretet igényel, amely lehetővé teszi minden dolgozó ember alkotóképességének magasabb fokú kibontakozását. Az elosztás szocialista elveinek következe-

tes alkalmazása feltételezi az erkölcsi tudat fejlődését, a méltányosság és igazságosság szellemének érvényesülését, és ugyanakkor hozzájárul mindezek fejlesztéséhez.

A fejlett szocialista társadalom meghatározó, jellemző vonásának, a társadalmi rendszer összetartó erejének és egységének magasabb szintre emelése — miként Nicolae Ceaușescu elvtárs a X. pártkongresszuson jellemezte — biztosítja a rendszer stabilitását és egyben megújodási készségét. Eppen ez a szocialista társadalmi életünk dinamizmusát jellemző alapvető tendencia, amely lehetővé teszi, hogy a társadalmi berendezkedés a maga egészében és az őt alkotó részrendszerek is a legjobb feltételek között tölthessék be funkciójukat.

Ebben a távlatban a szocialista társadalom humanizmusa, a társadalmi viszonyoknak valóban emberi kapcsolatokká való alakulása nem kívülről jövő eszmény, amely felé törekednie kell a társadalomnak, hanem a rendszer belső szükségletéből, hatékonyságának követelményeiből fakad.

A társadalmi dinamizmus olyan vonása, mint a bonyolultság, a növekvő stabilitás és egység felé irányulás, a funkcionalitás és hatékonyság magasabb szintre emelése, nyilván összeegyeztethetetlen az automatikus, spontán fejlődéssel. Ezek a tendenciák állandó erőfeszítéseket követelnek a koncepció és a koordinálás, az információs rendszer tökéletesítése tekintetében, valamint arra vonatkozóan, hogy biztosítsák az ügy ismeretében történő döntést, amely a szükségleteket ne statikusan, hanem a maguk mozgásában tükrözze. Ebből következik a szubjektív tényező szerepének kiszélesítése, a kommunista párt vezető szerepe növekedésének objektív szükséglete, valamint annak a jelentősége, hogy a szocializmus és kommunizmus építése végett sokrétűen tökéletesíteni kell a társadalmi élet vezetését.

Marx és Engels úgy fogta fel a szocialista és kommunista társadalmat, mint amely „felforgatja valamennyi eddigi termelési és érintkezési viszony alapzatát és első ízben kezeli az összes természetadta előfeltételeket tudatosan az eddigi emberek teremtményeként, lehántja róluk a természetadta jellegüket és aláveti őket az egyesült egyének hatalmának“ (Német ideológia. Művei. III. 1960. 66), olyan rendszernek, amelyben „a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik a természettel való anyagcseréjüket, ahelyett, hogy az mint vak hatalom uralkodna rajtuk; ezt az anyagcserét a legkisebb erő felhasználásával, az emberi természethez legméltóbb és ennek legmegfelelőbb feltételek mellett hajtják végre“ (Marx: A tőke. III. 1961. 786), olyan társadalomnak, amelyben „az egyének minden irányú fejlődésével a termelőerők is növekedtek és a kollektív gazdaság minden forrása bővebben buzog“ (Marx: A gótai program kritikája. Marx—Engels: Válogatott művek. II. 1963. 15).

Ezekben az idézetekben megtaláljuk vázlatosan azoknak a nagy problémáknak egy részét, amelyek a munkásosztály és pártja előtt állnak az új, a régítől gyökeresen különböző társadalom hosszas építésének szakaszában. A munkásosztály egy egész történelmi korszakon át arra hivatott, hogy állandóan fejlessze a termelőerőket, biztosítsa a tömegek magas anyagi és művelődési életszínvonalát szolgáló eszközt: a társadalmi munka egyre magasabb termelékenységét, tökéletesítse a termelési viszonyokat, az összes társadalmi viszonyokat, a társadalmi és szociológiai feltételek dinamizmusával, a szocialista társadalom belső struktúrájában rejlő kiapadhatatlan tartalékok mozgásba hozásával egy ütemben javítsa a szervezés és vezetés formáit.

Lenin kiindulópontul felhasználta Marxnak és Engelsnek a szocialista társadalomra vonatkozó elméleti vázlattevéjét, tovább fejlesztette és konkretizálta azt a Nagy Októberi Szocialista Forradalom megnyitotta új történelmi szakaszban, kiemelte, hogy a munkásosztálynak — miután megragadta a politikai hatalmat — be kell bizonyítania: „a szocializmus gigászi erőket rejt magában, s hogy az emberiség most fejlődésének új szakaszába lépett, mely a legfényesebb lehetőségeket hozza magával“ (Inkább kevesebbet, de jobban. Válogatott Művek II. 1949. 1026). Lenin előre látta a győztes szocializmus valóságát, s megállapította: „...most módot kapunk arra, ami ritkán fordul elő a történelemben, hogy megállapítsuk azokat a határidőket, melyek a gyökeres szociális változások végrehajtásához szükségesek, és most világosan látjuk, hogy mit lehet megcsinálni öt év alatt és mihez kell sokkal hosszabb idő“ (Hogyan szervezzük át a Munkás- és Paraszt-Ellenőrzést? I. m. 1011—1012). Végül Lenin kiemelte a kommunista párt és a szocialista állam feltétlen kötelezettségét, azt, hogy „figyelmüket teljesen a munka megszervezésére s a munkaminőség rendszeres és állandó emelésére összpontosítsák, amire a munkás-paraszt hatalomnak... oly nagy szüksége van“.

A gyakorlat igazolta, hogy az állami, társadalmi, gazdasági, politikai tevékenység az egész élet tudományosan megalapozott tudatos, tervszerű irányítása és e vezetés állandó tökéletesítése — a társadalom gazdasági alapjában és felépítményében bekövetkezett változásoknak megfelelően — objektív szükségszerűség, törvényszerű a szocializmus és kommunizmus építésében.

A társadalmi élet vezetésének tökéletesítése tehát a szocialista forradalom és a szocialista építés teremtette gyökeresen új feltételek között a szocialista társadalom dialektikájának, a társadalmi determinizmusnak lényeges, szintetikus kategóriája. Ez a kategória kifejezi egyrészt a szocialista társadalom megcsontosodástól mentes és állandó fejlődésben levő gazdasági-társadalmi és politikai szerkezetéből eredő szükségleteket, másrészt azt, hogy a szubjektív tényező — mindenekelőtt a kommunista párt, az egész társadalom vezetőereje — megérti és megvalósítja ezeket az objektív szükségleteket.

A X. pártkongresszus alaposan elemezte országunk fejlődésének jelenlegi szakaszát, az objektív társadalmi követelményeket és a társadalomban megjelent szubjektív lehetőségeket, magasabb szinten folytatta a IX. kongresszus megvonta általános vonalat, megjelölte az állam, a központi és helyi állami szervek általános tevékenységének, a tömegekkel kiépített kapcsolatok erősítésének, az egész nép társadalmi vezetésben való részvételét biztosítani hivatott szocialista demokrácia elmélyítésének konkrét irányát és feladatait.

Pártunk abból a marxi—lenini elvből indul ki, hogy a szocialista társadalom felépítése a tömegek tudatos műve, a saját sorsát szabadon formáló egész nép alkotó gondolkodásának és tevékenységének a gyümölcse. A szocialista és kommunista építés egyik elsőrendű posztulátuma: meg kell teremteni minden feltételt a dolgozók számára avégett, hogy részt vegyenek a közügyek intézésében, hallassák szavukat a társadalmi fejlődést érintő minden kérdésben. Miként a X. kongresszus dokumentumai rámutatnak, pártunk egyik alapvető feladatának tartja teljesíteni történelmi hivatását, azt, hogy szervezze és közvetlenül vezesse az új társadalmi rendszer sokoldalú elmélyülésének és tökéletesedésének folyamatát, hogy fejlesszen mindent, ami új és haladó a gondolkodásban és a társadalmi alkotásban, hogy szakadatlanul szélesítse a szocialista demokráciát.

Pártunk egységes és széles perspektívájú politikája azt célozza, hogy állandóan biztosítsa a termelőerők és termelési viszonyok összhangját, hogy szakadatlá-

nul tökéletesítse a gazdaság, az állam, az oktatás, a művelődés, az egész közelet szervezésének és vezetésének formáit.

A IX. kongresszus után pártunk Országos Konferenciája (1967) sokoldalú tanulmányozás alapján és a széles néptömegek véleményének meghallgatásával, valamint az előzetes tapasztalatokat felhasználva, egész sor szervezeti és törvényes intézkedést fogantatott, amelyek azt szolgálták, hogy a gazdaság, a vállalatok tervezési és vezetési rendszerének megjavításával, az igazgatósági bizottságok létrehozásával, a dolgozók közgyűléseinek intézményesítésével hozzájáruljanak az állam gazdasági szervező funkciójának tökéletesítéséhez. Megjavították az anyagi érdekelttség és a munka utáni javadalmazás rendszerét, ami lényegesen hozzájárul a dolgozók alkotó energiájának és készségének ösztönzéséhez. Az állami vezetésnek, a helyi gazdasági és közigazgatási egységeknek a tömegekhez való közeledése tekintetében pozitív eredménnyel járt a közigazgatási-területi megszerzésre, a néptanácsok létrehozására vonatkozó törvény, ez utóbbi jelentősen megnövelte a helyi szervek hatáskörét és felelősségét. Az oktatásra vonatkozó új törvény — sokoldalúan fejlett szocialista társadalmunk jelenlegi és jövőbeni követelményeinek megfelelően — mind mennyiségi, mind minőségi szempontból erőteljes lendületet adott a társadalmi tevékenység e fontos szektorának. Társadalmi rendszerünk állami és jogrendjének tökéletesedéséhez nagymértékben hozzájárult az új alkotmány, a büntetőtörvénykönyv és perrendtartás; ki fogják dolgozni a munka- és családtörvénykönyvet, a polgári törvénykönyvet és más törvényeket, amelyek arra hivatottak, hogy kifejezzék országunk új gazdasági és társadalmi, politikai valóságát, megszilárdítsák szocialista rendszerünket, növeljék a nép forradalmi vívmányainak védelmi erejét, elmélyítsék és szélesítsék a szocialista demokráciát.

Pártunk e tevékenységével életre kelti a szocializmus — e leghaladóbb és leghitelesebben demokratikus rendszer — egyik vezérlő elvét, s ugyanakkor eleget tesz azoknak a követelményeknek, amelyek a modern társadalom tudományos vezetésének koncepciójából fakadnak.

Lenin előre látta, milyen igényeket kell kielégítenie a sokoldalúan fejlett szocialista társadalomnak avégett, hogy teljes egészében bebizonyítsa magasabbrendűségét, a tökéletes rendhez viszonyítva. Hangsúlyozta annak szükségességét, hogy a társadalmi élet megszervezésének és vezetésének tevékenységében el kell sajátítani és alkalmazni kell a modern tudományos ismereteket. Lenin feladatul jelölte meg: „Tanulni, s aztán ügyelni arra, hogy tudásunk ne maradjon holt betű, vagy divatos frázis (ami bizony nálunk, minek tagadnók, igen gyakran előfordul), hogy a tudás valóban hússá és vérré váljék bennünk, hogy valóban és igazán mindennapi életünk alkotórészévé legyen“ (i. m. 1017). A jelenkori szocialista társadalomban, amelynek szerkezete és funkciói rendkívül változatosak, az élet és az állami, gazdasági, társadalmi-politikai és kulturális-nevelő tevékenység egységes és tervszerű vezetése nagy erőfeszítést követel arra vonatkozólag, hogy tudományosan megismerjük a társadalmi valóság minden dimenziójának jelentőségét, nyomon kövessük azok fejlődési ütemét és irányát, előrevetítsük a jövő optimális fejlődési útját.

A tökéletesítés fogalma kifejezi azt az élő, kommunikatív kapcsolatot, amelyet biztosítani kell egyrészt a társadalmi konkrétum — a társadalmi élet gyakorlata, amelyen belül állandóan új jelenségek, tények, kezdeményezések, tevékenységi formák jelennek meg —, másrészt a szervezés és vezetés tudományos elvei és módszerei között. A tökéletesítés kezdeményezést jelent a lappangó vagy menet közben felszínre kerülő fejlődési lehetőségek racionális, legjobb, tehát gazdaságos és ope-

ratív érvényesítésére, továbbá maximális hatékonyságot a társadalmi-emberi tevékenység minden aktivitás-típusában. Mindez azt eredményezi, hogy jelentősen megnő a társadalom- és humántudományok szerepe az új társadalmi jelenségek és folyamatok kutatásában, a szociális tevékenység és a társadalmi viszonyok tökéletesítési módozatainak feltárásában.

Pártunk mind elméleti, ideológiai és politikai, mind pedig a gyakorlati tevékenység síkján, a szocialista építés minden szektorában támogatja az új utakat nyitó alkotó bátorságot, visszaveri a rutint és a konzervativizmust, növeli az igényességet az elfogadott döntések minősége és hatékonysága iránt a társadalmi élet vezetésének legkülönbözőbb fokán.

Az egyre bonyolultabb társadalmi folyamatok és jelenségek irányítása, az előreláthatóan pozitív következményekkel járó döntések hozása megköveteli — az információk és az ismeretek rendkívüli sokaságának és változatosságának feltételei között — a sokoldalú látásmódot, a hozzáértést, amelyet csak magas szakmai képesítésű és tapasztalt személyekből álló kollektíva tud biztosítani. A pártunk által következetesen alkalmazott gyakorlat, a szakemberek széles körű konzultálásának a módszere azt szolgálja, hogy megtalálják a leghatékonyabb megoldásokat az állami, a gazdasági és a társadalmi élet döntő fontosságú szektoraiban. A jelenlegi szakasz egyik jellemző vonása az is, hogy egyre inkább nő az alapegységek és a helyi vezetőszervek illetékessége és autonómiája a tevékenységük jobb menetét érintő határozatokban. Ezzel következetesebben megvalósulnak a demokratikus centralizmus elvei, mindez ösztönzi a kezdeményezést és a saját felelősséget.

Az állami és társadalmi élet, a társadalmi viszonyok irányításának tökéletesítése mozgásba hoz olyan pozitív társadalomlélektani tényezőket, mint az együttműködés és versengés szelleme, a munkalendület, az alkotó bíráló és önbírálat kibontakozásához szükséges légkör, a maradi bürokratikus mentalitással és gyakorlattal, a tehetetlenséggel, a hibákkal és a szocialista viszonyok normáinak lábbal tiprásával szembeni kérlelhetetlenség szelleme.

Pártunk az állami, társadalmi és közélet minden szintjének és láncszemének tökéletesítéséért tevékenykedik. Ebben a bonyolult és hosszantartó munkában lényegbe vágó fontosságot tulajdonít az emberi tényezőknek, a kádereknek, azok magas politikai és szakmai illetékességének, kezdeményező és újító szellemének, igényességének, társadalmi felelősségtudatának, erkölcsi arculatának. Széleskörű tevékenység folyik azért, hogy a párt és az állam aktivistái elsajátítsák a vezetés tudományát és művészetét, tökéletesítsék munkastílusukat és módszereiket, hogy a szocializmus, a hazaszeretet és a szocialista nemzetköziség iránti odaadás szellemében neveljék őket.

Megjelent a Lupta de clasă 1969. 9. számában. Rövidített szöveg.

MEGTARTÓ ÉS EGYBEKÖTŐ NÉPHAGYOMÁNY

A nyár végén Bukarestben lezajlott nemzetközi folklórfesztivál és népmese-kongresszus a maga kettős foglalatában felszínre hozta a hagyományos népi kultúra nemzeti és nemzetközi jelentőségét, tudományos és művészi feladatait, muzeológiáját és napi gyakorlatát. Saját munka- és hatáskörünkön belül most rajtunk a sor, hogy fokozott figyelmet szenteljünk a hazai magyar etnográfiai és folklórkincsnek, megkeresvén annak a kívánatos integrációnak a lehetőségeit, melynek során a néphagyomány nálunk még bőven található és élő nyersanyaga sajátos nemzetiségi kultúránkba szívódhat fel, hogy kellő súllyal vehessük ki részünket a román szocialista nemzettel közös társadalmi feladatok teljesítéséből.

Nyilvánvalóan elsősorban érvényt kell szerezniük a népi kultúra megismerésének, elhárítva az akár régi osztályelfogultságokból, akár elidegenedésből származó közönyt, sőt lebecsülést, mellyel nemcsak a néphagyományoktól régen elszakadt rétegek, hanem maguk a hagyományokat megőrző rétegek is az évezredek és évszázadok során felgyült emberi értékeket eltékozolják. Mint már a múlt század polgárisodásakor, a kapitalista ipari forradalomban, úgy ma is, a szocialista módra gyakorolt tudományos-műszaki forradalom idején, társadalmi és műveltségi struktúrák ütközését éljük napról napra. s a törési vonalak mentén — ha nem ügyelünk — értékek kallódnak el. Ilyenkor jellegzetes a provincializmus előtérbe jutása, ami nem más, mint az eredeti újratermés feladása és könnyelmű behódolás pillanatnyi divathullámok merkantilizmusának. Ez a „mucsaí kozmopolitizmus“ (ahogyan Illyés Gyula nevezi) a sznob kispolgár tompultságával szemléli a változásokat, a hagyományok benne eldugaszolódnak, érzékei elkorcsosulnak, ismeretlenül tekint szét maga körül, magatartása és alkotó kedve nincs, s míg új közösségbe nem integrálódik, marad robot- és esztrádember. Nem vele szemben, hanem érte kell megnyerni a művelődési forradalmat, mely új motivációt tud adni létünknek itt és most, múltunkba ágyazódva és jövőnkre tárulva.

Nemcsak a tudományos begyűjtésre és feldolgozásra gondolunk tehát, amikor etnográfiaink, folklórunk jelentőségére hivatkozunk. Hagyományról — sokszor már csak törmelékről, maradványról — van szó, mely a maga módján még értelmezhető, de egy magasabb közösségi életbe való beillesztés nélkül szükségképpen elhal. Éppen azért, hogy ne vesszen el, kívánjuk tárgyi és szellemi jellegzetességeit tárlatok és közlések, elraktározások és laboratóriumi elemzések restauráló műveletei után visszacsatolni egyrészt népéletünk „cselekvő“ művelődésébe (rádító, színház, sport „befogadó“ hallás- és látásélményeinek kiegészítéséül — játék- és sikerélményé), másrészt új, modern irodalmunkba és művészetünkbe.

A művészetetnológia ma világszerte termékenyítőleg hat a korszerű kultúrák integrációs folyamataira. Tudjuk, hogy a szokványos távlatokon nemcsak előre tört át a kozmikus világkép, hanem hátra is, a prehistória szinte

végtelen érzékelhetősége felé, megnyílt az egyetemesség. A régi eszmélkedés korlátai felszakadtak térben is, megmutatva nagyságában az egész emberiséget, Ázsia, Afrika, Dél-Amerika, Oceánia gyarmati visszaszorítottságból előzúduló energiáival. Ebben a gondolati kiteljesedésben, mely nemhogy elszakítana a valóságtól, hanem kis távok helyett annak általánosságába kapcsol be, a nyelv, írás, kép, szobor, épület, mozgás, életforma újra képlékennyé válik, s befogadja mindazt, amitől elszakadt, s aminek folytatásaként több lehet mai magánál. Az etnográfia, a folklór mélyen és ősien emberi gyökérezete a mi romániai magyar irodalmunk és művészetünk felfrissítéséhez is hozzájárulni, dialektikus egységben a termelésbeli tudományos-műszaki előbbrejutással, ha tudatosan vállaljuk népi bölcsességének, nyelvi fordulatoságának, képgazdagságának, fantázia-kibontásának, érzékletességének, közösségi mi-voltának újratereztését a mi fokunkon, a mi munkánk és szórakozásunk szerint, a mi gondolatosságunk eredeti bővítésére.

Gondoljuk csak el, hogy a népiség forrásvidékéről eddig is mit kaptunk. Pedig Kós Károly transzilván építészete, Tamási Aron székely szürrealizmusa, Szentimrei Jenő kalotaszegi színpada, Salamon Ernő erdei munkás-folklórja, Gellért Sándor balladás gajdolása, Sütő András mezősegi emlékezése, Kányádi Sándor, Szilágyi Domokos, Király László, Farkas Árpád gondolati lírája, Szervátiusz Jenő és Tibor szobrászata, Oláh Tibor zenéje, Bandi Dezső táj-íparművészete (és szerencsénkre gazdagon folytathatók a sort) előjelzés csupán mindabból, ami honi magyar kultúránkból ígérkezik, ha az integráció hevében és menetében tovább fejlődik, s valójában új-népvé demokratizál és forrósít át mindent és mindenkit a hagyomány-nedv, az új strukturálódásra korszerű lehetőséget nyitó népszolgálati-nemzetiségtudati szintézis. Ez természetesen csak egyik ere-ága annak a bonyolult és bő összetételnek, melyet sajátos irodalmunknak és művészetünknek tudunk. Városos hagyományunk, könyv- és iskolaemlékezésünk, feudális és polgári örökségünk, munkásmozgalmi eszmekincsünk éppen olyan „gyökér”, mint a népiség, s ha ma ezt a jellegében inkább falusi-paraszti folytonosság-áttélt sűrgetjük, egyáltalán nem kizárólagosságot, hanem el nem hanyagolandóságot tulajdonítunk értékeinknek.

Különböen sohasem gondolunk mítoszra (bármennyire kísért is még egy „narodnyik“-vád), hanem ellenkezőleg, a múltbanezés feloldására, a nosztalgia-nélküliségre, a demitizálásra, abban az értelemben, hogy tanuljunk a hagyományból, de ne süllyedjünk el benne. Szívünk belőle erőt, akár zene- és dalkultúránkról, mozgásművészetünkről és táncainkról, operánkról van szó, akár a város- és falukép alakításáról, kifejezéstechikánkról vagy szokásainkról, de ne rekedjünk a gyökérezetben, hanem fogadjuk felemelkedve ország és világ esőjét, beporzását. A román példa vonz és bátorít: látjuk a román nemzet modern önmegvalósítását a szocialista tanítás földrajzi és történelmi adottságokra alkalmazott realizmusával, s tanúi vagyunk annak is, hogy ez a nemzet szerencsés időben korszerű erővé tudta átváltani népi hagyományait. Sorsproblémáink közősek, de mi nemcsak tanulni akarunk az együltélésből, hanem adni is a közösbe sajátunkból.

A feudális és polgári tradíció sokszor szembeállított népeket, a néphagyományok azonban mindig összekötöttek. A népélet mélységein más volt a törvény, mint felül. Ha — mint felszabadulásunk kezdetén is — következetesen a néphagyományból meritünk, tesszük azért, mert nemcsak megtart,

hanem természetes módon és keretben egybe is kapcsol másokkal. A tudományos kutatások bizonyítékai szerint a román és a magyar etnográfia, folklór ezerszeresen fonódik egymásba, s együtt a szomszédságba.

Hagyományaink használatával úgy alakíthatjuk gondolatilag a jövőnk valóságát, hogy az sohasem utópia, hanem adottságainknak megfelelő realitás legyen. Az etnográfia, folklór ezért fontos tényezője a nemzetiségi önismeretnek és öntudatnak, mégha csak az egyik tényezője is (mindenesetre hasonlóan fontos alaptényező, mint az anyanyelv vagy a biológiai folytatódtás). Élünk lehet és kell is vele, viszont csak akkor tudunk vele élni, ha nem fetiszizáljuk csodának, hanem újraöntjük, újra teremtjük a mai mondandó, a mai helyzet, a modern életigények, a szocializmus követelményeinek megfelelően.

Balogh Edgár

Hagyomány, fejlődés, sajátosság és egyetemesség a néprajzban

Közvetlen tárgya, a néphagyomány, nemkülönben összefüggéseket és folyamatokat feltáró összehasonlító módszere, valamint a hagyományok s az egész népi műveltség mibenléte, eredete, fejlődése, egyetemes és helyi sajátosságai megismerésének feladata a néprajz helyét az önálló tudományok sorában jelöli ki. Ennek ellenére a dilettantizmus a néprajzban csupán különféle ötletek „alátámasztására“ alkalmas adattárat lát, s még a jószándékú gyűjtők körében is gyakran élnek a néprajz különféle hiányos vagy homályos megfogalmazásai.

Nem lehet célunk itt a néprajz valamiféle „szaktudományos“ definíciója. Viszont sok homályosság elosztható vagy tisztázható a néprajz, ennek tárgya, célja, módszerei tekintetében már azzal is, ha megállunk kissé a néprajzi terminológia néhány leggyakoribb fogalmánál. Ilyen fogalom mindjárt a már eddigi sorainkban is kikerülhetetlenül előfordult hagyomány, fejlődés, egyetemesség és sajátosság.

*

A népi műveltség különféle jelenségeiről, a néphagyományokról a köztudatban máig elterjedt az a felfogás, miszerint ezek valami „eredeti“, valami „ősi“ állapotot őriznek. Viszont a szakszerű vizsgálat során hamar kiderül, hogy bármely közösség, akár egyetlen falu hagyomány-állaga történetileg nem egységes: egyes elemei a letűnt korok különböző viszonyainak bélyegét hordják magukon.

A néprajzkutatás egyik elsőrendű feladata éppen az, hogy a terepen (a jelenben) regisztrálható népi műveltség, hagyomány-állag összetételét, különböző korú (ősi, feudális paraszti, XVIII. századi, városi eredetű) rétegeit, ezek alakulását, valamint az egyes hagyományok változásait vizsgálja, megállapítsa.

A bármikor élt felületes szemlélő hajlamos arra, hogy a hagyományokat valami merev elemekként fogja fel, és így ezekben vagy az újtások gátjait lássa, vagy pedig ellenkezőleg, megszűnésükön keseregjen. Így siránkozik közel három évszázada, Apor Péter óta, az erdélyi nép-

szokások figyelőinek hosszú sora a „réginek“ az „új divat“ (Apornál „náj módi“) általi „megrontása“ felett. Azonban a tények nyilvánvalóan megcáfolták mind Apor keserű jóvendőlését (hiszen a századok múltán is él hagyományos székely viselet, lakodalmi vagy temetési szokás), mind másokét. A hagyomány nem tűnt el, legfennebb átalakult a gazdasági és társadalmi viszonyokban, a nép életmódjában és gondolkodásában bekövetkezett változásoknak megfelelően. Ilyen tényezőknek tulajdonítható például Mezőköbölkúton a lakodalomtartás „jeles napjá“-nak megváltozása: a századvégi tagosítást követően a téli farsangról a májusi „zöld-farsang“ idejére, valamint — az első világháború után — keddről vasárnapra való fokozatos áttételével.

Az általános emberi tulajdonságokkal továbböröklődő hagyomány megjelenési formája szükségképpen korhoz, emberöltökhöz kapcsolódik. Legtöbb hagyományunkról, melyeket az adatközlők „régí“-nek mondanak, a tüzetesebb vizsgálat kideríti, hogy megfigyelt formájában alig néhány évtizedes. A hagyományok alakulását megállítani — valami romantikus-statikusan elképzelt alapján — éppoly hiábavaló szándék, mint szembe szállni — a hibásan értelmezett racionalizmus nevében — magával a hagyományok létezésével. Erre a következtetésre jutott a zenei néphagyományok kiváló kutatója, Kodály Zoltán is, mikor megállapította, hogy a néphagyományok változásával szembeszállni, egy természetes történeti folyamatnak gátat vetni hiábavaló törekvés, ugyanakkor viszont „a hagyomány formái változhatnak, de lényege ugyanaz marad, amíg él a nép, amelynek lelkét kifejezi“ (*A magyarság néprajza*. Budapest, 1941—43. IV. 68).

Ezért van, hogy mind a népzene, mind a népi kultúra bármely más területén is a mai gyűjtő éppoly eredményes munkát végezhet, mint kutató elődei. Ma is csakúgy vannak a hagyománytól „hitetlen“ módon elszakadni vágyó „újító“ ifjak és a „régí“-hez ragaszkodó „maradi“ idősök, mint Apor Péter vagy Kodály Zoltán idején voltak. Az is igaz viszont, hogy a népi kultúra folyamatos létezése korántsem mentesíti a kutatókat ama felelősség alól, hogy a népi kultúra korukbeli állagát a tudományos vizsgálat számára minél sürgősebben ne rögzítsék.

*

Nyilvánvaló, hogy amint a népi kultúrát tevő elemek, az egyes hagyományok állandó alakulásban vannak, úgy maga a népi kultúra egészében is állandó változást mutat.

A néprajz önálló tudományá alakulása szoros kapcsolatban van épp e felismeréssel. A világ különböző tájain élő népek egyszerű leírásának pusztán egymás mellé helyezése is a gazdasági-társadalmi-szellemi fejlődés fokozatait vetíti az összefüggéseket kereső kutató elé, Morgan, majd Engels múlt századi nagy jelentőségű következtetései az emberi civilizáció fejlődési periódusairól a fejlettség különböző fokain élő népek életére és kultúrájára vonatkozó leírások addigra már alaposan felduzzadt adatainak logikus sorrendbe állításán alapultak. Nem hiába számítják Morgan *Ancient Society* című munkájának 1877-es megjelenésétől a modern néprajztudomány megszületését, s azóta is a néprajzkutatás két fő munkaszakasza (és módszere) a jelenségek minél alaposabb leírása, valamint ezek összehasonlító vizsgálata.

Az európai néprajzkutatás az egyes népi kultúrákon belül létező történeti rétegződés vizsgálatában is elsősorban az összehasonlító módszer helyes alkalmazásának köszönheti érvényes következtetéseit mind a népi kultúra és közösségi élet fejlődésének, mind az etnogenezisnek a rekonstruálása terén. Elég, ha itt csupán a Herrmann Antal-féle „kolozsvári iskola“ két tehetséges tagjának, Jankó Jánosnak és Viski Károlynak az eredményeire hivatkozunk. Jankó a század végén a magyar halászat esz-közeiben és eljárásaiban föltárva az ugor, ó-török, görög, dél-orosz és német elemeket, megrajzolhatta e hajdani fontos foglalkozásunk egész történeti fejlődését. Viski viszont a szomszéd népek és a különböző korú műemlékek formakincsével történő összehasonlítás alapján rekonstruálta a magyar népművészet honfoglalás előtti, félköríves stílusú, gótikus, reneszánsz, oszmán-török, barokk és más eredetű rétegeit, egész kialakulását, fejlődését. Az összehasonlító vizsgálat segítségével állapította meg újabban Diószegi Vilmos a magyar népi hitvilág sámánita elemeit, s a nemzetközi szakirodalomra támaszkodva értekezett Paul Petrescu a román népszimbólika napkorong- és életfamotívumairól.

Az időbeli változás, fejlődés megfigyelésének lehetősége már ott van a legegyszerűbb (de hiteles) néprajzi leírások időrendbe állításában, különösen, ha a gyűjtők a megfigyelt tárgyak és adatközlők korát vagy éppenséggel a nemzedékek szerinti különbségeket is feltüntetik. Az egyszerű leírásokon belül is érvényesül valamelyes tematikus rend, s a jelenségeknek — eszközöknek, épületeknek, népművészeti vagy népköltészeti termékeknek — az egyszerűtől az összetett felé tartó sorolása. Egyes múlt századi néprajzkutatók csupán saját gyűjtésükre alapozva, adataik evolútív rendszerezésével máig hasznosítható eredményeket értek el. Ilyen vizsgálat eredménye a magyar népi építkezés és speciálisan a székelly ház fejlődése fő vonalainak meghatározása Herman Ottó és Szinte Gábor által, ami egyben az első komoly csapás volt a Huszka-féle történetellenes romantikus-nacionalista elméletre. Hasonló módszerrel állapította meg — saját helyszíni gyűjtése alapján — Romul Vuia a Hunyad megyei saroktornácos román ház fejlődési vonalát.

Eme önmagából magyarázó fejlődéskutatással szemben mégiscsak az *összehasonlító vizsgálati módszer* alkalmazásával teljesebbé válik a történeti szemléletű néprajzi vizsgálat. Igaz viszont, hogy ez már megfelelő modern tudományos apparátust, gazdag és hozzáférhető szakirodalmat, rendezett közgyűjteményeket és jól tájékozott, felkészült szakembereket is igényelt. (Herrmann Antal csak a század utolsó éveiben szervezi a kolozsvári néprajzi múzeumot, valamint ennek szakkönyvtárát, és ekkor kezdi néprajzi előadásait is a kolozsvári egyetemen.)

Az összehasonlító vizsgálat lényege, hogy az adott ponton és időben megfigyelt jelenségnek *bárhol* való előfordulásait is megismerve, az előfordulás köréből, intenzitásából, irányából és változatai sajátos jegyeiből következtetünk a jelenség korára, eredetére, fejlődésére, helyi formáinak kialakulására. A tóba dobott kő keltette hullámgyűrűk dinamikájához hasonlóan a vizsgált etnikai terület perifériáin (a Föld legtávolabbi népeinek körében, kontinensek szélén, valamely nyelvterület, néprajzi táj vagy akár falutelepülés szélein) való előfordulás egyfelől a régiséget — a jelenségnek a feltételezett kiindulási központtól idáig való áramlása idejét — bizonyítja, másfelől viszont a közrezárt területen való egykori elter-

jedtségre is következtethetünk belőle, még akkor is, ha itt ma már újabb „divatok“-at találunk. Ugyanakkor a szűkebb körű elterjedtség rendszerint a jelenség újabb és helyi eredetére mutat.

Természetesen a modern néprajzkutatás nem elégszik meg az egyszerű fejlődési sorrenddel és relatív kronológiával („régibbi“ és „újabb“), hanem a jelenség fejlődési fokozatait a történeti fejlődési folyamattal hozza kapcsolatba. Az összefüggések sokoldalú vizsgálatával a néprajz a jelenség keletkezésének és alakulásának, változatai létrejöttének okaira és irányára, a népi kultúra egészében elfoglalt jelentőségére, a népeletben betöltött szerepére s ennek változására is fényt igyekszik deríteni. A néphagyományoknak változó, fejlődő történeti jelenségként való szemlélete az ún. „változásvizsgálat“ külön irányát fejlesztette ki a néprajzban. E kutatási iránynak elsőrendű segítségére vannak Európa számos országában a készülő *néprajzi atlaszok*, amelyek a népi kultúra legfőbb jelenségeinek változatait s ezek elterjedését tüntetik fel.

*

A néprajzi jelenségek változatainak térbeli vizsgálata — amellett, hogy az időbeli változásra való következtetésnek is legfőbb alapja — mindenekelőtt a jelenség vagy jelenségcsoport helyi, táji, nemzeti, kontinentális vagy egyetemes vonásainak, sajátosságainak meghatározását teszi lehetővé. A sajátosságokat keresve azonban a néprajztudományt — a közhiedellemmel ellentétben — korántsem csupán a „nemzeti“ érdekli, bár ugyanakkor a nemzeti jellegzetességek felismerése is lehetetlen a helyi kutatások, tájmonográfiák kínálta adatok, valamint a népi kultúrák közti kapcsolatok, nemzetközi összefüggések ismerete nélkül. A nemzeti és nemzetközi, a helyi és egyetemes közti viszony felismerése a helyes szemléletű és érvényes eredményekre vezető modern néprajzkutatás egyik feltétele.

E szempontból is nagy jelentőségűek a *néprajzi térképek* (ezek semmiképpen sem tévesztendőek össze a népszámlálási adatok alapján készült nemzetiségi térképekkel) s az újabb atlaszmunkálatok. A kérdőívek és kartográfiai módszerek nemzetközi összehasonlítása segítségével az egyes országokban végigkövetkeztetett számos jelenség változatai nyomon követhetők külföldön is, és ilyenkor derül ki, hogy a néprajzi atlaszmunkálatoknak — az országon belüli táji és nemzeti sajátosságok kimutatása mellett — épp a szomszédos népek közötti mélyen gyökerező kölcsönhatások s egyben az egyes nemzetek valóban sajátos vonásai konkrét meghatározásában milyen elsőrendű jelentőségük van.

Valamely nép hagyományos kultúrájának számos fontos eleméről (például munkaeszközök, épületformák, öltözetdarabok, a közösségi élet különböző aktusai, népköltészeti műfajok) az alaposabb vizsgálat hamar kideríti, hogy alapformáikat tekintve nagy területek, több nép, egész világrész vagy az egész emberiség sajátjai. Ugyanakkor a táji vagy nemzeti sajátosság többnyire csupán az alapformák helyi megoldásaiban, változataiban, lényegét nem érintő jegyeiben nyilvánul meg. A táji vagy nemzeti sajátosság világos meghatározását bonyolítja, hogy a különböző jelenségek helyi jegyeinek elterjedése csak ritkán azonos, és aligha esik egybe a nyelvjárási vagy nemzetiségi térképek jelzéseivel.

A nemzeti sajátosság tehát a népi kultúrában korántsem jelentkezik olyan konkrét és egyértelmű módon, mint például az anyanyelvben; meghatározása semmivel sem egyszerűbb, mint például a képzőművészet vagy városi kultúra esetében. Ezért is van, hogy szükséges tudományos szemlélet és felkészültség híján annyi kisiklás történt e vonatkozásban, a mindenkori közhangulat vagy politikai tendenciák kiszolgálása irányában. Viszont a tudomány igényeit kielégítő s egyben a gyakorlati élet formálására is pozitívan kiható nemzeti önismerethez megfelelő néprajzi előmunkálatokra is szükség van: konkrét feltétele a népelet és népi kultúra terén végzett intenzív adatgyűjtés, leírás, részlettanulmány, monográfia, s ugyanakkor a népek kapcsolatainak, a népi kultúrák összefüggéseinek alapos ismerete.

Szükségesnek véljük hivatkozni néprajzkutatásunk haladó hagyományaira. A jelenségek közti kapcsolatok felismerése, lényeges jegyeik alapján való rendszerezése, az ok—okozati viszonyok és folyamatok megállapítása — a tudományos megismerés e legfőbb feltételei — már Orbán Balázs óta egyre inkább jellemzik honi magyar néprajzkutatásunkat. A fokozatosan gazdagodó néprajzi „anyag“ szakszerű tanulmányozása azóta is szükségképpen eljutott az anyagi és szellemi, az általános és sajátos, a halódó és fejlődő, a konvencionális és egyéni közti dialektikus összefüggések egyre világosabb felismeréséig.

Néprajzkutatásunk száz éve elért értékes eredményei, a szorgalmas gyűjtőmunka mellett, az igazi tudományos szemlélet, hozzáállás és módszer alkalmazásának köszönhetőek. Ez tette lehetővé, hogy a néprajz ne süllyedjen napi „szükségletet“ kiszolgáló „példatárrá“, hanem az emberi kultúra mibenlétét, eredetét, a néphagyományok térbeli és időbeli változásait, a nép alkotó tehetségét feltáró tudomány lehessen és maradjon.

Ifj. Kós Károly

FORRÁSOK: Vajkai Aurél: A néphagyományok romlásának kérdéséhez. Erdélyi Néprajzi Tanulmányok, 9. Kolozsvár, 1947; Vargyas Lajos: Miért és hogyan történelmi tudomány a néprajz? Néprajzi Értesítő, 1961; Ștefan Pascu: Etnografia și istoria. Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1959—61; Romulus Vulcanescu: Etnografia: știința culturii populare, București, 1966; Kós Károly: Népi kultúrák egyetemes alapjai. Korunk, 1968. 1.

Népballadánk itthon és Európában

1

Népballadánk: ez a fogalom az alábbiakban a székely, az erdélyi, illetőleg — a moldvai csángót is ide számítva — a romániai magyar balladaköltészetet jelenti.

A romániai magyar balladaköltészet *szorosabb értelemben* azoknak a népballadáknak az összessége, amelyek 1918 óta a romániai magyar nemzetiség népi tömegeinek ajkán élnek, s amelyeknek egy részét az elmúlt ötven évben a népköltészeti kutatók összegyűjtötték.

Mivel a balladaköltészet fejlődését nagy általánosságban az évszázados, lassú változás, a fokozatos felhalmozódás jellemzi, a romániai ma-

gyar balladaköltészet történetileg az 1918 előtti balladaköltészet folytatása; attól nem lehet elválasztani. Ez a történeti összefüggés és folytonosság sugalmazza a „romániai magyar balladaköltészet“ *tágabb értelmezését*, ide sorolva azokat a korábbi népballadákat is, amelyeket a gyűjtők a népköltészeti kutatás kezdeteitől 1918-ig a mai Románia területén összegyűjtöttek.

Ha a romániai magyar balladaköltészetet így, történeti múltjának távlatában szemléljük, körvonalazódni kezd az az autochton sajátossága, hogy az egész magyar balladaköltészetben a legarchaikusabb, következőleg a legelőbb és a leggazdagabb. A néprajzi kutatások bizonyossága szerint a folklór, különleges helyi fejlődéstől eltekintve, egy folklórterületen először mindig a gazdaságilag-társadalmilag fejlett központi vidékeken újul meg, s ez a megújulás fokozatosan gyűrűzik szét a folklórterület elmaradottabb, távoli, szélső zugai felé. Ugyanez a folyamat fordítva: a régi népköltészet először az előrehaladott központokban megy ki divatból, s azok a népköltési javak, amelyek egykor mindenfelé általánosok voltak, egy időn túl a végekre szorulnak. Nos, a romániai magyar népköltészet a folklórterület keleti szélének költészete, s mint ilyen, többféle archaikus elemet (műfajt, típust, motívumot) megőrzött. Archaikus jellege Románián belül is, nyugattól kelet felé haladva, mind erőteljesebb, mígnem a folklórterület keleti peremvidékén: a székelyeknél, a gyimesi és moldvai csángóknál eléri a maximumot. Az a tény, hogy a magyar nemzetiség Romániában nem egyetlen nagy, összefüggő tömbben, hanem több kisebb-nagyobb csoportban, sőt részint szórványokban él, románokkal, illetőleg más nemzetiségekkel együtt vagy azoktól körülveve, szintén hozzájárult a népköltészet régies anyagának és sajátosságainak megőrzéséhez. Az együttélésből ugyanakkor kölcsönhatás, a népköltészet gazdagodása következik: elsősorban itt áramlanak be a magyar népköltészetbe a román, általában a délkelet-európai motívumok, epizódok és típusok. Ily körülmények közt a romániai magyar népköltészet napjainkban az egész magyar népköltészet legsúlyosabb, legértékesebb része; olyan anyag, amelynek rendszeres gyűjtése, tanulmányozása és kellő ismerete nélkül a magyar népköltészet múltjának vagy mai állapotának egyetlen kérdése sem oldható meg tudományos szinten.

Ez a fontos tétel, amelyből a romániai magyar folklórkutatásra és személyesen mindegyik romániai magyar folklóristára oly nagy felelősség hárul, egyre szélesebb körben válik ismertté. Mihai Pop, a nemzetközi tekintélyű román szakember írja: „A magyar folklóristák egyetérté-
nek annak elismerésében, hogy a székelyek és a csángók folklórja hazánkban olyan hagyományos javakat őriz, amelyek sehol másutt a magyar folklórban nem találhatók“ (*Folclor înfrățiți. Contemporanul*, 1957. december 13). Jómagam a balladakutatók freiburgi nemzetközi tanácskozásán (1966) elhangzott előadásomban ugyanezt a tényt a balladákra vonatkoztatva úgy próbáltam megfogalmazni, hogy „nincs a magyar balladakutatásnak egyetlen olyan sarkalatos kérdése sem, amelyet ne perdöntő módon a romániai magyar — különösen a székely és a moldvai csángó — balladák határoznának meg. A magyar balladakutatás kulcsa a romániai magyar népballada“ (*Die Erforschung der ungarischen Volksballaden in Rumänien. Jahrbuch für Volksliedforschung*, XII. 1967. 178).

Ahhoz, hogy ilyesfajta általánosításokig jussunk, az egymást követő tudósnemzedékek sok kutatási eredményének kellett felhalmozódnia és kikristályosodnia. Kodály Zoltán 1937-ben a Bartók Béla meg a maga nevével fémjelzett, akkor már több mint négy évtizedes magyar etnomuzikológiai iskola idevágó eredményeit ekként összegezte: „Balladát Csikban, Moldvában, Bukovinában még mindenki tud“, előadásmódjukat pedig úgy jellemezte, hogy „Moldvában ma még fiatal leányoktól is hallani olyan régiesen cifrázó énekmódot, még pedig többektől együtt, karban, amilyent Magyarországon már 1910 táján is csak a legöregebbeknél találtunk, és csak egyénekenként“ (*A magyar népzene*, 14). Csanádi Imre és Vargyas Lajos, miután kritikai szemmel áttekintették több mint egy évszázad valamennyi magyar népballadagyűjteményét, az alábbi következtésre jutottak: „Annyi tény, hogy legtöbb klasszikus balladánk a székely falvakból származik, s az egész nyelvterületen elterjedt balladának is a székelységben élnek legteljesebb, legépebb változatai... A moldvai és bukovinai gyűjtések a székely balladakincset teszik teljesebbé“ (*Röpülj, páva, röpülj*. Budapest, 1954. 51).

Amde beszéljenek a számok, hisz ma már abban a helyzetben vagyunk, hogy a magyar népballadakutatás egyik-másik eredményét statisztikailag is kifejezhetjük. Vargyas Lajosnak a népballada középkori történetéről szóló angol monográfiáját veszem alapul: *Researches into the Medieval History of Folk Ballad* (Budapest, 1967). Ebben a szerző, egyebek közt, felsorolja a klasszikus magyar népballadák jó részének összes ismert változatát, köztük számos kiadatlan változatot is. A monográfia rendjében haladva, íme a legjelentősebb magyar népballadák számadatai, lelőhelyük szerint tagolva:

Bíró szép Anna: összesen 9 változatban van összegyűjtve, ezek közül 1 mezősegi és 8 székely. *Két rab testvér*: összesen 8 változat, éspedig 1 bánági, 5 székely és 2 moldvai. *A vitéz és a kegyes*: 2 változat, mindkettő a Nagy-Szamos völgyéből. *A három árva*: összesen 95 változat, közülük 57 Románia területéről. *A kegyetlen anyós*: összesen 17 változat, közülük 15 moldvai. *A gyermekgyilkos leány-anya* (Szabó Erzsí) régi, klasszikus redakciója: összesen 10 változat, közülük 5 moldvai csángó és 5 bukovinai székely. *A csodahalott*: összesen 22 változat, két kivétellel mind a Székelyföldről, Moldvából és Bukovinából. *A katonaleány*: mind a 3 változat Moldvából. *A rossz feleség*: összesen 22 változat, közülük 1 bihari, 1 kalotaszegi, 8 székely és 1 moldvai. *Hűség próbája*: 4 változat, közülük 2 székely és 2 moldvai. *A halálra rugdalt asszony*: 2 változat, éspedig 1 székely és 1 moldvai. *Két kápolnavirág* (Kádár Kata): 24 változat, mind Románia területéről. *Az elcsalt anya* (Molnár Anna): 50 változat, közülük 40 a Székelyföldről és Moldvából, 1 Bukovinából. *Az elégett hűtlen asszony* (Barcsai): 7 változat, éspedig 6 székelyföldi és 1 bukovinai. *A kegyetlen anya* (Budai Ilona): 14 változat, 2 a Székelyföldről és 12 Moldvából. *A falba épített asszony* (Kömüves Kelemenné): 40 változat, közülük 37 Románia területéről. Vegyük még ide *A mennybe vitt leány* (Júlia szép leány) Vargyas könyvében nem tárgyalt balladáját: összesen 26 változat, éspedig 7 székely és 19 moldvai.¹

¹ Domokos Pál Péter: *Júlia szép leány*. *Ethnographia*, 1959. és Faragó József: *A mennybe vitt leány balladájához*. *Ethnographia*, 1968.

Összegezve a legfontosabb magyar népballadák földrajzi megoszlására vonatkozó adatokat, a következő eredményt kapjuk: a felsorolt 17 balladatípus java része, éspedig 11, mind a mai napig kizárólag Románia területéről ismeretes, összesen 109 változatban. A további 6 típus Románián kívül (Magyarországon, illetőleg a csehszlovákiai és a jugoszláviai magyarság körében) is előkerült, éspedig Romániában összesen 181, Románián kívül 65 változatban. A 17 ballada együttes adatai: Romániából 290 változat, azaz 81,7%, Románián kívül 65 változat, azaz 18,3%.²

Mivel a klasszikus magyar népballadák Románián kívül ezután még kevésbé fognak felbukkanni, mint az elmúlt száz esztendőben, ez az arány a romániai magyar balladaterület javára a jövőben még inkább eltolódik. Például Olosz Katalin és Almási István most megjelent magyar-gerőmonostori gyűjteménye — noha Kalotaszeg klasszikus balladákban ugyancsak szegény — a fenti jegyzéket *A három árva 2*, *A rossz feleség 2* és *Kádár Kata 1* újabb változatával gyarapította. Ha Budapesten a Népzene kutató Csoport, nálunk az RSZK Akadémiája Kolozsvári Fiókjának Folklor Osztálya, valamint a vidéki gyűjtők kéziratos anyagai szintén kiadásra, feldolgozásra kerülnének, az arány valószínűleg a 90%-ot is megközelítené.

Még egy lehetőség van arra, hogy a romániai magyar népballadák rangját a magyar balladaköltészet egészében a számok nyelvén is érzékeltesük. Ezúttal az utóbbi évtized három összesítő, reprezentatív magyar népballadakiadványát mutatom be statisztikailag, szintén anyaguk földrajzi megoszlása szerint. Ezekben a romániai magyar balladák arányszáma természetesen csekélyebb, mert valamennyi magyar népballadatípus bemutatására törekedve, a ritkaságot a gyakoriság, azaz a kevés klasszikus balladát a sok betyárballada és új ballada számbelileg fölülmúlja.

Csanádi Imre s Vargyas Lajos idézett kötetében (1954) 225 ballada van, közülük 112 Románia területéről. A klasszikus balladák fejezetében 73-ból 49, a történelmi balladákéban 24-ből 18 romániai.

Ortutay Gyula *Magyar népköltészet* (1955) című válogatásának II. kötete 207 balladát tartalmaz, közülük 87-et romániai területről.

Ortutay Gyula és Kríza Ildikó *Magyar népballadák* (1968) című munkája 270 balladát ölel fel, közülük 153 romániai. A régi stílusú balladák fejezetében 177 közül már 126, e fejezet balladái közül pedig 30-ból 27 a romániai magyar balladaterületet képviseli. Szembetűnő alig tíz és egynéhány év alatt az összesítő kiadványokban a moldvai csángómagyar balladák növekvő aránya: Csanádi és Vargyas könyvében 13, Ortutay és Krízáéban már 48 a számuk.

A tanulság magától adódik: a romániai magyar népballada, minőségénél fogva, az egész magyar balladaköltészet igazi aranyalapja. Minden egyes régi ballada lejegyzésével ezt az aranyalapot gyarapítjuk.

² A balladák nincsenek célzatosan összeválogatva. Vargyas monográfiájában egyetlen cím található (*Szálláskereső Jézus*) 4 változatban, mely a romániai magyar balladaterületen pillanatnyilag ismeretlen. Ezzel szemben még több klasszikus ballada létezik, amelyek Vargyas monográfiájának témakörén kívül estek, s amelyek az arányt még inkább a romániai magyar anyag felé tolják.

1863. január 13-án jelent meg Kriza János halhatatlan székely népköltési gyűjteménye, a *Vadrózsák*, és másfél hónap sem múlt el, amidőn február 22-én a *Pester Lloyd*. A. D. aláírással, a gyűjteményből a *Kádár Kata* német fordítását közölte. Bizonyára ez volt az első szerény lépés a székely népballadák nemzetközi jó hírének magasba ívelő útján.

A magyar népköltészet idegen nyelvű műfordításainak modern nemzetközi bibliográfiája, nyilvánvalóan a feladat szövevényessége miatt, nincs összeállítva. Gulyás Pál régi összefoglalásai³ nem folytatódtak oly mérvben, hogy például a népballadák fordításairól teljes, pontos jegyzékünk volna. Ez a hiányérzet sarkallt, amidőn — itthoni kutatások után — 1968 folyamán négy főváros: Budapest, Prága, Varsó és Berlin szakkönyvtáraiban igyekeztem megtalálni és kézbe venni az idegen nyelvű magyar népköltési köteteket. Nem ide tartozó feladat valamennyinek a bemutatása; kiadásuk időrendjében csak azokat sorolom fel, amelyek több-kevesebb népballadát is tartalmaznak (célunknak megfelelően ezúttal is figyelve a romániai magyar balladák jelenlétét):

Ungarische Volksdichtungen. Uebersetzt und eingeleitet von Ludwig Aigner. Pest, 1873. Száztíz népdalfordítás után harmincnál több erdélyi népballadát: úgyszólván az egész akkor ismert klasszikus repertóriumot felvonultatja. Több régi típusból nem is egy, hanem két változatot közöl, mint *Kömvés Kelemen*, *Kádár Kata*, *A pogány király leánya*, *Barcsai*, *A nagy hegyi tolvaj*. Íme mutatóba még egy sor klasszikus cím: *Bíró szép Anna*, *Júlia szép leány*, *Kerekes Izsák*, *Molnár Anna*, *Budai Ilona*, *Megéttett János*, *Betlen Anna*, *Boriska*, *Két királygyermek*, *Bodrogi Ferencné*.

Két német nyelvű irodalmi antológiát említek, mindenikük egy-egy népköltészeti fejezettel. *Ungarische Lyrik von Alex. Kisfaludy bis zur Gegenwart...* von D. Haek. Halle, év nélkül. A végén egy csokor népdal, a kötetet egy „Székler Volkslied“ zárja. *Ungarischer Dichterwald*. Poesien ausgewählt und im Vermass der originale übersetzt von Irene H. Cserhalmi. Stuttgart—Leipzig, 1897. A kötet élén kis népköltészeti fejezet, amely *Zetelaki László* balladájával kezdődik.

Még egy német kötet a század végén: *Ungarische Volkslieder und Balladen*. Deutsch von B. Carneri. Wien—Leipzig, 1892. Balladafordításai közt ilyeneket olvassunk: *Barcsai*, *Virágok vetélkedése*, *Pálbeli szép Antal*, *Két királygyermek*.

A múlt század utolsó évtizedében a német fordításokhoz két francia kötet társult: *Ballades et chansons populaires de la Hongrie*. Traduites par Jean de Néthy. Paris, 1891. A kötet élén a ballada-fejezet 41 alkotást tartalmaz; maga a fordító írja, hogy „la plupart originaires de la Transylvanie“. A gazdag repertóriumot Aigner kötetével lehetne párhuzamba állítani, ezért csak néhány olyan balladacímre utalok, amelyet ott nem említettem: *Fogarasi István*, *Homlodi Zsuzsanna*, *Magyarósi Tamás*, *Pálbeli szép Antal*, *A párjavesztett gerlice*, *Bátori Boldizsár*, *Három tolvaj legény*. A másik kötet: *Poésies hongroises*. Traduites avec un aperçu historique par C. de Harlez. Louvain, 1895. „Chants nationaux des Szekelys“ című fejezete székely népdalcsoportot tartalmaz, az élén Kriza jelentőségének méltatásával.

Századunk elején két olasz kötet nyitja meg a sort: *Fiorita di canti popolari ungheresi*. Tradotti da Silvino Gigante. Fiume, 1910. Balladákkal kezdődik, köztük *Kömvés Kelemen*, *Molnár Anna*, *A fogoly katona*, *A három árva*. A másik kötet: *Canti popolari ungheresi*. Scelti e tradotti da Silvino Gigante. Biblioteca del Popoli, XII. Milano—Palermo—Napoli, év nélkül (a bevezető kelte 1912). Gigante ezúttal forrásmunkáit is jelzi; ezek mind népszerű válogatások. Balladafordításai közül ide írom — az előbbieken kívül — a következőket: *Kerekes Izsák*, *Kádár Kata*, *Megéttett János*, *Szabó Orszik*, *Daniel Imre*, *Budai Ilona*, *A rab*, *Hej páva, hej páva*, *A párjavesztett gerlice*, *A rossz feleség*.

Örömmel forgatja a folklorista-bibliográfus a következő finn kötetet, azért is, mert a fordító mindegyik darabnak pontosan jelöli a forrását, s azért is, mert forrásai többnyire autentikus gyűjtemények (mint Erdélyi János három kötete, a

³ Gulyás Pál: *Népköltészetünk idegennyelvű fordításai*, *Ethnographia*, 1917. és 1919. *A magyar balladakiadványok közül Ortutay Gyula Székely népballadák című, 1936 és 1948 között három kiadást ért kötete az egyedüli, amely jegyzetapparátusában a közölt balladák idegen nyelvű fordításait is felsorolja.*

Magyar Népköltési Gyűjtemény sorozata, Bartóktól *A magyar népdal*, és így tovább): *Unkarilaisia kansanrunoja*. Valikoinut ja soumentanut O. Manuinen, Kalevalaseuran Julkaisuja, 4. Porvoo, 1926. Néhány mutatvány balladánk közül: *Molnár Anna, Szilágyi és Hagymási, Kőműves Kelemen, Fogarasi István, Kerekes Izsák, Kádár Kata*.

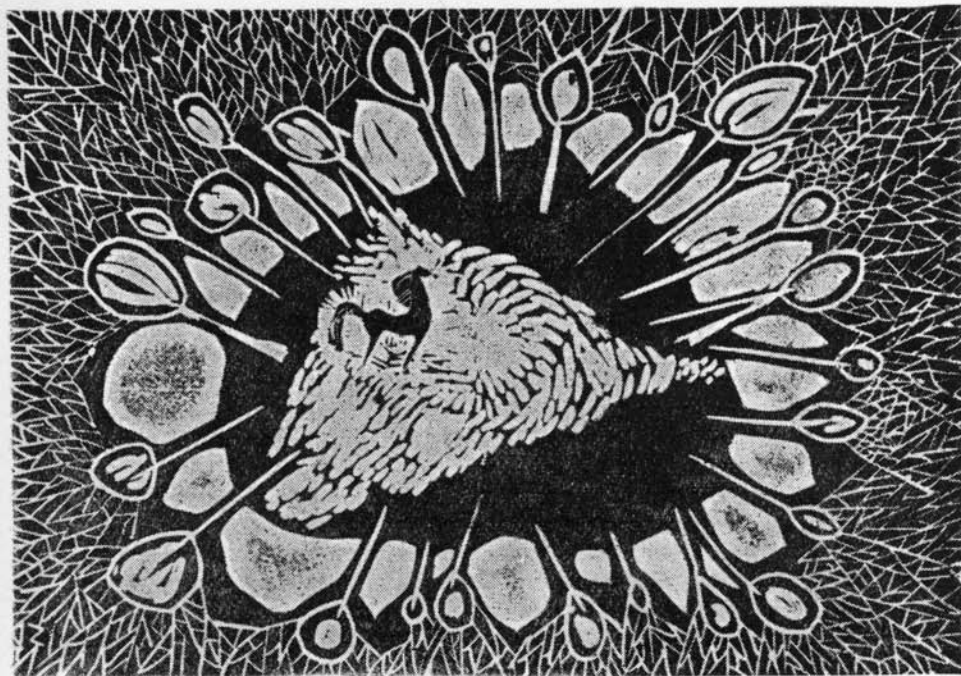
Mind a mai napig a magyar népballada egyik legrangosabb nemzetközi közvetítőjének számítjuk — Gragger nagy bevezető tanulmánya és összehasonlító jegyzetei miatt — a következő német kiadványt: *Ungarische Balladen*. Übertragen von Hedvig Lüdeke. Ausgewählt und erläutert von Robert Gragger. Berlin—Leipzig, 1926. Tartalma 39 népballada és 15 Arany János-ballada. A népballadák közül husznál több erdélyi eredetű, megint a klasszikus repertórium valamennyi, már többször említett jelentős alkotása. A jegyzetapparátus külön értéke, hogy egyebek közt valamennyi ballada összes idegen nyelvű fordítását felsorolja.

Két érdekes lengyel vállalkozás gyarapítja népballadánk nemzetközi bibliográfiáját. Az egyik: *Seklerskie ballady ludowe*. Przełożył Jan Kot. Budapest, 1943. Ez az Ortutay Gyulától bevezetett, Buday György fámetszeteivel illusztrált kötet, amint címe is tanúsítja, kizárólag székely népballadákat tartalmaz. A tizenkilenc fordítás közül emlitem a fontosabbakat: *Kőműves Kelemen, Szilágyi és Hagymási, Kerekes Izsák, Fogarasi István, Budaí Ilona, A három árva, Bíró Máté, A fogoly katonája, Molnár Anna, A rossz feleség, Kádár Kata, Bíró szép Anna, Görög Ilona*. A fordító (igazi nevén Adam Bahdaj, ismert lengyel ifjúsági író) a székely balladákat, archaikus költői nyelvezetük érzékeltetése végett, gurál nyelvjárásban fordította. A gurálok mintha a lengyelek székelyei volnának, ezért is esett rájuk a fordító választása: a lengyel Tátra hegyvidékének lakói, sajátos népművészettel és nyelvjárással; Zakopane a központjuk. A másik kötet: *Ballady Śmiogrodzkie*. Z rumuńskiego i węgierskiego przełożył Lew Kaltenbergh. Opracowanie graficzne: Ryszard Osadczky. Warszawa, 1959. Címéből („Erdélyi balladák”) sejthető, hogy felerészben román, felerészben magyar népballadákat tartalmaz. Az utóbbiak közül néhány cím: *Kádár Kata, Kőműves Kelemen, Molnár Anna, Bíró Máté, Fogarasi István*.

A német, francia, olasz, finn és lengyel fordítások után újabb nagy nyereség népballadánk két román köteté. Az úttörő közülük a *Balade populare maghiare din R.P.R.* In românește de H. Grănescu. Colecția Miorița. București, 1960. Bevezetőjét Mihai Pop szignálta. A fordító 44 balladát tolmácsolt, a kötet címének megfelelően valamennyit Románia területéről. Nem sorolom fel, mint már többször tettem, az egész klasszikus repertóriumot, hanem népballadánk egy újabb térhódítását hangsúlyozom: első ízben szólal meg más nyelven négy moldvai csángómagyar balladánk, éspedig *Seprődi Borbála, A nagy hegyi tolvaj, Ifjú Mátyás király, Dancia leánya*. A másik kötet az *Antologia literaturii maghiare*, I. București, 1965. Nagy népköltészeti részzel kezdődik ennek ballada-fejezetében 25 klasszikus, 10 betyár és 7 új balladával. A klasszikus balladák tekintélyes hányada ezúttal is romániai gyűjtés, köztük ismét két moldvai darab: *Az elítélt, Szolgalegény halála*.

Terjedelem és grafikai minőség tekintetében az összes korábbi köteteknek mintegy a koronája a cambridge-i Egyetemi Nyomda remekművű kiadványa: *Hungarian Classical Ballads and their Folklore*, 1967, Ninon A. M. Leadar tollából. Mellőzve elméleti részeit, amelyekkel itt nem foglalkozunk, a kötet 58 balladát közvetít angol fordításban a nagyvilágnak. Mivel, címének megfelelően, kizárólag a klasszikus balladákat tárgyalja, régi balladaköltészetünk e könyv lapjain páratlanul gazdagon vonul fel. Az 58 fordítás közül 43 a romániai magyar balladaköltészetet képviseli. Ez utóbbiakból 29 székely (az eddigi fordításokhoz viszonyítva ilyen új címekkel: *A gúnáros leány, Kálnoki Zsófia, Pendzsóka*), 9 moldvai csángó (köztük olyan új címekkel, mint *A török-rabolta leány, A kegyetlen anya, Merinka, A bárányka*), 2 mezősgéi (*A fiát kereső Szűz Mária* 2 változatban), 2 bánsági (*A török-rabolta leány, Anna*) és 1 nagyszalontai (*A megátkozott leány*). Szemmel látható — a korábbi két román kötet úttörése után — a moldvai csángómagyar balladák fokozatos előtérbe nyomulása.

Nem végezhetünk addig balladánk fordításainak még ily elnagyolt felsorolásával sem, amíg — befejezésül — nem hangsúlyozzuk e téren is Vargyas Lajos érdemeit. Idézett angol nyelvű monográfiája tanulmányi jellegű ugyan, ám mind-egyik vizsgált balladát vagy egészben, vagy bő részletekben idézi; s mivel, mint láttuk, anyagának túlnyomó százaléka romániai magyar eredetű, a fordítások is a mi balladáinkból készültek. Megjegyzendő továbbá, hogy a monográfia négy része

Szőcs Agnes: Ballada-illusztráció

közül kettő előzőleg németül is nyomdafestéket látott az *Acta Ethnographica* hasábjain (*Die Herkunft der ungarischen Ballade von der eingemauerten Frau*, 1960; *Das Weiterleben der landnahmezeitlichen Heldenepik in den ungarischen Balladen*, 1961), ott tárgyalt balladáink tehát németül szintén megszólaltak.

*

Két tanulság kínálkozik. A romániai magyar balladaköltészet a magyar népballadák valamennyi másnyelvű kiadásában valóságos súlyának megfelelően, méltó részarányban szerepel, sőt jelentek meg olyan kötetek is, amelyek kizárólag székely, illetőleg romániai magyar balladákat tartalmaznak.

A romániai magyar népballadák jelentőségének ismeretében mindez természetes, annál inkább tudatosítanunk kell tehát a magunk számára a másik tanulságot. Népballadáink idestova száz év óta folyamatosan, mind gyakrabban és mind nagyobb mennyiségben vannak jelen az európai könyvkiadásban: a romántól a németig, a franciáig, az angolig az európai irodalomban és kultúrában.

Nemrég olvastuk Szilágyi István szép kis jegyzetét, amelyben a romániai magyar irodalom sorsáról és hivatásáról elmélkedik (*Sziszüphosz? Utunk*, 1969. február 14). Először a sznobot és a bűnös kishitűt szólaltatja meg: „Mit akartok ti (például romániai magyar írók), hiszen műveitek sohasem juthatnak el a nagyvilágba, ha mégolyan zseniálisak lennének is (nem mintha azok volnának — de legyenek: akkor sem), nem fordítanak le benneteket angolra, franciára; tehetségetek és értékeitek arányában sem vesz tudomást rólatok — és egyáltalán nem vesz tudo-

mást rólatok — Európa vagy a nagyvilág.“ Azután a maga józan érveit sorolja elő: „Az közismert, hogy a kis népek irodalma nehezen juthat értékeit megillető helyhez az egyetemes kortárs irodalomban; az is igaz, hogy nemzetiségi irodalmunk ilyenszerű kitörési lehetőségei — különösen magábanvalóként — szinte kilátástalanok. Nyelvi okok, valamint létének jellegzetességei miatt. Ezek a körülmények objektívek és nagyon is reálisak.“

Szilágyi István válaszol a kérdésre, de a lehetséges válaszok egyikét én is megfogalmazom — bár nem a romániai magyar irodalom, hanem annak névtelen része: a romániai magyar népköltészet példája nyomán. Noha kevesen vagyunk, nyelvünk elszigetelt: balladánk jellegzetesek, szépek, értékesek — egyetlen nagy nép balladáinál sem alábbvalók. E balladák pedig, kizárólag értékeiknél fogva, beleegyezésünk nélkül, sőt tudtunkon kívül, a szellemi javak kiválasztódásának és áramlásának szakadatlan törvénye szerint ömlenek bele a közelebbi-távolabbi, kisebb-nagyobb európai népek kultúrájába. Még ha akarnók, akkor sem tudnók ezt a folyamatot megállítani.

S mint aki hivatásánál fogva népballadánk pályáját igyekszem szemmel tartani, hadd mondjam meg, hogy gyűjtőmunkánk egyes eredményei nem történelmi távlatban, hanem néhány év alatt beleszívódnak, beleoldódnak a nagy nemzetközi kulturális vérkeringésbe. Alljon itt bizonyosságul a csángó balladák példája:

1954-ben jelent meg *Moldvai csángó népdalok és népballadák* című gyűjteményünk. Két darabja (*Iffjú Mátyás király, Dancia leánya*) már egy év múlva ott ékeskedett „A Magyar Költészet Gyöngyszemei“ című sorozatban, Csanádi Imre új válogatásában: *Magyar népballadák*. Budapest, 1955. Innen vette át és fordította le románra mindkettőt Grănescu 1960-ban. 1965-ben az *Antologia literaturii maghiare* I. kötete ismét közölt kettőt: *Az elítélt, Szolgalegény halála*. A gyűjtemény adatai Vargyas 1967-es angol monográfiájának, úgyszintén Leader angol kötetének minden eresztékébe bele vannak dolgozva, sőt Leadernél *Az elrabolt leány* angolul is megszólal.

Más példa: *Dancia leánya*. A moldvai balladának ez a második nagy jelentőségű változata itthon 1965-ben látott először nyomdafestéket a *Jávorfá-muzsikában*. Budapesten az *Ethnographia* hasábjain már öt évvel korábban olvasható volt Vargyas tanulmányában (*Francia eredetű réteg balladáinkban*, 225—226). Vargyas nyomán a freiburgi Deutsches Volksliedarchiv levélben kért tőlünk további adatokat, s ezek a *Jávorfá-muzsikával* egyidőben jelentek meg az egyetemes német balladagyűjtemény jegyzetapparátusában: *Deutsche Volkslieder mit ihren Melodien. Balladen. Fünfter Teil, Erste Hälfte. Freiburg/Breisgau, 1965.70.* És még újabb két év sem tűnt tova, amidőn *Dancia leánya* egyszerre kétféle angol fordításban: Vargyas monográfiájában és Leader művében indult neki a nagyvilágnak.

Most már zárjuk le ezt a gondolatsort. Népballadánk nemcsak a magyar balladaköltészet aranyalapját alkotják, hanem Románia amúgy is gazdag folklórjának értékes kincsei, s mint ilyenek a nemzetközi kulturális cserében is igazi aranyvalutának számítanak. A székely, a csángó ballada a romániai magyar nemzetiség egyik hozzájárulása hazánk közös népköltészeti értékrendszeréhez, s e révén egyik ajándékunk az európai

kultúra számára. Ezzel a valutával törlesztgetjük adósságainkat: visszavisszafizetünk egy-egy kicsit mindazért a sokért, amit egy évezreden át az európai népek kultúrájából átvettünk és a magunkévá tettünk.

3

„A nagyvilág talán meglehet nélkülünk — annál kevésbé hazai olvasóink“ — írja Szilágyi István idézett jegyzetében. Valóban, szép európai kalandozásaink után térjünk haza, mert óhatatlanul fölmerül a kérdés: hogyan gazdálkodunk itthon Európa-szerte ismert és becsült népballadainkkal?

Alábbi soraimnak nincs semmiféle kritikai éle. Amit megvalósítottunk, az folkloristák, szerkesztők, kiadók közös érdeme; amit elmulasztottunk, mindannyiunk hibája. Kizárólag a tényeket szeretném számba venni, mert a tények tükrözik eredményeinket, s az eredmények jelzik feladatainkat.

Kezdem mindama — nyomtatásban megjelent — népköltési gyűjteményünk felsorolásával, amelyek több-kevesebb népballadát tartalmaznak. A gyűjtő (szerkesztő) neve és a kötet címe után zárójelben a megjelenés éve, majd a kötetbeli balladák száma:

Faragó József—Jagamas János: *Moldvai csángó népdalok és népballadák* (1954), 54 ballada. Konsza Samu—Faragó József: *Háromszéki magyar népköltészet* (1957), 45 ballada. Szenik Ilona—Almási István—Zsizsmann Ilona: *A lapádi erdő alatt* (1957), 6 ballada. Szegő Júlia—Sebestyén Dobó Klára: *Kötöttem bokkrétát* (1958), 14 ballada. Kovács Ferenc—Faragó József: *Iratosi kertek alatt* (1958), 11 ballada. Olosz Katalin—Almási István: *Magyargyerőmonostori népköltészet* (1969), 37 ballada. Vagyis tizenhat év alatt (mert 1954 előtt nem jelent meg népballadákat is tartalmazó gyűjteményünk) hat gyűjteményben összesen 167 kiadatlan romániai magyar népballada.

E gyűjteményeken kívül volt három olyan kötetünk is, amely kizárólag népballadát tartalmaz:

Benedek Elek: *Székely népballadák* (1958). A Kincses Könyvtárnak ez a kis kötete, a maga 34 darabjával, csak újraközlése az 1921-es kiadásnak. Ily régi válogatás helyett jobb lett volna újat, modernebbet publikálni.

Faragó József: *Diófának három ága*. Székely népballadák (1956). Szintén népszerűsítő kiadvány, az eddigi legnagyobb válogatás a székely népballadák valamennyi jelentősebb típusának és változatának együttes bemutatására. 90 népballada, mind a korábbi gyűjteményekből együvé hordva.

Faragó József: *Jávorfa-muzsika*. Népballadák (1965). Első ízben próbál áttekintő képet adni a tágabb értelemben vett egész romániai magyar balladaköltészet történeti múltjáról és földrajzi kiterjedéséről. 205 balladát tartalmaz, és pedig 49 székely, 12 moldvai, 2 bukovinai, 8 mezőségi, 4 kalotaszegi, 2 szilágysági, 3 bihari, 8 bánági és 2 Hunyad megyei, azaz összesen 90 romániai faluból. A 270 balladát felölelő, már idézett *Magyar népballadák* jegyzeteiben jogos büszkeséggel írta Ortutay, hogy „51 olyan

ballada szerepel kötetünkben, amely első közlés kéziratossá gyűjtésekből". Nos, a *Jávorfalmuzsika* 205 balladája közül 81 látott első ízben nyomdafestéket. Így e kötet révén az először megjelenő romániai magyar balladák száma az említett 167-ről 248-ra ugrik.

Másfél évtized, 248 népballada: sok-e vagy kevés? Ez év elején a brünni nemzetközi balladatanácskozásra készülve, számba vettem a román népballadakiadást 1966—1968-ban, vagyis az előző, freiburgi tanácskozás óta. Néhány Népi Alkotások Háza kiadványhoz képtelen voltam hozzájutni, ám az eredmény még így foghíjasan is óriási: három év alatt mintegy tizenöt gyűjteményben több mint 700 kiadatlan népballada! Ennél ékesszólóbb példa aligha kell számunkra.

Másfél évtized, három balladaskötet (közülük kettő népszerűsítő jellegű): sok-e vagy kevés? Könnyű volna megint a román balladakiadást példaként felmutatni, de próbáljunk más fogódzókat is keresni. Amíg mi magunk balladáinkat három kötetre érdemesítettük, addig tíz év alatt egy lengyel, két román és két angol kiadásban, azaz öt kötetben váltak más nyelveken hozzáférhetővé. Nem tizennégy, hanem kilenc év alatt jómagam három román balladaskötet magyar kiadását gondoztam: *Legszebb román népballadák* (1960), *A bárányka* (1963), *Novákékról szól az ének* (1969). A balladák ily örvendetes körforgása közepette a mi három kötetünk nem sok, de legfőbbképpen azért kevés, mert nem biztosítja folyamatosan az olvasók igényeit. A *Jávorfalmuzsika* óta, vagyis négy éve, ismét egy balladaskötetet sem tudunk az igénylő kezébe adni, legyen az kisdiák vagy egyetemi hallgató, hazai könyvbarát vagy külországi látogató.

Pedig volna mit publikálni. Az RSZK Akadémiája Kolozsvári Fiókja Folklór Osztályának archívumában közel 1700 magyar népballada van felhalmozva. Albert Ernő sepsiszentgyörgyi igazgató-tanár diákjaival Háromszéken 320 balladát gyűjtött. Kallós Zoltánnak mintegy 200 darabja vár kiadásra, elsősorban moldvai és gyimesi gyűjtés. Ráduly János egyetlen faluban, Kibéden 150 balladaváltozatot jegyzett le — és így tovább. Ha a Népi Alkotások régebbi és újabb Házai végre népballadáink publikálásához is hozzáfognának, a helyzet néhány év alatt gyökeresen megjavulna.

Ami a más nyelvű fordításokat illeti, 1959 óta Kaltenbergh, Grämescu, Leader, Vargyas kötetei készen hullottak az ölünkbe. Mennyivel messzebb jutnánk, ha törödnénk is a fordítások ügyével és fáradoznánk érettük. A román és német tolmácsolást itthon, házilag bármikor megoldhatjuk; talán az orosz és a szerbet is. Egy kis kulturális propaganda ezt a kört tetemesen kitágíthatja.

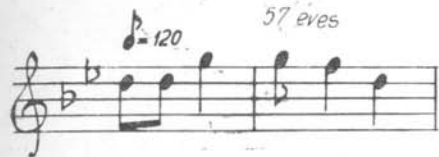
Hivatásos és önkéntes folkloristák, írók, költők, szerkesztők, kiadók, és bárki, akit csodálatos balladaköltészetünk sorsa érdekel: időszerű volna, hogy mind a lehetőségeket, mind a tennivalókat végre együttesen vegyük szemügyre. Mert kizárólag egy kis jó szervezés és egy kis céltudatos munka kívántatnék ahhoz, hogy balladás örökségünket, amelyet derék elődeink több mint egy évszázad során oly lassan, oly nehezen gyűjtöttek össze, rövid idő alatt megsokszorozzuk.

Faragó József

MOLDVAI CSANGO DALOK

LÉCPED ~ ÉNEKELTE:
FAZAKAS PETER ILONA

57 éves

Es-te lett- az 1 - dő,

Ha-za kell- ne men- ni,

Sze-re-tet - len társ-val

Egy ágy-ba fe-kün-ni.

||
Mikor megölelem,
Karjaim zsibbadnak,
Mikor megcsókolom,
Könyveim csordulnak.

1959. LÉCPED ~ ÉNEKELTE : JANÓ MARIKA

55 éves

A szép pi-ros ró - zsa

Ki-haj-lott az út - ra,

Mind azt ri-koj - toj - za :

Sza-kaj-sza-nak ró - la !

||
Mer én szakajsztanék,
Ha jóra találnek,
Vaj jóra, vaj rosszra,
Vaj hőtig bánatra.

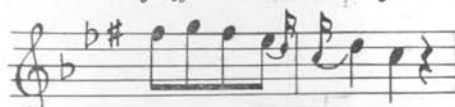
Kallós Zoltán gyűjtése

1959. LÉCPED ~ ÉNEKELTE : BARTHA MARIKA

66 éves

Vaj újj le mel - lé - jem,

Vaj mennyel e - lö-lem,

Kar-csú de-re - ka-dat

Ne in-gasd e - lőt-tem !

||
Két piros orcádat
Ne csókoltsd vélem,
Mert rád néztemben
Megszakad a szívem !

MOLDVAI CSÁNGÓ DALOK

1959. LÉCPED ~ ~ ÉNEKELTE
BARTHA MARIKA
66 éves

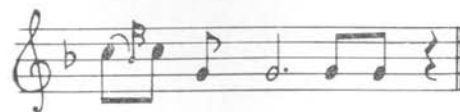
Kö - ve - cses po - ron - don

Pá - rat - lan ge - li - ce.

Hal - lod - e é - de - sem,

Én va - gyok e - gyi - ke.

II.
Kinek világjához
Nem volt szerencséje,
Sem apja, sem anyja,
Sem egy jó testvére.

1959. LÉCPED ÉNEKELTE: BARTHA MARIKA
66 éves

Kö - szö - nöm é - de sem,

Hogy ed - dig sze - ret - tél,

Na - lam - nál szeb - be - ket

S job - ba - kat ke - res - tél.

II.
A te szived' babám
Csak annyit nyugdíjék,
Mind a só avizbe,
S lágy viajsz a tűzbe.

Kallós Zoltán gyűjtése

1959. LÉCPED ÉNEKELTE:
GYÖNGYÖS ÁGNES
19 éves

Za - va - ros a Ti - sza,

Nem a - kar meg - száll - ni.

Há - rag szik é - de - sem,

Nem a - kar szól - la - ni.

II.
Maj megszáll a Tisza,
Fenekig lesz tiszta,
Akkor szállna rózsám,
S nem felelek vjjsza.

Krasznai mese

Erősebb és legerősebb címen, 2031. szám alatt tartja nyilván az Aarne—Thompson-féle nemzetközi mesekatalógus 1964-es kiadása azt a mesetípust, amelynek betűhíven közreadott alábbi változatát Krasznán, 1966 februárjában vettem magnetofon-szalagra. Közlője édesapám, az akkor 76 éves Mitruly Ferenc, 6 elemit és 3 ismétlőt végzett földműves.

Egyszer egy nyúl futott a jégen. Elesett és nagyon meglátotta magát. Ezért megkérdezi a jégtől:

— *Te jég, erős vagy te?*

— *Erős — felelt a jég.*

— *Hát ha te erős vagy, miért olvaszt meg téged a nap? A nap nálad is erősebb!*

Akkor a naphoz fordul:

— *Nap, erős vagy te?*

— *Erős — felelt a nap.*

— *Hát ha te erős vagy, miért borít el téged a felhő? A felhő nálad is erősebb!*

Azután a felhőhöz fordul:

— *Felhő, erős vagy te?*

— *Erős — szolt a felhő.*

— *Hát ha te erős vagy, miért fujdogál téged a szellő? A szél még nálad is erősebb!*

Akkor a szélhez fordul:

— *Szél, erős vagy te?*

— *Erős — felelte a szél.*

— *Hát ha te erős vagy, miért ütközik a hegy gerincébe? A hegy náladnál is erősebb!*

Akkor a hegyhez fordul, attól kérdezte:

— *Hegy, erős vagy te?*

— *Erős — felelte a hegy.*

— *Hát ha te erős vagy, miért turkál benned az egér? Az egér náladnál is erősebb!*

Akkor az egérhez fordult, azt kérdezte:

— *Egér, erős vagy te?*

— *Erős — felelt az egér.*

— *Hát ha te erős vagy, miért esz meg téged a macska? A macska náladnál is erősebb! Úgy van, bizon, a macska a legerősebb!*

E láncmese egyik érdekessége, hogy a magyar szakirodalomban ez ideig ismeretlen. Tudunk viszont francia, spanyol, katalán, görög, mari (cseremis), török, nanáj, tuvai, burmai, indiai, indonéziai, chilei, Puerto Rico-i, zanzibári és madagaszkári változatairól. A *Népek meséi* sorozatban magyarul is megjelent s általam ismert változatok közül — ez a másik érdekessége — nyelvrokonaink, a marik egyik szövegvariánsához áll legközelebb, mégpedig nem csupán cselekményét és szereplőit, hanem szinte csak párbeszédekből, kérdés-felelet-cáfolatból álló előadásmódját és szövegezését tekintve is (*Kigyót szült az öregasszony*. Mari népmesék. Budapest, 1962). A mariban azonban a macskánál is erősebb a vénasszony, aki — a mese etiológikus mozzanatú lezárásában — a nyúl fülére, farkára és hátára üt

piszkavassal és hamuzó seprűvel. Azóta fekete a nyúl füle, kurta a farka és szürke nyáron a szőre.

Merő véletlen ez a nagyfokú egyezés vagy sem, egyelőre megválaszolatlan kérdés. Annyi bizonyos, hogy a már gyermekkoromban hallott mesét nem az említett kiadványból ismeri édesapám.

Mitruely Miklós

A népköltészet közösségi jellege

Poesis vulgaris existit. Ez az, amivel — úgy gondolom — mindenki egyetért. De hogy miként születik? E körül már megoszlanak a vélemények. A népköltészet közösségi jellegét ugyan senki sem tagadja, de az elmúlt években eluralkodott nézetek szerint ez csak a népköltészeti alkotások ún. „széténeklési“ folyamatára vonatkozik.

Ezzel az egyoldalú felfogással már csak azért is szükséges vitába szállnunk, mert a legszélsőségesebb változatai éppen a legnagyobb tömeghatású kiadványainkban, normatív, mérvadó igényű egyetemi jegyzeteinkben és irodalomelméleti tankönyveinkben fogalmazódtak meg. Ezek lényege sommásan a következő: eredetileg mindegyik, ismétlem, *mindegyik* népi alkotás *egyetlenegy* személy szerzeménye, s közösségivé csak a továbbterjedés és változatképződés során válik, vagyis *utólag*. Ezt a felfogást bontja ki a kolozsvári Babeş—Bolyai Tudományegyetem jegyzete is (*Bevezetés a magyar filológiába*. Bukarest, 1962.). A Gh. Dima Zeneművészeti Főiskoláé (*Curs de folclor muzical*. Bucureşti, 1963.) még tovább ment. Erdembeli tudományos érvelés helyett mellébeszél, s a vitát negatívan befolyásolva s mintegy eleve kizárva, kijelenti: „A burzsoá teoretikusok a múltban maguk is vallottak egy »elméletet« az ún. közösségi alkotásról, mintha ez a folklór jellemzője volna. A műköltészetnek ismeretes a szerzője, ezzel szemben a folklórt — szerintük — a közösség, az egész nép hozza létre; a népet közben láthatatlannak, differenciálatlannak, megosztatlannak tekintik. Nem nehéz felismerni: ebben a megfogalmazásban az a vélemény is megbújhat, hogy a folklór kidolgozásában a kizsákmányoló osztályok is részt vennének.“ Ugyanez a felfogás a névtelenségről szóló fejezetben még szélsőségesebb megfogalmazásban tér vissza. Ennek ellenére a jegyzet mégis levonja a látványos következtetést, miszerint: „A közösségi jelleg a folklór állandó velejárója, mindenkori sajátja és a folklór életében örökösen jelen van.“ A bukaresti Ciprian Porumbescu Zeneművészeti Főiskola jegyzete (*Folclor muzical*. Bucureşti, 1967.) már körültekintőbb, ebben azonban szintén kategorikus: „Eredetileg mindegyik dalt egy ember alkotta. A csoportos alkotások ritkák.“

Lényegében ugyanezt a felfogást variálják az irodalomelméleti tankönyvek: „Eredetileg minden népköltészeti alkotás egy ember alkotása“ (*Irodalomelméleti alapfogalmak*. Bukarest, 1958. Ugyanezt lásd *Magyar nyelv és irodalom*. Tankönyv a IX. osztály számára. Bukarest, 1968.).

E fejtegetések java részében viszont a továbbiak során — ellenkező egyoldalúsággal — már alig esik szó az egyén szerepéről, mintegy a többség passzivitását, a közösség alárendeltebb szerepét, az igazi népi tehetségek számának erősen szűk voltát sugallván. (A szerzők talán észre sem vették, hogy szándékuk ellenére tulajdonképpen milyen közel kerültek a „gesunkenes Kulturgut“ elméletéhez — ha demokratikusabb formában is.) Holott a legkisebb változtatásnak is éppen az egyén a

hordozója. Csakhogy az egyén hozzájárulása nemcsak a lényegtelenebb változatképződésekben, hanem még az újabb típusok és verziók születésében, kialakulásában is általában sokkal jelentéktelenebb az átvett, felhasznált anyagnál. Máskülönbén éppen ez a magyarázata az új népdalok viszonylagos formai csiszoltságának és gördülékenységének, nem is beszélve — az egyén szerepét mérlegelve — az azonos körülmények közepette, de egymástól függetlenül keletkező párhuzamosságok temérdek lehetőségéről.

A népköltészeti alkotás nem azért közösségi, mert ismeretlen az ún. „szerzője“. Közösségi marad akkor is, ha egyik-másik módosításnak sikerülne pontosan kiderítenünk a szerzőjét — mint például az írásbeli terjedés nyomán követésekor. És fordítva: a népi alkotó többek között éppen azért marad ismeretlen, mert a módosításai mennyiségileg jelentéktelenek — a költői becsvágyú, önállóan verselők nagy többsége pedig esztétikai okok miatt nem érvényesül.

A kérdés tudományos vizsgálatát az nehezíti meg, hogy az újnak a születését rendszerint nehezebb nyomon követni. Mert a változatképződés ugyan permanens folyamat, de közel sem egyenletes. Újabb alaptípusok gyorsabb kialakulását viszonylagos stabilitás követi. Hogyan születik az új, az újabb típuson belül hogyan és miért születnek újabb változatok, s mi ebben a folyamatban egyén és közösség súlya és szerepe? E kérdések jobb megvilágításához szeretnék hozzájárulni néhány konkrét adat elemzésével, nem térvén ki a műköltészeti alkotások folklorizációjának a kérdésére.

Az a régebbi katonadalunk, amely egyik új népdaltípusunk alapjául szolgált, egykor egészen általános és közismert volt, az idősebb meg a középnemzedék még ma is jól ismeri. Íme néhány versszak az újabban (Csokalyon, 1961-ben) lejegyzett Bihar megyei változatokból.

$\text{♩} = 138$

Ka-to-ná-nak nem jó len-ni,
 Mer sok pu-lic-kát kell en-ni,
 Réz a csaj-ka, bá-dog a fe-de-le,
 Pu-lic-ká-val rak-ják te-le.

(Énekelte Csomaközi György, született 1902-ben. 3. versszak)

*Katonának úgy jó volna,
Ha a sövény kolbász volna,
Tölténytáska boros üveg lenne,
Főhadnagy úr szép lány lenne.*

(Énekelte Szabó Gyula, született 1925-ben.
2. versszak)

*Felmásztam az eperfára,
Megakadt a gatyám szára.
Ejnye rózsám, azt a rézangyalát,
Akaszd ki a gatyám szárát!*

(Énekelte Csomaközi György. 1. versszak)

E csipkelődő, gúnyolódó tréfás katonadal fő motívuma jól ismert már a régi román folklórban is, bizonyságául a közös sorsból fakadó közös szemléletmódnak. Engedjék meg, hogy ízelítőül e változatokból is bemutassak néhány szemelvényt:

*De-ar fi pușca de cucuță,
Bucuros aș fi răgută;
De-ar fi pușca de tocană,
Bucuros aș fi cătănă;
De-ar fi pușca de hămeiă,
Regimentu de femei,
Și tisturi de pătrânjei (...)*

(Jarník—Bârseanu: Doine și strigături din
Ardeal. Brașov, 1895.)

*Cătăni-re-aș cătăni,
Căpitan mândra de ar fi (...)*

(Bornemisa: Cele mai frumoase cîntece
poporale din Ardeal și Banat. Cluj, 1926.)

A román alaptípusnak a magyarhoz hasonlatos újabb keletű metamorfózisáról azonban már nincs tudomásom. Ilyen új változatok sem a bukaresti, sem a kolozsvári intézetben nem találhatók. Ez a hiány, természetesen, még nem bizonyítéka nemlétüknek, hiszen azok az új magyar változatok sincsenek meg a kolozsvári intézet — máskülönben igen gazdag, nemzetközi viszonylatban is jelentős — gyűjteményében, amelyekkel az alábbiakban foglalkozni fogok.

Az új magyar alaptípus a már bemutatott régi katonadalból alakult ki, feltehetőleg 45 után, a mezőgazdaság erőteljes gépesítésének időszakában, egy erősen mezőgazdasági jellegű övezetben, ahol a népköltészet ma is eleven, minden bizonynyal a „motorosok“, a traktorosok és más mezőgazdasági gépezetek, meg a hozzátartozóik körében és környezetében. Legfőbb katalizátora és terjesztője a gépállomások és a szakiskolák hálózata. Az új szövegeket szinte kivétel nélkül a régi katonadal közismert dallamára éneklék, hacsak már a régi szöveg is nem kapcsolódott más dallamhoz.

Ez az új típus már is annyira elterjedt és népszerű, forgalmi értéke oly nagy, hogy bátran minősíthetjük valódi népköltészetnek.

Az új verzió képrendszere találébb, kifejezőbb, érzékletesebb az eredeténél. Ami pedig tárgyának gyökeres megváltozását illeti, némi túlzással szólva, valami

olyasmi következik be itt is, amit Vucsetics világhírű szobra, a *Kovácsoljunk a kardból ekevasat* ábrázol. Hallgassunk meg néhány változatot:

*Motorosnak úgy jó volna,
Ha a volán kolbász volna.*

(Viszonylag e két sor a legállandóbb.)

*Benzintartány boros kancsó lenne,
A brigádos szép lány lenne.*

(Székelyhíd, 1961. Tunyogi Sándor, született 1931-ben.)

(Ez utóbbi kettő viszont rendkívül változékony, e két sornak van a legtöbb variánsa. Például: „Motorinatartály boros hordó volna” — Csokaly, 1961. Tódor Mihály, született 1933-ban; vagy: „Benzinlámpa sörös üveg volna” — Nagykágya, 1962. Simon István, született 1931-ben; „Az egész brigád lány volna” — Székelyhíd, 1961, Szenkó Ferenc, született 1941-ben.)

*Felültem a „jár“-traktorra,
Megakadt a mackóm szára.
Gyere babám, azt a rézangyalát,
Akaszd ki a mackóm szárát!*

(Székelyhíd, Tunyogi)

Eléggé változékony a traktorok elnevezése, gyári jegye is — így kerül a „jár” (I.A.R. = Industria Aeriană Română) helyébe az „Universal”.

A változatok érdekesen tükrözik az énekesek társadalmi rétegződését is. Más-ként éneklük ugyanis az egyszerű traktorosok, mint a brigádosok vagy a magasabb beosztású gépészek, és megint másként a szakiskolások. Ezek az eltérések mennyiségileg, formailag nagyon csekélyek ugyan, de tartalmilag egyáltalán nem közömbösek. Egy székelyhídi főgépész csoportvezető egyszerűen csak így énekelte: „Szere-tőm egy szép lány volna” (Csokaly, 1961. Kerezi Ernő), a gépésziskolában a tanulók már emígyen: „S a praktikásom szép lánye volna” (Érmihályfalva, 1961. Nagy Sándor, született 1943-ban), a traktorosok többsége viszont a következőképpen: „A brigádos szép lány lenne”. Ez utóbbi máskülönben a legelterjedtebb változat, ami nem is meglepő, hiszen jóval több az egyszerű csoporttag, mint a csoportvezető, az egyszerű traktoros, mint a brigádos. S e ténynél érdemes megállnunk egy pillanatra. Ezek a kis eltérések is igazolják, hogy az utólagos változatképződés közel sem csak az emlékezőtehetség viszonylagosságának a következménye, hanem ellenkezőleg: a társadalmi valóságból fakadó vágyaknak és törekvéseknek megfelelő ösztönösebb vagy tudatosabb alakítókézségnek.

Hasonló változásokon ment át egy ismert félnépi mulatózó diákdalunk is. Ennek is sok változatát jegyeztük már le, nagyjából ugyanabból az övezetből, kialakulása azonban — néhány adatom tanúsága szerint — az előbbinél korábban megkezdődött. Íme a friss, eleven ritmusú dal kétféle változata:

A RÉGI SZÖVEG

*A diákgyerek, sose kesereg,
Ott van a ló, nagy a feje,
búsul eleget...*

AZ ÚJ SZÖVEG

*Motoros gyerek, sose kesereg,
Elég nagy a traktorkerek, fordul
eleget!...*

(Érendréd, 1967. Ifj. Fejes György. Gyűjtötte — levélbeli kérésemre — Márton Ferenc.)

Továbbá:

*Tintaléből nem élhet meg a
diákfiad ...*

*Nyersolajból nem él meg a motoros fiad.
Hocci a pipám meg a bőrruhám,
Csapj föl öcsém motorosnak,
a rézangyalát!*

(Csokaly, 1961. Búzás István, született
1940-ben.)

Megjegyzem, az „Aki diák akar lenni, Nem kell annak megijedni“ kezdetű másik félnépi diákdalunknak is kialakult egy motoros változata. Hasonlítsuk össze a két szöveget:

A DIÁKSZÖVEG

*Diákélet jó élet,
Akármilyen rossz élet,
Internátus a hazája,
Barna kislány a babája,
csuhajja.*

(Érszalacs, 1952. Kléh Erzsike)

A MOTOROSDAL

*Traktoros élet szép élet,
Akármít is beszélnek.
Deszkabarakk a hazája,
Barna kislány a babája,
csuhajja.*

(Érszalacs, 1952. Brugós Teréz)

Befejezésül, engedjék meg, hogy bemutassam egy másik régi, de komolyabb tartású katonadalunk rendkívül jellemző átalakulását ugyanazon a vidéken. Bár az új forma csak nemrég merült föl, annyira kiforrottnak tűnik, hogy feltételezhető megszilárdulása (az adatközlő is többször hallotta a traktoriskolában). Az eredetije így hangzik:

*Hu-szá-ro-san vá-ga-tom a ha-ja-mat,
Nagy-vá-ra-don nyer-ge-lik a lo-va-mat
Tíz na-pi zab, szé-na, szal-ma fel van pa-kol-va,
Adj egy csó-kot, kis-an-gya-lom, az út-ra!*

*Csókot adni a huszárnak nem lehet,
Mer a huszár nem igaz szívből szeret.
Ha a huszár igaz szívből engemet szeretne,
Maga mellé a nyeregbe ültetne.*

*Gyenge vagy te, kisangyalom, a lóra,
Táncol a ló, te meg leesel róla.
Majd ha egyszer én ülök a, sejhaj, a nyeregbe,
Felvágatok a csillagos egekbe.*

(Érszalacs, 1952. Kecskés Viola, született
1939-ben. 3—5. versszak)

Most pedig hallgassák meg az újat:

*Motorosnak vágatom a hajamat,
Nagyváradon javítják a motromat,
Motorina, kevert benzín fel legyen tankolva;
Gyere, rózsám, adj egy csókot az útra!*

*Motorosnak csókot adni nem lehet,
Mert a motros igaz szívből nem szeret.
Ha a motoros igaz szívből szeretne, szeretne,
Maga mellé az ülésbe ültetne.*

*Kicsi vagy te, babám, még az ülésbe,
Ráz az „utosz“, majd kiesel belőle.
Ha még egyszer felülnek a, sejt-haj, az ülésbe,
Bekapcsolnám a monettát ötösbe.*

(Érendréd, 1967. Ifj. Fejes György. Gyűjtötte — levélbeli kérésemre — Márton Ferenc. Értékes segítségéért ezennel is kifejezem köszönetemet.)

De folytatása is van. Az előbbi új daloktól eltérően azonban ez tragikusba hajló. Az a versszak, amelyből kialakult, elvétele ugyan az idézett katonadalunk végén is előfordul (mint az alábbi példánkban is), sőt nagyon találó áthajlással, de az esetek többségében egy más dallamú és más szövegű katonadalhoz kapcsolódik. Hallgassuk meg előbb az eredetit, majd az új változatot:

$\text{♩} = 112$

*Csil-la-gos ég, mer-re van az én ha-zám,
Mer-re si-rat en-gem az é-des-a-nyám?
Nem si-rat az, mer el van az, sejt-haj, te-mel-ve,
A sír-já-ra ró-zsa-fa van ül-let-ve.*

(Érmihályfalva, 1968. Nemes Zsigmond, született 1898-ban, 3. versszak.)

*Kicsi szívem, merre van az én hazám,
Merre sirat engem az édesanyám?
Nem sirat, mert rég el vagyok feledve, temetve,
Megnyomott az „Universal“ kereke.*

(Érendréd, 1967. Ifj. Fejes György. 4. versszak.)

A jelenkori folklór — s ezzel, úgy gondolom, nem mondok teljesen újat — sokoldalúan tükrözi a nép életének jelentősebb eseményeit, alkotóinak érdeklődési körét. Az is természetes tehát — s nincs benne semmi meglepő —, hogy költészetében a dalban említettekhez hasonló események is megfelelő visszhangra találnak, bi-

szonyságául a jelenkori népköltészet életképességének abban a közösségben, amelyben születik.

Úgy érzem, érdemes és érdekes kiemelni, hogy a bukaresti Néprajzi Intézet musceli monográfiájának munkaközössége az elmúlt években a román folklórban is rábukkant hasonló tárgyra, ez azonban — a magyartól eltérően — egy hagyományos és ismert pásztordalból alakult ki, a „Ciobănaș de la miori — Un' ți-a fost soarta să mori“ kezdetűből (Adrian Vicol szíves tájékoztatásáért ezennel is köszönetet mondok).

Ilyen tárgyú román népdalok-népballadák azonban — a magyar változatokhoz hasonló környezetben — az ország más tájain is megtalálhatók. Nagyobb fokú elterjedését az alább közölt újabb gyűjtéseim is igazolják:

(Și) Viorel de pe tractor, măi, măi, (bis)
Un' ți-a fost ursit să mori, (bis)
Sub șenila de tractor.

Eu i-am spus șefului meu (bis)
Că n-am frînă la K.D.-u.

Șefu a spus că frîna-i bună, (bis)
Să-i dau drumu la mașină.

Coborînd din deal în sat (bis)
Tractoru s-a răsturnat, (bis)
Șenila m-a apucat.

Și a lăsat cu jurămînt (bis)
Cine m-o băga-n pămînt,

Să nu mă-ngroape adînc (bis)
Să aud tractor arînd.

Să mă-ngroape mai afară (bis)
S-aud tractoare cum ară,
Tractoriștii fluierînd,
Fecela cu ei cîntînd.

(Coșbuc — volt Hordó —, Beszterce-Naszód. 1969. Dovleac Augustin, született 1952-ben, 1968. december 24-én tanulta a Zsombolyán végzett Olar Lucától a Beszterce-Naszód megyei Telcsben.)

Népdalaink átalakulását az alábbi táblázattal külön is szemléltetni szeretném:

KORSZERŰ BEHELYETTESÍTÉSEK

A huszárnak csókot adni nem lehet,
Mer a huszár nem igaz szívből szeret.
Ha a huszár igaz szívből ... szeretne,
Maga mellé a nyeregbe ültetné.

Motorosnak ...
... a motros ...
... a motros ...
... az ülésbe ...

Való igaz, más versszakokban a változtatások általában nagyobb fokúak, ennek ellenére példánk talán eléggé meggyőzően szemlélteti: a tárgy gyökeres megváltoztatása, a környezet teljes kicserélése mennyiségileg mily kevés módosítással is el-

érhető. Kérdem, melyik neves költő vállalna vagy merne a sajátjának tekinteni-nevezni egy olyan alkotást, amely csak ilyen kis mértékben tér el egy másik műtől, hacsak nem paródiáról lenne szó.

*

A régi és az új típusok párhuzamosan élnek egymás mellett ugyanazon a területen. Gyűjtéseink érdekessége, hogy az adatközlők többsége vagy csak a régít, vagy csak az újat ismeri, tehát a „főbb“ változtatókra nem sikerült rábukkannunk. Akadt ugyan, aki többedmagával magára vállalta a részszerzősége, de — nem ismervén az eredetét — nyilván csak túlzott érzelmi azonosulásról lehet szó. Azok viszont, akik ismerték vagy töredékesen emlékeztek a régre, s feltételezték is összefüggésüket, nem vállaltak még részszerzősége sem.

Ezek az új népdaltípusok spontánul alakultak ki, megvolt irántuk a társadalmi igény, s ez is bizonyítja, hogy a romániai magyar népköltészet életében továbbra is jelentős szerepe van a nép spontánul ható közösségi érzelme- és gondolatvilágának is.

E változatok *valódi* népdalok, illetve magukon viselik a népdallá válás minden jegyét. Még a diákdal leszármazottjáról is elmondhatjuk, hogy népiesebb lett az elődjénél. Mindezt azért kell újra hangsúlyoznom, mert a különféle túlzások, torzítások és tévedések vagy félreértések visszahatásaként az a nézet kezdett teret hódítani, hogy új folklór az elmúlt időszakban nem is született. A folklorizáció ütemével szemben tanúsított türelmetlenség ugyanis folklórnak minősített ismert költőtől nemes szándékkal íródott sikerült népdalutánezakat és — sajnos, jóval nagyobb mennyiségben — kevésbé sikerült versfaragmányokat, mielőtt ezek gyökeret vertek, valamennyire is elterjedtek volna. Nem a sikerült alkotások művelődési szerepét és terjesztésüknek szükségességét vitatom, hanem szerzőik nevének indokolatlan és jogtalan elhallgatását és névtelen folklórnak minősítésüket.

Ho:ott továbbra is születnek valódi népdalok is, a hagyományos témákba simulóbbak, azokból építkezők s ezért kevésbé feltűnők mellett — a témát illetően — ennyire szembeszökően újak is, melyek kialakulásuk módja szerint is közösségi jellegűek. E típusok metamorfózisa is figyelmeztet arra, hogy a leíró módszeren túlmenően a *úrában* is nélkülözhetetlen a diakronikus szemléletmód és módszer, csak így nyerhetünk megbízhatóbb képet az új születésének közösségi jellegéről is.

A folklorisztikának továbbra is fontos feladata az egyén szerepének, hozzájárulásának a vizsgálata, a kiemelkedőbb népi tehetségek felkutatása és művészetük egyéni jegyeinek felfedése, de ennél is fontosabb a tipikus, a jellemző minél hitelesebb megközelítése: az elterjedtség, a népszerűség, a közismertség fokának a vizsgálata (természetesen egy adott korszakban), leválasztva az esetlegest. Az egyén szerepének mértéktelen eltúlzásával sehogysem érthető meg, miként történhetett, hogy az egykori írástudatlan jobbágyság és az értelmiség műveltségi színvonalá alatt maradó utódaik népköltészetének csúcspontjai (s itt most nem gondolok föltétlenül a most bemutatott változatok mindegyikére) a világirodalom remekeivel vetekszenek.

Ennek a „titoknak“ a legelfogadhatóbb magyarázatát Csanádi Imre és Vargyas Lajos szavaival igyekszem visszaadni, szabad átcsoportosításban és saját kiemelésekkel (*Röpülj páva, röpdülj*. Budapest, 1954): A népi alkotásokban nemegyszer egy egész országnyi parasztság vesz részt, méghozzá nemcsak az egyidőben élők, hanem akár nemzedékek. A dalosokat századok óta kialakult költői és zenei formák szőtték körül, csak beléjük kellett illeszteniük egy-egy új történetet, egy-egy új elgondolást, a keret készen kínálkozott. Beszélhetünk-e itt *egyéni* szerzőségről ezek után? Aligha.

Földműves szerző helyesírási hibákkal „hitelesített“ verse még nem jogcím a népköltési kiadványokba való szerepeltetésre. Egyszerűen dilettáns írás az ilyesmi az esetek többségében: a népkultúrából kiszakadt, de igazi műveltséget nem szerző ember dadogása az irodalom kapujában. *A népköltészetnek súlyt és értéket az ad, hogy közösség munkája rejlik benne.* A soknévtelen paraszti alkotó ily módon képes arra, amire egyénileg csak a művelt nagy költő: hogy maradandó értékeket teremtsen. Nincs más hátra, el kell fogadnunk, hogy a népdalt maga a nép, a közösség alkotja.

Könczei Adám

Elhangzott 1969. szeptember 2-án Bukarestben a nemzetközi folklorfesztivál keretében megrendezett nemzetközi tudományos ülészakon román nyelven „Caracterul colectiv al poeziei populare în prizma variantelor unor noi cantece populare maghiare (umoristice, vesele, satirice) din județele Bihor și Satu Mare; interferențe cu cîntecul popular românesc“ címmel. Rövidített szöveg.

Barcasági csángó gyermekfolklór

Hosszúfalusi sisilgető *Aludj, baba, aludjál,
(Altató) Feljött már a csillag,
Aranyszűőrű kis báránka
Hazafelé ballag.
Fűszkére ült már és
A dalos madárka,
A cica és dorombol,
Félmént a padlásra.*

Krizbai mondóka *Gyé, macsika, Brassóba!
Ostort vészünk a bűtba.
Mire való az ostor?
Attól szalad a csitkúó.
Mét szaladjon a csitkúó?
Mert már otthon Anikúó.*

(A felnőttek ennek ütemére lovagoltatják a térdükre ültetett kicsiket.)

Hétfalusi új kiolvasó *Két kicsi kecske
Kiment a meccsre,
Rúgják a futbalt, gól!
Mond meg te,
Hányat rúgtak be!*

(Akire az utolsó szótag esik, mond egy számot. A kiolvasó még annyit számol, és az lesz a fogó.)

Seres András gyűjtéséből

Gligor Pinteá a veresvízi néphagyományban

Apró házaival a hegyek ölelésébe rejtelkedő Veresvíz Nagybánya romantikus szépségű városrésze, ahol még ma is gazdag pompával tündökölnék a népmondák.

A városnegyed lakói többnyire bányászok. A vasárnapi tárlatlátogatás éppoly tradíció a Veresvízen, mint a szombat esti vodkázás és duhajkodás. A monda és életenergia forrásai itt egyforma erővel buzognak. Aki tanárként odakerül, találkozhat a mondák varázsával. A kis Veresvíz patak az iskola falainál duruzsolja Veres Anna tragédiáját, csobogása behallik a tantermekbe; Tolvaj Dénes mogorva barlangja mintha a Morgó-hegy óriásszeme volna, komoran tekint az iskola udvarára; de egy lépésre van a Liget is, a Jókai-dombról ide hallik a fenyők suhogása, itt kong-bong az elátkozott Klastromréten elsüllyedt jezsuita templom harangjának ütése; a Virághegy szelídgesztenye-illata ide érzik; a mögötte lévő zordon Kereszthegy kopott kucsmáját hömpölygő ködfelhőkbe fúrja.

Források, kutak, barlangok, sziklák őrzik Gligor Pinteá, a legendás szegénylegény-vezér emlékét. A veresvíziek ma is számon tartják tetteit, kalandjait, élénken őrzik emlékezetét. A magyar nyelvű Pintye-hagyomány gazdagságára és értékére már Pálmer Kálmán felhívta a figyelmet, Szmik Antal pedig *Adalékok Felsőbánya monográfiájához* című művében néhány Pintye-monda egybeömlesztésével közölt is egy mondatfüzért (Ion Pop-Reteganul a román Pinteá-balladákából állított össze ilyen, a népi valóságban sohasem létezett balladafüzért), de a gazdag magyar nyelvű néphagyomány rendszeres összegyűjtésére eddig nem akadt vállalkozó.

A veresvízi történeti mondák központi alakja Pintye Gligor. Meglepő ezekben a mondákban az emlékek és hiedelmek gazdagsága. A Pintye-mondákból a Rákóczi-kor szenvedésekben és heroikus küzdelmekben oly gazdag korszaka elevenedik meg. Ma is ez az ellentmondásos, bonyolult korszak él a legelevenebben a veresvíziek emlékezetében, az a korszak, amikor a románok, magyarok, ukránok, szlovákok közös panaszaiak orvoslására együtt kerestek gyógyírt, amikor a Tiszaparti Esze Tamás és a máramarosi Pintye Gligor egy zászló alatt közös célért küzdött.

A veresvízi Pintye-mondák egy sajátos mondavilág apró mozaikkockái, melyeket, ha egymás mellé helyezünk, olyan ember életpályájának körvonalai rajzolódnak ki, akit nem tud megtörni a szenvedés, nem győznek le ellenfelei, aki a legszentebb célért, a közösség boldogulásáért áldozza életét, aki a mindenféle elnyomás elleni küzdelem jelképévé válik, s akkor is megmarad Gligornak, „közüünk való“-nak, ha emberfeletti tulajdonságokkal ruházza is fel a képzelet. Bújosó szegénylegény-társai még halála után majdnem egy századig rettegtek nevével a hatalmukban elterpeszkedő hatóságokat.

A veresvízi Pintye-történetek műfajilag a történeti mondákhoz sorolhatók. A mondák e fajában a nép maga mondja el történelmét, olyan művészi formában, amelynek sajátos törvényszerűségei vannak. A történeti monda nem a történészeknek szolgáltat pro vagy kontra érveket (hiába próbálkoztak ezzel), hanem a népköltészet kincsesládájában gazdagítja. A mondái térnek és időnek vannak történelmi vonatkozásai, de nem azonos a történelmi (valóságos) térrel és idővel.

Gligor Pinteá, a történelmi személy, a szolnok-dobokai Hollómezőn született, kismanes volt. A mondabeli Pintye (a moldvai és erdélyi román néphagyományban is következetesen) budfalvi, és egy Stupu nevű gazdag ember cselédje. A monda világában eredetileg a kizsákmányolás elleni küzdelem, majd mindenféle elnyomás

elleni küzdelem jelképe. Hiszen a szegények igazáért harcoló valóságos Pintye Gligor csapatában nem véletlenül vannak a szökött román jobbágyokkal együtt magyar, ukrán, szerb és más nemzetiségű jobbágyok is. Nem véletlen, hogy a vármegyei jegyzőkönyvekben tolvajnak, haramiának, útonállónak titulált Gligor Pinteából legendáshírű kurucvezér lesz, aki önként csatlakozik jól felfegyverzett szegénylegény-csapatával a Rákóczi-szabadságharchoz, és életét is áldozza azért, hogy Rákóczinak meghódoltassa Nagybányát. Emlékirataiban a fejedelem így ír róla: „Egy román származású, Pintye nevű híres betyár, ki a Meszes hegyekben tartózkodott, hogy hozzám való hűségét bizonyítsa, Nagybánya városa alá szállt... Nevemben vagy erővel elfoglalni, vagy pártomra téríteni akará a várost.“ Természetes, hogy hősieles küzdelme és önfeláldozásának emléke nemcsak a román néphagyományban maradt fenn, hanem e vidék magyar néphagyományában is. Pinteá emléket az erdélyi és moldvai román néphagyományban elsősorban a híres Pinteaballadák őrzik, bár Ovidiu Birlea az *Antologie de proză populară epică* című gyűjteményben a Pinteáról szóló mondák 26 variánsáról tesz említést.

A veresvízi magyar Pintye-mondákban általában a román Pinteaballadák motívumaira bukkanunk (meggyökeresedő ostornyél, Pintye sérthetlensége, három szentelt búzaszem), a román Pinteaballadák motívumai közül azonban néhány (Szent Ilie, az ördög vagy egy bába varázsolja el, a császárral barátkozik) teljesen ismeretlen a veresvízi Pintye-mondákban. Mint mindenütt, ahol különböző nyelvi kultúrák élnek együtt, a néphagyományok esetében is felvetődik az átadás—átvevés és kölcsönhatás lehetősége. Ebből a szempontból tanulságos a veresvízi Pintye-mondák alkotáslélektani rugói után nyomozni. Az idevágó szakirodalom eléggé gazdag, s így bizonyos összehasonlításra ad lehetőséget. A román néphagyományban Máramarosban és Észak-Moldvában általánosan ismertek ma is a Pinteá Viteazulról szóló balladaváltozatok, de annak ellenére, hogy egyik román változat dallama sok hasonlóságot mutat a Rákóczi kesergője dallamával (ez C. Gh. Prichici szerint arra utal, hogy e balladát Pinteá társai énekelték, hiszen a szatmári béke után tilos volt a Rákóczi-kesergőt énekelni), s jóllehet a Pinteaballadák különböző magyar tolmácsolásokban is mintegy fél százada közkézen forognak, a veresvízi magyar néphagyományban a Pinteaballada nyomait mégsem tudtam felfedezni. Pintyéről szóló magyar balladaváltozat nyilván nem is volt a veresvízi néphagyományban, holott a Pintye-mondák éltetői közül sokan anyanyelvükként ismerik mind a román, mind a magyar nyelvet. E hiány magyarázata egyrészt abban rejlik, hogy a veresvízi néphagyományban ma már nem élnek verses alkotások, másrészt viszont a hiány magyarázatául a román és magyar népballadák különbsége szolgál. A részletező román Pinteaballada epikumának kifejtésére a magyar népmonda alkalmasabbnak bizonyult, mint a drámai tömörségéről és balladai homályáról nevezetes magyar népballada, ugyanakkor a kevésbé kötött, de tömör, többnyire csak egy vagy néhány elemet tartalmazó népmondában könnyebben adódott lehetőség a drámai elem megfelelő erősítésére vagy gyengítésére, mint a népballadában.

Noha a román Pinteaballadakincsnek magyarban nem a balladai forma, hanem a történeti monda felel meg, a veresvízi Pintye-mondákat olykor szinte a román Pinteaballada magyar átköltésének tekinthetjük, olyan szembeeszkő a tartalmi egyezésük. A közös alkotáslélektani folyamatot elősegítette az a tény is, hogy a Pinteaballadák mellett Pinteaballadák is éltek és élnek a román néphagyományban. A veresvízi Pintye-mondák egy része viszont olyan elemeket tartalmaz, ame-

lyek az eddig között román változatokból hiányoznak (Pintye kolompja, az avasi király, Pintye és a nemes asszony, Pintye borbély, Pintye szeretője). Ez arra utal, hogy a veresvízi magyar néphagyományban is keletkeztek Pintye-mondák vagy pedig olyan átköltések, amelyeknek a román néphagyományban már nyomuk veszett. Ha a mondatmotívumok vándorlásának történetét ismernők, valószínűleg mindkét feltevés igazolására tudnánk példákat említeni.

A veresvízi magyar népmondákra nem elhanyagolható hatással voltak a román népmondák is. A magyar mondavilágból teljességgel hiányoznak a természeti démonok. A román népmondák jelentős hányadát viszont az ilyen jellegű mondák alkotják. A veresvízi magyar népmondákban általában s a Pintye-mondákban különösen gyakran bukkannak fel ilyen lények, igaz, többnyire humanizált, emberiesült alakban. Az *Asszony-pataka* című mondában az erdő jó szellemét az erdő moraja testesíti meg, az *Izvóra* című mondában a források szelleme már a források anyjaként jelenik meg, a *Kőkalangyák* című mondában a bosszúállás szelleme Illés profétaként áll bosszút, s ez a lázadó, haragvó magatartás a siratóktól Adyig ívelő magyar tradíciókba ágyazódik.

A veresvízi Pintye-mondákban két néphagyomány kölcsönhatását és összeolvadását kísérhetjük figyelemmel. E mondák a Rákóczi-mondakör eddig ismeretlen, de szerves részét alkotják, s gazdagságukat, népszerűségüket tekintve vetekszenek a Moldvában és Erdélyben eddig összegyűjtött román Pinteá-mondákéval. E mondák tanúsága szerint románok, magyarok, szlovákok, ukránok, szerbek Gligor Pinteá vezetésével próbálták meg sorsuk urává válni, s ígéretükhöz híven, amint akkor énekeltek: „Mái, Rákóczi, Bercsényi, Unde veți merge, acolo vom fi“ (Hej, Rákóczi, Bercsényi, Amerre mentek, mi ott leszünk). Valóban Pintye vitézeinek hősiességét Máramaros román és magyar lakta területein ma is egyformán őrzi a népi emlékezet.

A veresvíziek ajkán kallódó Pintye-mondák lejegyzésével óvni szeretnők közös szellemi kincsünket, megeleveníteni legendás múltunk egyik ragyogó epizódját, melyből erőt meríthetünk mai feladataink elvégzéséhez. Gyűjtésomból a következő kilenc Pintye-mondát mutatom be:

Négy-fiatornyos erdélyi templom az Érchegységben

Görbe István

A PINTYE FÁJA

A Pintye apja nagyon szegény vót, úgy hogy Gligort szógálni adta egy gazdag emberhez, valami Stucnak, vagy Stupnak hiták. Nagyon zsurigri vót a, még a feleségivel is igencsak embertelenül bánt. Gligor csak végezte a dógát, nem szólt soha egy szót se. Azt hitték, néma. Egyszer csak, amikor már jó sok ideig szógált, azt mondja a gazdájának:

— Engedjen kend éngem mostmár szabadon, mert megszógáltam én már a szabadságomat.

A gazdája meg ezt felelte ravaszul:

— Bolond beszéd ez, fiam. De ha akarod, akkor én megteszem, amiért ilyen jámbor szóga vótál eddig. De csak akkor, ha abbul az ostornyélbűl ott a kezedbe, ni, nagy lombos fa lesz.

Gligor egyet se szólt, csak elültette az ostornevet, s kérte az erdő szellemét, hogy rügyeztesse ki. Mikor szépen kirügyezett, jelentette a gazdájának. Az meg rákiáltott:

— Takarodj a szemem elől, te gazember, nem mondtam, hogy csak akkor szóljál, ha lombos fa lesz belőle!

Gligor lesütötte a fejét és eltakarodott. Nem is került a gazdája szeme elibe, míg takaros kis lombos koronája nem rőt az ostornyélnek. Akkor megint előállt a kérésivel, de a ravasz ember csak annyit mondott:

— Majd meglátom, van-e gyökere.

Azzal kiásta a fát. De biz annak takaros gyökere vót. Sehogyse akarózott, de mégiscsak szabadon kellett neki engedni Gligort.

Mikor mán kívül vót Pintye a sövényen, visszaszólt, oszt azt mondta:

— A sok gonoszságáért fizessen meg magának az isten, de ne adja a terem-tője, hogy én is segítsek neki, mer akkor nagy baj lesz.

A zsurigri gazdát az égbe se kedvelhették, mert később sok kapzsi gazdának fizette meg az adósságát Pintye, kamatostul.

Elmondta Weisz Erzsébet, 38 éves háztartásbeli.

PINTYE ÉS A PANDÜROK

A Gutin barlangjaiban tanyázott akkor Pintye a társaival, mer kutya idők jártak akkortájt a szegényekre. A szegénylegények, ha tehették, elszökdöstek betyárkodni a Pintye bandájába, mert ű akkor már híres betyárvezér vót. Kifosztották a Gutinon a Lengyelországból jövő rácokat, a nemesi kastélyokba is betörték. még a vármegyét is megsarcolták. Eccer aztán a pandürok elfogták Pintyét, de nem akarták addig megölni, amíg el nem árulja a titkát.

— Hát jó — mondta —, csak adják vissza a lovát meg a karikás ostorát.

Úgy is vót. Pintye felpattant a lovára, az kétlábra ágaskodott, ő meg karikára forgatta az ostorát, aztán csak hopp, mint a szélvész elvágatott. Eszeveszetten kezdtek lüvödözni utána, de ű csak vágatott, mer a golyók leperegtek róla.

Elmondta Marhát János, 47 éves fuvaros, nyugdíjas bányakovács

AZ AVASI KIRÁLY

Akkoriban, amikor a híres Pintye Gligor élt, az urak nagyon sanyargatták a népet. Azt mondták, hogy két bűr van a paraszton, oszt mindet le kell róla nyúzni. Nyúzták is, mint tót a nyulat. Az emberek mind az erdőbe mentek, s kérték Pintyét, tegyen nekik igazságot, mer mán minden földjüket elszedték tőlük. Pintye nem szólt semmit, csak kirántott egy fát, beleszúrta egy nagy sziklába,

a vállára vette s elindult vele Tótfaluba. Tótfalu határában megállt, a sziklát ledobta a válláról és azt mondta:

— Na, innentől lefelé az uraké, felfelé a szegényeké.

Attul kezdve emberfia nem mert ahhoz a sziklához nyúlni. Most is ott van. Pintye döntését mindenki tiszteletben tartotta, mert ő vót akkor az avasi király. És még ma is attul a lyukas sziklátul számítják Tótfalu határát.

Elmondta Székely Árpád, 42 éves kazánkovács

PINTYE ÉS A NEMES ASSZONY

Vót egy nagy főúrnál egy kis pesztonka, azt valamiért a kastélyból a faluba szalajtották, mert az urat hívatta a császár. Megtudta ezt Pintye Gligor, és a társaival este elment meglátogatni a ténsasszonyt. De az már aludt, amire odaértek. Hanem a nagy zajra, amig bejutottak, s kezdtek összeszedni a kincseket, felébredt. Úgy, ahogy vót, egy hálórúhába egy gyertyát gyújtott és kiment. Nagyon helyre-
menyecske lehetett. Az egyik betyár nyomban szét akarta hasítani a fejszéjével, de Pintye elkapta a baltát, nem engedte. A bozontos vén betyár azt mondta:

— Megbánod te ezt még, Pintye!

— Dehogy bánja — vágott közbe a nyelves fehérszemély, és a nyakába borult. — Márcsak azt vártam, hogy az uram menjen el, hogy a kincseivel együtt tudjak megszökni tőle, hogy aztán megkeressem Gligort, hogy boldogan éljünk ott a hegyekben. De ha már itt vannak, fogják a ládákat, segítsenek gyorsan összepakolni, hogy mehessünk.

Azzal szobáról szobára jártak, szedték össze a kincseket. Még a pincébe is lementek, de ott egy betyárt az ajtóhoz állítottak. Az asszony ott vette észre, hogy rossz kulcsokat hozott, nem tudja kinyitni a ládákat. Felszaladt hát a kulcsért. Az ajtónál ácsingáló betyárt meglökte, az beesett a pincébe. A pinceajtót hamar becsapta és belakatolta.

A pandúroknak csak így sikerült elfogni Pintye Gligort. De nem maradt ezért adós Pintye, mert sikerült neki megszabadulni a pandúroktól, mer az ő testit nem járta golyó.

Elmondta Székely Eleonóra, 36 éves háztartásbeli.

A PINTYE BORBÉLYA

Egyszer egy mogorva betyár valami ágrulszakadt idegent fogott a Gutinon. Gyanús vót neki, hát a vezér elé vitte. Pintye Gligor kifaggatta, de az akkor is csak azt hajtogatta, hogy ő borbély, most jön Bécsből, ahol sok dámát meg urat fésült meg borotvált, hercegeket, grófokat meg a császárt is. Hitték is, nem is, de Pintye azt mondta:

— Na, itt meg én vagyok a király, a szakállam is nagy, borotválj meg.

Pióca reszketett egy darabig, de aztán megborotválta tisztességesen. Akkor útjára engedték, mert tudták, hogy Bányán van a menyasszonya, de a lelkére kötötték, hogy senkinek se mondja el, hogy kit borotvált meg. Alig haladt egy kicsit, amikor pandúrokkal találkozott, de ijedtében nem merte elárulni Pintyét. Aztán nagy kiabálást, csapkodást hallott: Pintyéék verekedtek a pandúrokkal. Szegény Pióca mégcsak most ijedt meg igazán, mert azt gondolta: Pintyéék azért fogják megölni, mert biztosan azt hiszik, hogy elárulta őket, a pandúrok meg azért, amiért letagadta Pintyééket. Rettenetesen kétségbe esett, de a kis koszkaparóval az ördög se törődött azután, mert az is szakállt viselt, nem kellett neki borotválkozni, mint a bécsi uraknak.

Elmondta Székely Eleonóra, 36 éves háztartásbeli.

PINTYE BARLANGJA

Van a Gutinon egy nagy barlang. Abba tanyázott Pintye vitéz a társaival. Ez igaz is, mert még most is ott van a buzdogánya, olyan nehéz, hogy senki se tudja felemelni. Én a két szememmel láttam.

Elmondta Darabán András, 12 éves.

A PINTYE SZERETŐJE

Pintye Gligor az erdőben tanyázott a társaival. Eccer szerelmes lett egy lányba, aki Nagybányán lakott. Sokszor járt le hozzá estenként és dalolt vagy mesélt az életéről.

A pandúrok megtudták, hogy hova jár, de elfogni nem merték, mert tudták, hogy Pintyét nem lehet meglőni, mivel a golyó leperereg róla. Ezért titokban hallgatóztak az ablak alatt. Addig-addig, míg kitudták a titkát. Szaladtak hamar a templomba három szentelt búzaszemért, a fegyverkovácsához három ezüstpelyvőért, a várban elhullajtott patkószegett, hogy meglőjék.

A lány észrevette, hogy a kiskertben az ablak előtt a virágokat eltaposták. Hamar szaladt üzenni Pintyének, hogy ne jöjjön, mert kitudódott a titka. Így fejsültek a dühös zsoldosok, de mérgükben a szegény lányt halálra kinozták. Némán tűrte a kínzásokat és csak néha sóhajtott fájdalmasan.

Nyári esteiken, amikor a Morgó felett borúsra vált a csillagos égbolt, még most is lehet hallani a szegény lány fájdalmas sóhajait.

Elmondta özvegy Vári Mihályné, 65 éves

PINTYE VITÉZ HALÁLA

Egyszer Pintye Vitéz elküldte két társát Nagybányára kenyérért, sóért meg puskaporért, ő meg lefeküdt aludni, mert nagyon fáradt volt. De nem tudott nyugodni, mert rémes álmot látott, álmában az új kardja kettébe volt törve, az ócska meg hétbe. Tudta, hogy ez rosszat jelent. Megnézte a kardjait, s tényleg úgy volt. Vette hamar a fokosát s elvágatott a társai segítségére. Jó acélinge, meg páncélja volt, nem félt senkitől. A fokosával olyat csapott a vár kapujára, hogy beszakadt. Akkor egy vén zsoldos, akinek egy hamis asszony elárulta a Pintye titkát, jól becélta a Pintye bal hónalját és elsütötte a búzaszemre töltött puskáját. Halálos sebet kapott a híres vezér. Hirtelen megfordította lovát és elvágatott a barlangjába. Ott fokosát egy sziklába vágta és azt mondta:

— Ezt innen emberfia ki nem veheti többet, de egyszer magától kipattan, s akkor tudjátok meg, hogy én is újra élni fogok.

Ezzel meghalt. A társai a páncélingét a budfalvi templomba vitték. Az olyan ing volt, hogy a golyó se járta át. Most is ott van.

Elmondta Kovács János, 32 éves bányász.

A JÓISTEN, AZ ÖRDÖG ÉS PINTYE

A jóisten valamiért megintette az ördögöt, de az nem hallgatott a jó szóra, hanem elkezdett feleselni, és a nyelvét öltögette az úristenre. Az úristen keményen megdorgálta az ördögöt, de az csak tovább incselkedett a jóistennel. Mikor már megunt a nyelvét öltögetni, letolta a nadrágját, s valami szakadék széléről, ahol volt, a seggit kezdte mutogatni az ég felé, s iszonyú bűdösekert eregetett, hogy röpükben leszedültek tőle a madarak. Erre már az úristen is elvesztette a türelmét, dühbe gurult, s villámokkal kezdte csapkodni az ördög csurdé seggit, de az rá se hederített, csak incselkedett tovább. Az úristen már nem tudta, mit tegyen dühében.

Pintye Gligor akkor ott egy pojánán deleltette a disznókat. Látta, hogy cikáznak a villámok, s mind egy szakadékba csapnak le s erre mindig nagyokat durran a szakadék. Olyan láрма vót, hogy nem tudott tőle nyugodni a jószág. Pintye már megunt, oszt felkelt a gubájáról, vette a karikás ostorát, gondolta megnézi, mi van ott, mert az mán nem tiszta dolog, az biztos. Hát amikor odaért, látta, mit művel az ördög, akivel szemben már a megdühödött úristen is tehetetlen volt. Pintye levette a válláról a karikás ostort, egyet cserdített, hogy kicsapja a csapót, aztán úgy odapattintott az ördög pucér seggire, hogy rögtön szétrepedt, mint tavasszal a jég, oszt még füstölt a csapója. Az ördög látta, hogy ez mán nem tré-

fadolog, hamar felrántotta a nadrágját, s bebújt a barlangjába. Az úristen meg le-
jött Pintyéhez, kezét fogott vele, s megveregette a vállát, oszt azt mondta neki, hogy:
na fiam, amiért kimentetél ebből a nagy bajombul, elvarázsollak téged, hogy a
testedet ne járja még a puskagolyó se.

Tényleg úgy is vót, mert hiába lútték Pintyét később, lepergett róla a golyó.
De az ördög tudta, hogy ott meg lehet sebezni Pintyét, ahun az úristen ujjá érte
a Pintye vállát. Oszt eccer egy öreg várórtól elcsermálta a puskáját, tett bele há-
rom szentelt búzaszemet, meg három tavaszi csikó lábából elhullajtott patkószcset
oszt megcélozta a Pintye bal vállát. Így sikerült Pintyét megölni, de akkor mán
nagyon nagy vitéz vót, oszt mindenki megsiratta.

Elmondta özvegy Vári Mihályné, 65 éves.

Tasnádtól Új-Guineáig

Bíró Lajos utazásai

Új-Guinea, Földünk második legnagyobb szigete, indonéziai nevén Irián, Ausztrá-
liától északra fekszik. Térképre rajzolt 785 000 km²-nyi területe ősmadár-
ra hasonlít. Felszínét vulkanikus eredetű hegyek alkotják, melyeknek csúcsai sok helyen
elérlik a 4—5000 métert is. Jóformán az egész szigetet sűrű, áthatolhatatlan trópusi
őserdők borítják. Olyan buja vegetáció található itt, melyhez fogható csak az Ama-
zonas és a Kongó medencéjében található. A trópusi őserdők és az óriási mocsaras
dzsungel miatt Új-Guinea egyes belső területei még ma sincsenek teljesen fel-
tárva. Ezeken a területeken ma is kőkorszakbeli állapotban élnek bennszülött
pápua törzsek.

A sűrű trópusi erdők, az egészségtelen mocsaras területek, a járhatatlan 4000
méteres hegyek, a sokszor ellenséges magatartású törzsek hosszú időn át hátráltat-
ták a sziget feltárását és a tudományos kutatómunka előrehaladását. Érthető, hogy
még a századfordulón is csupán a partvidék egyes területei voltak valamelyest
feltárva. Ez a magyarázata annak is, hogy a sziget gyarmatosítására aránylag későn
került sor. Új-Guineát három gyarmati nagyhatalom vette birtokába. Holland Új-
Guinea alapításával 1824-ben a hollandok kezdik meg a gyarmatosítást a sziget nyu-
gati felén. Jóval később, csupán 1884-ben vették birtokukba a keleti részt a németek
és az angolok. A németek az északkeleti részre terjesztették ki hatalmukat. Ezt a
területet nevezték Vilmos császár földjének. Az angolok a sziget délkeleti részét,
Pápuaföldet vették tulajdonukba. Pápuaföld közvetlen irányításáról az angolok nem-
sokára lemondtak, és 1906-ban ez a terület Ausztrália kormányzása alá került. Az
első világháborúban ugyancsak ausztráliai csapatok foglalják el a német gyarmati
részét is, amely a háború után egy ideig népszövetségi mandátum volt, majd az ENSZ
megalakulása után gyámsági területként végleg Ausztráliához került. A sziget nyu-
gati fele, az egykori Holland Új-Guinea, a holland gyarmatok felszámolása után
keletkezett új független állam, Indonézia jogaiba ment át.

Az első tudományos úttörő Új-Guinea földjén az orosz Mikluho-Maklaj volt.
Az 1870-es években értékes megfigyeléseket végzett a sziget északkeleti részén. Őt
követte 1884-ben a német Otto Finsch, aki a német gyarmatosítást sürgető hivatal
megbízásából kutatott ezen a területen. 1890-től egyre több tudományos expedíció
keresi fel Új-Guinea ezgotikus tájait. Ezek között kiemelkedő eredményeket és el-
évülhetetlen tudományos érdemeket szerzett két erdélyi kutató, a nagyenyedi szár-
mazású Fenichel Sámuel és a tasnádi születésű Bíró Lajos. Fenichel Sámuel a bu-

dapesti Nemzeti Múzeum régészeti állását hagyta ott, hogy természettudományi és néprajzi gyűjtést végezzen Új-Guineában. Korai és tragikus halála nagy veszteség volt a tudomány számára (életéről és munkásságáról ifj. Kós Károly közölt beszámolót a *Korunk* 1961. 2. számában). Fenichel hagyatékának megmentésére és a további természettudományi és etnográfiai megfigyelésre vállalkozott Bíró Lajos, egy 17 gyermekes tasnádi asztalosmester 5-ik gyermeke. (A pontos adatokat a tasnádi református egyház levéltárában állapítottam meg.)

Bíró Lajos már gyermekkorában vonzalmat érzett a természettudományok iránt. Ebben elősegítette a környezet, a szülői ház közelében levő nagy erdő, az Érmellék és az Ecsedi láp óriási mocsarai. Természetszeretetét fokozta felvilágosult szellemű tanítója, Török Ferenc is, ama jóképességű tanítók egyike, akik a természetrajzot és a földrajzot az iskola falain kívül is tanították. Bíró Lajos már kisdíák korában megtanulta mesteréből a madártörmést, a tojáspreparálást, a növénypréselést és a bogárgyűjtést. Középszkolai tanulmányai során a zilahi Wesselényi-kollégiumban ezek a képességei még tovább fejlődnek. A szegény diákokra nézve kötelező legációk hosszú gyaloglásai során egyre jobban érlelődik benne a vágy messzi tájakra, ismeretlen területek felkutatására. Abban a reményben iratkozik be a debreceni református teológiára, hogy majd misszionáriusként kijuthat egzotikus tájakra. Szabad idejében anatómiával, természetrajzzal és nyelvtanulással foglalkozik. A hittan egyre kevésbé köti le, és nemsokára ott is hagyja a teológiát. Átiratkozik a bölcsészetre, de anyagi nehézségei miatt az egyetemet nem tudja befejezni.

Már négy nyelvet sajátított el, amikor utazási vágytól sarkallva hittérítőnek ajánlkozott. Kérésére még csak választ sem kapott. Szívós munkával tudományos búvárkodásnak szentelte életét. Kezdetben házitanítóként helyezkedik el, később mint folixérabiztos-helyettes kap megbízatást. Ez a kinevezés jelentette karrierje kezdetét, mert egész életére meghatározta működési irányát. Alkalma volt bejárni az országot és gazdagítani szépen gyarapodó bogárgyűjteményét. Fanatikusan ragaszkodik az eszméhez, melynek valósággal „holdkőrosa” lett (mint visszemlékezésében írja): kijutni a természeti népek közé. Hosszú, fárasztó kirándulásokkal készíti elő testileg-lelkileg magát az útra. Bejárja a Bihar-hegységet, a Retyezátot, a Fogarasi-havasokat, kutat a Cserna völgyében, a Máramarosi-havasokban, a Szilágyságban, és amikor pár év múlva más beosztásba kerül, már otthonosan mozog a horvátországi Karszt-hegységben is.

A kecskeméti gimnázium helyettes tanára volt, amikor 1895-ben a Természettudományi Társaság emlékgyűlésén Herman Ottó beszédének hatására az ülés után bejelentette, hogy folytatni szeretné Fenichel Sámuel megszakadt gyűjtését Új-Guineában.

Bíró Lajos jelentkezésének nagy visszhangja támadt, lelkesedésben sem volt hiány, de az úthoz pénzre volt szükség. Bíró pénzzé teszi mindenét. Eladja pompás rovargyűjteményét a budapesti Nemzeti Múzeumnak, eladja könyveit, de az összeg oly kevés, hogy még az elinduláshoz sem elég. Szerencséjére segítségére siet az akkor már nagytekintélyű polihisztor, Herman Ottó. Közbenjárására a Nemzeti Múzeum szerződést köt Bíróval, és ha szegényesen is, de elindulhat vágyai földjére.

Hét esztendeig maradt Új-Guineában, ami önmagában is óriási teljesítménynek számított az akkori viszonyok között. Biológiai és elsősorban etnográfiai munkásságával messze felülmúlta korát. Olyan páratlan néprajzi gyűjteményt hozott össze, melyre irigykedve tekintett az akkori tudományos világ. A Magyar Tudományos Akadémia még kintléte alatt két nyelven kiadta néprajzi gyűjtésének katalógusát. A szép kivitelezésű, gazdagon illusztrált, szakjegyzetekkel ellátott kiadványt Európa-szerte nagy elismeréssel fogadták.

Mialatt neve bejárja az európai sajtót, önmaga súlyos megpróbáltatások között élt Új-Guineában. Nehéz anyagi körülmények között, betegen, szőrnyű fekélyektől gyötörve sem tört meg akaratereje és tudományos fanatizmusa. Minden nehézség ellenére folytatja gyűjtését. Büszkén írja egy 1899. november 18-án keltezett levelében: „A Houn-golfnál körülbelül öt-negyed év alatt... annyi etnográfiai anyagot gyűjtöttem, hogy nem kell magamat érte szégyenlenem... Sohasem félttem attól a gondolattól, hogy meghalok; de igazán mondom, mióta ez adatok birtokában vagyok, sokszor megrettenek attól a gondolattól, hogy idő előtt érhet valami non putarem s veszendőbe mehetnek... Az volna legnagyobb örömöm, ha majdan elmondhatnók, hogy bár majdnem egy évtizedig itt Finschhafenben volt a német telepítés súlypontja, minden tudományos expedíció kiindulóhelye, mégis mi magyarok fedeztük föl e vidéket a tudománynak.“ (Levél Chizer Kornélhoz. Bíró Lajos: *Hét év Új-Guineában*. Budapest, 1923. 157.)

Fejtámla (Északkelet-Új-Guinea, Houn-öböl)

Azok, akik csak kicsit is járatosak a néprajzi gyűjtőmunkában, jól tudják, hogy a gyűjtés sikerének alapfeltétele az adatközlő személy vagy a közösség bizalmának megnyerése. Ez nem megy könnyen idehaza, saját népünkénél sem, nyilvánvaló, mennyivel nehezebb idegen földön, ahol a nyelvi nehézségek, a társadalmi és kulturális különbségek is szerepet játszanak. Bíró Lajos már eleve azzal a meggyőződéssel indult Új-Guineába, hogy a vad pápuák is emberek, tulajdonságaik is mindig emberiek. S amit nálunk vademberi furcsaságnak tartanak, az náluk természetes. Mint ahogy az ő szemükben a mi viselt dolgaink is sok esetben érthetetlenek. „Az embereket — vallja Bíró Lajos — csak környezetük és életviszonyaik közepette lehet megérteni. Legelsőben is az a furcsa eset áll elő, hogy ugyanabból a dologból a kétféle ember kétféle következtetést von le. A meztelen pápuát vadembernek tekinti az európai, mert ruhája nincs és viszont a pápu tartja vadembernek az európai, mert ruhája van.“

Bíró sikeres gyűjtése éppen abban rejlik, hogy a természeti népeket is éppen olyan emberekként kezelte, akárcsak az európaiakat. „Tanítót, papot nem lelünk köztük; iparosműhelyt, áruházat, kórházat nem tudunk fölfedezni náluk. De megtaláljuk köztük egymás megbecsülését, tisztességtudást egymás iránt és idegennel szemben; nem dicsérik a bűnt, elítélik az erkölcstelenséget... Résztvevők a szenvedőkkel szemben, segítik a bajban levőt, megbecsülik az öregeket, gondoskodnak az özvegyekről, árvákról, ápolásban részesítik a betegeket. Megtálaljuk náluk mindazokat a jó tulajdonságokat és erényeket, melyek akármelyik műveltebb népnek tulajdonságai. Ellenben nem hiányoznak az árnyoldalak sem. Érvényre jut náluk is minden erény és hiba, ami általánosan emberi“ (idézet az 1903. szeptember 10-én Kolozsvárt tartott előadásából).

Természettudományos gondolkodása már gyűjtőútjának kezdetén arra vezette,

hogy a bennszülött társadalmat az egész emberiség fejlődéstörténetébe beágyazva kutassa. Helyes az a megállapítása, mely szerint lebecsülésükkel saját múltunkat, fejlődésünket becsljük le. „A bennszülöttben nem másfajta, tőlünk eredendően különböző embert, hanem egy alacsonyabb fejlődési fokon levő társadalom velünk egyenlő képviselőjét kell látnunk“ — írja, s egy másik helyen így vall: „Alig tudom magamnak megmagyarázni, honnan van az, hogy az ottlétemkor is köztük megfordult európai emberek legtöbbször a pápuában csak azt a különbséget látta, mely köztük és hazája népe közt volt, bennük csak a nyomorult kőkorszakbeli, szellemileg és kultúrában elmaradt embert vette észre, és mindenik csupán hibáikat kereste.“

Gyűjtő- és kutatómunkáját Fridrich Wilhelmshaven — ma Madang — kikötőjében kezdi meg. Bejárja az Astrolabe-öböl vidékét, megfordul a Mikluho-Maklaj és Finsch hagyatékaiból ismert Bonguban, Bogadjimban, Gorimában. Nehéz hegyi utakon, dzsungelken át felkutatta az Oertzen-, Hansemann- és Konstantin-hegység lakóit. Feltárja az Aitape környéki falvakat, majd a Sepik és Ramu fővölgység torkolatát. Bejárja a Siar, Graget, Beliau, Bilibili, Taravaj, Szeleo, Ali, Angiel, Tamara szigeteket.

A megfeszített munka és a malária vissza-visszatérő láza annyira megviseli idegeit, hogy egy időre kénytelen Szingapurba utazni pihenésre. Itt sem tétlenkedik, tanulmányozza a múzeumok és könyvtárak anyagát. Ellátogat a malájföldi Kuala-Lumpurba, majd visszatértében Jáva szigetét éjtáronként járja át. Testileg, lelkiileg felfrissülve kezd munkába a Haun-öbölben. Bejárja az öböl északi-részét, tanulmányozza a jabim, bukana és kai törzseket. Behatol a Sattel-hegységbe, majd megismerkedik a híres fáfaragókkal Tami szigetén. A Houn-öbölből egy évi gyűjtőmunka után visszatér Madangba, régi kutató területére. Stepansortban tartózkodik, amikor felkeresi őt Robert Koch, aki a malária elleni küzdelem végett tartózkodik Új-Guineában. Vele indul el 1900 májusában Új-Írland körülhajózására. Visszatérte után egészségi állapota megint leromlik. Kénytelen pár hónapot pihenni. Sydney-be utazik, ahol rövid idő után újra munkába kezd, bebarangolja a Kék-hegyeket. 1901 elején ismét Madangban van, innen még egyszer átrándul Vitu szigetére, majd 1901. december 21-én testben-lélekben kimerülten felszál a „Stettin“ fedélzetére, és végleg búcsút mond Új-Guinea őserdeinek és az ő szeretett „támol“-jainak.

Új-guineai gyűjtőútja során Bíró Lajos több mint 6000 tárgyból álló páratlan néprajzi gyűjteményt hozott össze. Rovar-, hüllő- és madárgyűjteménye pedig 200 000 darabból állt. Néprajzi gyűjteménye egyedülálló volt abban az időben. Nemcsak fáradhatatlan bűvára volt a természetnek, hanem alapos megfigyelője a népi élet jelenségeinek is. Faluról falura tanulmányozza a szigetlakók sokféle nyelvjárását, a tengerparti és hegyilakók szokásait, és a lelki életük között mutatkozó feltűnő ellentéteket. Mélybepillantó, megértő magyarázója a fejlődés ősi fokán megrekedett természeti népek életmódjának, szellemi és erkölcsi életének.

Abban az időben a legtöbb gyűjtő főleg a mutatós tárgyak megszerzésére törekedett, s megfigyeléseit külön választotta a tárgytól. Természettudományos szemlélete folytán Bíró nem tett különbséget a díszes, szépen faragott szobrok és a diszteleen kőbaltá, tarisznya vagy lándzsa között. Az ő számára minden tárgy a bennszülött kultúra szerves tartozéka. Minden tárgyhoz részletes jegyzetet fűz. Feljegyzi nevét, anyagát, készítési módját, használatát, a hozzá fűződő szokásokat, a gyűjtés helyét, a bennszülöttek életében betöltött szerepét, s ilyenformán teljes keresztmetszetet ad a tárgyról. Gyűjtésének értékét növeli, hogy fényképfelvételeket készít a tárgyakról használat közben is. Néprajzi gyűjtése nemcsak a holt tárgyakra terjed ki, hanem a bennszülöttek esztétikai megnyilvánulásaira és lelki éle-

tükre is. Nagy érdeklődéssel figyelte táncukat. Primitív művészetükből, kultikus tárgyaikból vallási életük alapjait próbálta megfejteni. Lejegyezte meséiket, nagy figyelemmel hallgatta zenéjüket, és ha szerét ejthette, lekottázta. Mindezekből kitűnik, hogy Bíró Lajos nemcsak egyszerű gyűjtő volt, hanem alapos szakember, akit nemcsak az elszigetelt jelenségek érdekelték, hanem azok az általános érvényű szabályok is, melyek egyaránt érvényesek mind a természettudományban, mind a néprajzban.

1901 decemberében elindult hazafelé. A forró égővi országokban több helyen is megáll, hogy szervezete fokozatosan hozzászokjon az átmeneti klímához. Hazatérő útjának állomásai: Jáva, Szingapur, Tutikorisz, Madun, Madrasz, Bombay, Maszkat és Egyiptom. Ezeken a helyeken is néprajzi megfigyeléseket végez. Látni akarja az élő kultúra legalacsonyabb fokán élő népek után a legmagasabb öskultúrájú ázsiai népeket is, hogy egybevehesse őket. A különböző kultúrák összehasonlítása alakította ki haladó nézeteit az emberi társadalomról, az emberi fajtak egyenértékűségéről.

Itthon folytatja munkáját, rendszerezi a hozott anyagot és előadások sorozatát tartja. A néprajz annyira szívügye lett, hogy most már itthon sem hagyja abba a kutatást, a gyűjtést. Ez kitűnik Tasnádon élő családjához írt leveleiből is, melyeket rokonai őriznek s mindmáig kiadatlanok. Erzsébet húgának például a következő szavakkal küld utasítást a gyűjtésre vonatkozólag: „Keress fel egy pár idősebb fazekasmestert, azok majd kiválogatnak egy pár mázas fazekat, tányért, de ne a cifrát keressétek, hanem amelyeket legtöbbet szoktak csinálni... Tasnádnak egyik legrégebbi iparága a fazekasság, de a gyűjteményekben még alig van belőle valami“. Hivatalos helyeken viszont egyre inkább megfélemeznek róla. Élete munkájának megbecsülése csupán annyi, hogy tiszteletbeli múzeumőrre nevezik ki. Az „alulról“ jött tudóst egyre jobban mellőzik. Magányos, megkeseredett emberré válik. Nem foglalja el a debreceni egyetem 1905-ben tett ajánlatát sem, mely katedrát kínált számára. Szeretne még egyszer útra vállalkozni. Tesz is előkészületeket ez irányban, Tuniszban, Kréta szigetén, Törökországban és a Balkánon gyűjtöget, hogy pénzt szerezzen. Mivel hivatalos helyről támogatást nem kap, reményei egyre fogyanak. A Tanácsköztársaság kikiáltásakor, 1919-ben végre megkapja múzeumőri kinevezését. Az ellenforradalmi rendszer azonban újra degradálja, sőt egy ideig „vörös-gyanús“-ként kezelik. 70 éves korában méltányolják végre, a szegedi egyetem díszdoktorrá avatja. Ekkor újabb lendületet vesz munkája, és Bulgáriába megy kuta-

Uj-írlandi maszk

tásra. A trópuson szerzett betegségből származó epebántalmi következtében egy hirtelen jött roham kórházba kényszeríti. 71 éves korában, 1931. szeptember 2-án hal meg.

*

Életét, munkásságát idehaza csupán halála után kezdték értékelni. Annál inkább megbecsülték új-guineai néprajzi tevékenységét külföldön. Hagen, a frankfurti Néprajzi Múzeum igazgatója követendő példaként Bíró Lajost állította a német kutatók elé. Wichmann 1911-ben kiadott *Entdeckungsgeschichte von Neu-Guinea* című munkájában központi helyet szentel Bíró gyűjtésének. Hasonlóképpen mint kiváló gyűjtőt méltatja Schlesier is az 1955-ben kiadott, Új-Guineáról szóló tanulmányában. Taylor óceániai bibliográfiája (Wellington, 1951) és Bodrogi Tibor *Océánia művészete* című, 1959-ben megjelent munkájának anyaga jórészt a Bíró gyűjtötte dokumentációt foglalja magában. A bukaresti Ifjúsági Könyvkiadó gondozásában előkészületben van Bíró Lajos életrégenye.

Benedek Zoltán

Madaras bokály és tányér. Tordai fazakasmunka.
(Kabay Béla gyűjteménye és fotója)

Tapossák szét a turbánom

*Az egész kép de újmódi,
egy kigyóbüvölő jogi
áll benne, mert nem keresztyén
hőst ábrázol ez a festmény.*

*Vagy tán egy török dervis,
aki Szamarkandba elvisz,
ott a sírja Timur Lenknek,
a nagynak, a kegyetlennek.*

*Én volnék itt a Tur partján
ez a szemforgató sámán,
a büvölő, nagy varázsló,
így lát Paulovics László.*

*Kócsag csapat, fehér felleg
gomolyog a fejem felett,
sok szép látás, sok szép álom,
ez énnekem a turbánom.*

*Leveleitől megfosztva
áll egy magos magányos fa
hat ágával balra tőlem,
úgy didereg az időben.*

*Paulovics jól megfogta,
az vagyok én, magányos fa,
maholnap már behavazva,
kihajtok-e majd tavaszra.*

*A hátamnál a hegyekben
feljött-e, vagy most megyen le
a piros nap, én nem tudom,
egy menyecske jön az uton.*

*Jön az uton a menyecske,
karcsúságát elvesztette,
szoknyáját a jobb kezével
tapasztja, úgy küzd a széllel.*

*A hasa már, mint egy körte,
hízik, de a kis bölcsőre,
el-elmosolydul a szája
előre a kis babára.*

*Úgy olvassuk, ma vagy holnap
felrepülünk, fel a holdba
az űrhajón, a rakétán,
a hétfejű sárkány hátán.*

*Ennél is van nagyobb témánk,
lámcsak, ha ver még a vénánk,
kiáltsa szét minden költő:
éljen a kis baba-bölcső!*

*A könyvtáram ékessége
Paulovics László képe,
itt a régi hencser felett
felakasztva lóg egy szegen.*

*Lóg a szegen és hallgatja,
hogy fúr a patkány a falban,
hogy cincognak s kergetőznek
könyveim közt az egerek.*

*Olyan mindegy neki, hol van,
Szatmáron vagy e zugolyban,
mert a falat úgyis széjjel
feszíti a szépségével.*

*Vajon az a magányos fa
kihajt-e, Laci, tavaszra,
üdvösségemet meglelem-
é ebben az ősi nyelvben.*

*Hogyha ki nem hajt tavaszra,
komám, az a magányos fa,
akkor én a földhöz vágom
előttetek a turbánom.*

*Ujjal mutassanak rám a
kölykök itt e kis utcában
és a porban — mit én bánom! —
tapossák szét a turbánom.*

1966.

A magány szikláján

Kedves Gyulu fiam,
ti hegyivadászok,
gondolom, a magas
hegycsúcsokig másztok.

Én csak baka voltam,
olyan kuruc talpas,
nem jártam ott, ahol
fészkel az öreg sas.

Vén sas lettem én is,
aki fenn kóvályog,
de talán még többet
búsul a sziklákon.

Szememmel átfogom
a nagy távolságot,
brassói hegyeknél
szebb csúcsot is látok.

Bereczki Jancsi, jó
barátom megszánt tán,
ahogy itt búsulok
a magány szikláján,

mert egy szép finn könyvet
küldött nekem, fiam, —
Lönnrot szülőházát
látom Samattiban.

Olyan ez a finn könyv,
mint egy csodás álom,
majd a somfa alatt
olvasgatom nyáron.

Ki tud, fiam, finnül
itt Szatmár megyében?
s látod, ezzel is csak
Mikoláig értem.

Úgy látom, hogy nagyon
kicsi az én népem,
hogyha nagyságát az
én sorsomon mérem.

Tudom, fiam, te is
szereted a könyvet,
ezt a nagy szenvedélyt
tőlem örökölted.

Hogy román könyveid
mostan mit csinálnak?
van két polc a tükör
alatt s azon állnak.

Szép finn könyvemet, ha
jössz majd szabadságra,
megmutatom, csakhogy
az lesz még sokára.

A finn könyv, román könyv
mind olyasmit takar,
amitől csak nagyobb
lesz bennünk a magyar.

A magyarral együtt
nő velünk az ember,
a szeges bakancsod
idáig érjen fel,

ennél nincs nagyobb csúcs,
fiam, s ezt látom én
szobbnak a brassói
hőfödte hegyeknél.

1969.

Balgaság és bölcsesség az etnológus szemével

A fehér ember még a tőle különböző s ezért civilizálatlannak minősített nem európai népek érintkezésének vizsgálatában az etnológusok már a kezdet kezdetén két hibát követtek el. Az első hiba, az újonnan felfedezett népek szokásainak idillizálása, az egykor oly divatos „le bon sauvage“ kifejezésben összegezhető, amely a mintegy paradicsomi állapotban élő, veleszületett bölcsességgel felruházott emberre utal, akit követendő példaként állítottak elének. Ugyanakkor e túlzással egy másik, kevésbé nemes indítékból fakadó túlzást szegeztek szembe, amely a jellemző „le sauvage féroce“ kifejezésben öltött testet. E kifejezés a közönséges kannibál, a romlott, bárgyú, bármely elvonatkoztatásra képtelen ember képét sugallja, aki legföljebb arra képes, hogy az újjain számoljon. A második tévhiedelem, annak a kegyetlenségnek a megnyilvánulásaként, amellyel az európai az évszázadok vagy évezredek óta mások birtokában levő területekre behatolt, figyelmen kívül hagy egy fontos körülményt, amely nem mellőzhető, ha szélesebb történelmi távlatokban gondolkodunk, nevezetesen a kolonializmus osztályjellegét.

Mivel az elemi igazságérzet megköveteli, meg kell említenünk, hogy a heves harc, amelyet az etnológusnak kellett vívnia azért, hogy saját nézőpontját érvényesíthesse, elégséges magyarázattal szolgál arra nézve, miért halogatták bizonyos fogalomárnyalatok tisztázását, ami módszertani szempontból igen lényeges, de e harc körülményei között nehezen megvalósítható lett volna. A következő időszak nem kevésbé nehéz — de ezúttal akadémiкусabb jellegű — harcainak eredményeként ma már körvonalazhatók a társadalom, a kultúra és az emberi személyiség egységes tudományának alapjai. Ebben az egységes tudományban a primitív kultúra tanulmányozása — amelyből a népi kultúra iránti érdeklődés is fakadt, s amely egy leíró tudomány, a néprajz tárgya — egyre nagyobb jelentőségre tesz szert annak az összképnek a kialakításában, amelyet joggal nevezhetünk majd egy egyetemes civilizáció történetének. Ez a látásmód, amely egy dinamikus és meglepetésekben bővelkedő folyamat során honosodott meg az egyetemes tudományban, bizonyára egyenértékű azzal a forradalommal, amelyet az einsteini elmélet robbantott ki a fizikában.

Mivel a pontos terminológia körül még viták folynak, szempontjaink kifejtésében az *etnológia* szakszót fogjuk használni, amelyet úgy értelmezünk, mint „az ember legtágabb dimenzióinak tudományát“ (Leroi-Gourhan). E felfogásból kiindulva tapasztalunk kell — s ez természetes is egy ilyen bontakozó folyamat esetében —, hogy mindennapi gondolkodásunk nagymértékben rabja még bizonyos elavult szólamoknak. Igaz, hogy ha számba vesszük a világ különböző országaiban megjelenő, az olvasók széles tömegeihez szóló idevágó kiadványokat, szemmel látható az új megközelítési mód eluralkodásának tendenciája. Mivel azonban ma a kutatás per definitionem tudományközi, tehát sokkal tágabb és bonyolultabb, mint amilyenhez hozzászoktunk, a teljesítmények még nem mindig egyenletesek.

Az egyik legjellegzetesebb divatjamúlt sztereotípiá, amellyel ma is találkozhatunk, a földrajzi felfedezések történetére vonatkozik. Senki sem vitatja el e felfedezések jelentőségét a modern civilizáció történetében, de a kultúrák közötti kapcsolatok szempontjából való fontosságuk jelenlegi értékelése gyakran egyoldalúnak bizonyul. Elég megemlítenünk például „a rettenthetetlen hajósok“ és ehhez hasonló jelzők válogatás nélküli használatát. Találó a kifejezés akkor, amikor a tudományos érdeklődéstől hajtott, kutatómunkára felkészült és felszerelt felfedezőkre vonatkoztatjuk, de az egyetemes civilizáció történetéről alkotott hibás elképzelésről árulkodik a „rettenthetetlen“ jelző akkor, amikor például a Vasco da Gamáéhoz hasonló utazásokra alkalmazzuk. Az Indiába vezető tengeri út felfedezése a maga korában fontos célja Európának. A kitűzött célt sikerült elérni, mégpedig olyan nehézségek

közepette, amelyek a legénység bátorságát s az expedíció vezetőinek technikai felkészültségét egyaránt alaposan próbára tették. Ezeket a nehézségeket költői módon ábrázolta Camões a Viharóriás, Adamastor alakjában, aki megkísérelte megakadályozni a portugálokat abban, hogy megkerüljék a Jóménység fokát — mint ez a *Luziádok*ban olvasható. Az eddigi történetírás s a klasszikus európai költészet egyik legkiválóbb alkotása Vasco da Gamát civilizációnk hőségévé avatja.

De ez a „mi“ világunk nem világa Indiának, ennek a valóságos kontinensnek. India számára a portugál Vasco da Gama távolról sem a kultúra hőse. S nem csupán azért, mert 1498. május 17-i partraszállásával elkezdődött a gyarmati uralom korszaka Indiában, hanem azért is, mert utazói teljesítménye sem tűnt olyan szenzációsnak az indiaiak szemében. Viszonylag új, ám kevésbé népszerűsített, s éppen ezért tájékozottságunk perifériáján rekedt kutatásokból kitűnt, hogy az időszaki monszunoktól dúlt Indiai-óceánon való átkelésekor Vasco da Gama arab hajósok, sőt valószínűleg néhány maláj kormányos, tehát éppen az elérendő ország lakosainak segítségéhez folyamodott. Márpedig az ő hajózási-földrajzi ismereteikben lényegében az évezredek múlta visszatekintő arab—iráni—hindu kultúra elemei fonódnak össze. Tudniillik, legalábbis Salamon kora óta, a Malabári partvidék élénk és békés tengeri kereskedelmi kapcsolatokat tartott fenn a Földközi-tenger medencéjével, valamint a Távols-Kelet országaival. A tengeri kereskedelem e virágzó korszakának vetett véget a Vasco da Gama nyomán fellépő kalózkodás. Kereskedelmi szempontból (s az expedíció voltaképpen kereskedelmi vállalkozás volt) Vasco da Gama útja tökéletes kudarcba fulladt: a portugálok áruit a kalkuttai kereskedő cég értéktelen lím-lomnak tartotta. Az Európa és India közötti kereskedelmi kapcsolatot csak Cabral tengernagy hajóhadának a kikötőben horgonyzó arab és indiai kereskedelmi hajókon való rajtaütése árán sikerül kieroszakolni. Az indiaiaknak enyhén szólva semmi okuk sem volt civilizatorikus erényként méltányolni da Gama utazói merészségét. Az indiai kérdések egyik angol szakértője (V. Anstey) úgy vélekedik, hogy „a XVIII. századig India még gazdaságilag viszonylag fejlett ország volt, s az indiai ipari termelés, az ipari és kereskedelmi szervezés ottani módszerei a világ bármely részének legfrissebb vívmányaival egyenrangúak voltak“. S mégis, a kalózkodás sikereiből az európaiak jogot formáltak ahhoz, hogy az indiaiakat civilizálatlan népek tekintsék, s azzal a nemes feladattal bízták meg a hittérítőket, hogy Európa bölcsességét eljuttassák hozzájuk.

Mindaz, amit itt dióhéjban elmondunk, nem holmi adalék az eseményeket időrendben tárgyaló történelemkönyvek valamelyik fejezetéhez, hanem a kultúrák közötti kapcsolatok jellegzetes példája. És éppen erre az aspektusra hívják fel a figyelmünket az antropológusok. India egy nagy civilizáció hazája, amelynek a mi modern civilizációnk a tizes számszernél sokkal többet köszönhet. De a gyarmatosítók hasonló módszereket alkalmaztak a világ minden sarkában, akár ősrégi civilizációkról, akár apró törzsekről volt szó. A felsorolás fárasztó volna, s nincs is szándékunkban vádbeszédet tartani. Elegendő egyetlen példát hoznunk annak illusztrálására, milyen szemmel nézte a „rettenthetetlen“ hajósokat egy olyan rangos antropológus, mint H. Melville: „De Petit-Thoire tengernagy kétségtelenül bátor és bölcs katona! Négy jól felfegyverzett fregatt és három korvett, hogy megfélemlítsenek, majd rabszolgává tegyenek egy maroknyi meztelen embert! Hatvan ágyú néhány kokuszpálma-kunyhó rombadöntésére...!“ Ezek általánosításával Melville egy olyan történelmi törvénytyszerűséget fogalmaz meg, amely szerint az európai civilizáció és az elmaradottaknak nevezett népek érintkezése azzal jár, hogy ami a barbárságból és a civilizációból rossz, az egymáratevődik, belső erényei pedig mindkettőnek elenyésznek. Szándékosan választottunk olyan szerzőt, mint Melville, aki nem marasztalható el az etnológusoknak abban a vétkében, hogy idillizálják a bennszülöttek életét.

Nemcsak a zsoldos, a hittérítő is mélységesen megveti azt a kultúrát, amellyel a földrajzi felfedezések nyomán érintkezésbe került. Az elsőnél a nyers erőszak fizikai felsőbbrendűségének tudatából fakad a megvetés, a másodiknál a tétélekbe foglalt tudatlanság felfuvalkodottságából. Íme az etnológus véleménye a második esetről: „Az etnológusi érzék teljesen nélkülöző hittérítők semmilyen érdeklődést vagy sajnálkozást nem tanúsítanak e kultúrák iránt, amelyekbe csupán azért akarnak behatolni, hogy lerombolják őket“ (Pierre Clastres).

Bármily keménynek tűnjék is az ilyen ítélet, nem kell félreértenünk az etnológust, aki jól ismeri a hittérítők korántsem lebecsülendő hozzájárulását a néprajzi és etnológiai kutatásokhoz, csakúgy, mint a nyelvészet kevésbé kidolgozott ágaiban végzett alapvető kutatásaikat. Mindez azonban nem mossa tisztára a keresztény hit-

tértésnek a különféle civilizációk érintkezése során betöltött történelmi szerepét.

Cuique suum: igen becses az etnológus szemében Fray Bernardino Sahagún munkássága, aki ránkhagyott többek között egy leírást az európaiak és egy legyőzött nép, a mexikóiak civilizációjának drámai összecsapásáról. 1524-re, amikor az első tizenkét szerzetes megérkezett, a mexikói völgyben élő népeket, a nagy tölték kultúra örököseit a hódítók tüzzel és vassal leigázták már. Makedón Sándortól eltérően a korabeli európai bölcsesség e tizenkét szószólójának első dolga az, hogy kigúnyolja a legyőzött ország isteneit. A vesztes ellenfél egy utolsó, kétségbeesett és — tekintettel a körülményekre — merőben kilátástalan, eszeveszett lépésre szánja el magát: a „tlamatinim“-ek egy kis csoportjának (néhány tudósnak és filozófusnak), akik csodával határos módon túléltek a mészárlást, sikerül beszélgetést kieszközölnie a hittérítőkkel. A vita formáját tekintve teológiai szinten zajlik, ugyanis a hittérítők azzal vádolják a mexikóiakat, hogy nem ismerik a legfensőbb istenség fogalmát. Amit a leigázott néptől elvitatnak, az valójában kultúrája, kozmológiai-filozófiai rendszere. Azt, hogy a mexikóiaknak kidolgozott filozófiai rendszerük volt, Leon Miguel-Portilla mutatja ki egyik rendkívül érdekes munkájában (*La filosofía nahuatl, estudiada en sus fuentes*, Mexico, 1959).

Csupán csak arról nem szabad megfeledkeznünk, hogy — amint ezt a hagyományos afrikai gondolkodásmód kapcsán nemrég megállapították (Horton, 1967) — rendszerint elméleti modelljeik nyelvi különbözőségeiből erednek jelentős részben a látszólag mélyreható különbségek két szembeesülő gondolatrendszer között. Nos, épp ezt nem akarták megérteni a hittérítők, miközben a mexikóiak méltóságteljes védőbeszédét hallgatták, amely már a kezdet kezdetén szóvá tette a földrajzi távolság befolyását a kultúrák közti dialógus menetére, látszólag aláztos, de keserű iróniával teli hangon: „Tisztelt urak, életünk urai. Hogy e vidékre eljussatok, sok nehézséget kellett legyőznötök. Mit is felelhetnénk nektek, ami felérhetne fületekhez?” És mégis, a nahuatl tudósok magyarázatba fognak, s magyarázataik az idegen szóhasználat ellenére sem tűnnek gyermeketeknek vagy érthetetlennek. Bármelyik európai, akinek gondolkodását nem verte béklyóba a skolasztika, elgondolkozhatott volna azon a meghatározáson, amelyet a mexikóiak legfensőbb istenségüknek adtak: „A közvetlen közelvalóság ura, aki az eget és a földet bírja.” A tlamatinimek és a hittérítők összecsapásának tragikumuma abban rejlik, hogy a mexikói írástudók, miközben ellent mertek mondani a filozófiában azoknak, akik előzőleg — Minden hatalmuktól megfosztották őket, tudták, hogy életükkel fognak fizetni: „Azt tehettek velünk, amit akartok... Ha!ándók vagyunk. Ez a válaszuk.”

A mexikói völgy civilizációja úgy hagyta el a történelem színpadát, hogy mindvégig megőrizte méltóságát. Ez a magatartás megintcsak sokatmondó az egyetemes civilizáció története számára. Hasonlóképpen, bár kevésbé látványosan — s éppen ezért talán még meggondolkoztatóbb módon — viselkedtek az Aleuták lakói: „Az Aleuták népe szinte zokszó nélkül hal ki, legfeljebb félénk szemrehányást olvashatnak ki tekintetéből azok, akik hazájától megfosztották” (T. Barm).

Könnyű volna esztelen makacssággal vádolnunk ezeket a népeket, akik elavult életformákba kapaszkodnak, ahelyett, hogy nagyobb (gyakorlati) bölcsességgel, hajlékonysággal az új körülményekhez alkalmazkodnának. Itt az etnológusnak nagylelkűségről, megértésről kell tanúságot tennie: ha egy nép annyira ragaszkodik hagyományos értékeihez, azt jelenti, hogy komoly okai vannak rá. Hiszen az ember mindenütt és mindenkor megmutatta, hogy a legkülönbözőbb feltételekhez is képes alkalmazkodni. Íme az etnológus védőbeszéde: „... Természetesen léteztek úgynevezett primitív társadalmak a történelem folyamán; múltjuk éppoly régi, mint a miénk... De ezek más utakat választottak, mint mi. Lehet, hogy bizonyos tekintetben közelebb maradtak az ősrégi létfeltételekhez, de ez nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy más vonatkozásban nálunk is jobban eltávolodjanak e feltételektől. Bár történelmi keretbe ágyazottak, úgy tűnik, ezek a társadalmak kidolgoztak vagy megőriztek egy sajátos bölcsességet, amely arra ösztönzi őket, hogy kétségbeesetten elleneszegüljenek mindenféle szerkezeti módosulásnak, amely lehetővé tenné beilleszkedésüket a történelembe” (Claude Lévi-Strauss).

Végezetül vegyünk egy szélsőséges esetet, amely szemünk láttára zajlik le. A „szemünk láttára” kifejezést képletesen kell értenünk, hiszen jelen esetben éppen az a különös, hogy még senki sem láthatta a „vad” guayakok kis csoportját (körülbelül 100 férfi, nő és gyermek alkotja), akiknek vadászterülete északkelet-Paraguay erdeiben van, a Parana folyó jobb partján. Azok, akik mindénáron találkoznak szeretnének velük, három kategóriába sorolhatók: a kis helyi diktátorok, akiknek a rabszolgakereskedelem céljából van rájuk szükségük (a rabszolgakereskedelem

még ma, a modern civilizáció korában is dívik... vidéken, s nemcsak itt, ahogyan időnként értesülünk róla); a New Tribes Mission szervezet hittérítői; és végül leg-
hőbb vágya egy ilyen találkozás minden amerikanista etnológusnak. Az utóbbiak
egyike, a francia Pierre Clastres, 1965-ben indult felkeresésükre, előnye volt, hogy
ismerte a terepet s több guayaki nyelvjárást. Az expedíció sikertelenségéről szóló
beszámoló megjelent a szaksajtóban, s riport formájában a nagyközönséghez szóló
lapokban is. Poggászukban a hagyományos orvoszerekkel, a hittérítők sem jártak
nagyobb szerencsével. Legszerencsésebbeknek a rabszolgakereskedők bizonyultak;
néhány favágónak sikerült foglyul ejtenie egy négyéves gyereket, aki egy fa te-
tejére menekült. Am a kis csapat állhatatosan kerül minden érintkezést a mo-
dern civilizáció képviselőivel, titokzatos életmódját az erdők sűrűje rejti. Tagad-
hatatlan, hogy e kis csoport rendkívül érdekes a tudomány számára, az etnológusok
új adatok egész tömkelegére számítanak. Kevésbé rejtélyes azonban az etnológusok
szemében az a tény, amely a guayakok „ellenséges” magatartását megmagyarázza.

Knud Rasmussen úgy véli, hogy a mindenben nivelláló fehér ember megjele-
nése elsorvasztja az eszkimók értelmét, képzelőerejét és hitét. A kulturalizálódás
eredményeiről beszélve ugyanez a szerző kijelenti, hogy az, amit az aleuták hagyó-
mányos életmódjuk helyett kaptak, távolról sem kárpótolta őket mindazért, amit
kulturalizálódásuk folyamán elvesztettek. Nem nehéz elképzelniük, hogy a még
szabad guayakok, anélkül, hogy E. Seton-Thompson természetudós és író műveit
olvasták volna, úgy gondolkodhatnak, akár ennek egyik utolsó mohikánszerű hőse:
„Az én életem az erdők bölcsessége. Nemsokára eltűnnek ezek az erdők, s akkor
bölcsességemet balgaságnak fogják tartani.”

*

Ez ideig mi, európaiak, nagyon kevés méltányossággal vélekedtünk a bölcses-
ség megosztásáról kontinensünk és a világ többi része, a mi modern civilizációnk és
a múltbeli civilizációk között. Lényegében az oroszánrészt vallottuk magunkénak.
Ma azonban be kell ismernünk — s ez az etnológia (vagy a kulturális, társadalmi
antropológia) érdeme —, hogy legalábbis könnyelműek és szűklátókörűek voltunk.
Az ítélet szigorúan hangzik, de: „Az antropológia nem olyan szenvedélymentes
tudomány, mint például a csillagászat, amely a dolgok távolról való szemlélésén
alapszik. Ez a tudomány olyan történelmi folyamat gyümölcse, amelynek során
az emberiség nagyobbik része ki volt szolgáltatva a kisebbiknek, amelynek során
ártatlan emberek millióit megfosztották javaiktól, intézményeiket felszámolták, hit-
világukat feldúlták, őket magukat könyörtelenül legyilkolták vagy rabszolgasorba
süllyesztették, és olyan betegségekkel fertőzték, amelyek ellen nem tudtak véde-
kezni. Az antropológia az erők e korszakának szülötte: az antropológiának az
a képessége, hogy objektivebb módon értékelje az emberi létre vonatkozó tényeket,
ismeretelméleti síkon olyan állapotot tükröz, amelyben az emberiség egyik része
tárgyként kezelte a másik részt” (Claude Lévi-Strauss).

Az elmondottak azt sugallhatnák, hogy a bevezetőben említett két vétekhöz,
amelyben az etnológus elmarasztható, egy harmadik járul még — a pesszimista
látásmód vétke. De a lángoló szenvedéllyel végzett, szorgalmas, hosszas és bonyolult
munka, amellyel szakmájára felkészül, vajon nem bizonyítja-e már eleve optimizmu-
sát? Ami pedig az eredményeket illeti, nem adnak feltétlenül okot az elkesere-
désre. Miért ne örülnénk például annak, hogy Afrikában felfedezték az Ifé művé-
szetet, amely éppoly kifinomult, akár az európai reneszánsz művészete, amelyet
évszázadokkal megelőz, miközben őt magát is megelőzi az ugyancsak afrikai Nok
civilizáció?

Távolról sem lévén a tagadás szellemének megtestesítője, az etnológus felhív
emberi személyiségünknek egy magasabb szinten, az egyetemes emberi solidaritás
síkján való kiteljesítésére. Amint Mircea Eliade írja: „A nyugati kultúra jelenté-
keny erőfeszítéseket tesz egy, mondhatnánk, történetírói anamnézisére. Igyekszik
feleleveníteni és megmenteni a leegzotikusabb és legtávolabb eső társadalmak
múltját, a Közel-Kelet történelem előtti korszakait éppúgy, mint a kihunyóban lévő
»primitív« kultúrákat. Az emberiség teljes múltjának feltámasztására történik kísér-
let. A történelmi szemhatár erőteljes kiszélesítésének vagyunk tanúi. A modern kor
kiszámú lelkesítő vívmányához tartozik ez. A nyugati kulturális provincializmust
— amely Egyiptomtól szármagotta a történelmet, Homérosztól az irodalmat és
Thalészttől a filozófiát — lassan meghaladják...”

A mágikus és a tudományos gondolkodás

Nem célunk felújítani azt a vulgáris (de egyébként a maga szűk körében elfogadható) tételt, mely szerint a mágia a tudomány félnk és tapogatózó formája, mert önmagunkat fosztanók meg a mágikus gondolkodás megértésének lehetőségétől, ha a technikai és tudományos fejlődés egyetlen mozzanatára vagy fokozatára akarnók korlátozni.

A mágikus gondolkodás a test elé vetülő árnyékhoz hasonló, s ez az árnyék bizonyos vonatkozásban éppen olyan teljes, befejezett és tömör, mint az azt követő anyagi test. Nem kezdet, nem indulás, nem vázlat, nem alkatrésze egy még ki nem forrott egésznek, hanem önmagában is arányosan tagolt rendszer, s mint ilyen független attól a másik rendszertől, amelyet tudománynak nevezünk, bár van közöttük bizonyos formai hasonlóság, amely a mágiát a tudomány metaforikus változatának tünteti fel. Ahelyett tehát, hogy szembeállítanók a mágiát a tudománnyal, inkább párhuzamot vonhatunk közöttük mint a megismerés két módozata között. Ez a két mód, elméleti és gyakorlati eredményeiket tekintve, nem egyenrangú ugyan (mert ebből a szempontból igaz az, hogy a tudomány eredményesebb a mágiánál, bár a mágia előképe a tudománynak abban az értelemben hogy néha maga is eredményt mutat fel), de egyenrangú, ha az észmüveletek szempontjából vizsgáljuk, amelyeket mindkettő feltételez, és amelyek nem annyira természetüket illetően, mint inkább azoktól a jelenségtípusoktól függően különböznek egymástól, amelyekre alkalmazzák őket.

A mágikus megismerés, valamint a tudományos megismerés viszonya végeredményben azokból az objektív feltételekből következik, amelyek között az ismeretszerzésnek ez a két módozata megjelenik. A tudományos megismerés története pedig túlságosan rövid ahhoz, hogy erről a tárgyról alapos ismereteink lehetnének. De az a tény, hogy a modern tudomány mindössze csak néhány évszázaddal ezelőtt keletkezett, felvet egy másik kérdést, amellyel az etnológusok nem foglalkoztak eléggé. A neolitikus paradoxona — ez lenne a kérdés lényegét tökéletesen visszaadó kifejezés.

Az ember ugyanis a neolitikus korban veti meg végérvényesen az alapját a civilizáció nagy mesterségeinek, mint a fazekasság szövés, földművelés, a vadállatok megszelídítése. Ma már senki sem akarja ezeket a hatalmas vívmányokat alkalmi lelemények hirtelen felhalmozódásával magyarázni, sem pedig bizonyos természeti jelenségek passzív megfigyeléséből származtatni.

Minden ilyen technikai eljárás évszázadokig tartó aktív és módszeres megfigyelést, merész és kipróbált hipotéziseket tételez fel, amelyeket aztán az újabb meg újabb, végeérhetetlenül ismételt kísérleteknek kell igazolniuk vagy megcáfolniuk. Egy biológus megfigyelte, milyen gyorsan alkalmazkodnak a Fülöp-szigetek viszonyaihoz bizonyos, az Újvilágból származó növények, amelyeket a bennszülöttek honosítottak meg, ők adtak nevet nekik, s gyakran mintegy újra felfedezték gyógyhatásukat, amelyről Mexikóban tőlük függetlenül már régóta tudtak. „Ezeket a keserű levelű és szárú növényeket — írja — Fülöp-szigeteken állandóan hasz-

nálják gyomorbántalmak ellen. Minden hozzájuk hasonló növényt, ha ide kerül, azonnal kipróbálnak. A Fülöp-szigetek lakóinak nagy része állandóan kísérletezik növényekkel, s összehasonlítva saját növényvilágának fajtáival az importált növényt, hamar kiismeri felhasználásuk lehetőségeit.“ (R. B. Fox: The Threshold of the Pacific.)

Ahhoz, hogy egy vadon termő fűfajtát kerti növényé némesítsünk, vadállatot házhoz szoktassunk, hogy az egyikből vagy a másikkól olyan, a táplálkozás szempontjából hasznos vagy a technológiai folyamatokhoz szükséges tulajdonságokat hozzunk felszínre, amelyek eredetileg teljesen hiányoztak belőlük, vagy alig voltak sejthetők; ahhoz, hogy az omlós, porlásnak vagy hasadásnak állandóan kitett agyagból szilárd és vízhatlan agyagedényt állítsunk elő (azt is számításba véve, hogy sokféle szerves és szervetlen anyag közül kell kiválasztani a zsirtalanításra legalkalmasabbat, valamint a megfelelő tüzelőanyagot, ezen kívül meg kell határozni a kiégetés hőmérsékletét és időtartamát, az eredményes oxidálás hőfokát); ahhoz, hogy kidolgozzunk egy gyakran hosszadalmas és bonyolult technikai eljárást, amely lehetővé teszi, hogy föld vagy víz nélkül is termesztünk növényeket, hogy a mérges magokat vagy gyökereket élelemmé változtassuk át, vagy ezt a mérget a vadászat, a háború, a ritus céljaira használjuk fel — mindehhez kétségkívül valódi tudományos szellemre, kitartó és mindig éber kíváncsiságra volt szükség, a megismerés vágyára magáért a megismerés örömeért, mert a feltételezhetően eredetileg és mindenekelőtt a tudásvágytól ihletett megfigyeléseknek és kísérleteknek mindössze kis hányada vezethetett gyakorlati és azonnal hasznosítható eredményekre. S most hagyjuk figyelmen kívül a bronz és a vas, a nemesfémek kohászatát, valamint a nyers-érez kalapálással való megmunkálását, amely évezredekkel előzte meg a kohászatot. A felsoroltak mind fejlett technikát követelnek már.

A neolitik kor vagy az őstörténet embere tehát már régi tudományos hagyományt kapott örökségül. S mégis, ha az őseinket felajzó szellem ugyanaz volt, mint a modern ember szelleme, hogyan magyarázhatnók meg azt, hogy ez a szellem megrekedt volna, s több ezer éves pangás állott volna be — mint a forduló a lépcsőn — a neolitik kor forradalma és a mai tudomány között? Ez a paradoxon csak egyféleképpen oldható fel, ha tudniillik elfogadjuk, hogy a tudományos gondolkodásnak két különálló módozata van, s ezek az emberi szellem fejlődésének nem egyenlőtlen értékű fokozatai, hanem két stratégiai szint, amelyen a természet hagyja, hogy a tudományos megismerés támadást intézzen ellene: az egyik megközelítően az észleléshez és a képzelethez kapcsolódik, a másik föléje emelkedik; mintha a minden tudomány tárgyául szolgáló szükségszerű kapcsolatok — legyen az neolitik vagy modern tudomány — két különböző úton volnának megközelíthetők: az egyik nagyon közel áll az érzéki megismeréshez, a másik távolabb áll tőle.

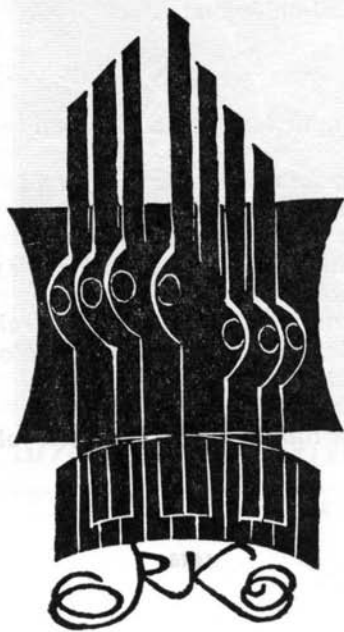
Minden osztályozás több, mint a káosz, s még az érzéki tulajdonságok alapján történő osztályozás is az ésszerű rend felé vezető út egyik szakasza. Ha különböző fajtájú gyümölcsöket kellene aszerint osztályozni, hogy viszonylag melyik súlyosabb és melyik könnyebb, indokolt volna először a körtét különválasztani az almától, annak ellenére, hogy színük és zamatuk a súlytól és nagyságtól független; ugyanis könnyebb megkülönböztetni a nagyobbakat a kisebbektől, amíg csak almákkal van dolgunk, ahhoz képest, ha az almák össze volnának keveredve másfajta gyümölcsökkel. Ezen a példán is látható, hogy az osztályozásnak már az érzéki észlelés szintjén is megvan a maga jelentősége.

Másrészt viszont, és annak ellenére, hogy nincs szükségszerű kapcsolat az érzéki jegyek és a tulajdonságok között, az esetek nagy részében mégiscsak van közöttük valami tényleges viszony, s ennek a viszonynak az általánosítása, még ha

nem alapul is észokokon, hosszú időn át mind elméleti, mind gyakorlati szempontból termékeny művelet lehet. Nem minden mérges folyadék éget vagy keserű, s ennek az ellentéte sem kevésbé igaz; mégis a természet úgy van megalkotva, hogy a gondolkodás és a cselekvés számára egyaránt hasznosabb úgy eljárni, mintha az esztétikai érzéket kielégítő egyenértékűség az objektív valóságnak is megfelelné. Nem lehet itt célunk, hogy ennek az okát kutassuk, de valószínűnek látszik, hogy a jellegzetes formával, színnel vagy szaggal rendelkező fajták mintegy felkínálják a kutató számára azt, amit egyfajta „privilegium“-nak lehetne nevezni, vagyis hogy feltehesse: ezek a látható jellegzetességek nem kevésbé sajátosak, de rejtett tulajdonságoknak a jegyei. Feltételezni azt, hogy a jegyek és tulajdonságok közötti kapcsolat maga is érzékletes (hogy egy fogalakú mag megóv a kígyómarástól, vagy hogy a sárga folyadék az epebántalmak ellen használ), egyelőre többet ér, mint a közömbösség minden összefüggéssel szemben, mert az osztályozás még ha rendellenes és önkényes is, számolt a tények sokféleségével. Amikor úgy dönt, hogy mindenre tekintettel kell lennie, elősegíti a „memória“ kialakítását.

Tény az, hogy ilyen módszerekkel mégis csak sikerült bizonyos eredményeket elérni, s ezekre szükség volt ahhoz, hogy az ember egy másik kerülő úton intézhessen támadást a természet ellen. Távolról sem helyes az a felfogás, mintha a mítoszok és ritusok valamiféle a valóságnak hátat fordító „meseszükséglet“ termékei volnának. Legfőbb értékük éppen az, hogy csökevényes alakban egészen napjainkig megőriztek olyan megfigyelés- és gondolkodásformákat, amelyek tökéletesen igazodtak (és minden bizonnyal igazodnak ma is) meghatározott típusú felfedezésekhez. Olyan felfedezésekről van szó, amelyek az érzéki világ megszervezésének és elméleti kiaknázásának kezdetén érzéki formát kaptak a természettől. A konkrétumnak ez a tudománya lényegét tekintve kénytelen volt az egzakt- és a természettudományok eredményeitől eltérő eredményekkel beérni, ám ez a konkrét tudomány nem volt kevésbé tudományos, eredményei nem voltak kevésbé reálisak. Ezek az eredmények tízezer évvel a modern tudomány létrejötte előtt szűrődtek le, s még mindig civilizációnk alaprétegét alkotják.

Részlet a szerző; *La pensée sauvage* (Paris, Plon, 1962.) című könyvéből

Rusek Ladislav
metszete

Balladarészletek

— mert úgy van az hogy a dolgok
egyszer újra mind kinőnek
Kőműves Kelemen s a tizenkét mester épít
és nem jön már nem jön az Asszony
hogy fű-teste hamvát keverjék a mészbe
megállítani véle nagy falak omlását

a térdre-bénult mesterek
imába-görcsült-kezű mesterek
a rikító csodákat már hiába várják
s mit felraknak délre
leomlik estére
mit felraknak estig
leomlik reggére

a mesterek jajongva hajukat tépik
testük megszagatják
mesteri sorsukat halállal átkozzák
a felépített fal csakhogy megmaradna
jaj valamiképpen

de nincs egyetlenegy
aki a mély tűzbe
szótlanul belépjén . . .

— akkor nyár lesz épp a földeken

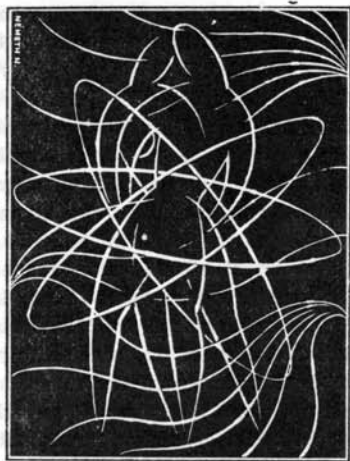
faluvégeken a szüette keresztről
lehull a Krisztusok hétsebű
sovány pléh teste
az éjszakák üzötten csatangolnak majd a
házak között
rogyanó inú farkasok az emberekhez menekülnek
kik bölcsőkbe ágyak alá és asztalok alá
bűjtatják őket
hogy ne nyüssítsenek
távolról tompán mezők hegyek folyók

szűkülése hallszik
s millió didergő szobában a lámpa
magától elalszik

és éppen akkor az új Messiás
szakállát leborotválja
testét bekeni szagos olajjal
arany sarut köt
drága selyem tógát vesz magára
s elindul Pilátus kertjébe
halkan fiútyörésze
úri vacsorára ...

*

elég a vas a tűzben
a kövek is elégnék
akár az ember
csak a fák
a fák nem kapnak lángra
virítnak tovább
virítérnyi vörös levelekkel ...

LIPPÓCZY MIKLÓS KÖNYVE

Németh Nándor metszete

Gaál Gábor Korunkja harminc évvel ezelőtt, 1939-ben értékelte Györffy István „iskoláját”, azt a kutató tevékenységet, mely a hagyományos népi életforma teljességének rekonstruálására törekedett, s munkaeredményeivel az oktatást és közművelődést akarta megreformálni. Ez a jeles tudós volt az, aki Móricz Zsigmonddal a falvakat és tanyákat, erdőket és nádasokat járta, néprajzi tényismereteivel gazdagítva az író művészi élménytárát és forrásvidékét.

Az ősi néphagyomány és a modern művészet e sajátos személyi kapcsolatát, a néprajzi gyűjtés és az írói műhely kölcsönhatását idézzük most, amikor megszólaltatjuk a szobrászt, a költőt, a zeneesztétát és a festőművészt, s elmondatjuk velük, milyen szerepet foglal el gondolkozásunkban a folklór, etnográfia mai kutatása.

KORUNK

Zenekultúra — népzene kultúra

A zenekultúra szó meglehetősen újkeletű. Gyakran használjuk, szívesen hivatkozunk rá, bár tartalma még meglehetősen ködös, és aligha van vitán felüli, általános érvényű definíciója. A következőkben a szónak egy magánhasználatban jól bevált, munkahipotézisként tudományos gondolatmenetben is minden bizonnyal helytálló, saját értelmezését érvényesítem, mely szerint a zenekultúra a zeneművészettel való élményes, tudatos és rendszeres élés.

Azért említem itt első helyen az élményesség igényét, hogy eleve kizárjam e becses fogalom köréből az elfásult szakembert, azt, aki számára a zene művelése önnön lényegétől elidegenedett rutin-munka vagy éppenséggel robot (esetenként akár egészen más színvonalon is, ami azonban a zenekultúra szempontjából nézve mellékes). Még a nem-szakzenészek között is akadnak olyanok, akiknek a zenéhez való viszonyát a megszokás és elélménytelenedés jellemzi, akik számára a muzsika csak közömbös-szürke hangkulissza a hétköznapi színpadán. Az ő bűnösségük a legkevésbé sem bocsánatos, míg a zene szépségével szemben immunissá rutinosult gyakorló zenész mint egyfajta szakmai kockázat áldozata megértést érdemel.

A tudatosság s ezen belül a hozzáértés sine qua nonná nyilvánításával korántsem a nem-szakzenészt kívánom a zenekultúra köréből kiutasítani! Természetesen más és más színvonalú hozzáértést követel meg a zeneszerzés, mást a zene reprodukálása és ismét mást a zene értelmes élvezete. Tudunk zenekarokról, akik a maguk szerényebb hatáskörében sokszorosan kulturáltabbak, mint akárhány profizeneszerző, bár sajnos gyakoribb (ha nem éppenséggel tipikus), hogy a „civil” zenekedvelő azt hiszi, a zenetudományos foglalatosság a szakemberek gondja és privilégiuma, s maga megelégszik azzal, hogy révülten-bódultan lubickoljon a hangok simogató áradatában. A hozzáértés igénye természetesen nem is lehet más, mint viszonylagos. Mértéke maga az esetenkénti fogékonyság és beleélő készség, melyet a zene hallgatásának és művelésének tudatossága kiegészít és elmélyít. A műalkotás élményes és értelmes asszimilálásának az optimális egysége és egyen-

súlya — ez a minőség mind az alkotó, mind a reprodukáló szakember, mind a zenekedvelő zenekultúrájában.

Ezt a minőséget teszi mennyiséggé a rendszeresség. Ez is elmaradhatatlan feltevése az én zenekultúra-értelmezéseimnek, Mert talán semmi sem idegenebb a zenekultúrától, mint a musica santa e miracolosá-val való alkalmi találkozási, véletlenszerű, törvénytelen flört. Bár nem tagadom: a zene nagysága egyszeri alkalmakkor is beledöbbenhet a fogékony emberbe, és bizonyos fokú intellektuális gyönyörben is részesítheti az értelmiségit. De az élmény még nem kultúra. Csak úgy válik azzá, ha megismétlődik, ha gyakorivá és rendszeressé válik.

A népzene fogalma viszonylag egyértelműbb. Bartók Béla a népzene egyes számú kritériumainak a társadalmiságot és történelmiséget tartotta, azt, hogy a népzenei alkotást minden esetben egy nagyobb közönség sokáig műveli. Másodsor: a népzene naiv művészet, a parasztság zenei ösztönének spontán megnyilvánulása. Továbbá: lényegénél fogva össze nem egyeztethető az írásbeliséggel; térben és időben csak szájhagyományozás útján terjed, ezért csodálatosan gazdag regionális és egyéni változatokban. Ebből következik, hogy a népzenei alkotásnak név szerint azonosítható szerzője nincs, teremtője maga a névtelen kollektívum. A népzene ellentéte, az úgynevezett magas vagy műzene, az, amit a félkultúra konyhanyelvén klasszikusnak vagy szimfonikusnak szoktak tisztelni. Ezt mindig bizonyos szerző írja, kotta útján terjed, szakképzett előadóművészek szóltatják meg, lényeges változtatások nélkül.

Mind a népzene, mind a műzene fogalma helyt áll magáért, mert temérdek zenét lehet hiba nélkül ide- illetve odasorolni. Mégis, napjaink zenei gyakorlata alaposan megkérdőjelezi e fogalompárnak ezt a klasszikus vagy legalábbis bevett, közhasznú interpretálását, mert egyre nagyobb figyelemre tart igényt az az óriási zenetömeg mely a két végpont között az átmenetet alkotja. Egyrészt a műzenei eredetű mozgalmi és tömegdalok, indulók, himnuszok, egyházi énekek, tánczeneszámok, népies műdalok és egyebek mérhetetlen sokasága, mely rendeltetésénél fogva népzenei módon, tehát az írott kottaképtől többé vagy kevésbé függetlenül is él a zenefogyasztó milliók ajkán; ide sorolandó a dzsessz is, mely egy, az írásbeliség körén kívüli, egészen sajátos magasművészet. Másrészt: a népzene egyre nagyobb hányada is, lévén, hogy az általános oktatás tempós kiterjesztésének a korában a népzene már nemcsak orálisan terjed, hanem legalább ugyanolyan mértékben nyomtatott kiadványok (tankönyvek, daloskönyvek) és sokszorosított hangfelvételek útján; ez a körülmény semmivé zsugorítja a továbbéneklő személy alkotói szabadságát, hiszen a műzene módján, kottában, illetve felvételen „élő” népdalt már nem illik variálni, úgy szép az, ahogy a szakemberek lerögzítették.

Korábban ipariassult országokban a népdalnak ez az önlényegétől való elidegenedése korábban ment végbe. Náluk már nem is találni népdalt, mely a klasszikus definíció szerint is az volna. Nekünk különös kiváltságunk, hogy Európának olyan vidékén élünk, ahol még él ez az igazi népzene is. A mi nemzedékünk még személyes tanúja lehet egy mesés gazdagságú, a maga ősiségében és viszonylagos érintetlenségében fenséges népdalművészet élő maradványainak. Nem kétséges, hogy tőlünk sincs már távol az idő, amikor ez a naiv és spontán, szájról szájra új és új változatokat termő népdalművészet is végleg és feltámaszthatatlanul meghal, akár akarjuk, akár nem. A kiváltságnak, hogy mi még megélhetjük ennek a maga őstalaján, a maga természetes módján élő művészetnek az elemi szépségű csodáját, ára is van: a feladat, hogy nemzedékünk e talaját vesztő művészet továbbélésének a korszerű kereteit megteremtse és a jövő számára megszilárdítsa, és hogy e mesterséges keretek közé minél többet bemenekítsen a ma még élő népdalművészet leghitele-

sebbjéből. Egyszóval: a mi nemzedékünk feladata, hogy a fokozatosan kiháló, ősi népdalművészet maradványaiból korszerű és életképes népdalkultúrát teremtsen.

Mi ez a népdalkultúra?

A népzenevel való élményes, tudatos és rendszeres élés.

Akinek volt alkalmá bár egyszer az életben rácsodálkozni a maga természetes közegében, falun, paraszton ajkán élő népdalművészetnek arra a megfoghatatlan varázsára, melyet a legszebben illusztrált népdalgűjtemény sem tud érzékeltetni (sőt még a legautentikusabb hangfelvétel is csak úgy-ahogy, sápadt-fakón), az egyet ért velem abban hogy a kultúremler a népdal szépségének élményes befogadását illetőleg az éneklő parasztság példáját kell hogy kövesse — már amennyire ez a példakép számunkra egyáltalán megközelíthető. A természettel bensőséges kapcsolatban élő falus'ak népzenei viszonylag rokonabb az egyetemes zenék azzal az ősréteggel, mely még távolról sem volt „csak zene“, hanem bűbáj és csodateremtés, megrontó és gyógyító, esőthozó, barmokat óvó, kedves halottak nyugalmát könnyítő erő. A mai paraszt nem hisz ugyan ebben az erőben, de művészetében sok szublimált maradványát élteni ennek a hitnek, így a művészet tudat alatt ma is erősen „emlékezteti“ ama hajdani varázslatosságra. Főleg erre a tényezőre kell visszavezetnünk az éneklő parasztember bámulatós beleélő készségét, azt, hogy — bár egész életében a nyers természettel való küzdést gyakorolta — valóságos lelki gyönyörűséggel enged a dal lenyűgöző hatalmának.

Tapasztalatom szerint a népdallal élő parasztnak többszörösen fontosabb a maga zenéje, mint az átlagos városi zenebarátnak az övé: mélyebb élményt merít belőle, nagyobbat épül a hatása alatt. Sznobság, rutinoság összeegyeztethetetlen a népdallal. A paraszt, ha már nem érzi művészi élménynek ezt a belső kötelékét, nem énekel, vagy a maga zenéje helyett a városiakéra tér át, mely lényegénél fogva felszínesebb és kevésbé igényli az őszinteséget. „Csak úgy“, a hagyomány megőrzéséért, magasabb kultúrpolitikai megfontolásra hallgatva a városiasuló falusi ifjúság sohasem lesz hajlandó a nagyszülők dalait továbbénekelni. Ez a visszataszítás tulajdonképpen a zenéhez való ösztönösen egészséges viszonyulásnak az eredménye, s egyszersmind bizonyítéka is: mert a lét és tudat, az élet és annak művészi vetülete közötti összhang akarásából ered.

A népdal élményes művelésének ez az elemi intenzitása a kultúremler számára elérhetetlen — annyira eltávolodtunk attól az ősi életmódtól, amelynek adekvát tükrözésében ez a művészet gyökerezik, annyi más irányból szemléljük mi, városiakok a természetet. Míg a paraszt lényében azonosul a népdallal, mi kívülről közelítünk hozzá, lényegében ugyanúgy, mint más, időben távoli művészetekben. Ezt az egyenlőtlenéget a népzene-kultúrában a művészi élmény integritását és intenzitását szolgáló tudatosság ellensúlyozza. Tudom, hogy a népdal teljes beleélő készséggel való művelése egy olyan világra nyit nekem ablakot, amelyet másképp nem tapasztalhatok meg, s mely abszolút értékkel gyarapítja nemcsak művészet szemléletemet, hanem ezen keresztül személyiségemet is; ezért a szépség iránti fogékonyságom teljes latbavetésével keresem, táplálom magamban a népdal művészi élményét.

Tudom, hogy népdalaink java nemcsak egy öntörvényű mikrokozmosz szépség-élményének teljesértékű megtestesítése, hanem az egyetemes zene mércéje szerint is klasszikus értékű kisformaművészet, nagybetűs Zene; ezt tudván, népzenei élményeim a tudat egzotikusoknak kijáró peremvidékéről bevonom az egyetemes zenei élményeim körébe, azzal az énemmel tanulom meg a Fűj, süvölt a Mátra szelét élvezni, amelyikkel Brahmsot vagy Palestrinát szoktam. Tudom, hogy a mindenkori műzene, még a legezoterikusabb, legszublimáltabb is tudottan vagy kényszerűségből

mindig is merített a népdal kristálytisza forrásából; ezért tudatosan keresem a népit a műviben, és örömmel élem át egyetemes értékű műalkotásokban a naiv, ősi népdal ritmusképleteinek, dallamfordulatainak, hangsorainak vagy előadási sajátosságainak magasfokú művészi tudatossággal való kamatoztatását. Tudom, hogy zenekultúrámban a műélvezet mennyire összefügg a hozzáértéssel; ezért a népzene benem keltett benyomását is népzene-tudományi ismeretekkel igyekszem mélyíteni... Csak ebben a tudatosságban lehet több a népzene-kultúra népművészetnél, melynél élményességben annyival kevesebb.

Hogy a népzene-kultúrának ez az élményességéből és tudatosságból ötvöződő minősége a rendszeres művelés eredményeként milyen formában találja meg önmaga mennyiségét, az egyéni képesség és ambíció kérdése. Egy dolgot mindenesetre nagyon is fontos leszögezniünk. A népdalnak abban a jövő idejében, mely iparilag fejlettebb országokban már jelen, és nálunk épp napjainkban kezd erélyesebben mutatkozni, ebben az újkorban a népdal egyszerű kedvelője, a dalosszívű polgár sem hódolhat vonzalmának csak úgy „natúrból“, a tudatos és rendszeres zenekultúra körén kívül, anélkül, hogy ez az egyoldalúság ne vezetne óhatatlanul magának az élménynek az elszegényedéséhez, éppen mert az általánossá vált zenei alfabetizmus körülményei között kell hogy pótolja majd valami azt a veszteséget, mely természetességében (mondjuk: hamvaságában) éri a népdalt, és mert ez a valami nem lehet más, mint a tudatosság. Konkrétan: ahhoz, hogy a kottaolvasó zenebarát a száz évvel előtte volt paraszt boldogságával tudjon rácsodálkozni a Hegyek, völgyek között állók nem mindennapi szépségére, neki már tudnia kell — például — azt is, hogy ezt a szépséget többek között a negyedik sor frig-zárlata teszi oly ellenállhatatlanná. Hogy népdalkultúrájának tudatosságában mennyire viheti a „civil“? Messzi, nagyon messzi, hisz az egyetemes zene irányából nézve a népdal az egyszerűség (az egyszólamúság, diatónia, a kisforma, a gyakori izoritmia) művészete, így tanulmányozása során „kicsiben“ merülnek fel s ezért megközelíthetőbbek a „nagy“ zenetudomány problémái.

Nincs kizárva, hogy a falun élő értelmiségiek körében egyszer csak nemes divattá válik a népzene-tudósi amatőrkedés, és hogy egy távolabbi jövőben a folk-lórintézetek külön osztályai állnak majd ennek az amatőr-mozgalomnak a szolgálatában. Végül is miért ne hinnénk ebben?

Az ilyen tudatos, önmagát rendszeresen művelő népdal-amatőr ugyancsak ritka, annál sűrűbben jelentkezik a hozzáértést tettető, szakember-babérra áhító hivatásos népdalénekes- és népzene-szoprofi. Fontos tudnunk, hogy ez a napjainkban már pontosan körvonalazódott munkakör szintén a népzene-kultúra megjelenésével függ össze, a népdalművészet ősi lényétől való elidegenedettségek a tünete. Az igazi népzene nem ismeri a professzionizmust, mint ahogy az előadó—közönség fogalom-pár is abszolút idegen tőle. Nem mintha falun nem tisztelnék a jó énekest, de a legjobb énekes is éppúgy az éneklő közösség tagja marad, mint a közepesebb: az illető közösség sajátos dalkincsét énekei, annak kollektív ízlése szerint, azzal együtt és annak gyönyörűségére — csak szebben. Pénzért, mesterségszerűen a paraszt nem énekel; „romlatlan“ falusi környezetben a hangszerjátékosok is mind földművelő vagy pásztoremberek. (Más a helyzet a falusi cigányzenészekkel. Ők — főprofesszionizmusukkal — a legkorábbi divergens elemek a falu zenei életében. Legnagyobbrészt az ő számlájukra irandó a paraszti hangszerjáték pusztulása.)

Tulajdonképpen nem is kellene arra kitérnem, hogy mennyire fontos a népdal továbbélése szempontjából a népdalelőadó szakember népdalkultúrája, hisz nyilvánvaló, hogy kulcsszerepet tölt be nemcsak egyszerűen a népdalanyag terjesztésében, hanem daloló embermilliók előadói stílusának, ízlésének, népdaleszményének az

alakításában is. Nem is említeném ezt az evidenciát, ha azok, akik ezt az újkori mesterséget űzik, hivatásuk jelentőségével arányos tudatossággal és felkészültséggel állnának helyt a posztjukon, ha az országszerte elburjázott népi zenekarok valójában nem a zeneművészeti félsütöttség mentsváraiként karolnák fel azokat, akik tehetség vagy szorgalom híján nem fejezik be hangszertanulmányaikat, ha valaki is felelősnek jelentené ki magát például a vendégfői-kocsmai népdaléneklés milyenségének az ügyében, ha nem fordulhatna elő, hogy a népdallemez megnyerő mosolyú sztárja az operaénekesi fizetést megtoldó honorárium okán „műveli“ a paraszzenét, ha hivatásos népdalénekeseink gyakrabban jánának falura és hangversenyterembe — hallgatni, elmélyülni, tanulni, szóval, ha fizetést és társadalmi rangot élvező, profi népzene-előadók valóban annak a korszerű népzene-kultúrának volnának a hivatástudó, művelt, bizalmat érdemlő munkásai, mely a több ezer év alatt kristályossá tisztult, klasszikus értékű népdalművészet méltó továbbélője. Ne áltassuk magunkat: ez a munkakör ma még nagyrészt a dilettantizmus, a kis tudással nagyot jövedelmező zeneárulás prérije — tisztelet a kivételes személyeknek és eseteknek (idesorolva természetesen a marosvásárhelyi népdalkórus madrigáléneklését is).

Külön bekezdésben kell megemlékezni a népzene-kultúra harmadik, bár távolról sem harmadrangú tényezőjéről, a népzene-tudományról. Feladata a népzene-művészet felkutatása, hiteles rögzítése, konzerválása és tudományos vizsgálata. Ezen a téren sokkal megnyugtatóbb a kép. A romániai magyarság gazdag és sokrétű népdalkincsének a felgyűjtését és tudományos igényű közlését a századforduló éveiben Seprődi János kezdte el, majd olyan formátumú tudósok folytatták, mint Bartók Béla, Kodály Zoltán, Vikár Béla, Járdányi Pál, Lajtha László és Domokos Pál Péter. Történelmi nyereségünk, hogy 1949-ben bekapcsolódtunk az ugyancsak rangos és jelentős múltú népzene-tudomány intézményesített, bő állami támogatást élvező szervezetébe. A Folklór Intézet ekkor létesült kolozsvári osztálya elsőrangú feladatként foglalkozik a romániai magyar népzene gyűjtésével és tanulmányozásával. Az itt folyó munka tudományos színvonala és eredményessége jogosulttá teszi azt a kívánságunkat, hogy minél előbb bővítsék a kutató személyzet keretét, különös tekintettel arra a megmásíthatatlan tényre, hogy a falu és város közötti különbség fokozatos felszámolásával párhuzamosan a falusi népzenei gyakorlat is napról napra közeledik ahhoz az „újkorához“, amikor már csak közvetve, áttételesen képviseli majd a hiteles népdalművészetet, és amikor az, amit a népzene-tudománynak addig nem sikerül rögzítenie, a végleges veszteségek, a jövőtehetetlen mulasztások lelkiismeretterhelő feketelistájára kerül.

Bizalomkeltő a zeneszerzőink műveiben megnyilvánuló népzene-kultúra képe is. Talán nincs is zeneszerzőnk, akinek a művészetén ne éreznők a népzenei őstalaj, a zenei anyanyelv kötését; ez a „kollektív egyéniségnek“ az a megkülönböztető jegye, amellyel a magyarajkú zeneszerzők a kortárs romániai műzene összhangját dúsítják, ez az egyik szerves kötelék, mely a népzene-kultúrán nevelkedő romániai magyart a hazai és egyetemes új zenéhez hivatott kapcsolni. Kérdés, hogy ebben az összefüggésben hány igazi, időtálló remekműre hivatkozhatunk, mégis, kívánni valóink ezen téren is főleg a mennyiségre irányulnak: több ilyen műre és az idevágó művek gyakoribb játszására, eredményesebb terjesztésére van szükségünk; a művészettörténet sokszázados tapasztalata bizonyítja, hogy a mennyiség előbb-utóbb megtermi a minőségileg kiemelkedő műalkotást is. Egyelőre talán nem is azok a hiperartisztikus alkotások a legidősebbek, amelyek a népzenei intonációt sokszoros áttételesség révén szublimálják raffinált magasművészetté, hanem az

olyan. népzeneinkhez közvetlenebbül kapcsolódó, könnyen felfogható, mindenki számára élvezetes muzsika, mint például Zoltán Aladár Korondi Táncai.

Megismétlem a szót: egyelőre. Addig, amíg a sokoldalú zenei művelődés kiterjesztése során nemcsak a tömegek zenekultúrája, hanem a korszerű népzene kultúra is formát, kiterjedést, mélységet, hatóerőt nyer, s amíg nemzedékek szellemi építőmunkája nyomán meg nem szilárdul a népi és magasművészetet egyéfféző kötelék valamennyi láncszeme. Tulajdonképpen erre az eszmére, a zenekultúra és népzene egymást kiegészítő és megtermékenyítő, megbonthatatlan egységének az eszményére konvergál ennek a vázlatos párhuzam-vonásnak valamennyi gondolatmenete. A népzene is Zene, a népzene tudomány sem élhet az egyetemes zenetudomány körén kívül; a népzene kultúrájának is végső célja a nagy és oszthatatlan zenekultúrához való csatlakozása — az önértékek megtartásával, a kölcsönös nélkülözhetetlenség jegyében.

Nem titkolhatjuk: ez a zenekultúra egyelőre a jövőé. A jövőért viszont nekünk kell felelnünk.

László Ferenc

A költészet örökletes

Kezdetben vala a népköltészet.

Mindig akad valami, amivel szemben védtelen az ember. Az ember — az egyén, a nemzet, az emberiség. Ki van szolgáltatva a saját múltjának, amely homályba vész; márpedig az ember, aki tudja, hogy örököl, nem értheti meg magát az öröklött dolgok ismerete nélkül. Ki van szolgáltatva munkájának, mely nélkül nem lehet élnie; szerelmének, mely nélkül nem lehet megmaradnia; és ki a jövőnek is, amely előbb-utóbb lemond az egyén szolgálatairól.

Védtelen, de nem tehetetlen. A védtelenség gyógyszere a tenni akarás. Az ember, míg nem volt ideje földérinteni, kitalálta a múltját. Szépen, mert szépet akart örökölni. Fél a medvétől: megjárt szotta előre a vadászatot; igazából elvégezni aztán könnyű volt: ugyanis ő közölte a játékszabályokat. S nyilván az az erősebb, aki a játékszabályokat alkotja. A munkának is lelkére beszél szép szavakkal; a megmaradásra helyettesítőkről gondoskodik; a halált úgy siratja el, hogy utódai se nyugodjanak bele. Hosszú ideig kikerülhetetlen tüzes mennykő a villám, de aztán simán elraktározható az anyaföldben. A nap, a legfőbb isten képletekbe költözik.

Ez a kettősség a teljes egész. Hiszen mindig akad valami megtagadhatatlan és eltagadhatatlan, amit a logikai ítélet csak a képzetet segítségével varázsol elviselhetővé.

Az ilyen tág értelemben vett népköltészet és az egyéni műalkotás között voltaképpen a gyakorlati kivétel különbsége létezik csupán. A logika előtti szakaszban hiányzott a bizonyíték, a logika utániban a megnyugvás. Egy ponton mégis kibékíthető a kettő. Hallgassuk meg e két sort: „Kettős szárnya van a marti fecskének, jobb a lánynak, jobb, mint a menyecskének“. Ha ezt ismert szerző írja,

kész az ítélet: önkényes képzettársítás. Így azonban nyugodtan követelheti magának az igazság kiváltságait: szépsége jogán, örökletes szépsége jogán, mert a szépségnek is van múltja, vannak tapasztalatai, van ideje lemondani minden fölöslegről.

A költészet örökletes gyógyír; a népe különösen.

Mindig akad valami, amivel szemben védtelen az ember. S amíg akad, addig van költészet is.

Szilágyi Domokos

Népművészet, képzőművészet

Népművészet és képzőművészet a formateremtés különböző és mégis azonos törvények szerint élő műfaja. A két tétel elemzése, összehasonlítása, egymáshoz való viszonya, valamint jövőjének kutatása napjainkban egyre égetőbb kérdésként vetődik fel, s bármily fájdalmas, de meg kell mondanom, tanúi vagyunk egy olyan kincs pusztulásának, melynél szebbet, őszintébbet, tisztábbat és kifejezőbbet az emberiség nem alkotott. Valamikor régen az emberiségnek a formák kialakítására összpontosított ereje egyértelmű volt. Az ősember barlangi rajzaira gondolok, a nagy sumér művészetre, a néger szobrokra, a Húsvét-szigetre. Emberekre, kik úgy alkottak, olyan természetességgel, mint ahogy a vizet itták a tiszta forrásból. Idők múltán azonban kialakult egy másik, ennél magasabbrendűnek mondott, egészen más szintet képviselő, a műzenéhez hasonló képzőművészet, „művi“ művészet, mely az ősi, évezredekken át közösnek vallott formavilágból kiszakadva, attól hol eltávolodva, hol arra támaszkodva s vele bonyolult kapcsolatot alkotva, hozott létre műveket.

A néger művészetben tökéletes harmónia uralkodik. A néger falu művészei nem alkotnak külön népi vagy művi művészetet. Ott a művész csak egyfajta, életének megfelelő szemléletet képvisel, ezen belül költő, zenész, szobrász, építész, táncos és varázsló egyszemélyben. Valahol törés állott be az emberiség szellemi életében. Az emberiség egyrészt megmaradt a maga ősi mivoltában, megőrizve és fejlesztve egy személyiségekhez nem fűződő primitíven, horizontálisan terjeszkedő tiszta formavilágot. A másik, a művi művészet ettől elszakadva vagy éppen ebbe gyökerezve, nagy személyiségek által képviselve, óriási magaslatokra jutva, függőleges irányban fejt ki tevékenységet.

A népművészet éppen úgy, mint a képzőművészet, a térben jól elhatárolható, tömeggel, szerkezettel, arányokkal rendelkező formákat hoz létre. Ez lehet pusztán esztétikai, mágikus céllal rendelkező, mint a különböző táncmaszkok, kopjafák, szobrocskák, vagy lehet funkcionális, mint a népi használati eszközök végtelen sora. Ha ennyire rokon a két művészet, mégis mi az, ami elválasztja a népit és a művit egymástól?

A népi művészet az esztétikai és mágikus igény, valamint az emberi életforma szerves harmóniájából, logikus menetéből született. A mag, mely ebből kialakult, mindvégig megmaradt, időközben azonban szorgalmas kezek, ragyogó, ismeretlen

MOHI SÁNDOR: 1. Önarckép (1968)
2. Nem kell több háború

SZERVÁTIUSZ TIBOR: Dózsa népe (1958)

SZERVÁTIUSZ TIBOR: Dózsa halála (részlet, 1967)

elmék, kiváló tehetségek ezrei csiszolgták, fejlesztették, cizellálták, míg tökéletes és felbonthatatlan egész, remekmű lett belőle. Stílust, formát, belső tisztaságot lehetett így kialakítani.

A művi művészet fejlődése viszont hosszabb-rövidebb korszakok kimagasló egyéniségeihez kötődött, kik az alaptémák változtatásával sokszor nagy felfedeztetek az anyag művészetének birodalmában, de többnyire képtelenek voltak a megtalált dolgot egymaguk tovább érlelni, tökéletesíteni, s az így egyéniségük, korszakuk fokán rekedt. Különösen igaz ez századunkban, mikor minden alkotó egymaga képvisel egy stílust és egyben korszakot, mely vele kezdődik és vele is ér véget. Ilyen módon nincs meg a lehetősége annak, hogy a megtalált művészi gondolat végtelen variációkban kibontva tökéletessé alakuljon.

Túl a népművészetben és képzőművészetben a mai technikai kor fontos kérdése a funkcionális, használati, gyakorlati formák kialakítása. Ez logikusan és a célnak megfelelően történik. Nem tudom azonban, mennyire járul hozzá a civilizáció eluralkodása a szellemi—esztétikai rendben az emberiség emberi fokon való megmaradásához. A sokszor csodálatosan megformált és díszített sulykoló, lehet, hogy funkcionálisan kezdetlegesebb mai társánál, a mosógépnél, de ez utóbbi megalkotásakor az ember lényeges dolgokról mondott le az élet esztétikai vonatkozásában.

Ruháink minden bizonnyal olcsóbbak és célszerűbbek a népi viseletnél, azonban már ijesztő az egész világon elterjedt sivár egyöntetűség. Úgy tűnik, a gyakorlati-ság fontosabbá vált az esztétikánál; nem pusztán változás, átalakulás ez, hanem megszűnése az emberi szellem egy csodálatos megnyilvánulásának. Helyette jön ugyan egy másik „népi“ szint, s ezen már — a viselethez hasonlóan — korunk táncja és tánczenéje minden népnek egyformán tulajdona, mert minden nép egyformán ismeri, és csak ezt ismeri. Itt már megszűnik a népi, nemzeti és helyi jelleg, megszűnik a formateremtő művészet akár ősi, akár művi gazdagsága, csak sablon van, uniformis. Talán az emberi szellem elszegényedésének első jele ez.

A népi világból meríteni sokféleképp lehet. Korszakok és nagy egyéniségek ábrázolták demokratikus eszméktől fűtve a nép életét. Mások, képzőművészetéről lévén szó, a népművészet kincseiből csak a pusztá formát kísérelték meg az egyetemes művészet világába iktatni. Ez a szemlélet a XX. században találkozott

Táncjelvény Ginkala szigetéről

is a kor jellegzetes törekvéseivel, azonban sokszor megrekedt a népi formák szolgai ismétlésénél vagy pusztán azok megtalálásának örömeinél. Kevés alkotónak sikerült oly meggyőző szintézist teremtenie, mely utal ugyan a népi formák ritmúsára, szerkezetére, belső erejére, de mindezt szerves egységbe fogva, saját egyéniségével gazdagítva egyetemes részévé tudja tenni az emberiség szellemi kincsés-lárának.

Fejem felett erdélyi tányérok és kancsók függenek, természetes környezetükből kiszakítva. Itt is szépek, sőt, az idegen környezet hatására talán még szebbé válnak. Elnézem csodálatosan nemes arányaikat, formájukat, színvilágukat. Remekei az emberi teremtő erőnek. Majd minden városi házban van belőlük. Mellettük szőttesek, varrottasok és egyéb termékei az ősi, népi formavilágnak. Úgy kerültek ide, hogy ott, ahol létrejöttek, már nem kellene. Megszűnt, megszakadt a szál, mely eddig éltette őket, helyüket a *civilizáció* futószalagon gyártott praktikus termékei foglalják el. Fájó módon vagyunk tanúi a népművészet rohamos pusztulásának, s önként vetődik fel a kérdés, vajon végét jelenti-e ez az eddig töretlenül és tisztán élő népi teremtő erőnek? Minden bizonnyal a kör bezárul, mivel azok, akik alkották, éltették és fenntartották, már nem igénylik, már nem fejlesztik. Életünknek már nem szerves része, nem használati tárgy, nem folytatója ősi mivoltuknak. Győzött tehát a művi szellem, s ismét kérdések tömege vetődik fel. Vajon nálunk, ahol Európa más részeihez viszonyítva ma is legerősebb az ősi művészetek gyökere, tarthatunk-e fenn rezervátumként népi dudásokat, hímző, szövő asszonyokat, faragó emberek — végtelen időkhig? S ha igen, lesz-e ennek egyáltalán hatása a művészet egyetemes menetére?

Nálunk még él a népművészet, de a szakadás máris létrejött. Képzőművészeink jórészt egyenesen hátat fordítottak neki, inkább albumokból, jobb esetben eredetiből táplálkozva, epigon módon ismétlik meg a nyugati művészet művi módon létrejött, civilizációtól irányított, az ősitől elszakadt formáit. Mások a népművészet rabjaiként szolgai módon ismétlik annak darabjait. Vagy talán végleg lejárt annak az ideje, amikor a népművészet tényező lehetett, amikor e művi világtól megcsömörölve, megújulásért mindenki oda fordult? Picasso, Gauguin, Brancuși és sokan egész korszakot építettek ki ebből az igényből. A technika, a civilizáció, a lélektan mutatott még új lehetőségeket, a természet makro- és mikrokozmosz világa szintén ismert, de már kimerített forrása a művészetnek, s a népivé válni akaró pop-art élete sem volt tartós.

A kör lassan ismét bezárul, s újra felmerül a kérdés, mi lesz ezután.

Ha a művészet ismét az ősi irányában tapogatózva keres alapot magának, azt nemsokára már csak a múzeumokban találja meg, teljes csődjét jelentve ennek az óhajnak. Vagy, végképp diadalmaskodva, a művi művészet fogja az emberi szellemet a maga hermetikus voltával képviselni? Meg kell vallanunk, nagy zűrzavar és tanácstalanság uralkodik világszerte a formateremtés birodalmában, hiányzik az alap, melyre biztosan lehet építeni szilárd formákat, szerkezetet, akár népi, akár művi úton.

Súlyos kérdések özöne ez, mely engem is, másokat is kínoz. Kell-e még az ősi, tiszta forrásból meríteni, van-e még közünk hozzá, kapcsolatunk élő-e még vele? Vajon Bartók és Kodály példája nem túlhaladott-e? S ha igen, meg lehet-e ugyanazt találni napjaink és a jövő számára, de immár új viszonylatban? Megteremthető-e a ma számára is elfogadhatóan az ősi, a népi, a természeti és a művi kapcsolata? A tényezők megsokasodtak. Az ősember gondtalan természetességgel, egyfajta életérzés vetületeként festette műveit a barlangok falára. Ma nehéz tiszta képet alkotni s formai, szerkezeti egyensúlyt teremteni a technika, civilizáció, em-

beri gondok, a még létező ősi és az új között. Az emberi szellem minden bizonnyal súlyos válságon megy keresztül, de bízni kell abban, hogy saját magát ismételten újra- és újratemtve, idővel emberi és esztétikai rendet fog kialakítani a világ jelenlegi zűrzavarában.

Nem tudom, lesz-e még idő — talán már a mai sem az —, mely még kapcsolatot szeretne fenntartani az ősi, népi művészet nagyszerű szellemével, de úgy gondolom, minden eljövendő kor és alkotó számára tanulság lehet az a képzeletgazdagság, formai és szerkezeti tökéletesség, a művészi kifejezés csodálatos ereje, mely páratlan szépséggel sugárzik ezekből a művekből.

Ha összevetek stílusokat, korszakokat, kimagasló nagy egyéniségeket, arra a következtetésre jutok, hogy a művészetben nincs fejlődés, csak változás, alakulás. Az ősember kezdetleges életkörülményei között már oly művészi magaslatra jutott, mint akár a reneszánsz nagymesterek, s a primitívnek mondott néger plasztika is klasszikusabb és elvontabb más stílusoknál, sőt, páratlan formai tisztaságra jutva, képes volt megtermékenyíteni az egész modern művészetet.

A népművészet, habár nincsenek kimagasló egyéniségei, csodálatos alkotásaival töretlenül tiszta és tömör kifejezőmódjával, kimeríthetetlen ötletességével, képzelőerejével egyenrangú felként vesz részt az emberi szellem egyetemes formateremtésében. Csak azt tartom lényegesnek, a jövő számára ígértesnek, ami magas szinten szolgálja a földön az emberi élet szépségét, emberi módon való alakítását, a népművészet pedig minden bizonnyal ezt tette.

Szervátiusz Tibor

A művészet és a kor

A XX. század képzőművészete talán túlságosan is belenézett a régi korok primitív művészetébe. Az ásatásoknál felszínre került szobrok, az altamirai, tassili, lascaux-i barlangfestmények nagy művészi ereje példa lett a modern művészet számára. Ezeknek a kiásott szobroknak és fölfedezett festményeknek művészi problémái sokban megegyeznek a mai képzőművészet szemléletével, esztétikai eszméjével.

A folyton megújuló környezet viszonylatában a modern képzőművészet keresi az örökös mozgásban levő etikai és esztétikai igazságot. Hogyan viszonyulhat egymáshoz például a két távoli korszak szemlélete? A felelet talán ez lehet: a művészet nem annyira fejlődő, mint inkább változó megnyilvánulása a léleknek. Másképpen hogyan érthetőek és értékelhetőek a rég letűnt korok eredményeit, és hogyan vehetőek példának, hiszen minden más vonatkozásban az altamirai ember élete és kultúrájának állapota — a mai élet összehasonlíthatatlan felsőbbrendűsége mellett — szóba sem jöhet. Foszló prémekbe csavart, a természet fenyegetésétől örökös félelemben élő ember kezdetleges eszközökkel védte rövid és szenvedésekkel tele létét. Az élet minden megnyilvánulása a lehető legalacsonyabb fokon zajlott, csak a művészete nőtt hatalmasra. Hogyan lehetséges ez?

Magyarázata nem lehet más, mint hogy a magasrendű képzőművészeti alkotás nem feltétlenül a fejlett kultúra és civilizáció eredménye. Az emberi érzések összegzése minden korok lehetősége, mint a közösség kitermelte kiváló egyén kifejezése

formája. Témája nem lehet más, mint az, ami az összesség vagy a kiváló egyén érdekeit érinti, őt foglalkoztatja. A XX. század művésze áhítattal és elismeréssel szemléli az őskori alkotásokat. Nem azért, mert ezek az ősművész tiszteletet érdemlő „próbálkozásai”, hanem mert reánk, annyi roppant idő elteltével is, a benünk rejtlő kifejezés hatalmossága lenyűgöző erővel hat.

Igen, a kifejezés ereje az a tényező, ami az összes művészetek mindenkori mértéke. Ezt csodáljuk a régi korok mesterműveiben, és ezt várjuk a mai művészet képviselőitől is. Mindegy, hogy a művész milyenképpen adta vagy adja elő tudását a világról (primitív, klasszikus, absztrakt), de nagy hiba, ha mondanivalója nélkülözi a kifejezés erejét, nem őszinte, nem saját korához szól. A régi korok primitív szobrászata, az altamirai festészet, a közép-amerikai vagy a csendes-óceáni szigetvilág művészete az akkori élet részeseihez szólt, de olyan értelmesen, olyan emberien, hogy minden korok tanulhatnak belőle. Ez a művészet hangsúlyozottan az őszinte érzelmek összegezése.

Egyes mai művészek magabiztosan nyilatkoznak: „Nem a jelennek, a jövőnek dolgozunk... ha nem értenek meg, nem a mi hibánk... az impresszionizmust sem értették meg kortársai” — mondják, vagy ehhez hasonlíkat. Csakugyan, az impresszionizmus kezdetben gúnyolódás tárgya volt, mondanivalóit, kifejezési eszközeit csak később méltányolták. De az impresszionizmus csak szűk epizód a művészet nagy, hömpölygő folyamában. Gyöngességét korai halála bizonyítja. A primitív korok művészetének eredménye azonban most is él, most is hat, követőkre talál, sokan próbálják ellesni belső és külső jegyeit.

A tehetséges művész *őszinte*, és szándéka szerint *korához szól*. Beszéde egyszerű, érthető. Kortársaihoz fordul, nem holdlakóknak prédikál. Érzéseit, észrevételeit, tudását akarja közölni embertársaival érdek nélkül, ösztönösen, emberségből. Mindehhez szerencsésen összegyűjtött emberi tulajdonságokra van szüksége. Mert az alkotó keze nem üres. Neki mindig csak adnia kell, osztogatja, szétszórja gazdag emberségét. Aki csak úgy tesz, mintha adna, vagy emészthetelent kínál — félrevezeti embertársait.

A művészeteknek óriási szerepük van az ember tökéletesítésében. Céljuk határozott: nemes érzések ébresztése, felvilágosítás, tanítás, nevelés. A jó művész a legegyszerűbb témák, akár egy gyümölcs, virág vagy tárgy segítségével is képes közölni társadalmi magatartását. A képen egy tárgy, egy csupor lehet otromba vagy lehet kecses, formája, helyzete, színei komoly problémákat vehetnek fel és oldhatnak meg.

Mennyivel inkább tárháza akkor a művészi mondanivalóknak az alak, az ember, az ő hallatlan fizikai és szellemi bonyolultságában. Az emberi alak kizárásának kísérlete a képzőművészet témáiból — nevelés, dilettáns igyekezet. Már a legrégebb korok művészete is róla beszél a legtöbbet, az emberi alakról, férfiről, nőről. E kiásott és felfedezett figurákon keresztül nézünk vissza bölcsőnkbe, ismerünk önmagunkra.

Mit is mondanak ezek az alkotások? Beszélnek elsősorban az őskori életről, elmondják a sok ezer évvel ezelőtti közösségek küzdelmét, tevékenységét. De ma is titok, hogyan jutott ideje a nehéz körülmények között élő őskori művésznek szobrok faragására, és ereje a sötét barlangok festészeti csodáinak elkészítésére. Az alakok fő jellegzetessége a formák és a mozgás nagyerejű kihangsúlyozása, a jellemzés hallatlan tömörsége. Itt szeretne találkozni a modern művészet rég letűnt korok mesterműveinek karakterizáló erejével, de ebben a törekvésében gyakran esik abba a hibába, hogy külsőségeit, esetlenségeit is utánózni igyekszik.

Kiállításainkon lépten-nyomon találkozunk az őskori művészet befolyásával, különösen a szobrászatban. A régi korok mesterműveinek tanulmányozásakor mi mást érezhet fenségesnek a modern művész, mint a kifejezés lenyűgöző erejét, az őszinteséget, a gyermeki báj varázsát? Korunk szemlélete is egyszerűsítésre törekszik, próbálja levetni a századokon keresztül felszedett fölösleges sallangot.

Egyszerűnek lenni, gyermeki örömeiket élvezni, sátrakban lakni, félmeztelenül járni, barangolni — századunk titkos gondolata. És tagadhatatlan, hogy a legfőbb emberi tulajdonság, a mindenféle művészi megnyilvánulás rugója, az alkotási ösztön, bennünk élő valóság. Kétségtelen, hogy ma a művészi útkeresés az egyszerűség, az őszinteség felé vezet. Korunk művészete szeretne újat, fantáziával telítettet, érvényest mondani, a bravúros technikánál, az arányok pontosságánál többre becsülve a szemlélet kendőzetlenségét, meztelen báját, hogy segítséget nyújtson a tisztább látás, a változó élet igazságainak megtalálásában.

*

Az impresszionizmus reakció volt a XIX. század mesterkélte, hazug, tükörsimává nyalt zsánerkép-művészetére. E hirtelen jött művészeti szemlélet, minimálisra redukált elbeszélő témáival, a forma és a szín merész felbontásával kisméretű táblaképek síkjain, csak tiszta forrásból merített. Jelszava: „Ki a természetbe!”

Legújában, modern művészek minden eddigi eredményt feláldozva szakadnak el a természettől, kijelentvén: „El a természettől!” Mondják: „Újat akarok, mást, nem olyat, ami körülöttünk előfordul... Nem akarok utánozni semmiképpen! Teremteni akarok, alkotni *egyedi* műveket!”

E program egyszerű és tiszteletre méltó. Megvalósítása azonban egyelőre nehézségekbe ütközhet. Ma még minden gondolatunk — a titkos is — létező, ismert formákhoz kötött. Nem tudunk világunktól idegen formákat, színeket elképzelni. A vallásos festészet is, bár minden tőle telhető igyekezettel akart a földi vonatkozásoktól megszabadulni, mégis kénytelen volt Isten alakját is a magunk formájával és tulajdonságaival felruházni. Az angyalokat madaraktól kölcsönzött szárnyakkal, az ördögöket állati lábakkal, szarvakkal látta el, és sohasem tőlünk ismeretlen formájú „alkatrészekkel”.

Bár a gondolat és a fantázia kimeríthetetlen, megfoghatatlan és képtelenségekre is képes, mégis földi ismeretekhez kötött. Egy festmény, hogy igazi mestermű legyen, nem szorul „repülő csészealjakk” esetleg fantasztikus formáinak segítségére. A maradandó munka szenvedéllyel, tudással készül egy nemes cél érdekében. Kigyalta szellemi erőlködések eredményezhetnek ügyes művészeti tréfát, izgató játékot — sanyargatott idegzetű „műértők” vagy kollégák kétes öröme, de sohasem lesznek átütő erejű, érvényes műalkotások.

Faragott férjialak
(Uj-Guinea)

S még valami: nem elég a művet megalkotni. Nem elég a rádióhullámokat kisugározni. Felvevő készülék hiányában a leghatalmasabb igazság is csak pusztába kiáltott szó. A művésznek kortársaihoz kell szólania, mert az alkotás csak akkor válik maradandóvá, ha az emberek megértésével találkozik. Ha ismeretlen kategóriák ködébe zárkozik, a hasznavehetetlen, érdektelen tehertételek sorsára jut.

A dolgok jövője előttünk jórészt ismeretlen, bekövetkezése feltételekhez kötött. Egyik ilyen feltétel a szükségesség. Csak az marad meg értéknek, amire szükség van. A technika ugrásszerű fejlődése parancsolólag szól bele az élet folyásába. Egyes, eddig határozott értékek túlhaladottá válva eltűnnek, vagy az utókor okulására rezervátumokba, múzeumokba kerülnek.

A művészt szükségés. Az öntudatra ébredt ember az élet minden mozzanatában szükségét érzi, szomjúhozza. Már az első ruhadarabbal, vagy még hamarabb ébredt fel a rendes, a rendesebb, a szép, a még szebb kívánalma.

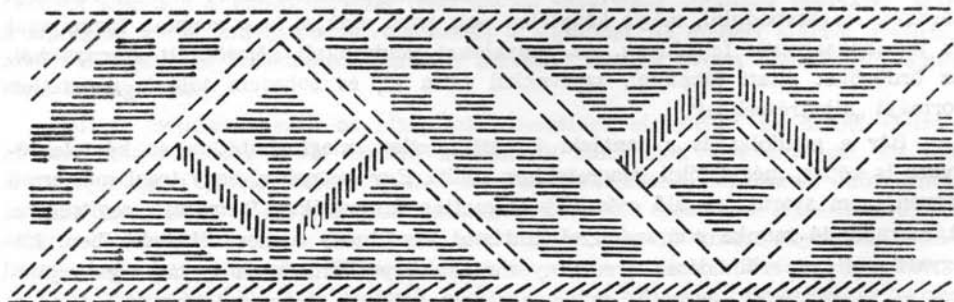
A művészet élő valóság. És mint minden élő, születik, él és átváltozik. Bele kell törődnünk, ha egyes formák, elvesztve addigi használhatóságukat, más megjelenési formák szolgálatába szegődnek. A mankóra szorult művészet azonban hamarosan elpusztul.

A gép megjelenése egyszerre megváltoztatta a képzőművészetek s különösen a festészet eddigi szerepét. Ma a rotációsok ezrei sok millió példányban nyomják a megfelelőbbnél megfelelőbb képeket, színes fényképreprodukciókat, portrékat, jeleneteket. A gép csodája megőrökíti az élet legfinomabb rezgéseit is. Új munkalehetőségek nyílnak. Egy-egy film megalkotásánál a művészek nagy tömege dolgozik. Bár a film csak leutánozza a természet csendjét, viharát, benne a művész — erejéhez mérten — alakít, formál, emberi érzéseket összegez. És ömlik a nép nézni, látni ez új művészet eddig ismeretlen kifejező erejét...

A gép csodája az Ember szellemét dicséri. Ez az alkotó szellem pedig csak akkor találkozik igazi elismeréssel, ha benne a tömegek saját magukra ismernek. A művészetek mértékegysége az Ember, elsősorban őt ábrázolja, érte készül. Az élet pedig hallatlan gazdagságban termel ki nyersanyagot az alkotásra. Megadatott tehát minden korok művészenek a lehetőség belenézni a nyersanyagba, és megformálni a lényegét.

Az őszinteség, az alkotási öröm, a kifejezés ereje magas művészi szintre emeli, maradandó értékűvé teszi az alkotást, bármely formában jelentkezik, bármely korban születik is.

Mohi Sándor

Barcasági csángó kézelőminta 1900-ból

A populációs szemlélet a korszerű biológiában

Ma már senki sem kételkedik abban, hogy a populáció szerepének felismerése és általában a populációs szemlélet kialakulása a biológiai tudományok legnagyobb vívmányai közé sorolható.

Eltekintve attól, hogy általánosan elfogadott meghatározása még nincs, abban a szakemberek megegyeznek, hogy a populáció egy faj egyedeinek olyan csoportosulása (állománya), amely az adott környezetben biztosítja az illető fajra jellemző életműködési folyamatok adott szintjét. Populációról csak ott beszélhetünk, ahol a csoportosulás egyedei között olyan sokoldalú és szoros kapcsolatrendszer alakul ki, amely biztosítja az illető „csoportosulás” egységességét mind a környező szerves (abiotikus), mind a szerves (biotikus) tényezőkkel szemben. A populáció mai értelmezése tehát nem az egyedek egyszerű szomszédságát vagy véletlen csoportosulását jelenti, hanem a faj szervezeti egységét, s egyben az élővilág egyik szervezetségi szintjét. Mint ilyen, a populáció anyagi, és pedig biológiai rendszernek tekinthető. Ennek — akár a többi, Bertalanffy és Amosov értelmezte anyagi rendszernek — olyan önszabályozó mechanizmusa van, amely a folytonosan változó abiotikus környezetben biztosítja saját egységességét és viszonylagos egyensúlyát. A viszonylagos egyensúlyi állapot a populáció szerkezeti elemeire (állomány, egyedsűrűség, területfoglalás, biológiai differenciálódás) és a populáció stabilizáló, illetve dinamikus folyamataira egyaránt vonatkozik. A rendszerelmélet kialakulása lényegesen hozzájárult az ökológusok feltárta populáció filozófiai és később, Mac Fadyen munkája révén, energetikai értelmezéséhez. Eszerint a populáció nyitott anyagi rendszer, amely a környezetből felvett energia révén képes fennmaradni. Mint ilyen, határozott szerepet tölt be a biocönózis energia-áramlásában.

A populációs ökológia kérdései közül csupán néhányra szeretnék kitérni, nevezetesen azokra, amelyekről egyrészt széles körű vita folyik a szak- és nem szakirodalomban, másrészt pedig szervesen kapcsolódnak az én irányításom alatt álló kutatási programhoz. E program keretében elsősorban a kismalós populációk biológiai szerepére keresünk pontos választ. A továbbiak során a téma részleteire vonatkozó konkrét példáink is ezekre a kutatásokra vonatkoznak.

A populáció szervezetségét és egységességét a szerkezeti és funkcionális alkatételek viszonylagos egyensúlyi állapota biztosítja. Természetes tehát, hogy éppen ezeknek az elemeknek a vizsgálata alkotja a populációs ökológia lényegét, s éppen ezek körül folyik a legtöbb vita. A „szerkezeti” és „funkcionális” felosztás talán túl önkényesnek tűnhetik. Úgy vélem, helyes, ha az önszabályozó mechanizmusokat — melyek lényegükben stabilizáló és dinamikus folyamatok — nem említtem a szerkezeti elemek között. Elfogadom Petruszewicz (1966) fogalmazását, aki a populáció szervezetségén a szerkezeti és funkcionális elemek összességét érti. A továbbiakban azonban, amikor a szerkezeti és funkcionális elemek konkrét felosztására kerül sor, helyenként kénytelen vagyok az említett szerzőnek is ellentmondani. De lássuk csak, melyek a populáció szerkezeti elemei.

A populációs szerkezet legkézzelfoghatóbb megnyilvánulása az egyedek száma, vagyis a populáció állománya. Ezzel azt fejezzük ki, hogy az adott populáció egy bizonyos időben és egy bizonyos területen hány fővel rendelkezik. Amikor azt mondom, hogy egy tíz hektárnyi lóherés mezei pocok populációja tizenötezerre rúg, akkor az illető populáció állományáról beszélek.

Egyedsűrűsége a populáció egy bizonyos területegységre jutó egyedszámát értjük. Például egy tíz hektárnyi lóherésen élő pocokpopuláció száz négyzetméternyire jutó sűrűsége húsz. Az egyedsűrűség tehát relatív fogalom, és azt fejezi ki, hogy egy adott pillanatban, egy bizonyos területegységen milyen a populáció sűrűsége. Ennek ellenére az egyedsűrűség rendkívül fontos szerkezeti tényező, mert közvetlenül hat a többi szerkezeti elemre (területfoglalás, társadalmi csoportosulás és állomány). Igaz, az egyedsűrűség és az állomány viszonya a mai napig sem tisztázódott. A kutatók egy csoportja amellett foglal állást, hogy az egyedsűrűség nem befolyásolja az állományt és annak ingadozását. Ugyanakkor az amerikai iskola egyes képviselői, mint Chitty (1960) és Christian (1961) kimutatták, hogy az állomány közvetlenül függ az egyedsűrűségtől. Megfigyelésem szerint mindkét félnek igaza van; az egyedsűrűség hatása nem mindig közvetlen, legalábbis nem lehet kimutatni. Elsősorban a többi szerkezeti elem módosítása révén érvényesül (területbírás, kor és nemi arány alakítása).

TERÜLETFOGLALÁS ÉS TÁRSADALMI HIERARCHIA

Populációs szerkezeten eredetileg csak az egyedek térbeli elhelyezkedését értették. Ez a felfogás főleg az ötvenes évek szakirodalmában volt uralkodó. Később a szerkezeti elemek közé sorolták az állományt és az egyedsűrűséget is. Amint látni fogjuk, a populációs szerkezet sokkal átfogóbb. Tekintettel arra, hogy a szerkezeti elemek közül az állomány és területfoglalás alkotják a legtöbb ökológiai iskola kutatási tárgyát, ma éppen ezekről tudunk a legtöbbet.

A területfoglalás nem más, mint a populáció térbeli (topografikus) szerkezete. Ezen elsősorban azt értjük, hogy az illető populáció egyedei miként használják ki az elfoglalt területet. Ez természetesen összefügg az illető faj biológiai tulajdonságaival és a környezeti adottságokkal. Minden esetben azonban adaptív jellegű, tehát a faj fennmaradásának biztosítását célozza. Lássunk néhány példát. Az énekes madarak többsége költés idején párosával úgynevezett fészkelési területet választ. Ennek nagysága éppen akkora, hogy biztosítja a fiókák felneveléséhez szükséges táplálékmennyiséget. A párok rendszerint védik fészkelési területük határait, s így a populáció többi egyede csak egy bizonyos távolságra foglalhat magának fészkelési területet. Ez biztosítja az egyedek populáción belüli többé-kevésbé egyenletes eloszlását s ennek révén a terület és táplálkozási lehetőségek hathatósabb kihasználását. A fészkek kaotikus felhalmozódása egy adott területen bizonyosan táplálékhiányhoz és a fiókák pusztulásához vezetne.

A fiókák kirepülése a fészkelési területek felbomlását okozza. A család már nincs hozzákötve egy bizonyos területhez, s csapatokba verődve, helyről helyre vonulva szerzi be a szükséges táplálékot. A populáció topografikus szerkezete tehát megváltozott.

A mezei pocok populációk egyedeinek normális egyedsűrűség mellett szintén „területük” van. A területfelosztás annyira szigorú, hogy az idegen helyre belépő pockot kegyetlenül elűzi a „tulajdonos”. Túlnépesedéskor azonban megváltozik a populáció topografikus szerkezete. Az egyedek területe leszűkül, s később az egye-

dek családokba tömörülnek, most már az egyes családok területéről beszélhetünk. Az adott túlnépesedési feltételek között ugyanis a közös területvédelem, táplálékszerzés a leghathatósabb. De a túlnépesedés további fokozódása és a táplálékhiánya a területek felbomlásával jár. Ilyenkor az egész populáció kaotikus mozgásba kerül, s az egyedek egy része elvándorol. A megritkult populációkban visszaáll ismét az illető fajra jellemző területfoglalás.

Számos példával lehetne még bizonyítani, hogy a populációk topografikus szerkezete mennyire változatos és dinamikus. Az agrocönózisokban végzett kísérleteink arra utalnak, hogy az itt élő apróemlős populációk szerkezete a legváltozatosabb és a legdinamikusabb. Csakhogy itt az egyedszám mellett az agrotechnikai műveletek hatása a legfontosabb (Hamar, M. and Sutova, M.: Estimation of rodent home ranges in different agrosystems. Oxford, 1968). Helytelen azonban az a vélemény, hogy az agrocönózisokban élő populációk szerkezet nélküli csoportosulások. Csupán annyi igaz, hogy a szerkezeti elemek időbeli összjátéka merőben eltérő az úgynevezett „stabil” (vad) populációkétól.

A populációk topografikus szerkezetének tanulmányozása fényt derített a populáción belüli „társadalmi” csoportosulásra (rétegződésre, hierarchiára) is. Megállapították, hogy egy populáción belül az illető faj egyedei élhetnek magányosan, családokban, csoportokban és csordákban. A „társadalmi rétegződés” meghatározó a populáció topografikus szerkezetére és az egyedek közötti viszonyra. A magányosan élő egyedeknek saját területük van, s itt nem beszélhetünk „társadalmi” rétegződésről sem. A családokban élő állatok körében sem mindig jelentkezik a rétegződés, a területbírás és táplálékszerzés azonban közös. Más a helyzet az olyan csoportosulások esetében, amikor megjelenik a differenciálódás is, például „vezér” és „alárendelt”. Ilyenkor a közös területfoglalás és táplálékgyűjtés, fészekrakás mellett a csoporton belül az egyedek cselekvése (viselkedése) is koordinált, amelyet akusztikus vagy vizuális jelekkel (különleges hangokkal, mozdulatokkal) biztosítanak. A társadalmi csoportosulások előnyei nyilvánvalóak. Nemcsak előnyösebb területkihasználást, hanem hathatósabb védekezést és táplálékszerzést is biztosítanak az illető populáció egyedeinek.

Ezek a társadalmi csoportosulások dinamikus jellegűek egyazon faj populációjánál is. Emlékezzünk az énekes madarak példájára: költés idején párosan, utána pedig csoportosan élnek az egyedeik. A mezei pocok túlnépesedés idején a magányos életformáról áttér a családos és csoportos életformára. Úgyszintén a nyáron magányosan vagy családban élő güzü egér ősszel csoportokba verődik, s közösen épített fészekben, közösen összehordott táplálékon telel át.

BIOLÓGIAI SZERKEZET

A területfoglalás és a társadalmi csoportosulás különböző formái nem egyedi alkotóelemei a populációs szerkezetnek. A populációs vizsgálat hajnalán csak ezekben látták a populáció szerkezetének lényegét. Ennek magyarázata: a területfoglalás és a társadalmi csoportosulás a legkézzelfoghatóbb elemei a populációnak. Csakhogy, amint később kiderült, a populáció szerkezete sokkal bonyolultabb, mintsem elképzelték. Ezúttal elsősorban a Petruszewicz vezette lengyel, és a Svarc irányította szovjet iskola felfedezéseire utalok. Ugyanis ők mutattak rá először a populációt alkotó egyedek biológiai heterogenitására, amelyet később számos szakdolgozatban bizonyítottak.

A populáció biológiai szerkezetén az azon belül létező különböző kor- és súlycsoportokat, nemi arányt, nemzedékeket és genetikai csoportokat értünk. Így például,

ha egy adott pillanatban megvizsgálunk egy pocokpopulációt, akkor azt tapasztaljuk, hogy az tavalyi, tehát öreg, tavaszi (idei), tehát felnőtt és a vizsgálat előtt született, tehát fiatal egyedekből áll. De a populáció korösszetétele minden időszakban és évről évre változhatik. Következésképpen más az egyedek testsúly-viszonya is, hisz a különböző korú állatok súlya szintén különböző. A nemek közötti arány szintén rendkívül változó. Egy és ugyanazon faj populációjában időszakonként és évenként találhatunk hím- vagy nőstény-dominációt vagy éppen egyensúlyi helyzetet. Amint látjuk, a populáció szerkezetének ezek az elemei is rendkívül változatosak. De vajon ezek a változások nélkülöznek minden törvényszerűséget, s nincsenek összefüggésben a többi szerkezeti elemmel?

Az utóbbi évek kutatási eredményei arról tájékoztatnak, hogy ezek a biológiai szerkezeti elemek rendkívül fontos szerepet játszanak a populáció létezésében. Többek között általuk érvényesül az egyes önszabályozó mechanizmusok hatása, amely végül is szerkezeti és funkcionális elváltozásokhoz vezet. Egyben — akár csak a többi szerkezeti elem — pontosan jelzik a populációban végbemenő folyamatok szintjét. Így például az öregek (senex) abszolút dominációja az illető populáció alacsony életerejéről tanúskodik. Az ilyen populációk éppen csak hogy léteznek, de a szaporodási arány rendkívül alacsony. A felnőttek (adultus) és a fiatalok (juvenis) dominációja általában életerős populációkra jellemző, ilyen esetben a szaporodási arány magas.

Az elmondottak alapján leszögezhetjük: a populáció szerkezeti felépítésén nemcsak az állományt, területfoglalást és társadalmi csoportosulást kell értenünk, hanem az egyedek különböző kor-, nemi, genetikai és súlycsoportokban történő differenciálódását is. Így a populációs szerkezet fogalma lényegesebben átfogóbb. A populáció ilyenszerű szemlélete szerintem ma már a populációs vizsgálatok elengedhetetlen követelménye, még akkor is, ha a kutató elméletileg külön tárgyalja a topográfiai és a biológiai szerkezetet.

EGYENSÚLY ÉS DINAMIKA

A populáció egységességét és működését, mint már hangsúlyoztam, a viszonylagos (dinamikus) egyensúly kialakulása biztosítja. Amikor egyensúlyról beszélünk, elsősorban az adott abiotikus környezet és a populáció szerkezeti elemei között kialakult egyensúlyra gondolunk. Ma általában elfogadott az a vélemény, hogy ez az egyensúlyi helyzet viszonylagos, s aránylag huzamosabb ideig biztosítja a populációnak mint rendszernek a stabilitását (Stugren, 1965, Botnariuc, 1967). Ez gyakorlatilag azt jelenti, hogy a populáció évszakos vagy évenkénti (ciklikus és nem ciklikus) szerkezeti elváltozásai többé-kevésbé meghatározott keretek között mozognak, s az esetleges „kilengések” nem haladják meg a populáció alkalmazkodási képességeinek határait (Silov, 1967). De téves volna azt hinni, hogy az egyensúlyi állapot, tehát a stabilitás szintje, mindig ugyanaz marad. Az abiotikus környezet abszolút vagy mélyreható elváltozásai (erdőirtás, az időjárás lassú változása, kultúrterületek létesítése), amelyek a legtöbb esetben túllépik a populáció alkalmazkodási képességeit, tehát a megszokott egyensúlyi helyzet kitengési határait, szükségszerűen az egyensúlyi helyzet szintváltoztatásához vezetnek.

Példaképp ismét az agroönózisok mezei pocok populációit említhetem. Az ötvenes években szélesben elterjedt az a vélemény, hogy ezek ellen a rágcsálók ellen a kémiai védekezés szükségtelen, mert a korszerű agrotechnika alkalmazása elegendő arra, hogy a pocokállományt állandóan alacsony szinten tartsa. De még egy évtized sem telt el, s a kutatók véleménye merőben megváltozott. Mi történt? A mezei pocok Európa-szerte nagyfokú túlnépesedést mutatott éppen azokban az

országokban, ahol az agrotechnikai műveleteket elég magas színvonalon alkalmazzák (Franciaország, NSZK, Belgium). Éppen ez adott okot arra, hogy a peszticidákat gyártó nyugati cégek olyan veszélyes kémiai anyagok alkalmazását szorgalmazzák, mint az Erdrin és az Aldrin, ami természetesen számos balesetet okozott és a környezet kémiai megfertőzéséhez vezetett. Ugyanakkor bebizonyosodott az is, hogy az agrotechnikai munkálatok nem képesek megbontani a pocokpopulációk szerkezeti és funkcionális egységét. Ezzel az agroönózisok ökológiai tanulmányozása ismét napirendre került. Az e téren elért kísérleti eredményeink azt bizonyítják, hogy a vetésforgó alkalmazása, valamint a föld megmunkálása (szántás, kapálás, kaszálás) és az azt követő környezeti változások a populációkon belül olyan szerkezeti és funkcionális elemek kialakulását idézték elő, amelyek a változott környezetben is biztosítják a pócok további fennmaradását, vagyis a populáció szerkezete aktívan reagál a környezet változásaira.

Az aktív reagálás módjait megemlítem az úgynevezett „efemer“ populációk kialakulását. Ezek rendszerint a vetésekben (búza, árpa, kukorica) élnek, s működési idejük mindössze néhány hónap. Az ilyen populációkra jellemző, hogy a szaporodási idő kezdete és tartama egybeesik a kultúrnövény fejlődési időszakával, és sokkal intenzívebb, mint a szűzterületeken élő populáció esetében (Hamar, M. and Tuță, Al.: Estimation of the density of *Microtus arvalis* Pall., Oxford, 1968). Ugyanakkor a populáció szerkezeti felépítése (területfoglalás, kor-, nem és súlyviszonyok) kedvezőbbek és rendkívül dinamikusak. Ennek megfelelően, a kultúrterületeken élő populációk életében rendkívül fontos szerep jut a vándorlásnak. Ha a szűzterületeken élő populációk vándorlásait elsősorban az egyedsűrűség irányítja, akkor az „efemer“ populációk egyedeinek vándorlásai főleg az agrotechnikai munkálatok ütemét követik. Érthető tehát, hogy az ilyen populációk egyedei állandó mozgásban vannak, a populáció stabil periódusai sokkal rövidebbek. Mindez a populációk közötti állandó vagy gyakori egyedcseréhez vezet. A gyakori egyedcsere viszont növeli a genetikai heterogenitást, ami nemcsak intenzív szaporodáshoz vezet, hanem a populációk életképességét is fokozza. Ezek az „efemer“ populációk a szűzterületeken, lóherésekben és lucernásokban élő úgynevezett „stabil“ populációk tartalékai, s biztosítják a faj fennmaradását, sőt biológiai fejlődését is.

Az elmondottakból kitűnik, hogy a populáció funkcionálása végeredményben a stabilitás és dinamika folytonos váltakozásából áll. Más szóval, az egyensúlyi helyzet mindig csak a dinamikán keresztül érhető el.

Megállapíthatjuk azt is, hogy az egyensúly (stabilitás) és a dinamika nem szerkezeti, hanem a populáció működését feltételező, tehát funkcionális folyamatok, és megnyilvánulnak bennük az önszabályozó mechanizmusok akciói.

ÖNSZABÁLYOZÓ RENDSZEREK

Amint említettem: a populáció önszabályozó mechanizmusainak hatása a populáció stabilitása, illetve dinamikája révén a viszonylagos egyensúly kialakításában jelentkezik. A populációs folyamatok önszabályozása, mint bármely nyitott rendszeré, a „feed-back“ elve alapján valósul meg. Eszerint a fizikai környezet hatására a populáció megfelelően reagál, minek következtében a benne végbemenő változások visszahatnak a környezetre. Ennek újabb hatása a populációra már magán viseli a populációtól felvett információ bélyegét, tehát a populáció módosítóan hat vissza magára a populációra.

Egyelőre meglehetősen nehéz volna kimerítő képet adni a populáció önszabályozó mechanizmusairól, lévén ez a kutatási terület az ökológia legfiatalabb ága. Jelenlegi ismereteink alapján a populáció önszabályozó mechanizmusaik közül a következőket említjük meg:

— A populáció topografikus szerkezetének változtatása, valamint a populáción belüli társadalmi csoportosulás és hierarchia módosítása. Ez az önszabályozó rendszer a területi adottságok és táplálkozási lehetőségek optimális kihasználását célozza. Ugyanakkor a természetes ellenségek elleni védekezést is hathatósabbá teszi.

— A vándorlások (migrációk) általában kedvezőbb táplálkozási lehetőségeket és a populációk közötti gyakori egyedcserét biztosítanak. Túlnépesedés esetén a populáció szerkezeti egységének megőrzését célozzák.

— Túlnépesedés esetén csökken a születési arány a mellékvese és agyalapi mirigy (endokrin rendszer) funkcionális elváltozásának hatására. Ezt röviden „stressz”-mechanizmusnak is nevezhetnők. A Selye-féle stressz-elméletet elsőnek Christian alkalmazta a természetben élő populációkban végbemenő folyamatokra, és később ki is dolgozta mint általánosan funkcionáló önszabályozó mechanizmust.

— A nemek közötti arányszám megváltozása kannibalizmus vagy szaporodásból való kizárás révén (például gyakran előfordul, hogy a nőstények elűzik vagy felfalják a hímeket, vagy az öreg hímek kizárják a fiatalokat a párzásból). Ezek mind fékezik a túlnépesedést.

Ezzel természetesen nem merítettem ki a populáció önszabályozó mechanizmusainak fejtegetését. Az e téren végzett további kutatások hivatottak arra, hogy feltárják az eddig még ismeretlen rendszereket. Annyit leszögezhetünk azonban, hogy ezek a mechanizmusok hosszú fejlődés folyamán alakultak ki, mint a környezethez való alkalmazkodás megnyilvánulásai. Működésük a populáció szerkezeti és funkcionális egységének megőrzését célozza. Hatásuk, mint minden adaptációs tulajdonságé, viszonylagos, s így bizonyos körülmények között a populációra káros befolyásokat (túlnépesedés vagy túlzott állománycsökkenés) nem képesek elhárítani.

ENERGETIKAI SZEREP

A populáció mint élő anyagi rendszer meghatározott szerepet tölt be egy adott biocönózis energiaáramlásában. A Mac Fadyen-i értelmezés szerint: bármely populáció egy élőanyag-mennyiséget képvisel, amely részt vesz az illető biocönózis anyagcseréjében, azaz felvesz, leköt és lead egy bizonyos energiamennyiséget. Anyagcseréjének eredménye tehát egy bizonyos szervesanyag-mennyiség (biomassza) és energia.

Gyakorlati szempontból minket a szervesanyag-mennyiség érdekel. Ez pedig függ a populáció anyagcseréjének hatékonyságától, energetikai egyensúlyától. A társadalomnak tehát arra kell törekednie, hogy a populáció minél nagyobb szervesanyag-mennyiséget termeljen, melyet termés alakjában periodikusan elvonhatunk a populáció anyagcseréje hatékonyságának csökkenése nélkül. Lényegében ezt a törekvést tükrözi a történelem minden mezőgazdasági termelő technikája. A populáció energetikai ismerete rendkívül fontos, hisz szerves részét alkotja az anyagtermelési mechanizmusok feltárásának. Nem csoda tehát, hogy a Nemzetközi Biológiai Program keretében a populáció szerkezeti és energetikai kutatása az első helyen áll. Csak a populációk energetikájának ismeretében állapíthatjuk meg a biocönózisok anyagtermelési lehetőségeit s azok gazdaságosabbá tételének módzatait, nyithatunk új utakat a jövő mezőgazdasága előtt.

Centenárium a purgatóriumban

André Gide

Ha a véletlen, melynek kevés köze van az író irodalmi utókorához, nem hozott volna újra szorosabb kapcsolatba egy könyvével — a *Pénzhamisítók* — és levelezésének terjedelemben, de talán jelentőségben is leggazdagabb részével — a Roger Martin du Gard-ral váltott leveleivel —, aligha vállalkoztam volna arra, hogy André Gide születésének századik évfordulójáról írásban megemlékezzem.

A *Pénzhamisítók* több mint negyven éve jelent meg. Magyarra — jóllehet Gide élete és műve annak idején mindenütt szenvedélyes érdeklődést és még szenvedélyesebb vitákat váltott ki — csak nemrégiben fordították le. Mesterházi Lajos a könyv utószavában egyenesen megindító buzgalommal igyekszik ezt a regényt valahogy közel hozni a fel-

tételezett és remélt mai olvasókhoz. Megmagyarázza, miért gyakorolt reá és nemzedéktársaira oly mély hatást, és miért tartja érdemesnek arra, hogy erősen elkésett tolmácsolását a maga emlékezése és élménye alapján az új közönség figyelmébe ajánlja.

E törekvése valóban nemcsak indokolt, hanem szükséges is. Senki sem vonja kétségbe, hogy Gide a huszadik század klasszikusainak sorába tartozik. De a klasszikussá nyilvánítás lehet végleges díszsír hely is, melyre csak a hivatalos elismerés koszorúit helyezik el az illendőség szabta időközökben, például az író születésének századik évfordulóján. És lehet a gyakorlati halhatatlanság szentesítése, az életmű élő jelenlétének felmérése: a lelkes elfogadásé és az elfogult elvetésé. A kor, amelyben Gide élt, a mű, amelyet megteremtett, a hely, amelyet az író és műve kivított magának, időben és térben még túl közel esik hozzánk ahhoz, hogy indokoltan léphetnénk fel az utókor végleges ítéletének igényével; a mű, jellegét tekintve, manapság nem válthat és nem is vált ki azokhoz a reakciókhoz akár távolról is mérhető hőfokú hatást, vonzást vagy taszítást, amely a *Meztelen*, a *Vatikán titka*, a *Pénzhamisítók*, az *Oedípe et Thésée* szerzőjét szinte utolsó életévéig kísérte.

André Gide 1869-ben született és 1951-ben halt meg. A halálát követő évben a katolikus egyház összes műveit a tiltott művek indexére helyezte. „Ennek az írónak a műveit el kell ítélni azért is, amit hirdet, és azért is, amit tagad... Nagy adottságai, átható intelligenciája, gazdag költőisége ezen ítélet szükségyszerűségét még fájdalmasabbá teszi” — írta az *Osservatore Romano* a határozatot indokolva.

Kévéssel azután az *Index librorum prohibitorum* sokévszázados intézményét megszüntette az *aggiornamento*. Az egyház szempontjából nincs akadályja immár Gide feltámasztásának. Az olvasók nagy tömege, beleértve a katolikusokat is, különben sem tekintette az *Indexet* mértékadó fórumnak irodalmi értékek megítélésében. Kétségtelen, hogy az egyházi kiátkozástól vagy rehabilitálástól függetlenül Gide műve a második világháború vége óta eltelt negyed évszázad során háttérbe szorult. Elégéses Sartre Gide-nek szentelt nekrológiájából néhány sort idéznünk, hogy ennek okát megértsük: „Gide művészete kompromisszumra törekszik a kockázat és a szabály között; kiegyensúlyozódik benne a protestáns törvény a homoszexuális non-konformizmussal, a nagypolgár gőgös individualizmusa és a társadalmi kényszer, bizonyos szárazság, a közlés nehézsége és a keresztény eredetű humanizmus, élénk érzékiség, amely ártatlan szeretne lenni; a szabály követése egyesül benne a spontaneitás keresésével. Az egyensúlyoknak ebből a játékból fakad az a felbecsülhetetlen szolgálat, amelyet Gide a jelenkori irodalomnak tett: ő lendítette ki a szimbolista kerékvágásból...“

Mindaz, ami újabban az irodalomban és a művészetekben, a kritikában és az irodalomértelmezésben történt, látszólag, nagyrészt azonban nemcsak látszólag, homlokegyenest ellentmond annak, amit Gide életformájában és művében megvalósított. A polgári családot, amelynek ő kiáltotta oda a lázadás és a megvetés legkegyetlenebb szavait, összhangban azzal, ahogyan hűséges barátja és irodalmi ellenlábasa, Roger Martin du Gard *A Thibault családban* ábrázolta, ma már senki sem védi. Gide „homoszexuális non-konformizmusa“, melynek vakmerő és szentségtörő kihívás-jellegét az adta, hogy nemcsak a magánéletben nem titkolta, de felismerhetően önéletrajzi jellegű műveiben is megszólaltatta, ma már az érzéki és érzelmi élet szabálytalanságait diszkrétan és tartózkodóan jelző konformizmusnak tűnhet ahhoz képest, ahogyan azóta írnak erről a valaha „kényes“ témáról. A „kockázat és a szabály“, „a nagypolgári individualizmus és a társadalmi kényszer“, „a szabály és a spontaneitás“ közötti egyensúlyozás művészete, amelyet Sartre találóan állít Gide jellemzésének homlokkerébe, mint minden egyensúly és egyensúlyozás, végtelesen anakronisztikusnak tűnhet a ma szellemi és művészeti életében, melyet az éles kontrasztok és a végletek jellemeznek. Amit pedig Gide individualizmusának és esztétizmusának nevezhetnénk, és ami írói művének java részét a moralista és a memorialista subjektív műfajába kényszerítette, talán a legtávolabb esik a mai irodalomtól, a mai irodalom formáitól és a mai olvasótól.

Megannyi ok arra, hogy Gide írói tekintélyét — amelyet végső fokon nem semmisíthetnek meg a társadalom és a kultúra hirtelen és mély változásai — megtépázza.

Mégsem egészen ez a helyzet.

Inkább a múlt század végén és e század első felében élt nagy íróknak abba az osztagába sorolhatjuk — kitűnő társaságban találja magát közöttük —, akik a halhatatlanság biztos előcsarnokában „várakoznak“, abban, amelyet irodalmi purgatóriumnak is nevezhetünk. Nyilván nem véletlen, hogy a centenáriumot előkészítő cikkekben, tanulmányokban, emlékezősekben minduntalan és spontánul megjelenik ez a kifejezés, és csak egyes egészen fiatal írók nyilatkoznak Gide-ről megvetéssel, vagy ami lényegesen rosszabb, közömbösen.

A magam részéről, ami Gide-et illeti, ideiglenesnek tartom ezt a helyzetet. Jelentőségét pedig, meggyőződésem szerint, szűkkeblűség volna csupán arra korlátozni, hogy a múlt század végén, amikor maga is a szimbolista iskola jegyében indult, valóban ő volt a sírásója ennek az irányzatnak, és így korai úttörője lehetett a huszadik század szerteágazó irodalmi kísérletezéseinek, útkereséseinek, forradalmainak.

Sartre dialektikája csak Gide poláris ellentmondásaira figyelmeztet, és dicsérve-gáncsolva a kétes egyensúly íróját látja benne. Nem figyel fel, saját radikális irodalmi és filozófiai credójának szellemében fel sem figyelhet, Gide dicséretes következtelenségeire. Pedig azok egészítik ki az írói arculatát és olyan súlypontokat alakítanak ki életében, művében, amelyek mássá is, többé is teszik annál, aminek Sartre mutatja. Gide csaknem egész életműve önvallomás. De az, aki vall, nem marad azonos önmagával. Az individualizmus hirdetője, a családi, vallási és szexuális konvenciók kérlelhetetlen ellensége sohasem zárkózott be önmagába. Ez az esztéta és moralista szakadatlanul úton volt. A szó fizikai jelentésében is állandóan *utazott*. A szó irodalmi jelentésében pedig fáradhatatlanul kereste a mintaképeket. Esszéi és tanulmányai, olvasmányairól szóló naplójegyzetei tanúskodnak arról a nemes és gyakran bölcs eklekticizmusról, amely változó és változtatás írói pályájának minden szakaszában képessé tette arra, hogy megértse és megértesse azokat az írókat, akik neki és olvasóinak élményeket, tanulságokat, esetleg mintaképeket nyújthattak a múlt és a jelen minden világtájáról. Egyaránt értékelt Shakespeare-t és Goethét, az angol realistákat és Dosztojevskijt, Nietzsche-t, Rilket, Mallarmét és Zoiát. Rengeteg fordítás és tanulmány tanúskodik Gide-nek erről a valóban egyetemes érdeklődéséről.

1913-ban az akkor már 54 éves Gide, aki inkább az írók, mint a nagyközönség körében nagy tekintélyt vívott ki magának, *A Vatikán titkának* befejezése után, egy barátjának kérésére elolvasta az akkor még teljesen ismeretlen Roger Martin du Gard *Jean Barois* című regényének kéziratát, és hozzásegítette ezt a könyvet a gyors megjelenéshez. Ettől kezdve Gide haláláig a két író szoros barátság kötötte egymáshoz; erről csaknem negyven évet átfogó levelezésük is tanúskodik (André Gide—Roger Martin du Gard: *Correspondence*. Paris, 1968).

A levelezés két hatalmas kötete közel ezer levelet tartalmaz; a kiadó — Jean Delay — terjedelmes és alapos bevezető tanulmánya, a köteteket kiegészítő gazdag jegyzetanyag lehetővé teszi, hogy Gide és Martin du Gard barátságának és együttműködésének fő vonalán mindkettőjük írói és állampolgári fejlődését nyomon követhessük. Ha érvényes az irodalomban is az ellentétek azonosságának és a pólusok vonzásának az elve, akkor ez a barátság, ahogyan a levelezésből kitűnik, ragyogó megvalósulása ennek az elvnek. A francia realizmus és naturalizmus követője, az irodalmi és történelmi pozitivizmus híve, a minden metafizikus nyugtalanságtól mentes szabadgondolkodó és a vallásos, erkölcsi, érzelmi skrupulusokkal viaskodó esztéta szövetsége ez. A történelmi és levéltárosi alaposítással dokumentálódó, főművét két évtizedes kitaró munkával építő társadalomábrázoló du Gard és az impresszionista, szubjektív, változékony, érzékeny stilisztá Gide kölcsönösen megérti és értékeli egymást. Kétségtelen, hogy Gide sokat segített barátját kritikai megjegyzéseivel, de nem kevésbé igaz, hogy Martin du Gard figyelmeztetései, amelyek a változékony, a szubjektivizmus veszélyeitől óvták barátját, sem voltak éppen haszontalanok vagy hatástalanok. A *Thibault család* sokat köszönhet Gide-nek, de talán nem túlzás azt állítani, hogy Gide életművében *A Thibault család* szerzőjétől kapott indítékoknak köszönhetjük a *Pénzhamisítók* megszületését. „Ezt a könyvet, első regényemet, Roger Martin du Gard-nak ajánlom őszinte barátságom tanúságául“ — így szólt a szerző ajánlása az 1925-ben megjelent első kiadásban. Ismerünk azonban egy másik ajánlást is, amely még inkább megerősíti a du Gard szerepére vonatkozó állítást: „Megírtam volna-e ezt a könyvet Ön nélkül? Kétkem. Ezért ajánlom Önnek. Példája és jó tanácsa lapról lapra támogatott. Szeretném, hogy e lapok mindegyike méltó volna arra, hogy jóváhagyja, és hogy Önnek ajánlhassam őket.“

A *Pénzhamisítók* nemcsak első „regénye” volt Gide-nek, hanem egyben az egyetlen és az utolsó. Valójában az első olyan regény is, amely nem Proust vagy Kafka, hanem egyenesen a háború utáni legmerészebb formabontók szellemében „játszik” a regényformával, töri meg a folyamatos elbeszélés, az objektív, lélek-elemző ábrázolás megszentelt és megcsontosodott hagyományait, alakítja át a regényt egy valójában meg nem írt regény keletkezéstörténetévé, a szöveget pedig az „író” naplójának, regényterveinek, a regényről szóló elmélkedéseinek ötvözetévé, hagyományos értelemben vett, de korántsem hagyományos funkciót betöltő jelenetek és dialógusok konglomerátumává tördeli. Az egész pedig a „regényforma” paródiája. Ezt a regényt (André Gide: *Pénzhamisítók. Fordította Réz Pál*. Az utószót Mesterházi Lajos írta, Budapest, 1966) kommentálva nevezi az utószó írója dicséretes túlzással „az első igazán modern regénynek”. Inkább a legelső modern regények egyikének nevezném. Ezzel a megszorító megfogalmazással sorolhatnám a „legelső” modern regények közé, sok más mellett, Roger Martin du Gard *Jean Barois*-ját is, amelyet — mint láttuk — Gide tartott keresztvíz alá. A *Jean Barois* párbeszédes formája, amelyben az író hangja legfeljebb „szerzői tanításokban” szólal meg, talán nem olyan látványosan „modern”, mint a *Pénzhamisítóké*. Gide nem találta elavultnak — tehát nem modernnek — *A Thibault család* történelmi és archivista lelkiismeretességgel megalkotott krónikáját, sem pedig a történész-regényíró technikáját és stílusát.

A Gide—du Gard levelezés impozáns tömegéből nemcsak ennek a kölcsönös segítségnek, és — ami még ritkább és még példásabb — két egymástói annyira eltérő művészi alkat kölcsönös megértésének szép példáit bányászhatjuk ki. A sok közül csak egyet idéztem. Kellő megvilágításba kerülnek Gide-nek olyan érdemei is, amelyeket annak idején felváltva hol a jobboldal, hol a baloldal tekintett bűnnek, hűtlenségnek, áruháznak.

Gide többször járt Afrikában. Századunk húszas éveinek derekán a gyarmati rendszer visszaéléseire és embertelenségére figyelt fel. Ezeket leplezte le útikönyveiben (*Voyage au Congo*, 1927; *Retour du Tschad, Suite du Voyage au Congo*, 1928). E két könyvvel kezdődött Gide rövid, őszinte, de alapjában véve fatális félreértéseken alapuló részvétele a közéletben, a politikában, az antifasiszta és háborúellenes harcban, időleges csatlakozása a munkásmozgalomhoz, azzal az illúzióval, hogy az azonnal megoldja az ellentmondásokat, amelyeket ő a polgári társadalomban az egyéniség és a közösségek között fedezett fel. A *Nourritures terrestres*-nak (1897) az életörömet és eksztázist bibliai hangon megéneklő szerzője 1936-ban, a *Nouvelles nourritures*-ben hitet tett a társadalmi megújulás mellett. Barátja, a Dreyfus-párti és baloldali du Gard hiába figyelmeztette, hogy tévedés lenne a szervezett mozgalomtól várnia az ő egyéni lázadását kiváltó okok megszüntetését. Mindenesetre, Gide néhány éves elkötelezettségi szakasza bizonyítja, hogy ezt az utat is megjárta, bár kísérlete szükségszerűleg vezetett a kiábránduláshoz. Immár történelmi távlatból, feltétlenül Roger Martin du Gard tett közvetlenebb, nagyobb és tartósabb szolgálattal a haladás ügyének, amikor ezekben az években, *A Thibault család* különben oly alaposan kidolgozott eredeti tervét kiegészítette a hetedik résszel (*L'été 1914*; 1936) és az *Épilogue*-gal (1940).

A háború, a megszállás évei mindkettejük világát alapjaiban rendítették meg. A világhír, a Nobel-díj (1947) egy hat évtizedes írói pályát koronázott. Azt, hogy mennyire megváltozott körülötte nemcsak a való élet, hanem az irodalmi világ is, mi sem érzékeltetheti inkább, mint az, hogy egy évtizeddel később Camus-t tüntették ki a Nobel-díjjal, s hogy nem egészen újabb évtized múltán Sartre visszautasította ezt a kitüntetést.

Camus őszinte csodálója volt Gide-nek, Sartre viszont a *Les Temps Modernes* cikksorozatában, amelyet *Qu'est-ce que la littérature?* címen kötetben is kiadott, a maga elkötelezettség-fogalmának nevében a „polgári írók“ közé sorolta Gide-et; egyébként Roger Martin du Gard-t is.

„Jó alkalom arra, hogy lemérjük, mennyire, és megértsük, hogy miben különböznek a Sartre-nemzedék szempontjai totálisan a miénkétől. Más légkör termékei; de nem degenerált termékek. Nagyon tanulságos a számunkra! Semmi sem érdekel ma annyira, mint megérteni, mennyiben és miért érzem magam minden területen túlhaladottnak korom által“ — írta du Gard Gide-nek. „Túlhaladtak bennünket (átveszem az ön kifejezését) azok, akik jöttek, ahogy azokat is, akik jönnek, túl fogják majd haladni azok, akik jönni fognak. Kínos dolog felismerni, hogy azokat az értékeket, amelyekkel az ember pénztárcáját megtömte, már nem jegyzik... hogy az ember és műve már csak történeti érdekességű (mert erre a következtetésre kell jutnom); de akárcsak ön, nem eléghetem ki magam az öntudatlansággal és nem táplálkozhatom illúziókkal. Az a luciditás, amelyről beszél, adja meg majd tanúságának tartós értékét. Et testis esto, ez sok!“ — válaszolta Gide.

Az ő tanúsága is tartós érték. Műve az európai kultúra fél évszázadáról, a nagy európai hagyatékkal való sáfárkodásról, az irodalom polgári korszakának végéről, az új irodalmak úttöréséről tanúskodik. Gide-et nem kell féltenünk attól, hogy véglegesen megreked az irodalomtörténet purgatóriumában.

Kozma István: Akt (tusrajz)

Hol vagyunk hát?

A Mezőségnek hívott erdélyi dombvidék kellős közepén, Kolozsvártól negyven, Marosvásárhelytől hatvan kilométernyire, távol a vasúti és szellemi közlekedés ütőereitől, hajdani lápok, tavak, nádasok kiszikkadt völgyében. Makkai Sándor püspök úr, néhány évtizede, regényt írt rólunk, vagy inkább segélykiáltást, az volt a címe: *Holttenger*. Hasonlatos hozzá valóban a vidék domborzata. Valamikor tenger volt itt, azután elment valamerre, mi itt maradtunk, hasonlóképpen a vízi világból — a természet sanyarú változásaiban — az élelmes kétéltű békák is. Itt koncerteznek a házunk alatt a tocsogós réteken. Azóta, hogy Herman Ottó erre járt, elmentek még a kócsagok, a piros lábú cankók és a bölömbikák. A kivágott nádasok helyén a közelünkben, Mezőzáhon és Gyekében, halastavak létesültek.

A hegyéleken fűrótornyok, a határban éjjel is dörgő traktorok jelzik, hogy iparosodunk. Három irányból aszfalt-út közeledik felénk; a falu végén, a keresztútnál várjuk a találkozásukat. Őcsém időnként elébük gyalogol, s jön vissza a hírrrel: a marosvásárhelyi elakadt, a kolozsvári közeledik rendületlenül.

Visszapillantás

A falu települési formája a jobbágyi esetlenségben alakult. A mértanian pontos, rideg százszok szétszórtságunk és rendetlenségünk láttán a világ kezdetére vagy végére gondolnak. Semmiképpen sem a megállapodottságra. Pedig ősiség dolgában nincs panasz. A pusztakamarási birtokok körüli marakodás már a XIII-ik században kezdődött. A székelyek, kiknek rokonszenves természete, sőt életformája volt a sérelmezés, már 1571-ben panaszt emeltek az erdélyi rendeknél a kamarási udvarház költséges építkezése miatt. A ma is palotának nevezett állami gazdasági székház nem tartozik építészetünk remekei közé. Jobbmódú gyapjúkereskedő is lakott már ilyenben. A székely panaszt az illetékesek ezúttal sem vették figyelembe. Mátyás keze nyúlt hajdan idáig. Bizonyos Ungár János tőle kapott is birtokot 1467-ben. Kézről kézre kerülve voltunk a Laczkfyaké, a nagyváradi püspökségé, a Kemény Boldizsáré, Kemény Annáé meg a Kemény Zsigmondé is.

(Ő az egyetlen, akitől nem elvenni, hanem átvenni kellett valamit. A terhes mivoltában is kovásztermészetű örökségét. A könnyveit ugyan itt senki sem olvasta, de tébolyba hulló szenvedéseinek, nemzetföltő gondjának legendája máig is föl-föllobban a sírja környékén. Konok sírköve fektében is mondja a tanulságot a másnak világlító s önmagát elemészítő fáklyáról. Vele, mint minden költővel, egy csipetnyi eszményi emberség költözött a világba. A helyi megítélés szemszöge persze, sajátosan jobbágyi; aranyat szórt kocsijából a nép közé, mondják, amit nehéz elhinnünk róla, hiszen garasos gondokkal küzdött. A neki tulajdonított gesztust mégsem szabad elvitatnunk. A képzelt aranyakat egyszer talán átválthatjuk — szel-

lemiekre. Ha nem is saját könyvtárából, mit a háború Kamaráson máglyára küldött; ha nem is az értetlenségből, mely itthoni kiadását még mindig akadályozza, újabb igazolásaként a túlzók — rajongók? — ama természetének, amellyel rendszerint saját ügyüket sodorják válságba. A könyvtárak azért itt-ott még őrzik búskomor aggodalmait. Ebben a faluban azt a néptanítót kell csak kívárnunk, aki kinevezése után legalább egy délutánra beveszi magát Kemény írásai közé.)

A falut háromnegyedrészen románok, negyedrészt magyarok lakják. Az EGÉSZTől kaptam útravalóul a gyermekkor élményvilágát, a *negyedrésztől* a küszködő nyelvet, e színes kis bóját a vizek hullámmzásában. Küszködöt mondtam, a csepre gondolva, melynek bizonyára nincs könnyű dolga, mikor a közhely szerint a tengert kell visszatükröznie. Akármilyen bőven is számolom: alig százötven főnyi közösségtől tanultam magyarul. Olyantól, melynek Balassija, Csokonaija, Arany Jánosa, nyelv-újítója és nyelvcsőze a mindenkori tiszteletes úr volt, régi fegyvertársai-val: Károli Gáspárral és Luther Mártonná., kiknek zoltárklapancsiát fújtuk minden vasárnapon a templomban. Így énekelgetve, ha nem is nyertük el a feltámadást, a hozzávezető legrövidebb utat: a kihalást elkerültük. A fogyasztásnak zezugosabb ösvényeit választottuk. Kaptuk inkább, a feudális birtokok szorításában. 1762-ből származó kimutatások szerint Kálvin gyülekezete a mainak háromszorosa lehetett. A század vége felé indul erős fogyatkozásnak. 1764 a madéfalvi siculicidium, a székelygyilkolás éve; a katonafogdosásé, a szökevényeké. Szoknyás ispánunk, Mária Terézia, a kötelet nyilván itt is kivetette ránk. Meg II. József is, kíméletlenül. Alig néhány emberöltő alatt egész családfolyamok — Csániak, Bónik, Hodorok, Bálintok, Tolnaiak — tűnnek el, mintha a föld nyelte volna el őket. A föld valóban tetten érhető, fejfák tanúskodnak róla. De az anyakönyvileg bejegyzett huszonhét Máténak jórésze más irányba szivárgott el. Egyiknek, másiknak a neve után ez áll: fugitivus. Kik voltak a Kósák, Kacsók, Újlakiak, Toldik? Hírük-hamvuk sincs. Du Prix Adéla nevű asszonyságról gondolom, hogy lelkész férjét kellett követnie; a pap vándorfajta. De mi készítette a zsellér Székely Ferencet, hogy hét gyerekével fölkerelkedve, kutyáját a szekér után kötve meg se álljon Marosludasig? Taszítás és vonzás erői változatosak voltak és maradtak. Ezt most nem kutathatom. Ízelítőt nyújtok csupán Istók Sándor uram töredékes népmozgalmi dolgozatából. E szerint a lemorzsolódás évszázados folyamata az első világháború befejeztével megcsendesült. 1918—1938 között a lélekszám 329-ről 300-ra fogyott. Csupán! Ez idő alatt születtek 238-an, elhaláloztak 130-an, más vallásra való áttérés útján a gyülekezetből, és egy füst alatt a nyelvi közösségből kiváltak 25-en. Nagyobbrészt nők. Ezen nem kell csodálkoznunk. Az Úrvacsora képletes táplálék, míg az áhított férfi kézzelfogható valóság. E régi egyházi följegyzést lapozva mégis úgy látom: az apadás fő oka a nagymérvű gyermekhalandóság. 1921-ben például a születések száma tíz, elhunyt ugyannyi. 1927-ben, mikor magam is a világra jöttem, születünk összesen tízen, életben maradtunk négyen. Korosztályom hatvan százaléka az élet szokásos kerülői nélkül az anyamellről fordult egyenest a sírba.

(Anyám úgy látta, hogy én is utánuk megyek, ha nem egyébért: puszta szolidaritásból. Éjszakákon át sírt a bölcsöm felett. A rongyba

kötött cukros kenyérből — a dajkáló kebel gyatra utánzata — egyáltalán nem lehetett ínyemre. Sokáig bizonytalankodtam, hogy anyám ajándékát — e számárköhögéses, himlős, lázas valamit, az életemet — elfogadjam-e. A jelek szerint, mindig is befolyásolható lévén, megmaradtam. Igaz, a csábítás szép volt és változatos. Erre most jövök rá, midőn az asszonyoknak egész kis csapata közli velem, hogy bögs-csittó szándékkal mily sokfelé hordozott el engem karban, kötényben, csókolva, rázogatva, égnek emelve, keblére vonva és csiklandozva, csak kedvet kapjak az élethez.)

1940-ben a bécsi döntéssel, az amúgyis laza közösség közel kétharmadára csökkent. A katonai kötelezettség — főleg a kaukázusi hideg — elől menekülve, a magyarok északi irányba, a románok délnek szökődtek át az ideiglenes határon. Családok, egész nemzetségek maradtak a házban férfikéz nélkül. A határátlépőket, ha elcsípték, börtönbe zárták. Kutas Ferenc — anyám húgának férje — közel egy esztendőtt ült Nagyszebenben. Elvándorolt a cipész, a kerekes, a kovács, a szücsmester — az egész iparunk! — továbbá hét nagybátyám, kilenc unokatestvérem, öt nagynéném, el a tanító is családostul.

(Egy szalmazsák tetején magam is Enyedre kerültem a híres Bethlen-kollégiumba tanítójelöltnek. Ott a boltíves kapu alatt egy sánta pedellus fogadott engem, majd Vita Zsigmond, kultúrhistoriánk tudós doktora, a könyvtárban pedig Móricz Zsigmond, Illyés Gyula, Veres Péter és Tamási Áron. Előttük levettem a sapkám és jó hangosan bemutatkoztam.

— Te miért ordibálsz úgy, amikor kérdezlek? — förmedt rám a hétszálbajuszú felügyelő tanár. — Otthon mind süketek vagytok?

— Reformátusok! — vágtam hozzá a hangom, amitől, úgy láttam, meg is tántorodott.

— Hányan vagytok?

— Egy vékonyabb templomozásra való.

— Hát a többi? Amitől az istentisztelet vastagabb lehetne.

— A többi szerteszéledt.

— Ezzel a hittérítő hangoddal akarod összeszedni őket?

— Ha lehetne — enyhültem a vigyázásból.

— Ha netán püspök óhajtánál lenni, tudd, hogy nyolcszáz ezren vannak és egymillió katolikus, unitárius meg miegyéb.

Pislogtam zavartan. Ekkora gyülekezetről annak előtte nem volt tudomásom.)

A faluból eltávozottak a felszabadulás utáni hónapokban töredékesen kezdtekből hazaszállingózni. Volt, aki csak éppen elsírta magát a viszontlátás örömeiben, azzal ment tovább Kolozsvárra, Marosvásárhelyre munkásnak, szolgálonak, üzemi kapusnak. A többit a közelgő földreform tartotta itthon. Nehány számadat létalapunk változásairól. Az első világháború utáni részleges földreform során a Kemény bárók 4135 holdas birtokából kisajátítottak 2114 holdat. (Azelőtt mindössze 106 holdnyi művelhető terület volt a parasztok tulajdonában.) Két évtized alatt a megmaradt uradalmi birtok a felére fogyott. Az osztásnál egy-két holdnyi szántó így is jutott valamennyiünknek. Került valami a lábunk alá, ahol a sarkunkat megvessük. Ilyenformán 1962-ig a lélekszám 420-ra szaporodott. Ebből néhány esztendő leforgása alatt újra eltávozott 120 sze-

mély. Egy részét a gyorsütemű iparosodás szívta föl — városi élet, alacsony házbérű állami összkomfort. Az itthonmaradottak 32 gyermeket járatnak a négyosztályos magyar iskolába, 20—25-öt — helybéli továbbtanulás végett — a nyolcosztályos román iskola felső tagozatába. A középiskolát végzettek közül egyetlen fiatal maradt itthon. A többi — féltucatnyi — városon telepedett meg. Szerény igyekezettel pótoljuk őket. Hét-nyolc gyermek születik évente. Mióta orvosunk van, szülőitthon és orvos-ság „zsákszámra“, a halál is ritkábban látogat. Évente kétszer-háromszor.

Az elemi iskolában osztálytársaimnál hamarabb tanultam meg a be-tűtetést. A sikongó palatábla fölé hajolva, ebéd közben is mámorosan róttam a szavakat. Úgy éreztem: mindahánnyal egy-egy titkot csípek fül-ön. Még nem tudtam, mit kezdek majd velük, merre s mi végett indítok rohamot. De hogy leírtam például a félelmetes szót: *báró*, máris többnek éreztem magam, majdnem egyenrangúnak a betűk rácsai mögé vetett fogalommal. A világ birtokbavételének illúzióját éltem át: szavaim egyes csapatának eszméltető, titkos erejét. Más örökségre — semmilyen ingó és ingatlan vagyona — nem számíthattam. Az ősök tankönyvbe foglalt testamentumaira sem. Mivel sáfárkodtam volna? A magaméihoz tehát, közeli és távoli rokonoknál új szavakat eprésztem. Degenyeges, fazekas vándorszekelyek szekere körül ólálkodva egy-egy friss jelzót, ígét, iker-szót dugdostam a nyelvem alá, s rohantam szívdobogva, mintha kancsót loptam volna: *iafia!* Anyám nevetett: pap lesz belőlem. Kérkedtem való-sággal, mi mindennek tudom az elfelejtett — vagy soha meg sem tanult — nevét.

Vitorláim csakhamar összehuttyantak. A magyar irodalomba tévedve föl kellett figyelnem valóságos helyzetemre, miszerint nem erdőbe, hanem bokorba születtem, az anyanyelv mezőségi dirib-darabjai közé, ahol min-den, amiből a legkisebb költőnek is föl kellene ruházkodnia: csupa marad-vány, foltnak való, szalagvég, elhullajtott kacat. Téli estéken Arany *Toldija* tartott ébren, azzal a döbbenettel, mint mikor a szilvafáról a há-tamra esve szavamot vesztettem. Nem ismerjük a nyelvünket! — kezdett sajogni bennem a felismerés, véget vetvén az iskolai dolgozatírás boldog-ságának. A világ teremtésének bibliai homálya vett körül és a bizonyta-lanság: a vásár végére születtem-e, vagy az elejére? A fölszedett sátrak, indulásra kész társzekerek, a lacikonyha körül lerágott és elhajított cson-tok, a lebontott körhinta látványa — hunyt pilláim alatt a színes hintók, sörényes kék faparipák káprázatával — minden cseresznyevásárkor el-szomorított. Ez a korai emlékem nyirkos érzésként szivárgott az erőfeszí-téseim közé, hogy valamiképpen fölfogjam helyzetünk való értelmét: hogy miért gyakoribb a pusztá dúdolás, a seje, sajay, mint a szöveges ének; miért kellene mezei rokonaimat utánozva a kutyát *kucsának*, a macskát *matykának* ejtenem. Némáság, az nem volt. Mint valamely nagy csata után, veszteségek és hőstettek számbavételeként szólt a mese. Ha ugyan mesélés volt az: a kényszerű sietség a történet csattanója felé, csupaszon sántáló mondatok buktatói között; a helyzetek, fordulatok, lélek-állapotok szőszegény elnagyolása; a képzelet mögött kullogó kifejezőkészség elesettsége; a feltáratlan maradt természet, névtelen virágaival és egyetlen esőjével, amely — későbbi megfigyeléseim szerint — sohasem szemerkélt, nem zengett, zuhogott, nem dobolt, nem paskolt, semmilyen más változatában meg nem jelent, mindig csak esett.

Mikor elkezdtünk beszélni: mintha gereblyével fésülködtünk volna.

Újra meg újra visszatértem a *Toldihoz*. Nyelvünk erdőzúgását hallgattam benne. Miután végigborzongtam a réti farkasokat és Bence hűségében apámra ismertem, miután karizmaimat a Miklóseival összemértem, azzal kötött le tizedszer is, ami a kielégített kalandvágy helyén egyre növekvő hiányérzetemet enyhítette: beszélni tanított. A lehetetlen sajgó kísértéseit éreztem: fölszippantani szavanként az egészet, utolsó jelzőjét is eltárolni az üres kamrákban. Az uradalmi gyümölcsösbe szabadulva kapott így el a vad mohóság, a tatárkodás fosztogató ösztöne: leszaggatni, ing alá rejteni, kabátujjba, nadrágszárba dugdosni, ágastul tördelni mindent, amit lehet, hazarohanni vele, föl a padlás sötét zugába, zabálni gyomorrontásig, fogvásásig, álkapocszsibbadásig.

Kedvemre bódoroghattam a kertben, amelyről eladdig nem volt tudomásom. A friss szerzemény: szavaim birtokában, többletem miatt a magánynak is enyhe szorongásával, reggelenként úgy ébredtem, mint egy álruhás királyfi, akinek titkos küldetése van: megváltani a senyvedő nyelvet újabb vásári pofonok árán is; kimenekíteni a „csukot“ a romlás bosszorkány-varázslatából, nagy népünnepségen visszaadni „u“-hangzójára, a vesszőt, és az elorzott „ty“-betűt, amely szinte csúfolódásképpen került a macska hátára. „Felesleg“ — mondja nagybátyám fölösleges helyett; szavai össze-vissza röpködnek, mint a vak madarak. Hogy látásukat visszahozzam, lapot indítottam. Arany János modorában írott verseimet irkalapra sokszorosítva, a cinterem környékén ághegyre tűzve, bokor alá rejtve kezdtem terjeszteni. Másnapra mindig eltűnt a csalétek. Valószínűleg a papírhiány miatt. „Valaki röpcédula szórja“ — mondta egy idő után a sánta segédjegyző. S mivel a szomszédunkban lakott, velem fordítottatta le az ugyancsak féllábú hexametereket.

A versek nagyon szépek, mondta. Nincs bennök politika, nem veszélyesek. Arról tudósítanak, hogy valaki megbolondult.

Azon a nyáron egy királylány is segítségemre jött. Éva kisasszonynak szólítottuk. A vasárnapi iskolai mozgalom keretében népdalokra tanított bennünket. Egy hétre rá, hogy megjelent, már zengett a falu, mint egy óriási hangszer. Vadonatúj hangon, összeölelkezve, valamennyi utcán végigkérkedve fújtuk, hogy a csitári hegyek alatt régen leesett a hó. Hol vannak a csitári hegyek? Senki sem tudta. Nem is volt fontos. Napközben csapatostul leptük el a fenyvest; a pázsitra hasalva, állunkat és figyelmünket felpockolva hallgattuk Éva kisasszony tanításait, találós kérdést, balladát, Bartók és Kodály gyermekdalait. Azután fenyőfák tetején gyakoroltuk magunk. Röpködtünk valósággal, mint egy megrészegült rigósereg. Gyönyörködtünk a lelkünkre szabott új ruházatban, izleltük az átváltozások váratlan lehetőségét, miszerint „ha meghalok, szellő légyen belőlem“. Mikor nyár végén elment, a királylány fölfedte magát: László Dezsőnének hívták. Más esztendőben nem jött vissza és azután sem. Bartóknak, valamint Kodálynak is az volt az egyetlen látogatása Pusztakamaráson. Máiig sem ismerik őket. Hét gyermeket kérdeztem meg, s nyolcan rázták a fejük: nem tudják, kik lehetnek ezek az emberek. Bartalis urat ismerik; volt egy favágó gépe. Éva kisasszony dalai azért — ha csak részben is — megmaradtak, mint az élő növények.

Részlet a szerző Anyám könnyű álmot ígér című könyvéből

Művelődő Kalotaszeg

Kalotaszegről annyit írtak és írnak, hogy újat mondani róla szinte lehetetlen. Újrafelfedezték néprajzi, népművészeti értékeit, hagyományait. Kalotaszeg elsősorban művészeti fogalom, az írásos varrottas, a pompás cifraszűr, a muszuj vagy bagazia, a díszes párták, a ritkaságszámba menő kopjafák, faragásos kapuk, bútorok, dobozok, szépséges népdalok és a vagyont érő gyöngyös ruhák hazája. Az elmúlt években megszámlálhatatlan párna, asztalterítő, faragásos doboz került a városi lakásokba. Mindez a külföldieket is érdekli, és a kalotaszegiek két kézzel adják el mindazt, amit szépnak tartunk.

Kalotaszeg azonban nem a régi zárt terület, nem valamiféle szabadtéri múzeum, hanem ellenkezőleg, nagy és gyökeres változások tere. Kolozsvártól Bánffyhunyadiig, a Körös és Kalota szegletében, az Almásvölgyében és a Nádas mentén mindenütt sokat változott a falvak képe s ezzel együtt az ittlakó emberek, öltözetük, szokásaik, igényeik. Kalotaszeg fogalmához új dolgok társultak: az iparosodás, a korszerű életfeltételek igénye, a városi munkalehetőségek következtében kialakult ingázás a földművelést ipari munkával fölcserélők számának növekedése, az utak és a közlekedés javulása. Mindez előreláttatja velünk a jövőt, amely elkerülhetetlenül és végérvényesen a városhoz vonja ezt a vidéket, mégpedig úgy, hogy kiterjed a közművelés, javul az ellátás, sőt a falvak — bizonyos vonatkozásban — majd többet is nyújtanak lakóiknak, mint a zsúfolt városközpont. A szabad levegőre, a táj szépségeire és a csendre gondolok.

A régi, a hagyományok tükrében megszépült múlt és a távoli jövő között van a ma. A ma pedig küzdelmes. Nemcsak az anyagi javak megteremtésében, hanem a szellemi-kulturális igények megvalósításában is harcot kell vívni.

Az elmúlt hónapokban Kalotaszeg falvait jártam. Tizenhét helységben *ötszáz embert kérdeztem meg művelődési igényeiről*. A lehetőségek és elképzelések felmérésében az a szándék vezetett, hogy igaz képet kapjak. Döntő fordulatú események, realitással számoló irányzatok izmosodásának vagyunk tanúi a népnevelésben. Levetjük lassankint a tömegművelődés sabloncipőit; nem a tetszetős statisztikákért, hanem a szocialista ember kialakításáért végezzük a felnőttnevelést. Ehhez pedig eddigi eredményeink elfogulatlan vizsgálata nélkül nem foghatunk.

Anyagiak

Shokássá vált a falufejlődést új házakban kifejezni. Tény, hogy az elmúlt két évtizedben gombamódra nőttek ki a cseréptetős, nagyablakos, sokfelé fürdőszobás házak. Bácsban 516 ház közül 185, Tordaszentlászlón 384 közül 121, Kalotaszentkirályon 453 közül 167, Vistán pedig a házak fele a felszabadulás óta épült.

*Menyasszonyi
kírákodás
Győrgyfalván*

A megkérdezettek egyik csoportja szülő, mégpedig olyanok, akiknek hetedik vagy nyolcadik osztályos gyerekük van. A tanulók szülei megkérdezésével töltötték ki a kérdőívet. A kérdések között a családi házra vonatkozott néhány. Kétszázharmincöt feleletből kitűnt, hogy a válaszolók hatvan százaléka a felszabadulás óta építkezett.

Más mutatók: a szülők 79 százaléka fizetési alkalmazott vagy nyugdíjas, 21 százaléka gazdálkodó. A havi kereset szempontjából három csoportra oszthatjuk a családokat. Ezer lejen alul keres 64 százaléka.

Kalotaszeg falvainak többségében, főleg a Kolozsvárhoz, Bánffyhunradhoz, Kapushoz és Egereshez közeli helységekből épül a ház, kerül új bútor, részletre vásárolnak háztartási gépeket, rádiót, televíziót. A mezei munkáért járó juttatásból fedezik a mindennapi megélhetéshez szükségeseket. A biztos kereset és a rangot adó szakmák (ács, kőműves, lakatos, villanyszerelő, bányász, gépkocsivezető) vonzzák a fiatalokat. Tordaszentlászlóról (1365)* mintegy négyszázan, Magyarfenesről (1114) ötszázan, Kalotaszentkirályról (1654) százhuszonnyolcan, Jegenyéből (640) százhuszan, Mákóból (1000) kétszázötvenen, Vistából (1181) kétszázán ingáznak naponta, egyes szakmákban (ács, kőműves) hetente. A termelőszövetkezetekben az idősebb férfiak és nők dolgoznak.

A korszerűsödés jelei mutatkoznak a háztartás gépesítésében. Első helyen a mosógép áll, legtöbbször erről gondoskodnak (Bácsban 420, Magyarfenesen 100, Mákóban 120), azután a hűtőszekrény és a porszívó következik. Kulturális igényt

* Zárójelben a helység lakosainak összlétszáma.

jelez a rádiók és a televíziós készülékek növekvő száma. A kérdőívet kitöltő családok 80 százalékának rádiója, 10 százalékának televíziója van. Tordaszentlászlón 290, Magyarfenesen 297, Gyaluban 176, Magyarapuson 160, Körösfőn 192, Nyárszón 63 (a lakosok száma 348!), Sárvasáron 205, Mákón 216, Vistán 169, Gyermónostoron 149, Bácsban pedig 1200 rádióelőfizetőt tartanak nyilván. A legtöbb tévé Bánffyhunyad környékén, Magyarapuson, Körösfőn, Kalotaszentkirályon van. A művelődés és egyben az anyagi helyzet mutatójaként említhetjük a sajtóelőfizetéseket. Tordaszentlászlón 410, Magyarfenesen 303, Egeresen 1157, Jegenyén 180, Mákóban 355, Magyarapuson 453, Gyaluban 1181, Vistán 199, Kalotaszentkirályon 374, Körösfőn 347, Mérában 185 személy fizetett elő különböző kiadványokra a múlt év első felében.

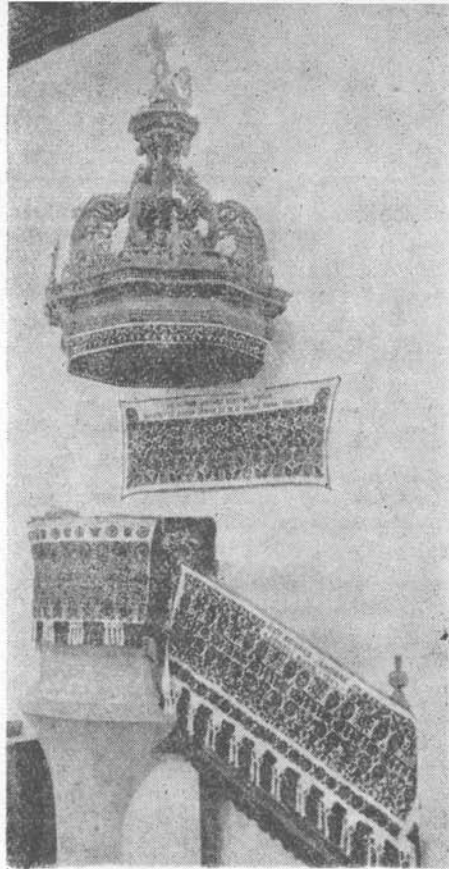
A művelődési otthon

Faluhelyen a művelődés, a felnőttnevelés és többé-kevésbé a szórakozás a kulturális otthonhoz kapcsolódik. Ez az intézmény a legtöbb helyen egyetlen teremből áll, színpaddal, ülőhelyekkel, vetítőkészülékkel felszerelve. Átmeneti állapot, melynek javítását sürgeti, követeli az idő. A lakosság életszínvonalának és igényeinek rohamos növekedésével nem tartott lépést a művelődési otthon. Látogatói a legtöbb helyen hiába keresik benne a vonzót, az otthonost, a kultúra elsajátításához annyira szükséges külsőségeket, a szórakozáshoz a hangulatot. Nem csoda, ha így vélekednek: „A kultúrotthon rideg, fűtetlen, az emberek ritkán jönnek ide, csak amikor a gyerekeik szereplését nézik, vagy ha vendégszereplők jönnek. Kulturális munka évek óta nincs.” (Kapus); „A kultúrotthon elavult, termei kihasználatlanul állnak, piszkosak, felszerelése egyenlő a semmivel” (Magyarfenes); „A mi kultúrotthonunk hajdanában kocsma volt, most omladozó féiben van, rontja a faluképet, a szórakozási lehetőséget pedig csak gátolja. Vasárnaponként nincs hova menni, az utcán álldogálunk csoportba verődve, mivel nincs hova összegyűlni” (Nyárszó).

Pedig Kalotaszegen, az ország más részéhez hasonlóan, a művelődési otthonok nagy többsége a felszabadulás után épült. A szóban forgó tizenhét helységben húsz év alatt nyolc középületet emeltek. Ezek közül a tordaszentlászlói a legszebb, legrendezettebb. Talán a legkorszerűbb lesz a gyalui, melynek díszítését a közeljövőben kezdik el, mintegy kétmillió lejes állami költségen. A kapusi, a vistai és a szucsági is megfelelne céljának, ha szívvel gondoznák, otthonossá tennék. Magyarfenesen 1920-ban épült a művelődési otthon, termeivel nem tudtak mit kezdeni, munkásszállást és kocsmat rendeztek be néhány szobában. Körösfőn 1936-ban, Jegenyén 1860-ban, Bácsban 1870-ben, Mákón a negyvenes évek elején emelték azokat az épületeket, amelyek ma a kultúra hajlékai.

Vistai gyászviselet

Bánffyhumyadi varrottások
a szószéken

Sokfelé új, korszerű művelődési otthon építésére gondolnak, kevés azonban az olyan gazdaszellembődi táplálkozó törekvés, amely a karbantartást, az átalakítást, a bebútorozást és a megfelelő felszerelést célozná. Tordaszentlászlón a kulturális otthon előcsarnokában sorozatos kiállításokat terveznek, Bikalon hagyományos faragott kaput. Szucságon a homlokzaton elhelyezett két freskó különbözteti meg a művelődés helyét a többi épülettől.

Egy másik, mindegyre felszínre kerülő kérdés a művelődési otthonok fűtetlensége, amit végérvényesen csak a központi vagy az olajfűtés oldhat meg. Mindenképpen érdemes volna ezt siettetni. Megnyernők a téli estéket a művelődés és szórakozás céljára.

A könyvtár

Minden faluban van könyvtár, illetve könyvtári fiók. A községközpontban fizetett könyvtáros gondoskodik az olvasási igény kielégítéséről. A könyvtár nem különálló intézmény, hanem a művelődési otthonhoz tartozik. Többnyire nem vele egy épületben, hanem valahoi külön, néhol eléggé eldugott helyen működik. A

könyvtárhelyiség problémái — berendezése, otthonossá tétele — a kulturális otthonéval azonosak. Az utóbbi időben egyre inkább háttérbe szorulnak az egyszobás, zsúfolt könyvtárak a tágasabbak, az olvasótermesek javára, ahol az olvasónak szabad bejárása van a könyvespolcokhoz, maga válogathatja ki a könyveket.

A könyvtárnak ahhoz, hogy szerepét betöltse, sok és érdekes könyvvel kell rendelkeznie. Anélkül, hogy a könyv szerepét a művelődésben túlbecsülnők — mivel még számos művelődési lehetőség kínálkozik — meg kell állapítanunk, hogy az érdeklődés a könyvek iránt nagy, nemcsak azért, mert a szórakozás legegyszerűbb és legolcsóbb formája (a könyvtárak ingyenesek), hanem mert az elmúlt évtizedek nevelőmunkája talán éppen ezen a téren volt a legeredményesebb.

Halljunk három őszinte véleményt:

„Én a gyárban dolgozom, a feleségem a mezőgazdasági termelészövetkezetben, a fiam iskolába jár. Keresek havonta átlag 800—900 lejt. Ugyan mire gyűjthetnék? De azért előfizetek két újságra, és az idén vásároltam vagy öt könyvet, mert szeretek olvasni. Ez a mi szórakozásunk: olvasunk, hallgatjuk a rádiót és vitatkozunk. Ha én lennék a könyvtáros, sok jó olvasnivalót szereznék, főleg jó kalandos regényeket“ (42 éves munkás); „Minden emberben föl lehet ébreszteni a szeretetet a könyv iránt. Igaz, mire rábírnék

valakit egy könyv megvételére, a legtöbb esetben nem kapható, vagy igen drága" (Egy értelmiségi); „A kultúrotthonba könyvtárhelyiség kellene. Az üzletbe több szépirodalmi könyv. És a könyvtárba is. És több magyar nyelvű" (32 éves tanítónő).

Néhány kalotaszegi község könyvtárának könyvvállománya a következőképpen alakult:

KÖZSÉG, a hozzátartozó falvakkal együtt	LAKOSSÁG		KÖNYVEK		
	Összesen	Magyar %	Összesen	Román	Magyar
Tordaszentlászló	5796	50	7139	3552	3587
Kőrösfő	2516	64	6084	3800	2284
Kalotaszentkirály	3079	50	6885	4521	2360
Bács	7817	39	7633		
Bács (községközpont)	2439	60	4600	4246	354
Egeres	8935	70	6458	4195	2105

E táblázatból kitűnik, hogy Kőrösfőn 2,41, Kalotaszentkirályon 2,23, Bácsban, a községközpontban 1,88 könyv jut egy lakosra, míg Tordaszentlászlón 1,23, Bácsban csupán 0,90, Egeresen pedig ennél is kevesebb: 0,72. Más kalotaszegi községben hasonló a helyzet. Gyerőmonostoron 2,90, Magyarkapuson 1,47, Gyaluban 1,26 a könyvtár egy lakosra jutó köteteinek száma (1969. áprilisi adatok).

A könyvvállomány növelését, az új könyvek beszerzését a megyei művelődés- és művészetügyi bizottság végzi. Lakosonként erre a célra évi 1,00—1,20 lej áll rendelkezésére. Az egyes falvak hiányos könyvvállományát nem egyenlíthetjük ki a több kötettel rendelkező könyvtárak hátrányára: új könyvekre mindenütt szükség van. De sokat tehet és tesz is a megyei művelődési- és művészetügyi bizottság az állami könyvvalap kiutalásainak olyan községekbe irányításával, ahol jelenleg kevesebb a könyv. Ugyanakkor fokozottabb figyelmet kell fordítani a lakosság nemzeti-ségi összetételére: több magyar könyvet kell küldeni Kalotaszegre. Természetes, hogy a román könyvekre magyar lakosságú faluban is szükség van; mindenütt gazdag román nyelvű irodalom áll az érdeklődők rendelkezésére, olvasásuk hasznosan járul hozzá a román nyelv tökéletesebb elsajátításához, az általános műveltség fejlesztéséhez.

A falusi könyvtár-fiókok állományát, ha ideális feltételek között működik, a községi könyvtár időszakonként kicseréli. Hozzáértő és dolgos könyvtáros kell ehhez, aki világos, áttekinthető leltárt készít a könyvvállományról, átfogja és irányítja a községhez tartozó falusi könyvtárfiókok munkáját. Sajnos, jelenleg a könyvtár-fiókok állományát (200—1400 kötet) ritkán frissítik föl.

A könyvtárosok munkáját a megyei művelődés- és művészetügyi bizottság szakfelügyelője irányítja. Igyekszik a túlnyomórészt szakképzetlen könyvtárosok módszertani ismereteit is bővíteni. Ez a folyamat és a községi könyvtárak átszervezése az új területi felosztás óta folyik, és még hosszú ideig eltarthat. Gyors változásra ezen a téren nem számíthatunk.

HUSZONÖT VÉLEMÉNY

„Szeretném ezt a falut, amely biztos anyagi alapjain most éli a művelődési forradalmat, új szokások felé irányítani. Az ifjú nemzedék magatartásában mindenesetre biztató jelek mutatkoznak" (34 éves iskola- és kultúrotthon-igazgató).

„A helyi gazdag, színes népviselet megőrzése egyik legnagyobb feladatunk. Továbbá az új munkásság (ács, kőműves, asztalos) szellemi-kulturális irányítása. A falu kulturális felemelkedésének zálogát a megszakítás nélküli kulturális foglalkoztatásban látom. Nagyon, de nagyon kellene egy szakember a fúvószenekar és a dalárda élére. És a kultúrotthon élére olyan igazgató, aki tökéletesen bírja mindkét nyelvet“ (28 éves érettségizett nő).

„Szüleim sok könyvet olvasnak Vernétől és másoktól is. Amikor jó film és színház van, elmennek a művelődési otthonba. Azt javasolják, hogy csinálják meg a szélesvásznú film vetítésére alkalmas mozit itt nálunk is. Hozzanak jó filmeket és szindarabokat“ (VII. osztályos tanuló).

„A falu házainak nyolcvan százaléka új. Van villany, rádió, tévé, sokhelyi háztartási gépek. Öltözködésre és a háztartásra minden családban nagy gondot fordítanak. A kultúra azonban lemaradt. A régi művelődési otthon használhatatlan, az új még csak terv“ (41 éves tanító).

„Hallgatjuk a rádiót, olvasunk. Bob, a hódvadász, Porcelánkisasszony, Egri csillagok — ilyeneket. Én azt mondom, vetítsenek gyakrabban érdekes filmeket és legyen meleg a kultúrotthonban“ (60 éves fodrász).

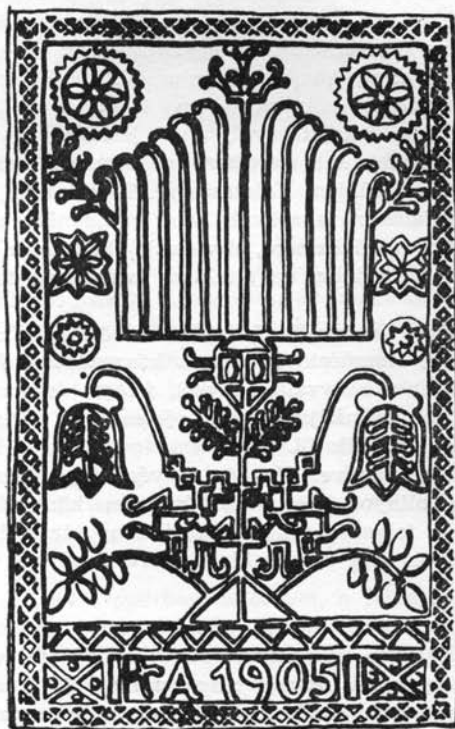
„A művelődési otthon nem elégíti ki a Kolozsvárhoz közel eső falu lakosságának igényeit. A városban színvonalasak az előadások, helyben nem lehet velük felvenni a versenyt. A rádió műsora is jó. A filmek is. Ezek vonzzák a mai közönséget, és nem az idejétmúlt műkedvelés“ (31 éves tanár).

„Ezelőtt két évvel az egyik tanár megkérdezte a klubban, hogy miről szeretnénk előadást hallani. Kívánságunkra a következő héten a lézersugarakról beszélt. Mindenki nagy érdeklődéssel hallgatta. Jó szervezéssel mindent el lehetne érni az ifjúsággal, közel a város, és ez nagy háttérrel van ránk. Növekednek az igényeink“ (22 éves villanyszerelő).

„Átmegyünk a szomszédunkhoz és rádiót hallgatunk Mivel a kultúrotthonban nincs jól megszerveve a művelődési élet, bizony elég ritkán járunk oda. Ahhoz, hogy a falu művelődési és szórakozási igényeit kielégítsék, a legfontosabb volna egy új és korszerű kultúrotthont építeni, mivel a mostani nem megfelelő, csak egy teremről áll, ami moziterem, színházterem és egyben táncterem is“ (46 éves kőműves).

„Kevesebb alkohol. Több könyv, több lehetőség az oktatásra. Több ismeretnyújtás“ (58 éves tanár).

„Van-e és milyen állapotban művelődési otthon? Hány tanterme, milyen állapotban van az iskola? Van-e a tanszemélyzetnek lakása?

Zöldmázás kályhacsempe

Van-e és milyen az egészségügyi ellátás? Ezekről az objektumoktól függ elsősorban a közösségi művelődés. Ezekre a kérdésekre helyi vonatkozásban — itt Jegenyében — csak ezt válaszolhatjuk: lemaradtunk, 219 tizenégy éven aluli gyermek él a faluban, a háztáji gazdaságokban viszont mindössze 13 fejőstehenet tartanak. A tüzelőanyag beszerzése nagy gond. A javulás ezen a téren az utóbbi időben szemmel látható, de nem kielégítő. A falu kulturális igénye meglehetősen nagy: 200 családból 130-nak van rádiója, néhány családnak televíziója is. A falu legégetőbb igénye a korszerű, tiztantermes iskola és egy tágas művelődési ház. Jegenye bányászfalu, nemcsak az évi 160 ezer tonna gipszkövet szolgáltatja az ország gazdaságának, hanem sok dolgos munkáskezet is“ (Igazság, 1969. 47.).

„Reggeltől estig dolgozom. Két napilapot és irodalmi folyóiratot olvasok. Több magyar nyelvű folyóirat, könyv is elkelve“ (25 éves statisztikus).

„Valamilyen formát kellene találni arra, hogy az előadások megfelelő számú közönségnek tessenek. Falusi embereket érdeklő szindarabokat kell írni. Tévedés ne essék! A falusi embert nemcsak a termelőszövetkezeti témájú szindarabok érdeklik. Sőt!“ (36 éves tanár).

„Az elmúlt évtized alatt Egeres-gyártelep lakossága néhány százezerrel 2500—2600-ra növekedett, a helység képe egészen megváltozott. De a gyártelepen nincs művelődési otthon, s e hiány pótolhatatlan őrnt hagy a helyi ifjúság nevelésében. E hiány okozza a fiatalok részleges züllöttségét“ (42 éves tisztviselő).

„Nálunk nincs klub, a művelődési otthon és környezete egyáltalán nem barátságos. Esténként a fonóba járok, udvarolok, mulatok, iszom a jó bort“ (23 éves asztalos).

„Egy ilyen ipari központban minden művelődési forma célravezető lenne, mindennel foglalkozni kellene“ (44 éves tisztviselő).

„Az ismeretközlő előadások hibája a feldolgozatlanság, tompa szintetenségük és a gyakori felolvasások. A legtöbb előadó csupán kötelességből végzi“ (38 éves iskolaigazgató).

„A falu tizenkilenc tanerője közül rövidesen egy sem fog helyben lakni. Szabad idejét egy sem áldozza fel kulturális munkára. Nyilván kellene tartani a tanerők művelődési tevékenységét, és fizetésük megállapításakor ezt vegyék figyelembe. Minden művelődési otthonnak legyen alkalmazottja, aki az adminisztrációt végezné, fát szerezne, a leltárt kezelné“ (34 éves tanító).

„Hogyan szórakozunk? A rádiót hallgatjuk, többek közt a „Szabó család“-ot, a gyerekek a mesét. Semmi több. Kérünk szórakoztató szindarabot, mivel más szórakozása a falusi népnek nincsen“ (37 éves hegesztő).

„A helybeliek nem lelkesednek a műkedvelő munkáért. A tanítók, tanárok kilencvenöt százaléka ingázó. A régi lakodalmi szokásokat, rigmusokat próbáljuk összegyűjteni, papírra vetni, majd előadni a művelődési otthonban“ (27 éves ingázó tanítónő).

„Szórakozási lehetőség? Községünkben a mozin kívül nincs semmi. Szeretnék, ha nagyobb gondot fordítanának a falusi fiatalság szórakozási lehetőségére, gyakrabban rendezzenek elvtársi összejöveteleket. Figyelembe kellene venni, hogy a fiatalok sportolni vágyanak“ (51 éves vasesztergályos).

„Újjá kell szervezni a régi híres dalkört és a fúvószenekart, képzett karmestert biztosítani számukra. Ezáltal a többi kulturális tevékenység is fellendülne“ (36 éves óvónő).

„Hiába választunk ki egy jó színdarabot, ha egy szó belőle valakinek az előjáróságból nem tetszik, nem adhatjuk elő vagy pedig módosítani kell rajta“ (27 éves érettségizett háztartásbeli).

„Egyes számú feladatunk egy kalotaszegi tájmúzeum megteremtése a régi, de ma is hatni tudó közművelődési egyesületek, dalárdák, zenekarok, színjátszóköri életrekeltsége. Szükséges a hely- és művelődéstörténeti tárgyak, anyagok összegyűjtése, leltárba vétele“ (38 éves iskolaigazgató).

„A mi falunkban a legelső dolog a megfelelő művelődési otthon felépítése és annak modern berendezése“ (22 éves könyvtárosnő).

„Mind a művelődés, mind a szórakozás újjászervezését óhajtanánk mindenféle szempontból, mert nálunk minden a feledés útján halad“ (23 éves szerelőlakatos).

ÉRTELMISÉGIEK

Egy falusi tanító, aki közvetlenül a felszabadulás után kezdte el pályáját, szobrait, akverelljeit mutatta meg. Szó esett, a zenéről, s elmondta, hogy hegedülni is szeret, az iskolában ő tanítja az éneket. Szépnek tartja hivatását, és csodálkozva szemléli kollégáit: miért vállalták az oktatást és — falusi környezetről lévén szó — a népevelést, ha nem végzik teljes szívvel-lélekkel.

Ritka az ilyen hozzáértő, munkájával elégedett értelmiségi falun. Ritka, de van. *„Színdarabokat tanítok, előadást tartok, olvasókört szervezek, mint könyvtáros könyveket küldök ki a községhez tartozó falvakra. Kultúrigazgató is vagyok“* — mondja egy 41 éves, háromgyermekes tanítónő.

Az ilyen derék emberek végzik a falu művelődésének aprómunkáját, ők mindig mozdítanaj akarnak valamit a kultúrotthon körül, s ha ők nem lennének, többször zárva volna az otthon, a klub, a könyvtár. Arra is van példa, hogy a művelődési otthon televízióját hónapszámra nem kapcsolják be, mert igazgató híján egyetlen tanár vagy tanító sem nézett arrafelé.

Az egyik tanár meghívott otthonába. Az utca marasztaló sarából modern oázisba léptem. Könyvesállvánnyal kettéválasztott szobában, kagylófotelben ültem néhány órát. Nem hiányzott a lakásból a tévé, ott voltak a legfrissebb lapok, folyóiratok, volt bársekreány, korszerű konyha, minden ízlésesen és nagyvonalúan berendezve. Tanárismerősöm elmondta, hogy hivatásának tartja a tanári pályát, s ezért kötelességének tekinti, hogy előadások után is foglalkozék munkakörével, ezt pedig ingázással kevésbé tehetné meg. Nem véletlen, hogy éppen ez a tanár „csodákat“ művel az iskolában, szakkörére tódulnak a tanulók. Az a tény, hogy egy értelmiségi falun sem adja fel szokásait, bővíti érdeklődési körét és szép, korszerű lakást rendez be, vagy képzőművészettel foglalkozik, felmérhetetlen érték. Talán sohasem volt olyan nagy szükség az ilyesféle példamutatásra, mint most, amikor a falu embere megindult a városiasodás útján.

Az ingázás viszont ma már elfogadott és jogosultságra érvényes tény. Kalotaszeg tizenhét helységében összesen 334 értelmiségit számoltam. Ebből a tanügyben dolgozik 220. A tanügyiék 65 százaléka ingázik. Különösen sokan és naponta ingáznak Tordaszentlászló, Magyarfenes, Gyalu, Magyarkapus (19 tanerőből 18-an!), Körösfő, Jegenyé, Egeres, Bács, Szucság, Mákó és Vista iskoláiból. A főút menti falvakban az iskolai órák végeztével csak ritkán lehet tanárral vagy tanítóval találkozni. Kissé más a helyzet a távolabbi községekben, például Kalotaszentkirályon, Gyéromonostoron. Mit nyújt a falu ezeknek az értelmiségieknek? A kérdés megválaszolása után feltétlenül igazat kell adnunk az ingázóknak.

De tegyük fel a kérdést fordítva. Mit nyújtanak ezek az értelmiségiek a falunak? Illetőleg mit tudnának nyújtani? A kérdés vizsgálatához fogadjuk el azt a száz begyűjtött kérdőívet, melyeket e helységekben lakó vagy dolgozó értelmiségiek megválasztak. (Eredetileg szándékomban volt valamennyi tanúgyben dolgozót megkérdezni, de a közönyös kollégák félreérthették igyekezetemet, s ezért kitöltetlenül hagyták vagy egyszerűen vissza sem adták a kérdőívet.) Az említett száz értelmiségi közül 44 tanár, 45 tanító, 1 óvónő, a többi tisztviselő, egészségügyi dolgozó, könyvtáros, technikus, agrármérnök. Ötven százalékuk ingázó. Falun dolgozik vagy él 1—5 éve 15, 5—10 éve 30, 10—15 éve 15. A többi 20—45 éve él falun.

Anyagilag a társadalmi létra középső fokain állnak. Házépítésre vagy öröklásra 31-en gyűjtenek, gépkocsira 5-en, főlősleges pénzüket előre meg nem szabott céllal tartalékolják 17-en. 46-an semmire sem tudnak félretenni fizetésükből; egy tanár, akinek már háromezer kötetes könyvtára van, minden főlősleges pénzét könyvekre költi. Mosógépe 60, hűtőszekrénye 35, porszívója 32, rádiója 89, televíziója 40, magnetofonja 11, valamilyen hangszere 22 értelmiséginek van. Egyéni könyvtára csupán ötnek nincsen, 7-nek 50 kötetes, 12-nek 50—100 kötetes, 28-nak 100—200 kötetes, 16-nak 200—300 kötetes, 10-nek 300—400 kötetes. 14-nek 500 kötet körüli és 8-nak ezer kötet körüli könyvtára van. Átlag két napi- és hetilapot járatnak, folyóiratot úgyszintén egyénenként átlag kettőt. Helyben átlag négy, Kolozsvárt pedig hat filmet néznek meg havonta. A színelőadásokat is sokan tekintik meg otthon és Kolozsvárt egyaránt. Figyelemmel kísérik a tévé-filmeket is.

Az átlagképen túlmenően egyéni esetek riasztanak: a hajszás, ideget és testi erőt morzsoló ingázás miatt sokan nem tudnak lépést tartani a fejlődéssel. Az egyik régóta ingázó magyar irodalomtanár jóideje nem olvassa az *Utunkat*, fogalma sincs, hogy miről cikkezik az *Ifjúmunkás*, nem tudott felsorolni néhányánál több mai fiatal hazai magyar íróat. A tanárok java része kénytelen-kelletlen végzi a népnevelő munkát, s csak akkor, ha erre az iskolaigazgató rászorítja. Néhány helyen — Tordaszentlászlón, Körösfőn, Bikalon, Vistában — kialakult szokás: egy-két tanár szolgálatos a kultúrotthonban. Dehát ki mutatja meg nekik, hogy mit miként kell művelni? Vajon milyen ötletparádéra lenne szükség, hogy a művelődési otthontól elidegenült közönséget újra becsalogassák? „*Komoly színdarab és más kulturális műsor előkészítésekor a fiatal tanárok számos nehézséggel találják magukat szemben, melyre az egyetlen semmiféle előkészítést nem kaptak*” — vallja egy 29 éves tanár. Valóban úgy tűnik, hogy ez a falvakra kijáró értelmiségi réteg tehetetlen a falu mai sürgető problémái ügyében, s így műveltségigényével szemben is idegen.

Kettős ingázásról kell beszélnünk. Egyrészt a vonaton, külön autóbusszokkal vagy fedett teherautókkal reggelenként a városba áramló „új munkásságról”, a középiskolákba és szakiskolákba igyekvő fiatalokról, másrészt pedig a városból a falusi iskolákba busszal, vonattal, magángépkocsikkal és autóstoppal igyekvő értelmiségiekről van szó. Mit lehet egyáltalán tenni a fejlődés ilyen törvényszerűsége ellen? Egy valami látszik csak ésszerűnek: *meg kell gyorsítani az utazást*. Az így nyert szabad idő és energia biztosan haszonnal járna a falusi művelődés számára is.

Gazdasági életünk időszerű problémája a rentabilizálás. Ez vonatkozik bizonyos tekintetben a kultúrára is. A szocializmus sajátossága előállítási árán alul nyújtani a kultúrát, például olcsón adni a könyvet, olcsó jegyeket biztosítani a színházban, az operában, a hangversenytermekben, a múzeumokban és a képtárakban. Ilyen értelemben szeretném felhívni a figyelmet a művelődési otthonok anyagi támogatásának további fokozására. Módot kell találni arra, hogy a kultúrotthon ne szűkölködjék, és szabadon rendelkezék bizonyos összegekkel, annál is inkább, mert a jelenlegi feltételek között a művelődési otthon vezetőtanácsán kívül a fizetett

igazgató személyében van már felelős vezető, aki helyesen gazdálkodva, a legsürgősebbekre fordítsa az anyagiakat.

Új lehetőség mutatkozik a népnevelés szervezettségét illetően. Az elmúlt évtől kezdődően minden községben fizetéses kultúrotthon-igazgató működik. A négyezer lakost meghaladó községekben egész normás, másutt járulékos fizetésű igazgató, aki egyben a községi pártbizottság helyettes titkára is. A két funkció egyesítése nagy lehetőségeket nyújt a népnevelésben.

Művelődési életünkben új, de általában világtendencia az önképzés elősegítése és az egyén cselekvő művelődése feltételeinek megteremtése. E célt szolgálják a különböző érdeklődési köröknek és életkori sajátosságoknak megfelelő csoportok, nevezzék ezeket egyesületeknek, kluboknak vagy szakköröknek. Ennek megfelelően kapnak hangsúlyt a kultúrotthonokban is a klubszobák, a valamilyen szaktevékenységre alkalmas kis termek. A most épülő vagy átalakításra érett művelődési otthonokban ezt feltétlenül figyelembe kell venni. A zenei, történelmi, néprajzi körtől a bélyeg- és az autogramgyűjtők köréig számos ötletes és vonzó állandó tevékenységű kört kellene alakítani. A kisebb termeket, a klubszobákat könnyebb kifűteni, otthonossá, kellemessé, hangulatosá tenni.

A kalotaszegi falvak klubjai között — tekintettel a vidék sajátosságára — előkelő helyet kellene biztosítani a *néprajzi és népművészeti kör*nek. „A kalotaszegi varrottásokat még mindig kedvelik. Érdemes volna ezt a hagyományápolást intenzívvé tenni, például kiállítást rendezni népművészeti tárgyakkal. Sok szép kerámiát is találtam, régi mélyfaragású bútort” — mondja egy 32 éves tanárnő. Tordaszentlászlón már rendeztek egy ilyen kiállítást. A további gyűjtést s újabb kiállítást rendszeres körülményekkel kívánják végezni. Körösfőn az iskolában miniatűr kalotaszegi szobát rendeztek be. Régóta megvalósításra vár a főút mellett berendezendő gyűjteményes szoba, amely akár a helyi népművészeti szövetkezet faragásos áruinak és az asszonyok eladásra szánt varrottasainak mintakiállítása is lehetne. Bikalon negyven asszonyt számlál a *varrottas szakkör*, amelynek nemcsak a népművészet tisztaságát őrzi, de anyagi haszna is van. Az ilyen és az ehhez hasonló igyekezetet mind maga köré vonhatná a kultúrotthon, jobb gazdája, istápolója ki más lehetne?

Kalotaszeg színházigénye közismert. A művészi élmény, a kimondott szó ereje hívja e falvak lakóit is színházba vagy a művelődési otthonba, akárhányszor is játszanak ott a színészek. Ám a legtöbb falusi színpad nem felel meg a követelményeknek, a művészi élménynek így csak töredéke jut el a nézőkhöz. A városi színházépületben ez az élmény teljesebb, fokozottabb, több a színházterem varázsával, a nagy közönség biztosította kollektív élménnyel együtt. Innen az ötlet: meg kell szervezni a falu rendszeres színházbajárását. Egyes Kolozsvárhoz közel eső helységeken még bérletrendszer bevezetésére is gondoltak. A rendszeresítés azonban elakadt a szállítási költségek elszámolásának módján. Ugyanis a közönségszállítás a két opera és színház autóbusszaival bonyolították le. Az említett intézményeknek ez nem áll jogában. Érdemes volna ebben a kérdésben sürgős megoldást találni.

Kalotaszeg városiasodása feltartóztatathatalan és minden nehézség ellenére rohamosan gyorsuló folyamat. Tőlünk függ, hogy a hagyományápolást a gyors fejlődéssel összeegyeztetve nemcsak hogy megtartsuk, de tovább növeljük anyagi és szellemi értékeit.

Tar Károly

Emlékezés az Erdélyi Múzeumegyesület megalapítására

A most 110 éve, 1859. november 23-án alapított Erdélyi Múzeumegyesület a XIX. századi erdélyi tudományos törekvéseknek egyik legnagyobb sikere, s a tudományos bűvárlatnak 90 esztendőn keresztül olyan szervezett kerete, amely múzeumi és levéltári anyaggyűjtéssel, a begyűjtött anyag rendszerezésével és feldolgozásával, tudományos ülésekkel, folyóirattal és kiadványokkal, valamint tervszerű tudomány-népszerűsítéssel szolgálta a kultúra térhódítását, gyarapította a kiművelt emberek számát Erdélyben. Az egyesület művelődéstörténeti rangját és az erdélyi magyar kultúra fejlődésében betöltött fontos szerepét hangsúlyozza Románia történelmének új kézikönyve, az Istoria României IV. kötete, a Miron Constantinescu szerkesztésében megjelent Erdély története II. kötete pedig azt állapítja meg, hogy „Erdély legszélesebb körű tudományos társasága volt a Kolozsvárott 1859-ben létesített Erdélyi Múzeumegyesület”.

Az egyesület megalapításának hosszú-hosszú történelmi előzményei vannak. A legkorábbiak csupán eszmei előhírnökei a szervezett tudományos munkálkodás igényének, de a XVIII. század derekától kezdve már olyan próbálkozásokat tart számon a história, melyek, ha pillanatnyilag csekély gyakorlati eredményt hoztak is, felvetették, illetőleg ébren tartották a tudományok fejlődéséhez nélkülözhetetlen intézmények megteremtésének a gondolatát. Bod Péter, a falusi elszigeteltségben egész nemzedéke helyett dolgozó magyarigeni tudós voltaképpen magát a tudományt akarta magányából kiszabadítani, amikor 1760-ban felvetette egy tudós emberekből álló társaság megalapításának gondolatát. Elképzelése szerint a társaság az anyanyelv fejlesztését és a rendszeres tudományos kutatást lett volna hivatott szolgálni. Bod Péter egyéni gondját a XVIII. század végén már egy, igaz még mindig nem túl nagyszámú literátus csoport veszi vállaira, s az Aranka György vezetésével létrejövő Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságban, ha rövid időre is, már otthonra talál az európai felvilágosodás eszméit magába szívó erdélyi tudósnemzedék. A szép eredményekkel kecsegtető társasági munkának a bécsi hatalom, illetőleg helyi letéteményese, a Főkormányzók torlaszolja el az útját. Ezt követően a XIX. század első felében Döbrentei Gábor és Bölöni Farkas Sándor áll a tudományos szervezkedés élére, de felsőbb jóváhagyás hiányában kezdeményezéseik és lelkes szervező munkájuk nem hozza meg a kívánt eredményt.

A múzeumszervezési gondolat ébrentartásában nagy jelentősége volt a kiváló erdélyi történettudós Kemény József és unokabccse, Kemény Sámuel nemes tettének: ők 1842-ben egy felállítandó országos múzeum céljaira felajánlották páratlan becsű könyv-, kézirat- és ásványgyűjteményüket. Az alapítvány ellenére az 1848—49-es forradalom idejéig, majd a következő évti-

zedben a tudományos szervezkedési kísérletek Erdélyben semmilyen gyakorlati eredményt nem tudtak felmutatni. Érdekes módon azonban éppen a forradalmat követő önkényuralmi évek halmoztak fel annyi belső energiát, hogy a bécsi központi hatalom gyanakvása és többszöri közbelépése ellenére 1859 említett őszi napján összegyűlhetett az Erdélyi Múzeumegyesület alakuló közgyűlése.

Ez alkalommal is sok múlott a személyeken, elsősorban azokon a tudós férfiakon, akik a kor színvonalához igazodva akarták megszervezni a múzeumi anyaggyűjtést és a tervszerű tudományos kutatást, s akik belátták, hogy a mindent Bécsben koncentráló abszolutista abszolutista összbírodalmi politika körülményei között csupán önerőre támaszkodva, egyesületi keretek között lehetséges biztosítani az erdélyi művelődés ügyének intézményes szolgálatát. Egyébként ugyanilyen felismerésre alapozta George Barițiu és nemzedéke is a maga kulturális szervezkedését, melynek az lett az eredménye, hogy 1861 őszen létrejött az erdélyi románok nagy művelődéstörténeti szerepet betöltő intézménye, az Astra (Asociațiunea transilvană pentru literatura română și cultura poporului român — Erdélyi Román Szépirodalmi és Művelődési Társaság).

Mint jeleztük, a múzeumi szervezkedésnek jó személyi feltételei voltak. A kezdeményezést magára vállaló Kövály László kitűnő eszmet segítő társakra lelt a sokoldalú Brassai Sámuelben, az akkor Kolozsvárott tanároskodó Gyulai Pálban s a külföldön is híres régész, Thorma Károlyban; öket feltett szándékukban a maga közéleti súlyával és jártasságával Mikó Imre támogatta.

Mikó 1848 előtt Erdélyország kincstartója volt, a forradalmi mozgalmakban nem vett részt, az önkényuralom éveiben történeti kútfők (Erdélyi Történelmi Adatok) sajtó alá rendezésével és az erdélyi történetírás múltjának feltárásával foglalkozott. Az a körülmény, hogy 1848-ban távortartotta magát a forradalomtól, kétszeresen is meghatározta az erdélyi művelődési élet körüli buzgólkodását. Munkásságát vizsgálva különleges önbírálati magatartás tárulkozik szemlénk elé: érezte, s némely elejtett szavából kitetszően alkalmasnak önmaga számára meg is fogalmazta, hogy jóvátenni valója van az ellenforradalmi zsarnokság által megtiport népével szemben. Ugyanakkor Bécs elfogadta tárgyaló félként. Ez a magát mindig mérlegre helyező ember nem nagy szavakkal, nem piacos gesztusokkal, hanem kitartó munkával, jelentős anyagi áldozatokkal, nem utolsósorban pedig hasznos politikai kompromisszum-kereséssel lelt rá a cselekvés lehetőségeire, s rakta le jó néhány intézménynek az alapját. Ezek közül minden bizonnyal a Múzeumegyesület az egyik legjelentősebb. A tudományosan felkészült Mikó Imre jó emberismerőnek is bizonyult, mindeneke előtt neki köszönhető, hogy a megalakult egyesület munkáját az arra leghivatottabb tudós férfiak irányíthatták.

A múzeum első öre Brassai Sámuel, az első könyvtáros pedig a könyvtörténet kiváló szakértője, Szabó Károly volt. Az első tudományos ülésen Gyulai Pál és Thorma Károly tartott előadást. Thorma A rómaiak nyoma Erdély északi részében című értekezésével a régészeti feltáró munkán túlmenően a feldolgozásnak és a tudományos értelmezésnek teremtett hagyományt Kolozsvárott. Gyulai Adalék népköltészetünkhöz címmel a folklórkutatást állította az egyesületi munka homlokterébe. Hogy a Mikó mögé fősorakozott tudósok tudományban és társadalmi magatartásban feltétlenül a progresszióval jegyezték el magukat, beszédesen bizonyítja éppen Gyulai Pálnak egy Csengery Antalhoz intézett levele; ebből kitűnik, hogy a tudományos haladás hívei az egyesületben már a kezdet kezdetén tudatosan vállalták a harcot a retrográd elemek-

kel szemben. Idéznék a levélből: „Az Erdélyi Múzeumegylet első tudományos ülésén fölolvastott értekezésemmel is megbuktam. A jó erdélyi mágnások nagyon csudálkoztak, hogy a kocsisoktól és szolgálóktól került költemények boncolásával merem mulatni őket. Különbség és észfitogatás az egész — volt a rövid, de kimerítő ítélet.“ E keserű szívvel papírra vetett szavak ellenére Gyulaiék nemzedéke állta a sarat az erdélyi mágnásokkal szemben, mint ahogy az Egyesület 90 éves történetében is az eljövendő (s remélhetőleg nem sokáig késlekedő) monográfus nemzedékről nemzedékre szentesítheti a haladás és a reakció hiveinek eszmei ütközéseit.

Elválasztva a tiszta búzát az ocsútól, kiderül, hogy a Múzeumegyesület nemcsak a muzeális értékek összegyűjtésével és megőrzésével, hanem a tudományos eszmék hűséges szolgálatával s távlatokat nyitó kutatómunkájával is megbecsülésre méltó örökséget hagyományozott nemzedékünkre.

Benkő Samu

Győzelem a gyávaságon

Bolond volnék? Lehet. Lehet, hogy korbácsütésekkel cáfol rám az élet, lehet, hogy magam lépek fel a pellengérré, lehet, hogy megszegyenülök, lehet, hogy kihívom magam ellen a gyávákat és a bátrakat, egyszerre a győzőket és a legyőzötteket, a kinzókat és a megkinzottakat. Lehet, hogy magam is nyúl-szítve bújok meg a lapulás minden lehetséges szegletében, mintegy vezekelve azért az erénykáromlásért, emberkáromlásért — ha hívő volnék, értsünk szót: istenkáromlásért —, melyet most kimondok: be jó, hogy van félelemérzet a világon.

Pedig rettegek a félelemtől. Félek a félelemtől. Jobban félek a lehetőség-től, hogy félnem kellene, mint attól, amitől félnem lehetne. Jobban félek attól a gondolatától, hogy félhetnék valamitől, mint a legfélelmetesebb veszedelemtől. Jobban félek félelmeim emlékeitől, mint ahogyan féltem akkor, amikor féltem.

Nem, ez nem játék a szavakkal, ez lélektani igazság, s mi több, történelmi igazság. Oly megalázó az a tudat, hogy félelemre vagyunk teremtve, vagyis, hogy egészen pontosan fogalmazzak: oly megalázó az a tudat, hogy képesek vagyunk a félelemre, az, hogy megvan a hozzá szükséges belső berendezésünk, finom, remegő műszerünk, mely nyomban működni kezd a veszélyben, és vérünkbe és idegeinkbe fecskendezzi sápasztó mérgeit, a mérgeket, melyektől vacog a fogunk, reszket a térdünk, sírni és sivalkodni, rimánkodni és megalázkodni kényszerülünk — hogy elviselhetetlen a gondolat is.

Hogy merem hát leírni akkor, hogy — be jó: tudunk félni?!

Pedig így van, feleim a rettegésre való képességben.

Igy van azért, mert a félelem a lélek sátáni ellensúlyja: úgy húz le, hogy föl is emel. Úgy húz le, hogy együttal működésben is tartja létünk ingaóráját. Úgy húz le, hogy van mivel szembeszállni. Úgy húz le, hogy ő a kockázat, ő a szakadék, ő a figyelmeztetés — amitől értékessé válik a tett, tartalmassá a vállalkozás; olyan ellensúly, mely együttal mértéke, mércéje a vállalásnak és a tettnek.

Mert vajon mi történne, ha képtelenek volnánk a félelemre?

Vajon mi volna, ha a természetben nem létezne fagypont alatti hőmérséklet, ha minden a nulla foktól fölfelé kezdődne, nullától 36,6-ig, 42-ig 100-ig vagy még feljebb — de lejjebb soha?

Mi iörténne, ha nem volna félelem?

Bátorság sem volna akkor. Mert a bátorság csak ellentétként létezik, önmagában sohasem; a bátorság nem egyenlő a non-félelemmel; a bátorság a félelem legyőzése; s annál csudálatosabb erénye a léleknek, minél erősebb a félelem, s minél több marad meg mégis belőle a fölötte győzedelmeskedőben... Az igazán bátor az, aki közben fél is. Az igazi bátorság a mégis-bátorság.

Nem csudálom azt a jeges vízben fürdőzőt, akinek holmi szervi rendelkezése, hogy nem érzi a fagy harapását. Nem csudálom a vakmerőt, aki nem tudja, mit cselekszik...

*

Hősiesség?

Közhiedelem szerint a hősiesség látványos, megindító, megrendítő, hatalmas patetikus pillanat lelki és testi mutatványa. Tűzbe rohanni valakiért: ez a hősiesség.

Pedig van nehezebb, mélyebb, bonyolultabb heroizmus is.

Hősi tett: az életben véges-végig a nehezebbik utat választani. Hősi tett: soha meg nem alkudni. Vállalni a mindennapi kényelmetlenséget, vállalni mindig a nehezebbet, vállalni mindig a szókimondást — s mindvégig a kockázat tudatával, mindvégig azzal a tudattal, hogy elég volna egyetlen szót kiforgatni önmagából, elég volna egyetlen egyszer igent mondani nem helyett avagy nemet igen helyett, és máris elnyernők az összkomfortos élet — ne becsüljük le, képmutatás lenne! — igen az összkomfortos élet laza harmóniáját.

*

A gyávaság nem akkor dugja ki reszketeg, sárga fejét, amikor tűzbe kell rohanni. A gyávaság szüntelenül ott sompolyog életünkben: ott van a kezünkben, ahogy kalapot emelünk, ott van a szívünkben, ahogy összeszorul, ott van a csöndben, mely éjszaka összepréselődik, ott van a torkunkban, amikor morogni kellene, ott van a ceruzánk hegyében, mint egy pattanás gennyes pontja, amikor élesebb vonalakat kellene papírra vetni, ott van a térdünkben, amikor gyűlésen felállunk a székről, ott van a szótár minden szavában, mely kimondható és elhallgatható, ott van a játékra való csábítás pillanataiban, amikor tekintélyünket féltve elfordulunk, ott van a mosolyunkban, amelyet arcunkra buggyantunk, mint harctereken a fedező mesterséges füstöt vagy ködöt, ott van a csillagban, melyre nem merünk fölneézni, a halálban, melyet nem merünk megfogalmazni, a levélben, melyet sem elküldeni, sem összetépní nem merünk, ott van a latolgatásban, a hamis baráti csókban, az árulkodó kéztördelésben, a vonatfüstben, a járda csúszós jegében, az orvosi késben, ott a bartóki zenében, a csiga csúzdájában, az el nem hajított hógolyóban, a cápa örvényben, a giliszta zsiros, imbolygó vonalában, a hidegben, a tűzben, a csodákban.

Stress — mondja Selye János. És a stress nem más, mint mindennapi, feszült szembenézésünk önnön gyávaságunkkal és mások gyávaságával. Szembenézés azzal, hogy van-e bennünk erő a szüntelen, fárasztó, elviselhetetlen, kimerítő hősiességhez. Van-e bennünk erő mindent bevállalni magunknak — a gyávaságot is. Mert a gyávaság legyűrése azzal kezdődik, hogy be kell vallani,

*

Nemcsak a hősiességnek — a gyávaságnak is van célja. S nemcsak a magamegtartás, a magamegőrzés a cél. A gyáva lélek látszat könnyűsége elegendő a fölemelkedéshez — a látszatok lépcsőzetességében. Végő soron azonban a hős is föl akar emelkedni: nem a látszatban, hanem a lényegben. Az élet tartalmaságában, melyet a cél magassága szab meg.

A gyávaságnak nincsen kockázata?

Dehogynem.

Amint hogy veszíteni lehet akkor, ha az ember mindent egy kártyára tesz fel — veszíteni lehet akkor is, ha túl sok kártyára tesz fel... Különös, de a gyávának ismernie kell a mértéktartás érzékeny szabályait; a hősiességhez képeletünkben az társul, hogy... „elvetni a sulykot“; a gyávasághoz talán az, hogy nem meri messzire dobni a sulykot, nem meri sem felemelni, nem mer lecsapni sem vele, s a végén a saját lábára ejti... A gyávaság kockázata a túlzás az óvatosságban?

Milyen kockázatokat rejt magában, a közismerteken kívül, a hősiesség?

Azt, hogy csábító. Tetszetős, szép, patetikus; megrendítő elégtételt nyújt; fölmagasztosít; kalokagathia és katarzisz, csodálatot hív életre. Így hát a hősiességre hajló lélek olykor megfélemedezik a cél egyeduralkodó fontosságáról; erősebb benne a hősi tett vágya, mint a cél elérésére törő szándék; hősként cselekszik hát akkor is, amikor csak dolgozni kellene, vagy éppen hősiiesen ellenállni a hősiesség csábításának, és elvetvén minden hiúságot, látszólag a gyávakkal azonos módon kell viselkedni — vagy akár csak hallgatni — mert ez közelebb visz a nemes célhoz... A mindenáron-hős: bajkeverő, beteg ember, nemcsak önvészélyes, hanem közvészélyes is. Az ember értékét nem a virtus — hanem a tett dönti el, mutatja meg. Az asztalra nem mindig ütni kell; olykor jobb, hasznosabb a közösségnek, ha csak leülünk az asztalhoz, dolgozni. A mindenáron-hősnek a lelke túlméretezett és túlfeszített. Szép és igaz csak a józanok hősiessége. Azoké, akik cél és eszköz egybecsendülésének ismeretében megérik azt a pillanatot, amikor csakis hősiességgel érhető már el a cél — és nem térnek ki előle.

*

„Tulajdonképpen azt szeretném, ha sosem kellene hősnek lennem. És titkon azt remélem, képes leszek, ha kell, hősnek lennem.

Tulajdonképpen elég gyáva vagyok, de ezt legalább bevallom magamnak. Szégyenemben ezért olyankor is hősködöm, amikor erre semmi szükség. Vajon őseink nem félelmüket harsogták túl csatakiáltásukkal?

Szeretném, ha néma lennék akkor, amikor az élet behajtja rajtam követelését: szeretnék néma lenni akkor, amikor hősnek kell majd lennem.

Szeretném, ha elsápadnék, reszketne a lábam, elcsuklana a hangom — és mégis megtenném.

Talán azt szeretném, ha senki sem látna akkor azok közül, akikért megteszem.

Szeretném azonban, ha tudnák, hogy nem volt egyetlen széles taglejtésem, nem téptem fel ordítva az inget a mellemen, nem kiáltottam semmit és nem énekeltem semmit, hanem lehajtottam falféher fejem, és megtettem.

Szeretném, ha tudnák, hogy aki igazán hős, az magabagyújtja mindazok félelmét, akikért, akik helyett, akik érdekében: hős. A hős, igen, tele van félelemmel, magabagyújtja egész közössége félelmét — ez ad iszonyú, ellenállhatatlan erőt neki...“

Bodor Pál

A politikum viszonylagos önállósága a nemzetközi életben

A történelmi materializmus a nemzetközi viszonyokat a társadalmi-gazdasági erők, az osztályok, a nemzetek és az államok tevékenysége és harca eredőjének tekinti, s hangsúlyozza, hogy e relációkat konkrét történelmi összefüggéseikben, teljes bonyolultságukban kell tanulmányozni. E területek hivatott kutatóinak példaképe Marx. Mintaszerű, ahogyan ő elemezte a XIX. század derekán a nemzetközi viszonyokat, a forradalom és ellenforradalom harcának dialektikáját, s egyben a nagyhatalmak közötti ellentmondásokat, Poroszország nagyhatalmi terveit és Oroszország, illetve Ausztria ellenkezését, a területekért, stratégiai pozíciókért, kereskedelmi utakért, piacokért, a közel-keleti befolyásért folyó harcok szülte régi európai antagonizmusok felújulását, azt a szerepet, amelyet ebben az összefüggésben különböző európai országok nacionalista ideológiája játszott.

Megállapíthatjuk, hogy a nemzetközi élet alapkérdéseivel foglalkozó majd minden fontosabb irányzat magáénak vallja azt az elgondolást, hogy a nemzetközi viszonyokat mindenképpen teljes bonyolultságukban kell értelmezni, az államok — és világviszonylatban: államrendszerek — kölcsönös gazdasági, politikai, ideológiai, jogi, diplomáciai, etikai és katonai relációinak és kapcsolatainak összességéeként. A nemzetközi viszonyok újkeletű tudományának e fejlődési szakaszát a módszertan terén a *nemzetközi rendszer* fogalmának hasznosítása jellemzi. A „nemzetközi rendszert“ oly modellként kezelik, amely egységes egészbe foglalja a nemzetközi kapcsolatok kölcsönhatásokban kibontakozó teljességét.

Pierre Renouvin egy gyűjteményes munka (*Histoire des relations internationales*. Paris, harmadik kiadás, 1964) bevezetőjében a következőképpen foglalja össze e terület fő kutatási módszereit:

— a hagyományos módszer, amely mindenképpen fölé helyezi a kormányközi kapcsolatokat, s előszeretettel foglalkozik az államférfiakkal és a diplomatákkal;

— az új módszerek, amelyek az emberi társadalmak anyagi és szellemi élete, a népek közötti kapcsolatok tanulmányozásának a szükségességét hangsúlyozzák.

Renouvin rámutat arra, hogy az új módszerek képviselői közül egyesek az emberi társadalmakat főként a földrajzi környezet, az anyagi létfeltételek, a gazdasági struktúrák és változásaik körülményei között — a civilizációk jellege szerint osztályozva — tanulmányozzák, mások viszont azt vallják, hogy az érzelmek, a kollektív szenvedélyek az igazán nagy „történelmi erők“, hogy ezek az erők főként a vérmérséklethez, a hagyományokhoz, a gondolkodásmódhoz kötődnek, s a nemzetközi kapcsolatok történetének megértéséhez mindenekelőtt a gondolati reálításokat, a hangulati elemeket, a nemzeti érdekek értelmezését, a népesség er-

kölcsi összetartását szükséges megismerni, azt a képzetet, amelyet egy-egy nép szomszédairól, a háborúról, a nemzetközi társadalom kibontakozásáról kialakít.

Az említett mű különböző fejezeteinek szerzői tartózkodtak attól, hogy a *priori* előnyben részesítsék valamelyik módszert, de — Renouvin szerint is — mindannyiok meggyőződése: a történésznek nem szabad „elkülönítenie“ a valóság valamely oldalát, kötelessége a lehetséges értelmezés minden elemét feltárni.

E módszerek elvitathatatlan érdeme, hogy számot vetnek a nemzetközi életben megnyilvánuló tényezők bonyolultságával. Hibájuk azonban az eklektikus hajlandóság; pedig a jól meghatározott kritériumot nélkülöző kutató reménytelenül kóvályog a nemzetközi viszonyok útvesztőiben.

*

Vajon hol, miben ismerhetjük fel a nemzetközi viszonyok alakulásának végső, döntő módon meghatározó okát?

A marxista irodalom elég kevés műve foglalkozik ezzel a kérdéssel, amelyről meg is állapíthatjuk, hogy csupán az utóbbi évtizedek során körvonalazódott pontosabban. Rendszerint mechanikusan átültetik a külpolitikai, államok és nemzetek közötti kapcsolatokra a társadalmakon belüli, az államokon és nemzeteken belüli jelenségekre érvényes, a belső társadalmi dialektikát magyarázó törvényszerűségeket, holott nemzetközi viszonylatban azoktól különböző törvényszerűségek hatnak, vagy ha azonosak, másként érvényesülnek.

A különféle társadalmak belső relációitól eltérően a társadalmak közötti viszonyok anyagilag kevésbé kikristályosodott és kevésbé tartós, ingatagabb, alkalmibb, átmenetibb jellegűek. Az államokon belüli társadalmi integrálódás minőségileg különbözik a világtársadalom integrálódási fokától. Ebből következően két vagy több állam kapcsolatai módosulásának nem szükségszerűen előfeltétele olyan minőségi változás, amely pedig rendszerint kiindulópontja a viszonyok egy adott társadalmon belüli módosulásának (például az osztály- vagy tulajdonviszonyok változásainak). A nemzetközi viszonyok e sajátossága szolgál magyarázatul például arra, miért módosíthatta érezhetően 1948-ban Jugoszlávia nemzetközi kapcsolatait — mindenekelőtt a gazdaságiakat —, anélkül, hogy belső társadalmi rendszerében minőségi változtatásokra kényszerült volna. S fordítva: azok a forradalmi országok, amelyekben alapvető társadalmi változások mentek végbe, széles körű nemzetközi tevékenységet fejtettek ki, beleértve a gazdasági, politikai, kulturális kapcsolatokat más országokkal, még akkor is, ha ez utóbbiak társadalmi-gazdasági rendszere ellentétes is volt.

Ha igaz az, hogy a társadalmi haladást végső soron minden egyes országban a termelőerők fejlődése és az osztályharc alakulása határozza meg, s ez így igaz, ugyanolyan mértékben igaz az is, hogy a nemzetközi viszonyok szférájában nem nyilvánulnak meg közvetlenül a társadalmi fejlődést meghatározó összes erők. Bizonyos változást okozó erők a nemzetközi viszonyok törvényszerűségeinek szférájában csupán olyan mértékben jelentkeznek, amilyen mértékben elegendő erőt akkumulálnak az ország határain való áthatásra. Az anyagi termelés, amely fontos, sőt, döntő jelentőségű a társadalmi fejlődés meghatározásában, csekély nemzetközi súllyal érvényesül, ha nem haladja meg az érdekelt társadalom fogyasztói befogadóképességét.

Mindehhez hozzáfűzhetjük, hogy a földrajzi környezet és a népelemszaporodás, amelyek általánosan elterjedt nézetek szerint csupán harmadrendű szerepet játszanak a társadalmi rendszer jellegének meghatározásában, a társadalom arculatának kialakításában — s éppen ezért a szociológiai jelenségekkel kapcsolatban nemritkán

csak a geopolitikai és malthusiánus nézetek elleni érvelésekben kerülnek szóba —, egészen más dimenziókban érvényesülnek az államközi viszonylatok összefüggéseiben az államok világpolitikai súlya, uralomra törő önérvényesítő gerjedelmek mérlegelésekor.

.. Mi minden következik ezekből a sajátosságokból?

Próbáljuk egy analógiával szemléltetni a választ. A társadalom működési mechanizmusát magyarázó fontosabb okozati összefüggések egymásra épülését nagyjából a következő sorrendben képzelhetnők el: közvetlen anyagi termelés; gazdasági alap és osztályszerkezet; intézményesült felépítmény és társadalmi tudat. Hogyan képzelhető ez el világviszonylatban? Képzeljük magunk elé a földrészek panorámáját, majd az országokat egymás mellé helyezett különböző nagyságú épületekként: az választja el őket, amit határoknak szoktunk nevezni.

Míg függőlegesen minden egyes építmény működésének mechanizmusa az alaptól a felső emeletek irányába — és fordítva — indul, mint a felvonó egy toronyházban, ha az épületek közötti relációkat vesszük szemügyre, megállapíthatjuk, hogy az áramlás nem folyamatos, a különböző emeletek között vízszintesen nincs közvetlen kapcsolat, vagyis nincs folyamatosan működő fogaskerék-áttét, mint a belső társadalmi mechanizmusban.

Az emeletek közötti közvetlen vízszintes kapcsolat hiánya az építmények magasságának különbözőségével magyarázható, s azzal, hogy az anyagi javak cseréje, a társadalmi osztályok és rétegek, a nemzeti intézmények kapcsolatai nem közvetlenül, hanem *az állam közvetítésével* valósulnak meg. A nemzetközi viszonyok — konkrét történelmi valóságként — államok között jönnek létre. Az államok azok a társadalmi és jogi entitások, amelyek nemzetközi tevékenységet fejtenek ki, egyezményeket, megállapodásokat, szerződéseket kötnek egymással, hadat üzennek egymásnak és aláírják a békeszerződéseket. Persze az államok nem elvont, monolitikus, belső megosztottságok vagy ellentmondások nélkül való entitások. Az államok nem ellenőrzik kizárólagosan és teljességgel a különböző társadalmak egyedei közti kapcsolatok alakulását: az ellenőrzés kiterjesztése a politikai rendszer természetétől és hatékonyságától függ. Figyeljünk fel arra, hogy eltérően a belső társadalmi mechanizmustól, melynek önszabályozása még nagy heveségű forradalom esetén is gyors, *a nemzetközi társadalmi mechanizmus nem annyira önszabályozó* működése nagymértékben az alkotó államok elhatározásainak függvénye. Más szóval: *a politikum viszonylagos önállósága szélesebb körűen érvényesül a nemzetközi viszonyok szférájában.*

*

A nemzetközi viszonyok tanulmányozásának elsőrendű fontosságú elméleti problémája: e kutatási terület társadalmi jelenségeinek bonyolult szövevényében helyesen megkülönböztetni az anyagi, objektív vonást az eszmeitől, a szubjektív-től, megkülönböztetni azt, ami a társadalmi léthez tartozó, attól, ami a társadalmi tudat körébe utalandó.

Biztos kritériuma a helyes tájékozódásnak Marx alaptétele: a társadalmi lét meghatározza a társadalmi tudatot. Van azonban valami, amit hangsúlyozni kívánok, mert igen gyakran alábecsülik jelentőségét, vagy éppenséggel megfelelnek róla: az előbbi összefüggésre vonatkozó marxista tézis másik vonatkozását — a társadalmi tudat visszahatását a társadalmi lét fejlődésére. Talán a társadalmi kutatások egyetlen más területén sem olyan elengedhetetlenül fontos a társadalmi lét meghatározó szerepe és a társadalmi tudat tényezőinek visszahatása között fennálló dialektikus viszony helyes értelmezése.

A társadalmi jelenségek általában megmagyarázhatatlanok, ha a termelési mód mechanikus és közvetlen eredőiként értelmezik őket. S a nemzetközi viszonyokban a gazdasági materialista beszűkülés ártalmasabb, abszurdabb, mint bármely más területen. Sajnos, az elmúlt évtizedekben az ilyenszerű tézisek éppen eléggé elterjedtek voltak. Egyik változat a következőket hangoztatta: az áttérés a kommunizmusra úgy valósul meg, hogy egyes alapvetően fontos ipari termékek termelésében elérnek bizonyos színvonalat. Ide sorolhatók azok a prognózisok is, amelyek naptárilag megszabott időpontra megjósolták a tőkésrendszerrel — pontosabban az Egyesült Államokkal — folyó gazdasági verseny megnyerését. Az ilyen tézisek lényegében gazdasági materializmusba torkolltak, mivel a gazdasági törvények automatikus hatásának előfeltételére épültek, s elhanyagoltak más, a nemzetközi társadalmi fejlődést szabályozó tényezőket.

Az elemző módszer megkívánja, hogy a nemzetközi viszonyok szövetéből egyenként — de csak időlegesen elkülönítve — tegyünk vizsgálat tárgyává külön-külön minden kategóriát.

Kezdetől fel kell figyelnünk például a társadalmat környező természetre, a földrajzi környezetre. Senki nem tagadja, hogy a földrajzi környezet a társadalom anyagi életének szükséges és állandó feltétele, s nagy hatással van fejlődésére is. A nézetkülönbségek a hatás mértékének értékelésében nyilvánulnak meg. Széles a skála. Vannak, akik azt állítják, hogy a földrajzi környezet a társadalmi fejlődés (egyben a nemzetközi társadalmi fejlődés) meghatározó oka. Mások viszont a társadalmi jelenségek felmérése során hallani sem akarnak a földrajzi környezetről. Bizonyos szerzők esetében a földrajzi környezet említésére fellépő allergiát valamelyest érthetővé teszi, hogy a földrajzi környezet ürügyén jelentkeztek a geopolitika valóban reakciós elméletei. Mégsem helyes a fürdővízzel a gyermeket is kiönteni.

A nemzetközi viszonyok tanulmányozásakor a földrajzi környezet több vonatkozására mindenképpen fel kell figyelni. Elegendő e helyütt a természeti kincsekre az éghajlatra, a geográfiai elhelyezkedésre utalnunk.

A természeti kincsek bizony nagyon fontosak valamely ország társadalmi fejlődése szempontjából. S a nemzetközi kapcsolatok viszonylatában nem hanyagolható el az sem, hogy valamely természeti kincsekkel rendelkező ország „vonzóerőt” gyakorol más, távolabbi vagy közelebbi országokra: meghódításukra vagy kizsákmányolásukra törekedhetnek. Az éghajlat-tényező és a társadalmi fejlődés vélt és való összefüggései rengeteg spekulációra adtak alkalmat. Montesquieu döntő fontosságúnak tartotta az éghajlatot mind a vallások és erkölcsök, mind a népek társadalmi és politikai berendezkedése szempontjából. *A törvények szelleme* című művében kifejtette, hogy az északi államok hűvös éghajlata kedvez az ottani népek energiájának, életerejének, s bátorságuk, szabadságuk magyarázata is ebben keresendő, ugyanakkor a meleg klíma tunyává teszi a népeket, ami rabsorshoz vezet.

Toynbee, a civilizációk nagy történése elveti azokat az elméleteket, amelyek a civilizációk eredetét a faji jelleg vagy a földrajzi környezet hatásaként értelmezik, ezzel szemben hangsúlyozza az ember visszahatásának fontosságát a természet okozta nehéz megpróbáltatásokra. Buckle angol szociológus figyelmét általában a természeti környezetre összpontosította: döntőnek tartja a népek jellemének alakulása, az általuk választott társadalmi-politikai berendezkedés szempontjából. Elmélete szerint a klérusnak, a „babona kasztjának” uralma annak a következménye, hogy a melegégyors országokban az emberek képzeletét az ijesztő és fenséges természet, a gyakori földrengések, a tűzhányók kitörései, a viharok és zuhogó záporok nagymértékben felajzották. Ezzel szemben az olyan országok, mint például Anglia vagy Görögország, természeti adottságai a logikus gondolkodás kialakulásának, a tu-

dományos megismerésnek jobban kedveznek. Egy cseppet sem zavarja őt, hogy ugyanazon természet ölen élt az ókorban a materialista Lucretius, a reneszánszban Leonardo da Vinci, az antiklerikális Boccaccio és Giordano Bruno, aki szembeszállt az egyházi maradisággal.

Két amerikai geopolitikus, Mahan és Mackinder úgy vélte, hogy a tengerek feletti uralom a politikai hatalom domináns formája, s döntő tényező a nemzetközi viszonyokban. Ismét más geopolitikai irányzatok a földrajzi koncepciókat fajelméletekkel elegyítették. Chamberlain, Gobineau és Haushofer tanításaitól az út a náci Alfred Rosenberg zagyvaságaihoz vezet. Rosenberg a végletekig feszítette az „életér“ és a „dinamikus“ fajok vagy nemzetek elméletét, a germán árja faj felsőbbrendűségének magasztalását, más országok leigázásának, „alacsonyabb rendű“ népek lemészárlásának, a viláгурalmi igények jogosságának igazolására.

Ebből is látható, hogy óvatos körültekintéssel értékelendők a földrajzi környezet hatásai a nemzetközi viszonyokra. Vitathatatlan, hogy a földrajzi környezet a nemzetközi élet állandó és szükséges színtere. Csakhogy, míg bolygónk méretei évmilliárdok óta változatlanok, s a földrészek és tengerek geográfiája sok-sok nemzedék óta mit sem módosult, a társadalmi rendszerek, az államok és államrendszerek közötti viszonyok gyökeresen átalakultak egy-egy nemzedék életében. Ebből teljes bizonyossággal arra következtethetünk, hogy a földrajzi környezet nem lehet a nemzetközi változásokat meghatározó ok. De függhet tőle e változások üteme és helye.

Nem a dús növényzetű trópusok, hanem a mérsékelt égöv a tőke szülőföldje — Marx szerint. S *A tőke* szerzője mutatott rá arra is, hogy nem a talaj abszolút termékenysége, hanem változatossága és termékeinek sokfélesége alkotja a természetes munkamegosztás alapját, ösztönzi az embert igényeinek növelésére, majd azoknak az eszközöknek az előállítására, amelyekkel a fokozott igények kielégíthetők.

Ha következetesen kívánunk maradni, meg kell jegyeznünk, hogy ahhoz a szerephez, amelyet Európa a világban játszott, olyan adottságok is elengedhetetlenek voltak, mint amilyen mérsékelt éghajlata, a társadalmi termelés természeti feltételeinek változatossága.

A földrajzi elhelyezkedés, a *hely* fontosságát illetően nyilvánvaló, hogy például egy olyanszerű nemzetközi koncepció, mint amilyen a Monroe-doktrína, csakis a nyugati féltekén képzelhető el. S a különböző regionális szervezetek *per definitio-nem* összefüggnek a földrajzi elhelyezkedéssel.

Vitathatatlan, hogy a földrajzi környezet fontossága a nemzetközi társadalom fejlődésétől függően alakul. Könnyen bizonyítható, hogy a természeti kincsek fontossága a vegyileg előállított műanyagok és az atomenergia korszakában csökken, hogy a légiközlekedés leküzdje a földfelszín adottságaiból következő közlekedési nehézségeket, hogy a központi fűtés, a fridzsider és a légkondicionáló berendezés civilizációja csökkenti az éghajlat befolyását az emberi életre, hogy a nukleáris fegyvereket hordozó rakéták és az atom-tengeralattjárók megdöntik az óceánok vagy felszíni adottságok előnyeire alapozó stratégiai nézeteket.

Amíg a nemzetközi színtér főszereplője az állam, melynek léte területétől szétválaszthatatlan, a földrajzi elhelyezkedés, a terület nagysága fontos tényező marad a nemzetközi kapcsolatokban, jelentős mértékben befolyásolja az államok világpolitikai stratégiáját.

Franciaország visszavonulását az észak-atlanti paktum katonai szervezetéből azért is minősíthették „tördőfésnek“ a NATO szívébe, mert Franciaország — föld-

rajzi helyzete folytán — határozatával betölthetetlen úrt támasztott. S csakis Délkelet-Ázsia földrajzi-stratégiai kontextusában értelmezhetők a vietnami háború körülményei is.

*

A népegyeszeszaporodás, a népsűrűség, általában: a demográfiai tényező — akár csak a földrajzi környezet — szintén a társadalom anyagi létfeltételeinek szükséges és elengedhetetlen eleme. A demográfia a nemzetközi viszonyok alakulásában még a geográfiánál is jelentősebb tényező.

Nem egy szociológiai és közgazdasági irányzat a népegyesznövekedést tekinti a társadalmi fejlődés alapokának. Több szerző a népegyeszeszaporodást tartja a társadalom haladását ösztönző, a társadalom szerkezetét is meghatározó legfontosabb tényezőnek. Mások viszont negatív erőként értékelik, amely elszegényedéshez, munkanélküliséghez, háborúhoz vezet. E téren még mindig Malthus tanításai a leghírhedtebbek.

Noha a korszerű módszerek alkalmazása a mezőgazdaságban bebizonyította, hogy a termelőerők és a fogyasztási cikkek termelése gyorsabb ütemben növekedhet, mint maga a népegyesség, számos neomalthusiánus szerző a háborúk és a terjeszkedési politikák igazolására még mindig elegendő ürügyet vél felfedezni a népegyesstudományban.

E visszataszító elméletek határozott elutasítása azonban ne kenje el a nemzetközi életnek a népszeszaporulattal kapcsolatos valóságos problémáit. Ha nem is a népszeszaporulat a társadalom fejlődését és szerkezetét meghatározó legfontosabb tényező, ezt a fejlődést igenis érezhetően befolyásolja: felgyorsítja vagy lelassítja, s ez egyáltalán nem közömbös az államok külpolitikája szempontjából sem. A népsűrűségtől és a népegyeszeszaporodás ütemétől nagymértékben függ az államok katonai ereje. Sőt, természeti kincseik kiaknázásának hatékonysága, gazdasági fejlődésük üteme is.

A nemzetközi élet legbonyolultabb problémái közé sorolható a rendszerint „demográfiai robbanásnak“ nevezett jelenség. A népegyesség gyorsabb szaporodása a gyengén fejlett földrészekeken nagyon nyugtalanítja Washingtont és még jó néhány nyugati fővárost. A gyengén fejlett országokat a fejlettektől elválasztó szakadék tovább mélyül. Az Egyesült Államok egyik legjelentősebb futurológiai intézetének 2000-re szóló előrejelzése szerint az *évszázad végén* a harmadik világ nemzeti össztermelése csupán egytizedét éri majd el az Egyesült Államok *jelenlegi* össztermelésének. Pedig a népegyesség számát illetően a világ 2000-ben 6,4 milliárd főt kitevő összlakosságából közel ötmillió Ázsiában, Afrikában és Latin-Amerikában él majd! A nyugati metropolisokban sokat töprengenek azon, vajon e három földrész népei meg akar-nak-e maradni azon tőkés világrendszer kereteiben, amely ilyen szánalmas történelmi perspektívát tár fel előttük...

A népegyesség a hatalom azon alkotóeleme, amellyel a nemzetek és az államok a nemzetközi életben megnyilvánulnak. Olyan elem, amely — politikájuk természetétől és stratégiájuk céljaitól függően — az államok nemzetközi ténykedéseire ösztönzőleg vagy fékezőleg hat. Ezt a jelenséget ez ideig főként a nagyhatalmak viszonylatában tanulmányozták. Szembetűnően a második világháborút megelőző időszakban nyilvánult meg, amikor a „túlnépesedés“ motívumát Németország és Japán az „életér“-követelések alátámasztására használta fel. A jelenség azonban nem ismeretlen a kis államok konfliktusaiban sem (gondoljunk Honduras és San Salvador háborújára 1969-ben).

A Kínai Népköztársaság nemzetközi súlya szorosan összefügg lakosainak számával: „a 700 milliók országa“. Olyan adú ez, amelyre minden kínai dokumentum és felhívás hivatkozik, amellyel barátnak és ellenségnek egyaránt számolnia kell.

A földrajzi környezet és a demográfiai tényező nemzetközi politikai jelentőségével kapcsolatban soha nem tévesztendő szem elől a *képzelet* és *valóság* különbözősége. A nemzetközi élet kommentátora az események értelmezése során gyakran megfigyelheti, hogy bizonyos államférfiak elhatározásaiban a helyzet szubjektív megítélése nagyobb szerepet játszik, mint a valóság reális értékelése. Mivel a világpolitikában relatív jellegű, más nemzetekhez és államokhoz mérve érvényesülő a földrajzi környezet és a népesség jelentősége, kivételesen fontos, hogy a világpolitikai döntés pillanatában a nemzetek és államférfiak miként érzékelik és értékelik saját fajsúlyukat. Egy folyó vagy egy hegység stratégiai támadás bázisa lehet; de ugyanaz a folyó vagy hegység kitűnő védelmi vonalat is alkothat. A népességszaporodás gyors gazdaságfejlesztéshez éppúgy vezethet, mint terjeszkedéshez és hódításokhoz.

Egyszóval: a földrajzi környezet és a népességszaporodás nem határozza meg az államok külpolitikáját, csupán szabályozza.

*

Milyen szerepet játszik a nemzetközi viszonyok alakulásában az anyagi javak termelési módja?

Minthogy a termelőerők és termelési viszonyok nemzetgazdasági keretben szerveződnek, hatásuk a társadalmak közötti kapcsolatokban különbözik a nemzetben belüli hatásuktól. Miközben egy adott társadalomban a termelőerők a legdinamikusabb és legforradalmibb elemek, amelyek a termelési viszonyok megváltozását is ösztönzik végső soron, a társadalmak közötti relációkban ez a mechanizmus nem működik, csupán hatását érezteti az államok politikájára révén, pontosabban: ama befolyás nyomán, amelyet az államok politikájára gyakorol. Éppen e sajátosság magyarázza az objektív lehetőségét például annak, hogy különböző, sőt, antagonista termelési viszonyok szerint berendezkedett országok egymással kereskedhessenek. S e sajátosság szolgál magyarázatul arra is, hogy a termelési viszonyok megváltozása valamely országban mindaddig nem vezet szükségszerűen a szomszédos országok termelési viszonyainak megváltozásához, amíg ez utóbbi országokban is be nem következik a forradalmi politikai változás.

Abból, hogy a nemzetközi viszonyokban a termelési mód két aspektusának, a termelőerőknek és a termelési viszonyoknak a dialektikus viszonya nem úgy működik, mint az államokon belül, hogy e viszony hatása csupán közvetve, az államok politikájára révén érvényesül, logikusan kikövetkeztethetők a továbbiak: a nemzetközi viszonyokban a társadalmon belüli szerepétől eltérő módon értelmezzük a gazdasági tényező döntő jelentőségét. Úgy, ahogy Engels is szövelt róla: a gazdasági tényező az a vörös fonal, amely minden más reláción — politikain, ideológiain, jogin, katonain — végigvonul, s hozzásegít megértésükhöz.

A termelőerők dinamikus és forradalmi jellege bizonyos módon a nemzetközi viszonyokban is megnyilvánul. A jelenkori tudományos-műszaki forradalom e valóságot már a polgári egyetemek tanszékeivel is elfogadtatta. A manapság szaktekin-télynek számító amerikai Harold és Margaret Sprout egyetemi kézikönyvükben (Sprout and Sprout: *Foundations of International Politics*. New Jersey, 1966) hangsúlyozzák: a húszas és harmincas években a nemzetközi élet kérdéseiről szerkesztett tankönyvek nem is törődtek a tudománnyal és a technikával, manapság már majdnem egyöntetűen elismerik döntő fontosságukat, azt a tényt, hogy a nemzetközi

politika közegét minden vonatkozásban átalakította a tudományos-műszaki forradalom. „A nemzetközi politika alapjaival foglalkozó vizsgálódásainkban kiindulópontunk: a tudományos-műszaki forradalom” — írja a Sprout-házaspár.

Sokan esnek egyik szélsőségből a másikba. Így jártak Sprouték is. A termelési mód nemzetközi életre gyakorolt hatásának teljes semmibevevését ellentétpárja, a kirívó gazdasági determinizmus irányzata váltotta fel. Sprouték az új- és jelenkori történelmet az iparban, szállításban és hadászatban alkalmazott tudományos és műszaki felfedezések szerint periodizálják. Példaképpen említem, hogy az 1550-től 1815-ig tartó korszakot szemléltető táblázatban a nemzetközi eseményeket jelző címszavak mellett — *Ismétlődő háborúk Európában; Az amerikai forradalom és a napóleoni háborúk; A bécsi kongresszus* — a következő találmányok felsorolása található: *Gőzgépek; A gőzgépek a bányászatban, a textiliparban és hajózásban; A lovak vontatóerejének felhasználása a tűzérségnél; A simacsövű tüzfegyver; Hordozható puskák és tűzérségi robbanóbombák.*

A legelszántabb gazdasági materialisták igyekezetét is meghaladó buzgalom!

A valóságban a tulajdonképpeni anyagi termelés politikai befolyása nem közvetlenül, hanem az általa meghatározott osztályszerkezet és osztályviszonyok révén, valamint a nemzetek, államok közötti relációk útján érvényesül, minthogy az anyagi termelés nemzetgazdasági keretbe van szervezve. Az N. N. Iznocemcev szerkesztette szovjet gyűjteményes kötet (*Mezsdunarodnyije otnosenyija pozle vtoroj mirovoj vojny*. Moszkva, 1962) szerzői kifejtik: „A nemzetközi kapcsolatokban a döntő szerepet az *osztályviszonyok* játsszák, s minden történelmi korszak nemzetközi politikájában az osztályerőknek a szóban forgó periódusra jellemző megoszlásából adódó legfontosabb vonásait és sajátos különbségeit tükrözi.”

Ez tulajdonképpen a marxizmus—leninizmus egyik, minden társadalmi jelenségre és viszonyra, tehát a nemzetközi kapcsolatokra is alkalmazható alaptétele. A nemzetközi élet sajátossága azonban megköveteli, hogy ezen alapvető kategória (osztályviszonyok) mellett még egy kategóriát figyelembe vegyünk: a nemzeti viszonyokat, kiváltképpen, ha az újkorról vagy a jelenkorról szólnunk, amelyekben a jól megkülönböztethető sajátosságú társadalmi csoportként jelentkező nemzet nagyon fontos szerepet játszik a nemzetközi élet alakulásában, beleértve a politikai határozatok elfogadását is.

Ne feledjük, hogy a társadalmi osztálytagozódásnak más a történelmi eredete, mint az emberiség megoszlásának nemzetekre és nemzetiségekre. A társadalom osztályokra tagolódása az ősközösségi rendszeren belül a társadalmi munkamegosztás és a termelőerők magántulajdonának megjelenésével bontakozott ki. A nemzetek, az emberi közösség formájaként a polgárságnak a nemzeti piac kialakításával összefüggő emelkedési korszakában kezdtek kibontakozni.

Történelmileg stabil etnikai közösségek a korábbi társadalmi rendszerekben is léteztek, az ősközösséggel kezdve, mégha a társadalmi fejlődés alacsony színvonala nem is tette lehetővé etnikailag a közösségi élet teljes kifejlődését. Később, a rabszolgatartó, hűbéri és tőkésrendszer közösségeinek anyagi és szellemi élete már általában magán viseli a társadalom antagonisztikus osztályokra tagolódásának a jegyét. Ugyanakkor viszont (s kiváltképpen a fejlett ősközösségi szakaszban) a nemzet, e nyelvi, területi, gazdasági, a nemzeti tudatot is magába foglaló kulturális közösség bizonyos egységet és társadalmi integrálódást is lehetővé tesz. A nemzeti közösségeket társadalmi harcok és konfliktusok marcangolják, s a közösségeken belüli antagonizmusok érvényesülésre törnek a nemzetek egymás közti kapcsolataiban is. Másrészt viszont a nemzetek egyenlőtlenségének következményei a közösségen belül visszaható impulzussal ingerelnek egységre, valahányszor az össze-

tartó, közös elemeket kívülről fenyegetik. E dinamika hajtóműve az osztályharc, s éppen ezért az osztályharc szülte társadalmi és nemzeti antagonizmusok összefonód-
nak, nem elkülönülten és egymástól függetlenül alakulnak. Ellentmondásos dina-
mikájuk azonban olyan természetű, hogy nagy társadalmi feszültségek szakaszaiban
az osztályharc válik uralkodóvá a politikai döntésekben, a nagy nemzeti feszült-
ségek periódusaiban viszont a nemzeti konfliktus a hangadó.

A nemzeti felszabadulási mozgalom e dinamika jellegzetes megnyilvánulási
területe: noha a harcra egyesülő osztályok érdekei különbözők, amíg az egész nem-
zet felszabadítása az idegen uralom alól a főcél, az érdekek különbözőségei némi-
képpen háttérbe szorulnak. A függetlenség kivívása, a közös nemzeti feladatok meg-
oldása után aztán felszínre kerülnek és mind fontosabbá válnak az ország politi-
kai életében az osztálykonfliktusok.

Valamely történelmi korszak eseményei sokaságában való tájékozódás szem-
pontjából nélkülözhetetlen a társadalmi osztály kategóriája. Lenin figyelmezte-
tett: mindig tudnunk kell, melyik osztály áll egy-egy történelmi periódus közép-
pontjában; meg kell tudnunk határozni fő jellegzetességeit s fejlődésének fő irá-
nyát. Egyazon történelmi korszakban az osztályok és nemzetek relációinak más-más
súlya lehet a nemzetközi kapcsolatok meghatározásában. A marxista irodalom ál-
talanban rendszerint hangsúlyozza ugyan az osztályviszonyokat, ám ritkán szentel
kellő figyelmet a nemzeti viszonyok szerepének a világpolitikai szintér folyamatai-
ban, konfliktusaiban. A „nemzeti kapcsolatok“ kategória értékelésében abból kell
kiindulnunk, hogy *a nemzeti tudat elemibb és történelmileg tartósabb, mint az
osztálytudat*. A történelem tanulsága szerint az osztályszerkezetek még egy nemze-
déknyi idő alatt is gyökeresen átalakíthatóknak bizonyultak, a nemzeti kapcsolatok
azonban tovább éltek. Túléltek még a terület vagy más, valamely nemzet szem-
pontjából lényeges közös elem elvesztését is. A társadalom osztályszerkezetét meg-
változtató hatalmas társadalmi forradalmak sem módosították automatikusan azokat
a jellemző nemzeti hagyományokat, gondolkodás- és cselekvésmódot, amelyek az
illető nemzet sajátos létfeltételei eredményeként alakultak ki és nemzedékről nem-
zedékre öröklődtek. A Szovjetunió Kommunista Pártja a Nagy Honvédő Háború
idején nem véletlenül apellált a nemzeti öntudatra, a szovjet emberek hazafias ér-
zelmére, az ősök harci hagyományaira Oroszország szent földjének védelmében. A
nemzeti, nemzetiségi tudat valóban a legerősebb szellemi erővé válik, valahányszor
egy népet függetlenségében vagy létében veszélyeztetnek.

A polgári forradalom megnyitotta egész új korszakot az osztályviszonyok és
a nemzeti viszonyok dialektikus kölcsönhatása jellemezte, olyan periódusok, ame-
lyekben egyik vagy másik elem túltengése döntötte el az államok politikai irány-
vételét.

Az 1789-es, 1848-as, 1917-es vagy 1945-ös társadalmi változásokat követő forra-
dalmi válság-periódusokban az ideológiai és osztálykonfliktus került túlsúlyba a vi-
lágpolitikában, s ez meghatározta a nemzetközi viszonyok sajátos jellegét. Viszont
a napóleoni háborúk vagy az első világháború idején a nemzeti és stratégiai kon-
fliktus került előtérbe. 1917-ben ez a konfliktus annyira lekötötte az imperialista
hatalmakat, hogy Lenin teljes odaadást megkívánó ilyenemű elfoglaltságukat azon
tényezők közé sorolhatta, amelyek lehetővé tették az Októberi Forradalom diadalát.
Persze, mihelyt az imperialisták felismerték a forradalom természetét és arányait,
az osztályszempontok elsődlegessé váltak, és külpolitikájukat eluralta a forradalom
elfojtását célzó szándékuk. A második világháborúban, amikor a hitlerista Német-
ország fenyegetése globális méreteket öltött, az osztálykülönbségek másodrendűvé
degradálódtak, s létrejött az Egyesült Államok és Anglia szövetsége a Szovjetunióval

a közös ellenség leverésére. A hitleristák megszállása alá került országokban is az osztályantagonizmusoknál fontosabbként lépett elő a nemzeti felszabadulás.

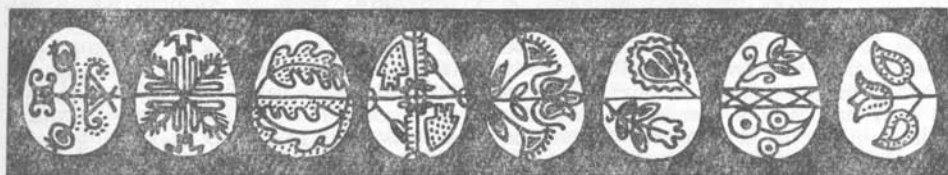
Az alapvető kategóriák — osztály és nemzet — összefonódása a nemzetközi feszültségek idején, majd ismét más tendenciák jelentkezése a nemzetközi kapcsolatokban hosszúlejáratú korszakok jellemzői. E koordinátarendszeren belül érvényesül a — gazdasági, politikai és katonai — konjunktúra-tényezők dialektikája, amely meghatározza a társadalmi vagy nemzeti konfliktusok intenzitását; e tényezők kölcsönhatása érvényesül a nemzetközi kapcsolatok alakulásában. Fajsúlyuk nem mindig egyenlő; egy adott pillanatban valamelyik túlsúlyba kerülhet, s megszabja a nemzetközi konjunktúra jellegét. Háború idején vagy a háború küszöbén a katonai tényező olyan mértékben eluralkodik, hogy egyensúlyát veszítheti a gazdasági élet, és veszélybe kerülhetnek a politikai intézmények. Kialakulhatnak olyan helyzetek, amelyekben egy politikai válság (például a franciaországi események 1968 májusában) vagy egy pénzügyi válság (például a font sterling leértékelése 1967-ben) időlegesen elsődlegessé válik az érdekelt államok politikai döntéseinek kialakításában.

Tanulságos e szempontból az Egyesült Államok háború utáni története két mozzanatának egybevetése. 1958—59-ben, miután a fizetési mérleg deficitje hirtelen négy milliárd dollárra emelkedett, az Eisenhower-kormányzaton belül éles nézeteltérések támadtak a helyzet orvoslásának módozatairól. Anderson pénzügyminiszter, aki a deficit fő okát a külföldi katonai kiadásokban és a gazdasági segélyekben vélte felfedezni, csökkenteni kívánta ezeket. Azonban a külügyminisztérium támogatta katonai vezetők erre azzal vágtak vissza, hogy e külföldi ténykedések maradéktalan folytatása az Egyesült Államok politikájának és stratégiájának sarkalatos tétele, s ezért alá kell rendelni neki a fizetési mérleget. Noha Andersont a Wall Street nagy pénzintézetei is támogatták, a katonai-stratégiai tényező felülkerekedett, s Eisenhower leváltotta Andersont.

1968-ban az Egyesült Államok csendes-óceáni stratégiájának részletkérdéseként megnyilvánuló vietnami háborús eszkaláció összeütközésbe került a dollár helyzetét fenyegető pénzügyi válságjelenségekkel és az elnökválasztások kirobantotta belpolitikai krízissel. A két tényező egyidőben érvényesülő nyomása bírta rá Johnson elnököt Észak-Vietnam bombázásának részleges felfüggesztésére és arra, hogy ne jelöltesse magát az 1968 novemberében megtartott választásokra. Nyíltan bevallott célja a béketárgyalásokhoz vezető út járhatóságának biztosítása volt.

A nemzetközi színtér eseményei soha nem magyarázhatók csupán egyik vagy másik tényezővel; valamely eseményben közrejátszó különféle tényezők erővonalainak metszési pontjain keresendők az okok, annak ismeretében, hogy van egy tényező, amely rendszerint döntőbb a politikai határozathozatal szempontjából.

Silviu Brucan

Háromszéki írott tojások

Még az ellenkezője se...

Még néhai kitűnő finnugrista nyelvtudósunk, Zsirai Miklós szemelvényesen összeállított nyelvtörténeti, őstörténeti csodabogár-gyűjteményében tette fel a kérdést: hogyan születnek meg ezek az egyedül üdvözítő nyelvelméletek? „Általában isteni sugallatra. Az ember házi sapkát tesz a fejébe, papucsot húz, hátradől a karosszékébe, s várja a titokfeszegető ihlet pillanatát. Ha megérkezik, márpedig meg kell érkeznie, menten föltáruznak az etimológia és nyomában a történeti múlt rejtelmek.”

Alkalmassint így született a nyelvelméletek e legújabb, „aranytálon pattanó, guruló igazgyöngyszeme”, az irodalomkritikus Szőcs Istváné.* Talán szóvá sem tennők, hanem másokkal együtt „elbűvölten hallgatóznánk” e gyöngyszem tiszta csengésére, azaz élvezettel olvasnók az elemi ismeretek és kritikai fegyelmezettség nélkül szabadjára engedett fantázia szárnyalását, ha Szőcs megelégednék azzal, hogy — mint mondja — nem törekszik a nyelvészet tanításaival igazolni állításait (miért is tenné? Bottal verebet fogni szabad, de nem lehet!), és ha bizonyítás helyett minden igyekezetével nem azon fáradozna, hogy a nyelvtudomány egészét elmarasztalja. Azzal persze mindannyian tisztában lehetünk, hogy egy „új felfogás” érdekében szükség-szerű elmarasztalni a régit. És azon sem akadhatunk fenn, ha valakinek valamely tudományágról elmarasztaló a véleménye. Véleményt „nyilvánítani” természetesen szabad. Persze, más kérdés, hogy érvek nélkül a vélemény helytálló vagy sem, és megint más, ha a véleményt hamis, alaptalan állításokkal igyekszik valaki támogatni.

„Egyáltalán — olvassuk Szőcstől —, nyelvészetünk... nem ismeri el vizsgálódásának tárgyát... és a nyelvben csak *átvett, kölcsönzött, ismeretlen eredetű, gyermek- vagy dajkanyelvi és hangutánzó* szavakat jelöl meg.” Továbbá: „ismeretlen az a kategória, hogy »eredeti« szó. Egy szó csak »átvett« lehet...” Csodálkozom. Éppen Szőcs István ne tudná, hogy minden finnugor eredetű szó az „eredeti” szavak közé tartozik? Ha a meggyanúsított szófejtő szótárainkba, például az a most megjelent *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárába*, figyelmesebben beletekint, csak úgy mellékesen ilyen kitételeken is megakadhatott volna a szeme: „Ősi örökség még az uráli korból”, „Ősi örökség a finnugor korból”, vagy: „Magyar fejlemény”. Egyébként a legtöbb nyelvtörténeti kézikönyvben ilyen fejezetcímeket találhatott volna: *Eredeti szókincs; Belső keletkezésű szavak*.

Alihanem az tévesztette meg Szőcst, miért például nemlétező vogul átvétel ellen is hadakozik, hogy az ősi eredet bizonyításához a magyar szót szükségszerű a finnugor nyelvcsaládba tartozó többi nyelv szavaival összevetni. Hogy például a *fej* szavunk „ősi örökség a finnugor, esetleg az uráli korból”, hogy a finnugor, illetőleg az uráli alapalak milyen lehetett, arra a magyar, vogul, zürjén, votják, mordvin, finn nyelvek megfelelő szavából következtetünk vissza, de ez nem jelenti azt, hogy a *fej* „átvett” szó, és hogy vogulból, zürjénből, mordvinből „kölcsönzött” szó volna. E nyelvek szavai közös töre vezethetők vissza. Ha ismernők a finnugor alapnyelvet úgy, ahogyan az újlatin nyelvek ismerik alapnyelvüket, a latint, az ősi örökség megállapításához nem is volna szükségünk bonyolult összevetésre. Például az *ager* szó csak a románban van meg, a többi újlatin nyelvből hiányzik, mégis, a latin nyelv és a hangtani törvények ismeretében tudjuk, hogy a románban ősi örökség, a latin *agilis* folytatása (a francia *agile* későbbi átvétel az irodalmi latin-

* Szőcs István: *S az ellenkezője is ... Utunk*, 1969. 28.

ból). Ha a latint nem ismernek, s mivel a többi újlatin nyelvben a szó ismeretlen, a latin eredetet nem tudnák megállapítani. A magyar nincs az újlatin nyelvekhez hasonló szerencsés helyzetben, és az őstörténeti nyelvi alakokat kénytelen *nyelvhasználat* útján kikövetkeztetni. A nyelvi folytonosság, az „eredeti“ tagadása azonban nem a nyelvészek, hanem — a nyelvtudomány diszkreditálása végett — Szócs agyában született meg.

Lehet azonban, hogy a nyelvtudomány nem olyan járatos nyelvünk múltjának ismerete tekintetében, mint Szócs. Ez abból is kitűnik, hogy az az ősnyelv, amelyről „a nyelvészet tud“, *szemben áll* azzal a nyelvvel, azzal az ősnyelvvel, amelynek — Szócs sejtése szerint — „kellett lennie“.

Mit tud a nyelvtudomány?

A finnugor kor *előtti* nyelvi kapcsolatokat kereső módszeres nyelvhasználat vizsgálata mindössze három irányban jutott el a megnyugtató bizonyosság vagy a kisebb-nagyobb valószínűségig. Ez 1. a finnugor—szamojéd (uráli), 2. a finnugor—szamojéd—altáji (ural-altáji), 3. a finnugor—indoeurópai nyelvviszony. Ezek a homályos múltba visszanyúló alapnyelvek teljes értékű nyelvrendszeret alkottak, mint-hogy minden nyelv önálló rendszer, ha egyszer nyelv, s amelyen a beszélők „érintkeztek, tanácskoztak, gondolkoztak, csevegtek“. (Állította-e az ellenkezőjét valaki?) Amit azonban a nyelvészek ebből, azaz a különböző korok alapnyelveiből teljes biztonsággal felfedtek, az eredethez, a rokonsághoz elegendő bizonyíték ugyan, de még nem a teljes nyelvrendszer, csak ennek több-kevesebb eleme, része. S amit *felfedtek*, azon valóban még nem lehet társalogni. Nem a nyelv, hanem a nyelv kutatás eredménye „fogalomszegény“ még. Persze e szavak, hangok korántsem bonyolultak, nehezen képezhetők, amint azt Szócs a nyelvészeknek felrója, legfeljebb a hangok fonetikai jelei. Meg lehet tanulni! No, de seba! Majd eltűnik a nyelvésztől máig *felfedezett* és a valójában *beszélt* alapnyelv Szócs feltételezte „dualizmusa“, s a nyelvtudomány minden eddigi erőfeszítését meghaladó és meghazudtoló Szócs-féle őstörténeti kutatások lehetővé teszik egykoron, hogy munkába menet akár uráli alapnyelven is megszólalhassunk: jó reggelt, kolléga, hogy szolgált az éjszakai nyugodalma?

A nyelvtudomány ma még ennél szerényebb. Szóccsal egyetértésben ugyan „elképzeli“, hogy nyelvünk akár ural-altáji alapnyelv *előtti* formákat is őriz. Hiszen egy nyelvben folytonosság van akár a beszéd keletkezésétől máig. Visszakövetkezéseiben azonban csak addig és annyira megy el, ameddig és amennyire a nyelvtörténet, a rokonyelvek nyelvi tényei a tudományos bizonyosság határain belül ezt megengedik. A fantáziának és hipotézisnek van és lehet tere, de ezt több-kevesebb valószínűséggel a tudománynak igazolnia kell.

Szócs szerint azonban „valósággal fellélegzünk, amikor azt tapasztaljuk, hogy hangtörténeti vagy jelentéstörténeti szempontból állításaink tarthatatlanok“. Már másokkal is előforult, hogy szárnyaló fantáziájukat a tudomány, főleg az el nem sajtóított tudomány csak zavarta. A képlet egyszerű: „valószínű“, a tudomány nem igazolja állításaimat, „biztos“, hogy a tudomány (egészében) rossz.

De nézzük az elnevelést.

Az elképzelt ősnyelvben „minden szó önmagának az ellentétét is jelentette“ — nyilatkoztatja ki Szócs —, majd egy idő után a gyökszóban a hangszín érzelmi megkülönböztetései hangképzésbeli módosulásokhoz, ilyenformán szóhasadásokhoz vezettek. Ha eltekintünk az ellentétes kettős jelentés légből kapott kiindulópontjától, a szóhasadás régóta ismert jelenség a nyelvtudományban. Grétsy László *A szóhasadás* című könyvében a jelenséget így határozza meg: „... szóhasadásnak azt a nyelvi folyamatot tekintem, amelynek eredményeképpen egy szó akár alapalakjában, akár képzős, jeles vagy ragos formájában két, esetleg több alakváltozatra bomlik ugyanabban a nyelvben, s az alakváltozatok között részleges vagy teljes jelentéskülönülés áll be.“ Szócs szójátékokon alapuló, olykor szellemesen összeállított példatárában több, valóban olyan eltérő jelentésű alakpár van, amelyről a nyelvtudomány már régen bebizonyította, hogy közös töről, ha nem is ősgyökből sarjadt, például: *dld: átkoz, gyúr: gyúr, túr: túr, mell: mál, arat: irt*. Elég azonban néhány jellegzetes példát kiragadnunk az ősgyököket igazoló szófejtéseiből, hogy az „új módszer“ megfelelő megvilágításban álljon előttünk: „De kevesen gondolnak arra — írja Szócs, és ebben az egyben igaza is van! —, hogy a *fejt* és a *fojt* is ugyanannak a cselekvő mozdulatnak kétirányú változata: valamiből *kifejteni* valamit, vagy *belefojtani*.“ A gyökelmélet hirdetőjének persze tudnia kellene, hogy mind a *fejt*, mind a *fojt*, nemhogy nem gyök, hanem mindkettő származékszó. A *fejt* a finnugor eredetű *fes-lik* műveltető képzős párja (lásd *es-ik: ejt; a fojt* szintén

műveltető képzős származékszó, alapszava a finnugor eredetű *fú-* (lásd *fúl, fullad*). A magyar *-t* műveltető képző is az ural-altáji kor előtti ősgyökhöz tartozik?

Más: „A fát megrázza, s a falevelek rezegnek. Egyes állatok elrejtőznek, a méhek kirajzanak.” Ha tudjuk követni a szerző okfejtését, alkalmasint azt akarja mondani, hogy a *ráz, rezeg, rejt, rajz-ik* szavak egyetlen ősgyökből hasadtak négy mai szóalakká. Vegyük sorra őket. A *ráz* bizonytalan eredetű; egyes nézetek szerint töve — *rá* — a *rándít, ránt* szavak tövével volna azonos, mely ősi örökség az ugor korból. A *rezeg rez-* töve (*rezdül, rezzen, rezdít, sőt reszket*) igen régi, még finnugor hangfestőtől származik. A *rejt-t* a *rejlik, reked, rekken* szavak családjába tartozik: ezek a finnugor eredetű *révül* igéhez kapcsolhatók, mely szó eredetileg a táltos révületére vonatkozott. A *rajzik, rajoz* képzett ige (megintcsak származékszó!) a *raj* névszóból; ez pedig közismerten szláv jövevényszó (lásd: bolgár, szerb-horvát, szlovén, cseh, orosz *roj*, lengyel, szorb *rój*, ukrán *rtj*. A szlávól román *rot*). Nocsak, nincs-e arról szó, hogy az ősszláv gyök és más finnugor gyök valamilyen preszláv-uráli gyökre megy vissza, s a nyelvészek a szláv jövevényszavakat csak kitalálták?

Folytathatók. A nyelvészek nem akarnak ezen az úton haladni. Persze nem azért, mert — mint Szűcs állítja — „esetleg ahhoz a következtetéshez is el kellene jutni(uk), hogy nyelvünk őri nemcsak az ugor, sőt finnugor, hanem egyáltalán az ural-altáji nyelvek legtörzsökösebb szóanyagát”. Csak úgy egyszerűen nem akarják ezt. A megátalkodott, csökönyös nyelvészek. Igaz ugyan, hogy éppen ezek a csökönyös nyelvészek bizonyították be — enélkül Szűcs István, újdonsült kollégánk azt sem tudná, mi az, hogy *finnugor* — egybeállított példaanyaga nagy részének (mint *telik, tol, tesz, taszit, vés, bőr, bél, bul, nyal, nyel, nyúlik, vég, vág*) finnugor voltát. *Bebizonyították*, méghozzá nem ezzel a módszerrel, hogy „valaminek nyilván ott van a vége, ahol elvágják”.

Végül, hadd térjünk vissza Zsiraihoz. „Sokszor... elszomorító az a látvány — írja —, hogy különben kitűnő... orvosok, földrajztudósok, katonák, konzulátusi irodaigazgatók, nyugalmazott adóügyi jegyzők és költők hasznos építő munka helyett haszontalanságra fecsérelik erejüket. Nyelvészeti munkájukból rendszeren senki sem tanul. Nem tanul, vagy rosszat tanul az avatatlan olvasó, s nem tanul vagy csak negatívumokat talál” az a nyelvész, „aki átvergődik elméleteik tükés, bogáncsos díszungelén.”

Murádin László

„Tőrlovas-varrottas (Nyírádszentmárton)

Napóleon híre Erdélyben

1969-ben napóleoni évet ünnepel Franciaország: 200 évvel ezelőtt született Bonaparte Napóleon. De a nagyvilág is felidézi emlékét, mert ahogy korábban a „petit caporal” hatalma túlnőtt országa határain, úgy érvényesül egyetemes jelentősége, ma, másfél századdal az után, hogy Szent Ilona kopár szikláin között, Longwoodban. utolsó lélegzett a száműzött császár.

A nemzeti ügyé emelt emlékezéstől megmozdult az egész galföld. A nem mindennapi ünneplésre vall a szellemi élet kiválóságainak csatlakozása is: az évforduló alkalmából ugyanis mintegy 250 könyv jelenik meg Napóleorról. Köztük a legkülönbözőbb felfogású tudományos írások, melyek a napóleoni korszakot és névadóját jellemzik. Java részük a csatateret páratlan stratégiájára vetítenek fényt, vagy a császár híres katonáit, a grognard-okat dicsőítik, akik megjárták az olasz, egyiptomi, orosz és német harcmezőket, mások az immár békéssé vált, száműzött császár csendes Szent Ilona-i foglalatosságait szemléltetik. Ismét mások Napóleon szerelmi életét tálalják a legintimebb részletekig.

A „korzikai óriás”-ról sokat írtak pro és kontra, s a végtelen betűőceán láttán nem egyszerű feladat megközelíteni az igazi Napóleont, aki a brienni katonaiskola vezna hadapródjából a „grande armée” százazreinek mindenható hadvezérévé és óriási birodalom császárává emelkedett. Tettei csodálatot, babonás ragaszkodást keltek, személyisége még jobban meghódította az embereket, mint fegyverei. „Micsoda regény az életem!” — kiáltott fel a száműzött Napóleon titkára, Las Cases előtt.

Valóban az. A forradalmi Franciaország ellenségeihez pártolt Toulon visszafoglalásakor, 1793-ban mutatta meg először oroszlánkörmeit, hogy rövidesen — 24 évesen — tábornok legyen, és kedvenc ágyúinak kartácstüzével szórja szét a royalisták buzdította elemek támadását a Konvent ellen Párizsban, vendémiaire emlékezetes 13. napján. Egy év múlva, 1796 áprilisában már főparancsnoki rangban indítja meg híres itáliai hadjáratát, melynek során többek között „hat győzelem hat nap alatt” az osztályrésze, és a lodi hídnál fővezér létére személyesen vezeti gránátosait rohamra. A piemonti és osztrák hadseregek összeroppantása után birtokba veszi Felső-Olaszországot, és Bécsset fenyegeti. Azután az egyiptomi hadjárat következett (1798—1799), győzelme a piramisok mellett. Mindezzel elég tekintélyt vívott ki magának ahhoz, hogy 1799. brumaire 18-án a konzulátus ürügyén személyi hatalmát biztosítsa. A fényes marengói diadal (1800. június 14), befolyásának kiterjedése Európa jelentős részére, a gazdasági-politikai konszolidáció Franciaországban meghozta számára a császári koronát (1804. december 2). Pontosan egy év múlva, a hadtörténelem egyik legvéresebb ütközetében, az Austerlitznél lezajlott „három császár csatájá”-ban ismét legyőzte Ausztriát, majd szétverte Poroszországot, és fokozatosan visszazorította I. Sándor Oroszországot.

Már csak Anglia maradt hátra, melynek világhegemóniáját, tengeri hatalmát Napóleon hiába akarja „kontinentális zárlat“-tal megtörni, közben pedig az óriási területeket átfogó napóleoni érdekszféra elnyomott népei egymás után mozdultak meg (spanyolok, poroszok) és a szövetkezett feudális-abszolutista hatalmak seregei felőrölték az 1812-es oroszországi vesztes hadjáratral meggyengült „uzurpátor“ javarészt kiképzetlen és tapasztalatlan hadseregét Lipcsénél, a „népek csatájá“-ban (1813) és Waterloonál (1815), hogy élete fogytaig az Atlanti-óceán elhagyott szigetére száműzzék. A végeredmény: Anglia megvédte világhegemóniáját Franciaországgal szemben, amely Napóleon révén politikai és katonai eszközökkel próbálta behozni gazdasági lemaradását.

FORRADALMI GYÖKEREK

Ma már világosan látjuk, hogy Napóleon páratlan sikereinek titka a francia forradalomban gyökerezik. Ezzel kapcsolatban hadd idézzük Tarlét, Napóleon marxista életrajzíróját: „Tudatosan mély megfontolással és ragyogó sikerrel építette fel Napóleon a forradalom teremtette anyagból azt a hatalmas fegyvert, mellyel az ő átfogó, mély szellemisége a katonai történelem szinte hihetetlen sikereit vívta ki.“ A franciák hadviselési módját teljesen átalakította a forradalom: a rugalmasság, mozgékonyosság elsősorban pedig a támadószellem, az egyéni kezdeményezés, a bátorság és katonai morál dolgában ekkoriban senki sem versenyezhetett velük. Mindezeket az előnyös tulajdonságokat csak betetőzte az mesterien hasznosította a napóleoni hadvezéri génusz, melynek jó ideig az emberiség haladó, antifeudális erőinek jelentős része szövetségese volt. Mert a forradalmi szellem nem vesztett ki teljesen még a császári önkényuralom éveiben sem. A francia hadseregnek ez a szelleme egyik titka annak, hogy az osztrák, orosz, porosz és angol seregek szinte végig alulmaradtak, mert nem adták bele testi-lelki erejüket a küzdelembe.

A francia katonák, akik Andalúziától Moszkváig és a Balti-tengertől Szíriáig harcoltak, a lehető legeredményesebben juttatták érvényre forradalmuk egyetemes-ségét: a polgári forradalom eszméit és intézményeit. A napóleoni háborúk során az önmagukat túlélte, középkori eredetű liliputi államocskák százait szüntették meg, és ezzel előbbre vitték az egységes nemzeti államok kialakulási folyamatát főleg Német- és Olaszországban.

Azokon a területeken, ahol a franciák közvetlenül kormányoztak, Napóleon korábban hivatalosan megszüntették a feudális viszonyokat, automatikusan életbe léptették a francia forradalom és a napóleoni császárság intézményeit, a híres polgári törvénykönyvet: a *Code Napoléont* alkalmazták. Sőt mindennek hatása alatt a Franciaországgal szembenálló reakciós hatalmak is kénytelenek voltak reformokat bevezetni, amint azt legjobban a porosz példa igazolja. A forradalmi változások, s reformok olyan tartósnak bizonyultak, hogy az ellenforradalom európai győzelme után is lehetetlen volt a feudalizmust visszaállítani. A francia császár személyében testet öltött „egyfejtű demokrácia“-ról adott engelsi értékelés, miszerint „Napóleon a forradalmat képviselte, a forradalom elveinek propagandistája, a régi feudális társadalom lerombolója volt“, nagyrészt a befolyása alá került egyéb európai területekre is érvényes.

Innen van az, hogy még a napóleoni diktatúra viszonyai között is sok híve volt a császárnak az európai népek legjobb fiainak sorában, akik országuk felszabadítását, a hűbéri rend végét remélték a nagyhatalmú uralkodótól, és ahogy foszladozott népfelszabadító politikájába vetett nimbusza, úgy erőtlenedett el a szövetkezett ellenfeleinél potenciálisan gyengébb francia hatalmi rendszer és bukott

meg végül. A dinasztíát alapító Napóleon igyekezik elfeledtetni császársága forradalmi eredetét, egyre kíméletlenebbül szembefordul a republikánusokkal és jakobinusokkal, egyre jobban kibékül az *anciène régime* egyes elemeivel. A legitimitás tradíciója előtt meghajolva konzervatív és ellenforradalmi uralkodó családokkal lép kompromisszumra, és visszaretten attól, hogy 1809-ben Magyarországon és 1812-ben Oroszországban forradalmi szellemben — a jobbágyfelszabadítás jelszavával — a népet és a demokratikus, plebejus értelmiséget maga mellé próbálja állítani. Ezzel megkönnyíti a feudális Európa győzelmét.

Ha sok mindenben tévedett is, a hatalom és dicsőség utáni mérhetetlen vágya gyakran károsan is hatott, s rengeteg véráldozatot követelt, ma már nem vitatható, hogy megjelenése a korszak szükségszerű követelménye volt, és történelmi személyisége végső soron és általánosságban előbbre vitte az emberiség fejlődésének ügyét.

Nyilvánvaló, hogy a francia forradalmat követő negyedszázad mozgalmas eseményeiben való részvétel alól az osztrák abszolutista birodalomhoz tartozó Erdély sem vonhatta ki magát. Az osztrák kétféjű sas zászlai alatt Erdély fiai is ott véreztek Arcóle, Austerlitz és Lipcse csataterein, a hosszú ideig hadszíntérré változott Európa legkülönbözőbb ütközeteiben. A forradalom és az első császárság vívmányai és intézményei itt is ismertté váltak, a feudális reakcióval szembenálló erők vigyázó szemüket Párizsra vetették, és jó ideig onnan várták a szabad, új világ eljöttét. A napóleoni korszak kétségtelenül hozzájárult ahhoz a politikai-művelődési érlelődéshez, amely a maga során Erdélyben is a polgári rend kialakításához vezetett.

SOROZÁS ERDÉLYBEN — NAPÓLEON ELLEN

A bécsi kormány forradalomellenes külpolitikájának megfelelően az erdélyi rendi gyűlés 1792 és 1811 között jelentős pénz- és véráldozatot vállalt magára. A rendek a forradalom, a „dögletes nyavalya“, a „törvényes alkotmány és a keresztény vallás“ ellenségei elleni jelszóval mindent megadnak a Habsburgoknak. Az áldozatokból bőven kijutott a közigazgatásilag nem Erdélyhez tartozó Arad, Temes, Bihar, Szatmár, Máramaros és más megyék lakosságának is. Erdély hozzájárulását a 23 éves háborús időszakban mintegy negyedmillió emberre becsülhetjük.

A megszavazott újoncokat első fokon verbuválással toborozták, ha nem volt elég önként jelentkező, erőszakkal, „kötéllal“ szedték össze, majd a császári-királyi ezredekbe sorolták be őket. Ezek emberállományát a vidék román, magyar és német lakossága szolgáltatta.

A sorezredekén kívül Erdély két román gyalog határőrezred, valamint két székely gyalog és egy székely huszár határőrezred révén kapcsolódott be a napóleoni korszak háborúiba. Ehhez hozzá kell számítanunk a karánsebesi vegyes román-illír határőrezredet is.

Az uralkodáshoz való ragaszkodás, a fekete-sárga osztrák zászlókhoz való hűség, vak engedelmesség és vasfegyelem szellemében nevelt erdélyi katonák kiállották a háborús megpróbáltatások kemény próbáját. Csak egy-két példával illusztráljuk e megállapításunkat: az 51-es kolozsvári ezred (ott harcolt Marengónál és soraiban szolgált a háborús korszak végén a naplóíró Wass Pál is) szívós helytállása jeléül az „ördögi zászlóalj“ („légion infernal“) elnevezést érdemelte ki a francia katonáktól. A híres arcole-i csatában (1796), melyet George Barițiu a termopülei csatához hasonlít, ahol Napóleon zászlót ragadva vezette rohamra megingott katonáit,

a román határőrezredek két zászlóalja olyan hősieen küzdött, hogy Alvinczi József tábornagy, az itáliai osztrák hadsereg főparancsnoka napiparancsban emlékezik meg róluk. A székely határőr huszárezred az 1797. évi leobeni fegyverszűnetig olyan eredményesen harcolt, hogy 7086 foglyot ejtett és 35 ágyút és 664 lovat zsákmányolt, saját vesztesége halottakban, sebesültekben és foglyokban ugyanakkor közel 800-ra rúgott. 1801-ig a székely huszár határőrök négy arany és 64 ezüst vitézségi érmet szereztek a francia háborúkban. A jórészt jobbágyokból, szabadparasztokból, városi szegénységből összeverbuvált erdélyi ezredek ott hullatták vérüket az Alpok sziklameredeklein, a Rajna, Po, Piave és Duna mentén, ott voltak a háborús időszak minden jelentős csataterén, és 1814-ben a koalíciós seregek oldalán francia területen harcoltak, és Párizsig jutottak el.

Ismeretes, hogy a háború során a forradalmi alapon szervezett francia haderővel szemben az ősi elveken felépülő osztrák armádia egységei (s benne az erdélyi ezredek) többnyire alulmaradtak. Ennek okát maga Napóleon így fogalmazta meg: „Ausztriának jó katonái vannak, de nincsenek jó hadvezérei.”

A francia győzelmek ellensúlyozására végső szükségében Bécs elfvette középkori fegyvertárából a nemesi felkelés eszközét is. 1809-ben, mikor a Bécset elfoglaló Napóleon betört Magyarországra, a rendi diéta határozatot hozott a nemesi felkelő-sereg összehívására. Erdélyben is nemesi felkelést rendeltek el, s ennek alapján 2554 lovasból és 13 528 gyalogosból álló haderő táborba is szállott Beszterce és Nagyenyed között. De ha az alkalmazott hadi stratégia, taktika, harci kiképzés és felszerelés dolgában az osztrák ezredek alattuk is maradtak a franciáknak, képzhetjük, milyen eredménnyel járt volna a rozsdás kardokkal és mordályokkal felfegyverzett, gyengén fegyvelmezt, puskaport alig szagolt, szakképzetlen, de annal rangosabb főúri tisztek vezette erdélyi nemesi had szembeszállása az akkori Európa legerősebb szárazföldi hadseregével. Szerencsére a közbejött béke miatt bevetésre nem került sor, s nem ismétlődött meg a szomorú végű 1809-es győri csata amikor is az elavult hűbéri katonai intézmény — nemesi insurrectio — a kiváló napóleoni tüzérséggel szemben súlyos vereséget szenvedett.

Ismeretes, hogy Napóleon európai, sőt világ-hegemóniára törekedve egész sor kísérletet tett, hogy szövetségeseket szerezzen Oroszország, Ausztria és Anglia ellen. Évéggett emisszáriusai megjelentek többek között a Havasalföldön, Moldvában, a Balkákon; sőt Ázsiában, Afrikában és Amerikában. Az osztrák birodalom gyengítésére két ízben is igyekezett a maga pártjára vonni Magyarországot. A sikertelen 1805-ös próbálkozás ellenére 1809-ben Bécsből újabb proklamációban szólította fel a nemességet a Habsburg-háztól való elszakadásra és az ország függetlenségének kikiáltására. A hatalmát és kiváltságait féltő nemesség azonban nem csatlakozott a feudális Európa ellenségéhez, hanem hadbakeréssel válaszolt. Vitathatatlan azonban, hogy a francia császárnak számos szimpatizánsa volt. Kiáltványának egykori másolatait levéltáraink ma is őrzik tanúbizonyságául annak, hogy a forradalom hullámain felemelkedett császárnak, az osztrák dinasztia ellenfelének proklamációja Erdélyben is visszhangra talált.

Napóleon azonban ebben a vonatkozásban nem követte a forradalmi hadsereg nagy tradícióit, hogy ne a kiváltságosokban, hanem az elnyomott néposztályokban keressen szövetségest. Narbonne, az 1809. évi megszállás idején Győr francia parancsnoka, maga is rámutatott Napóleon kiáltványának arra a fogyatékoságára, hogy nem fordult az elnyomott néphez. Nem tartotta szem előtt, hogy a régi Európa, a kivénhett hűbéri rend igazi ellenségei a kifosztott tömegekben, a jobbágyságban, felvilágosult és plebejus értelmiségiekben keresendők.

Tudjuk, hogy a francia felvilágosodás két nemzedéke — Montesquieu, Voltaire, Rousseau és az enciklopédisták műve — Erdély tájain olvasókra talált éppúgy, mint később a forradalom hivatalos sajtótermékei: a *Moniteur*, az *Emberi Jogok Nyilatkozata*, a köztársasági Franciaország alkotmánya. Nagy szerepe volt ebben a Martinovics vezette jakobinus-köztársasági mozgalom itteni ágának.

AZ ERDÉLYI VISSZHANG

A napóleoni háborúk idején az erdélyi katonáknak még több alkalma nyílt a forradalom eszméit megismerni. Volt, aki a francia katonákkal való kontaktus révén a harctéren szerzett róluk tudomást, mások fogságba jutásuk után ismerkedtek meg a haladó eszmékkel és intézményekkel. Ezekén túlmenően francia emisszáriusok is népszerűsítették az új rendet.

Wass Pál, az 51-es seregzred kadétja is felfigyel és utal naplójában arra, hogy Murat nápolyi királynak, Napóleon volt marsalljának seregében „sok szerencsenek, nemcsak közlegények, hanem altisztek, sőt tisztek is voltak“. Az erdélyi gubernium a francia földön harcoló ezredeket nem tartja tanácsosnak mindjárt visszahozni hazájukba, nehogy zavargást keltsenek. És ez a félelem indokolt is volt, mert a világot látott és sokat szenvedett obsitos katonák a parasztságban izzó forradalmi elégedetlenség további kovászai és nemegyszer az antifeudális harc szervezői lesznek.

Az erdélyi főkormányshék már 1794. január 4-én elrendeli, hogy „az ide s tova koválygó üsmeretlen emberekre szemes vigyázással kell lenni“. 1800-ban Záránd vármegye „közönséges feltámadás“-tól, azaz parasztfelkeléstől tart, mely szerrinte „az obsittal hazajött katonáktól vala rossz kovással élesztve“. A vármegye világosan megírja, hogy „a franciáknak országunkba való érkezését sohajtazza a paraszti nép“. Bánffy György gubernátor maga is úgy látja, hogy „az ország csendjére nézve nagy veszélyt jelent a francia nemzeti eszmék elterjedése“. És valóban a forradalmi változásokon átment Franciaország és császára rendkívül népszerű volt az elnyomott erdélyi nép soraiban. Miközben az erdélyi magyar falvakban „Bonaparte nótájá“-nak dallamára ropták a csárdást, a román parasztság körében ez a népdal terjedt el, mintegy kifejezve: a jobbágyság várja, hogy a francia császár tegyen igazságot:

*Bonaparte nu-i departe,
Vin' degrabă, fă dreptate.*

Ez a népdal olyan elterjedt volt akkoriban, hogy Gyulay Lajos, a híres erdélyi naplóíró is többször idézi kezdősorait.

A jobbágyság és szabadparasztság francia-rokonszenve nem bizonyult elszigetelt jelenségnek a korabeli Erdély társadalmában. A plebejus értelmiség és felvilágosult nemesség soraiban is voltak hívei a forradalomnak és a császárnak. Nemcsak Napóleon 1809. évi proklamációjának elterjedése bizonyítja ezt, hanem Gheorghe Lazár és Tőkés János példája.

Gheorghe Lazár, a román anyanyelvű oktatás úttörője, a kolozsvári piarista gimnázium volt diákja, a napóleoni háborúk alatt Bécsben tanult, és ott érte az osztrák császárváros francia megszállása 1809-ben. A nagyszebeni ortodox vezetőklérussal és az egész fennálló társadalmi-politikai renddel konfliktusba került Lazár 1815. június 9-én, a császárnak Elba szigetéről történt visszatérése utáni han-

gulatban, bizonyára ismerve népe francia-rokonszenvét, egy pohár bor után tiszta szívvel kiáltotta: „Éljen Napóleon!”

Tőkés János, ifj. Wesselényi Miklós nevelője még közvetlenebb kapcsolatba került a napóleoni rendszerrel. Tanítványa szüleinek jóvoltából 1807—1808-ban a francia megszállás alatti Németország Marburg an der Lahn-i egyetemén tanult, és Párizst vagy ahogy ő nevezi: „a Világ Királyné Asszonyá“-t is felkeresi. Haza intézett levelei érdekes képet festenek az útbajtott osztrák főváros hangulatáról, az 1806-os háború után francia kézben levő Poroszország helyzetéről és a Napóleon korabeli, győzelmi mámorban úszó, csodálatos műkincsekben és császári pompában tündöklő francia fővárosról. „Kimondhatatlan szerencsésnek“ tartja magát, hogy láthatta a császári Párizst, és élményeiről lelkes levelekben számolt be (egyikben olyan kifejezést is megkockáztatott, hogy a polgári Franciaországban „a szabadság igen nagy“), s emiatt rövidesen szemrehányást kapott pártfőgójától, Cserey Helénától, sőt meggyűlt a baja a bécsi birodalmi rendőrminisztériummal is. Cserey Heléna 1808. június 10-én Tőkéshez intézett levelében egy kolozsvári értesülésre hivatkozva közli, hogy: „Tőkés Uramról ezeket írják: »Tőkés ide Párizsból egy levelet küldött, amelyből hogy némelyeket ki nem hagyott, talán maga is megbánja, ha jobban megfontolja idővel a dolgot. Úgy látszik, hogy Párizsban a repülő hajó tüzét is magába veszi.« Emiatt a felvilágosult Wesselényiné óvatosságra inti fia nevelőjét.

Visszajövet Tőkés Bécsben találkozott Kazinczy Ferencsel, aki sokra becsülte a nagyműveltségű és tehetséges ifjút, „kivel — mint megjegyzi — Párizsról és Napóleonnól folytatott beszélgetésünk soká emlékezetes marad“. Tudni kell ugyanis, hogy Tőkés Marburgban nemcsak teológiát, jogot, kémiát, botanikát és mezőgazdaságtant hallgatott, hanem a *Code Napoléonra* vonatkozó előadásokat is, majd 1807 őszén Párizsba rándulva a napóleoni alkotmánnyal gyakorlatilag is megismerkedett. Így érthető, hogy mikor 1808 őszén Bécsben a francia birodalmi alkotmányról is nyilatkozgatott, az osztrák titkosrendőrség gyanúsnak találta. Teleki Sámuel erdélyi udvari kancellár kénytelen volt megdorgálni Tőkést, és a bécsi hatóságok Bánffy György erdélyi gubernátor figyelmét is felhívták a „gyanus emberre“.

A franciaországi változásokat az Erdélybe került „gallus“ hadifoglyok is népszerűsítették. Bánffy gubernátor már 1794-ben felhívta Kolozsvár főbírójának figyelmét, hogy a francia forradalmi hadseregből idekerült foglyok kapcsolatba kerültek a lakossággal s „a foglyoknak főbb tisztjei az ottani lakosoknak nagyobb számú gombokat is ajándékoztanak, melyeken a francia rendetlen és vakmerő szabadságot ábrázoló jelek ezekkel a szókkal: *Liberté et Égalité* szemléltetnek“.

A FRANCIA FOGLYOK — FRANCIA BARÁTOK

A napóleoni háborúk utolsó szakaszában különösen sok francia fogoly került Erdélybe, így az 1812. évi oroszországi hadjárat kudarca után 521 hadifogságba esett francia katonát kísérték át Kolozsváron, akik közül három (a 28 éves Michel Fointou, a 17 éves Louis Calipe és a 25 éves Jean-Jacques Rousseau testőr) a város katolikus kórházában pusztul el. A házsongárdi temetőben emelt síremlék feliratából tisztelet és réztett rokonszenv érződik a francia nép iránt:

*Gallia quos genuit Cives virtute celebris.
En tacito claudit Claudia terra sinu.
Captivos dedit hos nostratibus alea belli,
Jam libertatem pax diturna dedit.*

I. Kr.

Szabad fordításban:

*A polgárok, kiket erényeiről híres Gallia szült,
Im hallgatag keblébe fogadja a kolozsvári föld.
A háború kockája mint foglyokat vetette honunkba;
Immár az örök béke szabadságot adott nekik.*

Ismeretesek a francia és napóleoni háborúk erdélyi irodalmi és művészeti összefüggései. Elég, ha itt Jósika Miklós emlékirataira gondolunk. És még egy érdekes momentumra: az empire stílus számos gyönyörű emléke maradt fenn nálunk. Kevesen tudják, hogy az oltszemi Mikó-kastély két szobáját Napóleon csatáit ábrázoló freskók díszítik, alkotójuk pedig az ezermester székely Bodor Péter.

Francia fogolyként kerülhetett Erdélybe az a bizonyos Hyppolit Bouffleures is, aki hosszú ideig francia nyelvmesterként talált megélhetést tájainkon. Bujdosásában is hű maradt távoli hazájához, és azt is elvállalta, hogy közvetíti egy erdélyi francia—szimpatizáns kérvényének eljuttatását a bécsi francia követhoz. A kérvényező Kisjókai Takáts József, báró Bánffy György fiának nevelője, volt orvostan-hallgató. 1811. október 11-én, Déván kelt levelében arra kéri a követet, hogy támogassa a francia császár „legyőzhetetlen hadseregébe“ való felvételét. Levele azonban úgy látszik, a bécsi titkosrendőrség kezébe került, amely 1813-ban nyomozást indított az ügyben, és a főkormányzékhoz való átiratához a kompromittáló Takátslevelet is mellékelte. Ez pedig a franciák iránti rokonszenv világos bizonyítéka: egy erdélyi fiatal értelmiségi a napóleoni dicsőség ragyogásától megigézve kész odahagyni a biztos jövőt ígérő stúdiумokat, hogy harcolhasson a „Gloire“ minden idők legszenvedélyesebb megtestesítőjének Napóleonnak a hadseregében.

Érdemesnek tartjuk e levelet teljes egészében közölni:

Copia ad N//umerum 1062.813.

*Joseph Takáts de Kis Joka à Otto à Vienne. Deva en Transylvanie
4 octobre 1811.*

Ayant eu une prédilection particulière pour la Naton Française de ma plus tendre jeunesse, pour une Nation, qui a déjà ecupé toutes les autres et auprès de la quelle elles resteront offusquées long tenus encore, peut être pour toujours: moi Hongrois de Nation, Romain Catholique, ca-devant étudiant en médecine presceque terminée avec honneur pour cette heure Gouverneur d'un jeune Comte, parle et écris quatre langues: Latine, maternelle, allemande et française, cinque pieds et autant de pouces de hauteur, désire avec ardeur de pouvoir embrasser le métier d'armes dans cette unique et invincible armée; mais les inimitiés continuelles entre les Deux Souverains m'en ont toujours empêché, ne voulant pas être regardé pour traître, et infidél; j'esperoi dès des circonstances plus flatteuses, qui étant arrivé par ce noeud indissoluble, je supplie Mon Seigneur de vouloir gracieusement épouser ma demande en m'ouvrant la voie de la Gloire, et m'accordant une place convenable et honorifique dans cette armée invincible; je prie très humblement un aver-tissement et suis avec tous les respects possibles.

A levél magyar fordítása:

Kis-Jókai Takáts József Otto francia követnek Bécsbe.

Déva, Erdélyben, 1811. október 4-én.

Uram!

Legszengébb ifjúságom óta különös vonzódással viseltettem a Francia Nemzet iránt, azon nemzet iránt, amely minden más nemzetet felülmúlt és amely mellett csak még sokáig — talán örökre — homályban fognak maradni; jómagam, nemzetiségre magyar, római katolikus, nemrég még tanul-

mányait dicséretesen befejezett orvostanhallgató, most pedig egy ifjú gróf nevelője; négy nyelven: latinul, anyanyelvemen, németül és franciául beszélék és írok, öt láb és ugyanannyi hüvelyknyi magas vagyok. égek a vágytól, hogy e páratlan és legyőzhetetlen hadsereg tagjaként katonai pályára léphessek. A két Uralkodó közötti szakadatlan ellenségeskedés azonban ebben mindig megakadályozott, őrizkedvén, nehogy árulónak és hűtlennek tekintessem. Abban a reményben, hogy a körülmények kedvező alakulása a nehézségeket megszüntetik, esedezem Uram, kegyeskedjék meghallgatni kérésemet s nyissa meg előttem a Dicsőség útját és biztosítson számomra egy alkalmas és tisztes helyet ebben a legyőzhetetlen hadseregben. Ez iránti értesítését alázatosan várva, vagyok a legnagyobb tisztelettel.

A levél eredetijét a Románia Szocialista Köztársaság Akadémiájának kolozsvári levéltára (az Erdélyi Múzeum Egyesület volt levéltára) őrzi.

Csetri Elek — Dani János

Hol csángó ingben, hol vasutas ruhában

A gyimesi parasztok 1934-es felkelése

Ez év október havában volt 35. évfordulója a gyimesi parasztok felkelésének. Visszaemlékezésemben az akció megszervezését idézem fel.

Mint pártunk történetéből ismeretes, 1934-ben az illegalitás nehéz körülményei között Kolozsvár volt a székhelye az RKP Területi Bizottságának, amelynek hatásköre kiterjedt a Bánátra és egész Erdélyre, tehát a Gyimesi völgyre is. Az akkori súlyos gazdasági helyzetben egymás után álltak le a gyárak, s százával-ezrével bocsátották el a munkásokat. Különösen nagy volt a nyomor az erdős vidéken lakó szegényparasztság között; még annyi földjük sem volt, ahol a szükséges ptyókát meg tudják termelni. Amikor a fabárok leállították a fűrészüzemeket, az ott dolgozó fuvarosok és erdőmunkások kereset nélkül maradtak. A Területi Bizottsághoz naponta jöttek jelentések, üzenetek Gyimesből, ahol valósággal nap mint nap kirabolták a népet az adóhátralékok behajtása címén. Megfogható értékeiket, a párnát, pokrócot, ekét, szekeret, házi varrottasokat elvitték s a községháza udvarán levő raktárakba dobálták be. Ha valaki ellenállni mert, megverték.

A párt területi titkárságán személyesen Ranghej József (illegális nevén „Mihály”) elvtárs adta meg kiszálláshoz a szükséges utasításokat azzal a feltétellel, hogy addig maradjak a hely színén, amíg a mozgalom érdeke megkívánja. A fő tennivaló a pártsejtek felerősítése, hogy képesek legyenek az egész Gyimesi völgyet átfogni és a mozgalmakat irányítani.

1934. augusztus elején érkeztem meg a gyimesközéploki állomásra. Már sötét este lévén, egy csángó fiút kértem meg, vezessen el Demeter Ignác posztóványoló műhelyébe, mely a falu központjától távol, az egyik patak partján működött. Ez volt a párt illegális befutója. Kísérőm csak annyit tudott, hogy nagyobb mennyiségű ványolnivaló végett érkeztem. Mivel az előző jelszót konspiratív okok miatt új jelszóval váltották fel, Demeter Teréz, a ványoló felesége, kétkedve, bizalmatlanul fogadott. Csak akkor vált közvetlenebbé, amikor az új jelszót tisztáztuk egymás között. A ványoló körül az udvaron szanaszéjjel heverték parasztasszonyok, férfiak, gyerekek, a legtöbbjük csángó viseletben. Sokszor három-négy napig is vártak sorukra, különösen szezomban. Demeterék rögtön hozzáláttak városias, kopott öltözetem kicseréléséhez, mondván, hogy azzal nem járhatok a nép között, mert sok

a besúgó. A szomszédból egy öltre való csángó ruhaneműt hoztak, és addig cserélgették rajtam, míg eltalálták a nekem való méretet. Eleinte tréfának vettem az átöltözködést, de csakhamar rájöttem, hogy ezek a falusi elvtársak nálam jobban ismerik pártjuk konspiratív szabályait, és szigorúan őrködnek is felette. Miután átöltöztem, s a tükörbe belenéztem, alig ismertem fel saját magamat.

Még aznap este bevegyültem a várakozó sokaságba, ahol sok-sok olyan dologról hallottam, melyet azelőtt nem ismertem. Volt ott panasz, sírás vegyítve kacagással, mert a gyimesi nép még a bús nótából is tréfát tudott csinálni.

Tudni kell, hogy 1934-ben a Marosvásárhelyre összehívott magyarpárti ellenzék képviselői megalakították a Magyar Dolgozók Szövetségét, ismert rövidítéssel a MADOSZ-t. Ezen a konferencián, melyet illegálisan kellett megtartanunk, gyimesi csoportok is képviselve voltak, s ezek

hazatérve önálló mozgalmi programot dolgoztak ki s ennek szellemében cselekedtek. A MADOSZ lapokat adott ki (*Falvak Népe, Székelyföldi Néplap*), ezek azonban csak rövid ideig éltek, mivel a hatóságok egymás után tiltották be megjelenésüket, s szerkesztőiket és terjesztőiket üldözőbe vették. E lapok példányaiból mégis eljuttott egy-egy a hegyek közé, ezt kézzel kézre adva olvasták. Figyelembe kellett vennem egy másik érdekes jelenséget is. A MADOSZ alapszabálya kimondotta ugyan, hogy minden magyar ajkú dolgozó a tagja lehet, ha elfogadja programját, igen ám, de a gyimesi völgyben román ajkú szegényparasztok is jelentkeztek, és felvételüket kérték a szervezetbe, mondván, hogy nincs külön román és magyar szegényember, mind egyformák vagyunk, egyformán nyomnak el és üldöznek bennünket, együtt kell tehát harcolnunk jogainkért. „Együtt élünk vagy halunk itt a hegyek között” — mondták. Az ebből a felismerésből adódó lehetőségeket is ki kellett használni és a MADOSZ akcióbizottságait olyan közös bizottságokká szélesíteni, melyekben az egész dolgozó lakosság helyet foglal nemzetközi különbség nélkül.

Első és legfontosabb tennivaló az volt, hogy a gyimesi kommunistákat értekezletre hívjuk össze. A Gyimesi völgy a Tatros mentén több mint 30 kilométer hosszú, kétfelől számos patak fut le a hegyekből, mentükön szórványosan vannak a lakóházak. A völgy három közigazgatási egységre volt osztva Gyimesfelsőlok, Gyimesközéplok és Gyimesbükk néven. A hatalmas területet bejárni és lakóit beszervezni sok időbe került, és számtalan nehézségbe ütközött, de kommunistákkal az élen minden akadályt le tudtunk győzni.

Gyimesbükk és Középlok között fekszik a Nagyvölgytető, annak oldalában volt Nagy Anóka Péter erdei háza. Ezt választottuk a közös pártértekezlet színhelyéül. Képviselve voltak a fűrészüzemi kommunisták, volt ott erdőmunkás és szegény-

Mezei Lajos és felesége 1934-ben

paraszt, románok és magyarok vegyesen. Megjelent Bilibók János, aki harcolt a Vörös Hadseregben, s hazatérve a munkásmozgalom mellé állt, annak ellenére, hogy a jobbmódú parasztek közé tartozott. A gyűlés két nap és két éjjel tartott egyfolytában, kevés pihenővel. Határozatot fogadtunk el a legsürgősebb tennivalók keresztülvitelére, így kimondottuk, hogy lakhelyére visszatérve ki-ki a maga körzetében azonnal hívja össze a pártsejtet, kiegészítve sorait olyan szegényparaszttal és munkásokkal, akik eddigi magatartásukkal ezt kiérdemelték. Elhatároztuk továbbá, hogy a nemzeti különbség nélkül megszerveztünk akcióbizottságokba bevontuk mindazokat a középparasztokat, nőket és ifjakat is, akiknek tekintélyük van a tömegek előtt, és megükévé teszik a felállított követeléseket. A községi bizottságokon kívül a patakok mentén s a hegyekben-völgyekben elszórtan lakókat is akcióbizottságokba kívánták szervezni.

Megbíztuk a fiatalokat is munkával, rájuk a futárszolgálat és a mozgósítás feladata várt. Az értekezlet végül megválasztotta az egész völgyet átfogó és irányító 11 tagú központi akcióbizottságot, melynek vezetésével a közbizalom engem tisztelt meg. A nagyvölgytetői házikó lett a székhely, ahová csak konspiratív jelszóval lehetett bejutni. A helyiséget a csángók vadászpuskával őrizték.

Az akció befejezéséig — közel két hónap leforgása alatt — Bilibók János és mások lovasfogatján csángó öltözetben jártam be az egész völgyet, a patakok mentét és a havasok szórványtelepeit. Kisebb és nagyobb csoportokkal közel száz értekezletet tartottunk. Esőben, sárban, hol szekéren, hol lóhátan, legtöbbit gyalog, szűkös élelmezéssel, rossz, beázott bakancsban, kísérem többnyire booskorban, de soha el nem csüggedve vándoroltunk és teljesítettük feladatunkat. Szép és felemelő érzés visszagondolni mindazokra az összejövetelekre, ahol a csángó asszonyok, ifjak, öregek a maguk készítette tarisznyában hozott pityókát vasústben főzték meg és deszkából hevenyészett asztal közepére tálták. Eleinte minden jelenlém csak két pityókát vett ki, a maradékot testvériesen elosztották. Lehet-e meghatottság nélkül emlékezni arra a jelenetre, amikor a jelenlévők közül többen is le akartak mondani a rájuk eső pityóka-adagról a párt-küldött javára, mondván, hogy ők, ha hazamennek, még kapnak valamit, de az elvtárs ki tudja, mikor és hova megy haza? Voltak gyűléseink, ahol nagy kondérban puliszkát főztek, és mindenki módja szerint hozott magával egy kis túrót. Az asszonyok a puliszkát elnyújtották, közepére szórták a túrót, majd felsodorták, és cérnával annyi darabra vágták, ahányan voltunk.

Ki kell emelnem ezt a nagy figyelmet és szeretetet, melyet a csángók pártunk s annak küldöttje iránt tanúsítottak. Ha szinte járhatatlan ösvényeken, patakmederben, hegygerinceken kellett átmenni, láncot fontak, s kéz a kézben vezettek magukkal. Előfordult többször, hogy a hátukra vettek, nehogy elázzon rajtam a ruha. Aludtam az erdőmunkások hegyoldalba vajt fekvőhelyein, alkalmam volt közvetlenül megismerni sanyarú életüket és testi gyötrelmeiket. Tiszta és őszinte szeretet sugárzott szemükből, bár életük hasonló volt a páriákéhoz, s a fűrészüzemek leállta óta még attól a sovány keresettől is elestek, melyből családjukkal eltengették.

1934. október 10-én ért véget a felvilágosító és szervező munka. A következő napon összeült a központi vezetőség, mely hivatott volt a közös megmozdulás idejének és módjának meghatározására. A cselekvés napjává október 15-ét tűztük ki. Ennek megfelelően már az előző nap több mint 200 szervező járta végig a Tatros mentén fekvő községeket és az oldalvölgyek házait, mozgósítva mindenkit a másnap reggeli felvonulásra. Október 15-én reggel 7 óra után mind a három gyimesi községben több ezer dolgozóparaszt vonult a községháza elé: férfiak és nők, öregek és fiatalok, románok és magyarok.

Gyimesbükkön mintegy 800 ember hangosan követelte a sérelmek azonnali

orvoslását. A községi előjáróság nagy része elmenekült, s a tisztagú küldöttség az otthon maradt kisbírónak volt kénytelen tolmácsolni a tömeg követeléseit. A kisbíró kihívó magatartása mind élesebb tiltakozást váltott ki az egybegyűltekből. Közben megérkeztek a csendőrök, és letartóztatták a küldöttség egyik tagját, mire a tömeg megrohanta a községházat, és a foglyot kiszabadította. A csendőrparancsnok riasztó sortűzet rendelt el, de ez még csak fokozta a harci elszántságot. Az asszonyok közül többen a szuronyok elé álltak, széthúzták keblükön a ruhát, s úgy kiáltották: „Ide löjtek!” A férfiak a csendőrökre vetették magukat, és lefegyverezték az egész őröt.

Gyimesközéplokon az egybegyűlt ezer főnyi tömeg ugyanebben az időben szintén küldöttséget menesztett a községházába, hogy írásban nyújtsa át a követeléseket az irodában egyedül tartózkodó jegyzőnek. Ez megriadt, és azonnal telefonált Csíkszeredába a pénzügyi szervekhez, intézkedést kérve a zálogba lefoglalt holmik visszaszolgáltatására. Közben a tömeg már fel is törte a raktár ajtaját, és a lakosságtól elrabolt holmikát zöld ágakkal díszített szekerekre rakta. Énekelve indultak haza a tüntetők, hogy otthon kiosszák a visszavett holmit jogos tulajdonosaiknak.

Az akcióbizottság a parasztság követeléseit a következő pontokba foglalta össze:

- 1. Az adók behajtása során ne hurcolják el a lefoglalt tárgyakat, és az elvitt javakat azonnal adják vissza tulajdonosaiknak.**
- 2. Az állami iskolákba olyan tanítókat nevezzenek ki, akik ismerik a gyermekek anyanyelvét.**
- 3. A földreformmal kapcsolatos elintézetlen kérdéseket a legsürgősebben oldják meg.**
- 4. A községi utakat a fakitermelő vállalatok javítsák meg saját költségükön, mert ők használják és rongálják őket.**
- 5. Engedélyezzék a heti gyűléseket, ahol a lakosság megbeszélheti a panaszait, kívánásait.**

Amikor felolvasták a pontokat, a tömeg zajongva követelte az erdőbíróságok eltörlését is. 1934-ben ugyanis a Gyimesi völgyben több mint 900 erdőbíróságot róttak ki 1000—30 000 lejig, s többszáz embert ítéltek börtönbüntetésre, csak azért, mert tüzre való gallyat szedett az erdőben.

A középloki asszonyok guzsalyokkal és botokkal rontottak rá az adófőnökre, aki hálóingben próbált menekülni, együtt a faluban tartózkodó gabonakereskedőkel. A községi előjáróság is az erdőbe futott. Veszélybe jutott az egyik iskolaigazgató is, aki sorozatos iskolabírsággal sújtotta a leszegényedett népet, ha gyermekei ruha és lábbeli hiányában nem mehettek az 5—6 kilométer távolságra fekvő iskolába.

Ezen a napon a Gyimesi völgy a felkelő paraszttömegek hatalmába jutott. A községi tanácsok idejében el nem menekült tagjait s a hivatalos szervek egy részét őrizet alatt tartotta a nép, a csendőrök le voltak fegyverezve. A három községben sikerrel lezajlott akció során a lakosok visszaszerezték a raktárakban egymás hegyén-hátán egybegyűjtött zálogholmit, s visszaadták mindenkinek a magáét.

A hatóságok azonban hamarosan ellenakcióba léptek. Mozgósították a környékbeli csendőrséget, s támogatására egy század katonaságot rendeltek ki. A karhatalom rövidesen megszállta a községházát mindhárom faluban, a fűrészüzemeket, a postát s a vasúti állomásokat is. Az országutakon leállították a forgalmat. Október 16-án este a sötétség leple alatt több mint 200 embert hurcoltak el, köztük asszonyokat, öregeket és fiatalokat, és három napon át folytak a kihallgatások brutális verés közepette. De hiába kínozták az elhurcoltakat, hiába akarták rábírní őket a párt elárulására, a többszáz ember közül egyetlenegy besúgót sem tudtak sze-

rezni. A hosszú és tömeges kihallgatások után 32 embert a csíkszeredai fogházba szállítottak.

A csíkszeredai törvényszékhez egymás után érkeztek tiltakozó levelek és táviratok, az ország minden részéből százan és ezren követelték a parasztnak szabadlára helyezését. A Vörös Segély neves antifasiszta ügyvédek küldött Csíkszeredába, élükön Ion Gheorghe Maurer elvtárral (a tárgyalásról részletes ismertetést ad a Bukarestben 1960-ban *A gyimesvölgyi parasztnak felkelése* címen megjelent brosúra).

A nagyvölgytetői erdei házban jól lehetett hallani, részben látni is a felvonuló, kiálló tömeget. Nehéz órákat éltem át. A sortűz hallatára szerettem volna lerohanni, de társaim ebben megakadályoztak. Nem tudtuk elképzelni, hogy a sortűz következtében hányan estek áldozatul. A felelősség tudata marcangolta lelkiismeretemet. Tudtam, ha valami hiba vagy provokáció folytán az akció sikertelensége még emberi áldozatot is követel, elsősorban nekem kell felelnem érte. Annyira megrendültem, hogy magam sem tudtam, mit beszélek. Csak akkor nyugodtunk meg, amikor jöttek a futárok, és jelentették az akció vértelen lefolyását és sikerét. Ez volt életem legnagyobb öröme.

A pásztorlaktól, ahonnan a mozgalmat irányítottuk, az erdőn át menekültem Csíkba. Ruhámat összeszaggatták az ágak. A csendőrséget sikerült kikerülnöm, s nagy nehezen bejutottam Madéfalvára, Márk Frigyes lakásába. Régi kommunista volt, a vasutasok lábbelijét javígtatta mint cipész, s közben szervezte őket. Hamarosan átöltöztettek vasutas-egyenruhába, és három nap múlva a vasutasok egy csapatával mint CFR-alkalmazott utaztam Marosvásárhelyig, onnan pedig Kolozsvárra autóbusszal. Mivel feltételezhető volt, hogy keresnek, a párt utasítására a helyzet tisztázódásáig egy részemre kijelölt lakásban rejtőztem el, távol mindenkitől. Kerti deszkabódé volt ez a lakás a Donát-úti negyedben, három hétig fázódtam benne.

A gyimesi csángók megmozdulását 1934-től kezdve országsszerte úgy dolgozták fel különböző parasztkonferenciákon, mint példaadó megmozdulást. Szeretettel gondolok bátor harcostársaimra, azokra is, akik már nem élnek, de emléküket örökké megőrizzük.

Mezei Lajos

Korondi vésetrajzú tál

Egy vita margójára

Amikor véletlenül tudomást szereztem a marosvásárhelyi *Vörös Zászló*ban ez év tavaszán lezajlott matematikai vitáról, azt a szerkesztőség már lezártnak nyilvánította. Nem szándékozom a vitát újraéleszteni, e sorok írására csupán az készített, hogy számos olyan megállapítás látott nyomdafestéket, amely tudományos szempontból hibás, megtéveszti az olvasót.

A vita tárgya az a módszer, amelyet jelen tanévtől kezdődően iskoláink első osztályában a számfogalom kialakításában és a természetes számokkal való műveletek értelmezésében követnek. Ez a módszer a halmaz fogalmának bevezetését bocsátja előre a természetes szám fogalmának kialakítása céljából, e számok összegének értelmezése végett pedig előzetesen a halmazok egyesítésének fogalmát tudatosítja.

A vita elindítója, Orbán János *Újra tanulom az egyszerűget* című cikkében (*Vörös Zászló*, 1969. február 22) felháborodottan tiltakozik e módszer ellen, s azt tartja róla, hogy zavart kelt a gyermek idegrendszerében. Nem érti, „miért nem volt jó a régi“ egy krumpli meg egy krumpli az két krumpli-féle „módszer“. Constantin Albu tanító, *Minek bonyolítani az egyszerűt?* című cikkében (*Vörös Zászló*, 1969. március 13) egyetért az előző cikk szerzőjével, a kezdő iskolásokat szellemileg éretleneknek tartja a halmaz fogalmának elsajátítására. Szerinte ez a módszer fölöslegesen bonyolulttá teszi az egyszerű matematikai fogalmakat. A lap ugyanazon számában Weszely Tibor főiskolai lektor *A halmazelmélet és az elsősztályosok* című írásában perbe száll az előző véleményekkel. Megírja, hogy a halmaz a matematika elsődleges fogalma, s nem vezetjük vissza más fogalomra. Egyszerű példákkal illusztrálja, hogy a halmaz fogalmának tudatosítása elemi fokon is lehetséges. A módszert helyesnek tartja, mert elősegíti a gyermek logikus gondolkodásmódjának kialakítását, és előkészíti a későbbi fogalmak megértését. Ötvös Vilma tanítónő *Érdemes újra megtanulni...* című cikkében (1969. március 28) az új módszer mellett érvel, saját tapasztalatára hivatkozva állítja, hogy a 6–7 éves gyerekek „nagyon ügyesen és pontosan tájékozódnak a halmazok és elemeik birodalmában“, és „megértették az elemek minőségétől független halmaz általános fogalmát“. Ugyanebben a számban Török László *Egy halmaz meg egy halmaz... hány halmaz?* című cikkével a módszer ellenzőinek táborába szegődik. Mondandóját éles kirohanással fűszerezi Veszely Tibor ellen. A sorozat utolsó cikkét Rostás Zoltán tanfelügyelő írta *Korszerűség az oktatásban* címmel (1969. március 29). Igyekszik megmagyarázni az új módszer előnyeit, megyei tapasztalatokra hivatkozva állítja, hogy a gyermekek többsége játszva sajátította el a fogalmat. Rámutat, hogy „házáink több iskolájában, több éven át végeztek kísérletet a kérdéses módszerrel, s megállapították, hogy eredményekben jóval felülmúlja az eddigieket“. Következik

a szerkesztőség megjegyzése, hogy a vitát lezártnak tekinti, mert „a beérkezett hozzászólások nyilvánosságra hozatalával fölösleges ismételtetésekbe” bocsátkozna.

Az epilógusnak az *Előre* adott teret. Török László *A semmi halmaza* című írásában (1969. április 19) tudományosabbnak tűnő köntösben fogalmazza meg előző cikkének mondanivalóját, elmarasztalva minden ellenvéleményt. Erre válaszol Weszely Tibor *A matematika és a kiselemisták* című cikkében (1969. május 17).

Török László így ír Weszely Tiborról a *Vörös Zászló*ban: „Nem tudom, hogy a szerző tanult-e logikát, de ha tanult, elfelejtette. Legalábbis a cikkéből ez tűnik ki. Szerinte ugyanis: »A halmaz elsődleges fogalom, nem lehet más fogalmakkal meghatározni«. Először is: a halmaz fogalmát elég pontosan meg lehet határozni (tessék megnézni bármelyik lexikonban); másodsor: a halmaz nem »elsődleges« fogalom, mivelhogy a logika tudománya szerint nincs is »elsődleges« vagy másodlagos fogalom; van viszont konkrét és elvont fogalom, szűkebb és tágabb értelmű, egyedi és általános gyűjtőfogalom, stb.“

Nos, a helyzet az, hogy a matematikában bizonyos fogalmakat valóban elsődleges (primér) fogalmaknak tekintünk. Ezek olyan fogalmak, amelyeket nem vezethetünk vissza más fogalomra, nem értelmezünk más fogalmak segítségével. A matematikai diszciplína axiomatikus felépítésének éppen az a lényege, hogy kiválasztunk bizonyos minimális számú elsődleges fogalmat és ezekre vonatkozó olyan — lehetőleg — minimális számú, végső fokon a tapasztalatból leszűrt és bizonyítás nélkül elfogadott állítást (ezeket axiómáknak nevezzük), melyek alapján a diszciplína többi fogalma már értelmezhető, többi állítása már bizonyítható. Ezekkel a fogalmakkal szemben támasztott elsőrendű követelmény természetesen az, hogy azok a valóságból származzanak — hiszen ellenkező esetben maga a matematika sem tükrözhetné a valóságot, nem volna a valóság megismerésének eszköze. Ezen alapvető követelmény kötelező teljesítése mellett a matematikus bizonyos határon belül szabadon választhat az elsődleges fogalmak és az axiómák közül. Ezért lehetséges ugyanazon matematikai diszciplína többféle axiomatikus megalapozása. Azt tehát, hogy a matematikában bizonyos fogalmakat elsődlegesnek tekintünk és nevezünk, semmilyen alakoskodással, más tudományág (Török László az elemi formális logikára hivatkozik) fogalom-osztályozásával megcáfolni nem lehet.

Általánosan elfogadott gyakorlat a jelenkor matematikájában a halmazelmélet megalapozásakor a halmazt elsődleges fogalomnak tekinteni. Ugyanúgy elsődleges fogalomnak tekintjük, mint a geometriában a pont, az egyenes és a sík fogalmát. Ezekről a fogalmakról mindenkiben jól meghatározott és általában azonos kép él, melynek kialakításában a tapasztalat és a magyarázó szövegek játszanak szerepet. Ilyen magyarázó szöveg az is, amelyet Török László is olvasott a lexikonban: „*halmaz*: (mat) tetszőleges természetű dolgoknak valamilyen tulajdonsággal jellemzett összessége.“ Súlyos tévedés ezt a mondatot meghatározó, értelmező mondatnak tekinteni. Az *összesség* és a *halmaz* szók fogalmi tartalma ugyanis azonos és nyilvánvaló, hogy egy fogalmat -- mondhatni -- önmagával értelmezni nem lehet. A fenti mondat tehát a halmaz fogalmának csak körülírása, szómagyarázata — és nem értelmezése, s még kevésbé — Török László szavaival élve — „elég pontos meghatározás“. Ilyenfajta meghatározás egyébként a matematikában nem létezik. A fogalmak „elég pontos meghatározását“ legfőnnebb kellőképpen fel nem készült diák nyújtja a vizsgán, és akkor a következő vizsgalehetőségig medíthallhat a kérdés fölött.

E sorok célja nem a halmazelmélet axiomatikus megalapozásával kapcsolatos kérdések kimerítő tárgyalása. Ezért csupán azt jegyzem meg — kapcsolva gondolatmenetemet az elsődleges fogalmak megválasztásához fűzött észrevételhez —, hogy

a halmazelmélet axiomatikus megalapozásakor természetesen nem kötelező a halmaz fogalmát elsődlegesnek tekinteni, és létezik is olyan módszer, amely más fogalmakat tekint elsődlegesnek.

Adjam át azonban a szót ismét Török Lászlónak: „A halmaz fogalma tehát az összeadásnál és kivonásnál nemcsak teljesen fölösleges, hanem zavaró is. Azonkívül nem mindig alkalmazható. Nézzük a következő példát: $7-1=?$ Az 1-et — gondolom — még Weszely Tibor sem nevezi »halmaznak«. Ha egy halmazból elvesz vagy hozzáad 1-et, bárki megkérdézheti tőle: ez az 1 micsoda: halmaz vagy elem? Ha elem, akkor a műveletet ő is csak elemekkel végzi el ($7-1=6$), s akkor mi szükség van itt a halmazokra. Ezekkel vagy ezek nélkül, így is csak az elemekkel számolunk. De ha Veszely következetes akar lenni, akkor az 1-et is halmaznak kell nevezni (mint ahogy az első elemiben így is nevezik). Ami nonszensz, mert az egy nem sok, a halmaz fogalma pedig implikálja a »sokaság« fogalmát (a román kifejezésből — »mulțime« — ez még inkább kitűnik.)“ Ezt a gondolatmenetet Török László az *Előre* hasábjain hasonlóképpen fogalmazza: „Vegyük csak a következő példát: $7-1=6$. Az új módszer logikája szerint — ebben az esetben — az 1-et »halmaznak« kell nevezni, sőt a $3-3=0$ esetében a nullát is (s ezt az első elemiben így is tanulják). Ez nyilvánvaló ellentmondás, mert a halmaz fogalma — mind nyelvi, mind logikai szempontból implikálja a »sokaság« fogalmát (ami a román »mulțime« kifejezésből még jobban kitűnik), az *egy pedig nem sok*, a nulla még kevésbé. Itt tehát a »halmazelmélet« — első elemista fokon — önmaga zsákutcájába jut“ (Török László kiemelései).

Elnézést kérek az olvasótól, hogy ilyen hosszadalmasan idézek, de úgy vélem, hogy a tudomány-ködösítés eme magasiskolájának így emelhetek legméltóbb emléket.

Mindenekelőtt: a halmaz (vagy sokaság) matematikai fogalma nem tartalmaz semmilyen kikötést a halmaz által tartalmazott elemek számára vonatkozólag. Így a halmaz lehet végtelen, lehet véges (ha csak véges számú elemet tartalmaz). Véges természetesen az a halmaz is, amely egyetlen elemet tartalmaz. Végül a matematikában állandóan használt fogalom az ún. üres halmaz is, mely egyetlen elemet sem tartalmaz. Mindezek után nyelvi és logikai szempontokra hivatkozva azt állítani, hogy a halmaz (sokaság) feltétlenül egynél több elemet tartalmaz — a halmaz fogalmának félreértését jelenti. Vajon Török László nem hallott olyasmiről, hogy a köznyelvből származó kifejezések jelentése a szaknyelvben olykor megváltozik?

Különben az *Előrében* megjelent cikk további szövegéből kitűnik, hogy Török László a két cikke közötti időszakban megtanulta, hogy a halmaz tartalmazhat egy elemet is, és lehet üres is. Ez derül ki a — kissé zavaros fogalmazású — következő szövegrészből (*Előre*): „Magasabb fokon persze másként vetődik fel a kérdés. A matematikai logikában csakugyan van — konvencionálisan — egyelemű, sőt nulla értékű (üres) halmaz is.“ Ezen összehasonlításból, sajnos, csak egyetlen következtetés vonható le: Török László a *Vörös Zászlóban* még tájékozatlansága következtében, az *Előrében* már tudatosan ködösíti a halmaz fogalmát. A tényeknek ugyanis semmilyen fokon sem lehet ellentmondani. Ez olyan alapfeltétel, amelyet minden tudományos vagy tudománypopularizáló írástól megkövetelünk. Az már egészen más kérdés, hogy a tényeket miképpen, milyen fogalmazásban magyarázzuk meg a felnőttek és miképpen az elemistának.

Török László hibás következtetéseiének egyik forrása az, hogy magát a halmaz fogalmát is összetéveszti a halmaz számosságát jellemző kardinális számmal. Itt arra sem hivatkozhat, hogy az elsőosztályosok szemszögéből gondolkozott. Hiszen ő maga írja az *Előrében*, cikke végén: „... úgy vélem, az első elemistának egyelőre

azt kell megtanulnia, hogy az 1 nem sok, és a 0 sem. Később majd meg fogja érteni, hogy az 1 vagy a 0 milyen értelemben, milyen logikai, matematikai összefüggésekben tekinthető halmaznak.“ Nos az 1 és a 0 a tárgyalt problémában az egyelemű és az üres halmaz számosságát kifejező szimbólumok, kardinális számok, és így nem téveszthetők össze a halmaz fogalmával.

Miután mindezek fényében kiderült, hogy Török László a matematika elemi fogalmait téveszti össze keresztbe-kesul, elképzelt, milyen fogalmi lehetnek a logicizmus, az intuicionizmus vagy a formalizmus matematikai vonatkozásairól, egy axiómarendszer ellentmondásmentességének kérdéséről — hiszen a matematikát nem lehet alapozás nélkül érteni. Ezt csak azért jegyzem meg, mert Török László e fogalmakkal dobálózva jut az *Előrében*, a halmazelméletre vonatkozó meglepő állításhoz: „... nem általánosan elfogadott és teljesen kikristályosodott elméletről van szó.“ Meglepő! Török nem tudja, hogy a jelenkor matematikájának alapját a halmazelmélet alkotja? Vagy hogy korunk fantasztikus technikai vívmányai matematikai megalapozás nyomán születtek? S arról sem hallott, hogy a megoldatlan problémák megválaszolása a bizonyos keretek között fellépő ellentmondások kiküszöbölése útján halad előre, és ilyen problémák jelenléte senkit sem jogosít fel az idézett merész állítás megfogalmazására — amelynek különben a halmazelmélet esetében pontosan az ellenkezője igaz.

Eddig tényeket soroltam fel, sajnos, vitathatatlanul tudományellenes tényeket, amelyek sajtónkban jelentek meg. Sajnálatos, hogy a *Vörös Zászló* szerkesztősége lezárta a vitát anélkül, hogy — ha már hibát követett el — visszatért volna a kérdésre. Sajnálatos, hogy ilyen tudományködösítő megállapítások az *Előre* tudományos rovatában is megjelentek és ezzel hangsúlyozottabbá váltak. Kétségtelen az is, hogy az *Előre* szerkesztősége igyekezett jóvátenni ilyen irányú hibáját azzal, hogy Török László cikke után Weszely Tiborét is megjelentette. Ez utóbbi cikk jól megalapozottan, sokoldalúan szól hozzá a vitához, de, sajnos, egy-két helyen félreérthetően.

Különben csodálkozom, hogy a két lap szerkesztőségében nem támadt gyanú Török László írásainak közlése előtt: vajon szakmai szempontból megállják-e helyüket? Hiszen azokban — mint láttuk — olyan következtetések láttak napvilágot, hogy gyermekeinkre egy „nem általánosan elfogadott“, „önmaga zsákutcájába“ jutott „elméletet“ akarnak ráerőszakolni. Nos, a *Vörös Zászló* és *Előre* szerkesztősége vajon nem gondolt arra, hogy ha mindez az Oktatásügyi Minisztérium rendelete alapján történik, és ha ezt a vita egyetlen matematikus-résztevője (Weszely Tibor) és egyetlen elsőosztályosokat oktató tanítója (Ötvös Vilma) támogatja — akkor valami csak nincs rendjén Török László cikkével kapcsolatban?

Nem tudnék sajtónkban olyan cikket megjelölni, amely a tudományködösítés tekintetében felvinné a versenyt Török László cikkeivel. De sok kisebb-nagyobb hibára emlékszem. Úgy gondolom, mindenki egyetért abban, hogy mindezt el kellene kerülnünk.

Sok mindenről olvasunk az újságban, hallunk a rádióban, televízióban — az így kapott ismeretanyag azonban nemritkán felületesen rögződik bennünk, a fogalmak, a szakszavak valódi tartalmát nem mindenki ismeri. Ebből sok félreértés, fogalomzavar, a tudomány eredményeinek ellentmondó vélemény, megállapítás születik. Ezen a helyzeten — megítélésem szerint — csak egy tartalmasabb tudománynépszerűsítéssel lehet segíteni. Félreértés ne essék, nem tagadom napisajtónk szerepét, dicséretre méltó törekvését a hézagok pótlására. Lényeges eredményt azonban csak alaposabb, rendszeresebb — és hangsúlyozom: szakszerűbb — tudományterjesztéssel érhetünk el. Ellenkező esetben a lemaradás kiküszöbölése — megítélésem

szerint — nem lehetséges, sőt félős, hogy fokozódni fog. Ezt a kérdést különben már az *Ifjúmunkás* 1969. január 1-i számában ifj. Szabó T. Attila *Ásító ismeretlenek* című írásában felvetette és a kérdés megoldását ugyancsak az *Ifjúmunkás* hasábjain Galbács Pál *Helyszűke miatt* című cikkében sürgette. A *Vörös Zászló*ban és *Előrében* megjelent vitairatokban tapasztalható szakmai tájékozatlanság valóságos bizonyítéka annak, mennyire égető ez a kérdés. Ezért úgy vélem, hogy a lapok szerkesztősegeinek azonnali feladata megoldani a szaktanácsadók kérdését. Ne jelenjenek meg olyan természettudományos cikkek, amelyeket szakember előzőleg ne olvasott volna el. Nem arra gondolok, hogy a cikkek szerzőinek szabad véleménynyilvánítását korlátozzuk, hanem csak arra, hogy szerzők szakmai tájékozatlanságai miatt ne kerüljenek be a cikkekbe tudományködösítő megállapítások.

*

A halmazvita szemelláthatóan véletlenül keletkezett, Orbán János írása nyomán. Ez a cikk, sajnos, a teljes hozzá nem értésről tanúskodott. Ezért legfőbbrendűt érdemelt volna, nem azt, hogy egy fontos probléma vitaindító cikkévé magasztosuljon. Az olvasó azt hiheti, hogy túlságosan igényes vagyok Orbán János írásával szemben, ezért idézem cikkének néhány sorát: „...a füzet tele volt rajzolva számomra érthetetlen ábrákkal, körökkel, csillagocskákkal, négyzetekkel, görbékkel és egyenesekkel... Mivel nem hittem el Katinak, hogy a kör az halmaz is egyben, hazamentem, és elővettem az Új Magyar Lexikont... Részemről roppant zavarban lennék ezek után is, ha egy elsőosztályos megkérdezné tőlem: mi is a halmaz?... Addig is, amíg a szakértők a kérdést megnyugtató módon megoldják, én sürgősen visszairatkozom az első elemibe, pótlendő óriási lemaradásomat a matematika terén.“ Az avatatlanságot, tájékozatlanságot ezek a sorok minden kommentárnál jobban bizonyítják.

A felnőttek nemritkán hajlamosak azokat a fogalmakat, módszereket, amelyekről nem hallottak — bonyolultnak, az ifjúság számára érthetetlennek tartani. Ezt a szemléletet tükrözte Orbán János cikke is. Nos, a szóban forgó vitának éppen ilyen módszer a tárgya, tehát olyan, amely a jelenlegi felnőtt generációnak nem közkinccse. Tehát, ha a *Vörös Zászló* ezt a vitát a nagyközönség előtt és bevonásával folytatta le, akkor, úgy vélem, feltétlenül fel kellett volna kérnie egy tanügyi szakembert, hogy magának a módszernek a lényegét ismeresse, és hasonlítsa össze az eddig használt eljárással. Abban a formában viszont, ahogyan a vita lezajlott, káros a hatása. Ismeretes ugyanis, hogy a tudomány, s különösen a matematika, milyen gyorsan fejlődik, gazdagul s ebben a rohanásban az oktatás alig-alig tudja utolérni. A matematikatanítás korszerűsítését célozza a halmaz fogalmának beiktatása a tananyagba. Tanügyi szempontból jelentős lépés ez s nagyfokú felelőtlenség merő hozzá nem értésből az olvasóközönséget félrevezetni s a nevelők meg a szülők közt zavart kelteni.

Maurer Gyula

A tankönyvek nyelvezete

— Apu, te érted ezt? — fordult hozzám nemrég a leányom, s tette elibém a matematika-könyvét.

Pontosan negyedszázada annak, hogy utoljára tanultam számtant. Nem nagy reménységgel láttam neki a feladat megfejtésének. De mihelyt a példát elolvastam,

megértettem, hogy itt elsősorban nem matematikai agytornát kell végeznem, hanem filológiát. Egyszerűen: meg kell érteni a feladványt, hogy egyáltalán mit akar mondani a szöveg. S bizony csak többszöri elolvasás után világosodott meg előttem a nehézkes fogalmazás.

De hátha csak nekem homályos? — gondoltam, s megkérdeztem egy-két matematikus ismerősömet. Nekik sem volt jobb véleményük az említett példa szövegéről, s elmondták, hogy a szóban forgó tankönyv — a IX-es mértan — tele van hasonló szövegezésű példával.

Megnéztem a tankönyv eredeti román szövegét. Világossá vált, hogy a fordítás gyenge. A kérdésről elbeszélgettem több tanárral is. A kémia meg a történelem tanárai ugyancsak panaszkodtak (különösen a IV-es történelemtankönyv eredeti szövegére), hogy a közgazdászokról ne is beszéljek.

Megkérdeztem a tanügyi kiadó néhány szerkesztőjét is, honnan származnak a hibák? Az ismert nehézségekre hivatkoztak. Hogy a tankönyv-írás igen-igen körülmenyes munka, nemcsak a tudományág alapos ismeretét feltételezi, hanem fejlett pedagógiai érzéket, tapasztalatot is, tömör, lényegre törő fogalmazást, kifejezőkészséget s még sok mindent. Emiatt tankönyvet ritkán ír egyetlen személy, hanem kisebb-nagyobb kollektíva. Ugyancsak többen szerkesztik, ellenőrzik a könyveket, s ez a munkát megnehezíti, lassúvá teszi.

Ismeretes ugyanakkor az is, hogy az oktatás és a tudományok fejlődése között mindig bizonyos úr táton; az iskola mögötte jár a tudományos haladásnak. Ez a lemaradás elkerülhetetlen, de kívánatos, hogy minél kisebb mértékű legyen. Ebből a megfontolásból indulnak ki a tankönyvek szerzői, amikor a tudományok legújabb hódítmányait is mind be akarják iktatni a tankönyvbé.

Még sorolhatnók az okokat, amelyek mind-mind odavezetnek, hogy a tankönyvek az „utolsó pillanatban“ készülnek el, késedelmesen kerülnek a nyomdába, ott „lőhalálában“ nyomatnak, s nemritkán megkésve jutnak el a diák kezébe. A nemzetiségek nyelvén megjelenő tankönyvek esetében a késéshez számítsuk még hozzá a fordításhoz és annak ellenőrzéséhez szükséges időt is. És még valamit: a sietősen készült fordítás — bármilyen lelkiismeretes ember végzi is — óhatatlanul sok hibát tartalmaz. A hibák egy részét a szerkesztők, lektorok, korrektorok észreveszik ugyan, de őket is sürgeti az idő, várja a kéziratot a nyomda, a könyvet az iskola, ők sem végezhetnek tökéletes munkát, utánuk is maradnak hibák, ezeket pedig már csak a tanárok és diákok veszik észre, s aztán törhetik a fejüket mit is akar mondani a gyatra szöveg? Az ilyen könyv aztán az amúgy sem könnyű tananyag elsajátítását még inkább megnehezíti.

Mit lehessen tenni?

Gondolkozzunk el csak azon, hogyan alakult ki a hazai magyar tankönyvírás. Amikor a könyvnyomtatás feltalálása, a reformáció térhódítása, az újkori humanizmus előretörése nyomán az iskola kezdett kikászálódni a középkor szorításából, tankönyvírásunk nagyjából kétféle iparkodás jegyében született meg. A szerzők Heltai Gáspártól Apáczai Csere Jánoson át Brassai Sámuelig arra törekedtek, hogy a kevesek beavatott körének szánt könyvek helyett az egyszerű néposztályok, a nagyobb tömegek iskolás fiai számára is hozzáférhetővé tegyék a tudást. Másrészt a „deák nyelv“-ről, a papok latinjáról igyekeztek áttérni a magyarra, s eszerint kidolgozni, megalapozni az anyanyelvű oktatást s azt meghonosítani az iskolákban. Később, a Habsburg-uralom idején, az iskola fokozottabb mértékben igyekezett ápolni az anyanyelvet s a germános nyakatekert mondatszerkesztéssel, nehézkes szófűzéssel szemben az egyszerűbb, tömör, magyaros fogalmazást, stílust érvényesítette.

Ha mindeme törekvésekhez hozzászámítjuk a külföldről származó jótékony irányzatok hatását — gondoljunk akár Comeniusra, Rousseau-ra vagy Pestalozzira — akkor világossá válik, hogy tankönyvírásunkban lassankint uralkodóvá lett a demokratizmus, a szabatosság, egyszerűség követelménye.

Irodalomtörténeti és pedagógiatörténeti szempontból külön érdekes fejezete tankönyvírásunk fejlődésének a két világháború közötti szakasz. E cikkben nem jellemezhetjük bővebben az akkori tankönyvszerkesztést, csupán arra mutassunk rá, hogy e könyvek szerzői tették meg az első lépéseket a realisabb magyar történelemszemlélet kialakítására, igyekeztek előkészíteni az ifjúságot az új társadalmi valóság számbavételére s nagyban hozzájárultak a román nép és az itt élő magyar lakosság közeledéséhez.

Mindezen túl emlékeztessünk a magyar nyelv ismert, sajátos helyzetére. Távol állnak tőle, mind a szláv, mind a germán vagy latin nyelvek. Mi nagyon kevés nemzetközi kifejezést veszünk át, nyelvünkben kevésbé honosodtak meg az idegen mondatfelépítési eljárások, szófüzések, vonzatok. De gondoljunk még nyelvünk sok páratlan, egyedi sajátosságára, az előnyökre éppúgy, mint a hátrányokra.

Több mint két évtized telt el az első tanügyi reform óta. Ez a reform hozta létre az egységes iskolarendszert, amely a szocializmus nagy vívmánya, s amelyre ma is büszkék vagyunk. Több mint két évtizede nincs nálunk osztálymegkülönböztetésre épülő nyomorúságos „népiskola“ és előkelő, zárt, drága intézet úri csemeték részére, nincsenek vallási megkülönböztetésre alapozó felekezeti iskolák, nincsenek lezárt iskolafokozatok, amelyekből nem lehet kitörni, továbbjutni. Van ezzel szemben ingyenes oktatásunk, ingyen tankönyvünk, sok-sok ösztöndíj, épült rengeteg bentlakás, egész diákvárosok, minden gyermek materialista alapon nyugvó egységes, haladó szellemű nevelést kap, mindenki számára biztosított a tanulás, művelődés, előrehaladás.

Az elmúlt évek során az oktatásban kisebb-nagyobb módosításokra került sor. Emez intézkedéseknek köszönhető, hogy fokozottabban építünk kulturális örökségünkre, bátrabban alkalmazzuk mai feltételeink közepette mindazt, ami régi iskoláinkban jó volt. Tankönyvírás dolgában ez azt is jelenti, hogy csak a legszükségesebbre korlátoztuk az idegenben írt könyvek középiskolai alkalmazását, ezzel szemben jobban kiaknázzuk hazai tapasztalatainkat, szellemi értékeinket, tudományos eredményeinket, s hazai szerzőktől származó tankönyvek alapján tanítunk iskoláinkban.

Tegyük fel a kérdést: ilyen megközelítésben mit hasznosítanak fordítóink a régi erdélyi magyar tankönyv-szerzők többévszázados örökségéből vagy a romániai magyar tankönyvírás félévszázados tapasztalataiból?

Ismeretes, hogy különösen az utóbbi években számottevő sikerek születtek e téren. Régóta hiányolt könyvek jelentek meg, például a nemcsak iskolák számára ajánlatos *Helyesírási Tájékoztató*. De tudjuk, hogy a magyar irodalomtörténeti könyvek, szemelvénykötetek, az iskolai házi olvasmányoknak szánt olcsó irodalmi kiadványok szintén nagy segítségére vannak a tanulóifjúságnak. Az énekeskönyvek vagy a mezőgazdasági tankönyvek szerzői kollektíváiban is találunk magyar szakembereket. Más területen viszont alig-alig.

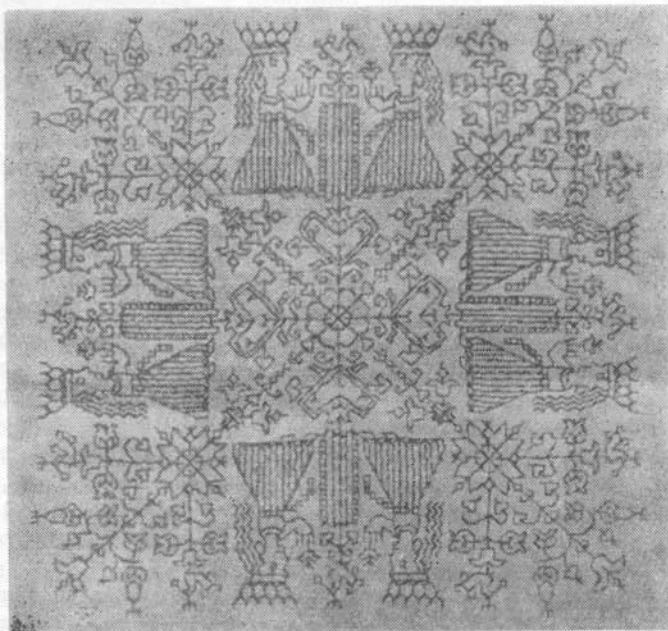
Mit tudnak érvényesíteni gazdag tankönyvírási hagyományainkból a fordítók? Mennyire tudják kiaknázni nyelvünk nagy értékeit, szépségét? És hogyan küzdenek meg a nyelvi buktatókkal, nehézségekkel?

Egy rövid írás keretében nem lehet ennyi kérdésre válaszolni, még kevésbé megoldásokat taglalni. Csupán egy-két jó példára, elgondolásra hivatkoznék, melyek mind-mind a fokozott együttműködésre utalnak. Egyes énekeskönyvek szerkesztésé-

ben például magyar tanerők is közreműködtek, többek között ők iktattak be a zenei tételek, jelenségek illusztrálására szolgáló magyar népdalokat. Nem lehetne-e ezt megtenni más tekintetben is? Az idegen nyelvek tankönyveinek szerkesztésében fontos volna, hogy a magyarul beszélő és gondolkozó gyermek számára másként, a mi nyelvünk jellegzetességeihez mérten kell bemutatni az idegen nyelvet.

Száz szónak is egy a vége, a tankönyvek örökös késedelme, nemritkán hiánya, a sok nehézkes szöveg, az oktatás során előálló sok probléma nagyon is elgondolkoztató s mind egyre int: a fordítóknak az anyanyelv sajátosságait még inkább figyelembe kell vennünk. De nem feledkezhetnek meg hazai magyar tankönyvírásunk gazdag hagyományairól sem. Mindezt persze — jól tudom — könnyű mondani, de nem könnyű a dolguk a fordítóknak, akiket a szerkesztőktől a nyomdáig, a minisztériumtól az iskoláig mindenki siettet, bírál. Mégsem mondhatunk le az igényesség követeléseiről, hiszen az iskola döntő eszköze még ma is — mindenféle modernizálás, átalakítás közepette — a tankönyv. És legyen szó akár a logikus gondolkodás kifejlesztéséről, a szabatos beszédképesség kialakításáról vagy anyanyelvünk ápolásáról, a tankönyv jó minőségén nagyon sok múlik.

Herédi Gusztáv

Terítő Vizaknáról

Ember és világa

Az élettudomány adott szintjén — önálló szervezeteket vizsgálva — fajhatárok élesebb-elmosódóbb válaszfalai terelik mederbe a kutatást. Ebben a fajokra bontott, de mégis egységes élővilágban egyetlen szervezetről sem halmozódott fel annyi ismeret, mint éppen a homo sapiensről. Eredetének kutatása, testének mikroszkopikus részletei, érzelmi életének számtalan rezdülése, csoportonként sajátos gondolatvilága, jelrendszerei, társadalmi törvényei, településkultúrája, mind apró részlete egy lenyűgöző összképnek, melyet sejtve sejtünk ugyan, de tudatosan, hivatalos oktatási formák keretében még alig igyekeztünk kialakítani.

Viszonylag egyszerű emberi közösségek szellemi-tárgyi kultúráját még több-kevesebb sikerrel képes összefogni a néprajztudomány, de már ezeknek a „primitív“ embercsoportoknak a részletes természet- és társadalomtudományi felmérésére sem akad vállalkozó kutató, sőt a részleteket teljes összefüggésében áttekintő, egységes szempontok szerint gondolkodó szaktudós sem. Még reménytelenebbül sülyed az emberi egész a részletek tengerébe, ha kortárs életünket, mai civilizációnk és kultúránk ember- és néprajzát próbáljuk mérlegre tenni. Valóban meggondolkoztató, hogy a több évezredes önvizsgálásban, talán néhány sokat megsejtő, de valójában keveset tudó ókori gondolkodótól, vagy a természettudomány tényekre törő módszerétől törvénytyszerűen elszakadó filozófiai megközelítésektől eltekintve, a megismerés — fejlődésének eddigi története során — alig kísérelte meg egységes keretbe foglalni az emberre vonatkozó, rész tudományokba szétforgácsolt tényeket, egy-egy villanásnyit ragadva csak ki itt-ott abból, amit már megtudott, vagy meg szeretett volna tudni önmagáról. Az egyre mélyebbre kúszó, távolabb ágazó új ismeretek halmozódása, a szakterületek egyre kérlelhetetlenebb leszűkülése vezetett el (elkerülhetetlenül) annak felismeréséhez, hogy az emberi valóságot teljességében értő, önmagán felül-emelkedő szemlélet kialakításához egyetlen törzsbe kell egyesíteni az emberközpontú tudományok szerteágazó gyökereit... csak egy ilyen törzsből lombosodhat ki a jövő általános embertudománya.

Az első — terveiben merész és várható eredményeiben ígéretes — kísérlet érdekes módon éppen a konzervatív angol felsőoktatás egyik fellelegvárában, Oxfordban indul. Orvostanhallgatók és pszichológusok, néprajzi és gazdaságföldrajzi szakemberjelöltek, antropológusok és biológusok, az étellel és emberi munkával közvetlen kapcsolatban lévő egyetemi előadások hallgatói közül kerül majd ki a következő években az

első általános embertudományi kar hallgatósága. Az új tanszak (leendő előadónak előterjesztése szerint) szélesen pásztázó ismereteket szándékszik majd kialakítani mindarról, ami közvetlenül kapcsolatban van az ember biológiai és társadalmi jelenével, múltjával vagy jövőjével. A tervezet — amelynek egy-egy részletével szemben jogos ellenvetések is felmerültek, de egészében aligha támadható — abból az immár ezer éve győzelmes igazságból indul ki, hogy az ember mint biológiai lény társadalmi meghatározottsága mellett, sőt néha annak ellenére az élővilág általános törvényszerűségeinek is alárendelt. Az időbeli aránytalanság — az ember évmilliók biológiai fejlődésével szembeállítható alig néhány évtizedes társadalmi fejlődés — indokolja elsősorban az általános embertudományok biológiai megalapozottságát.

A rövidesen meginduló fakultás előkészítő fokozata éppen ezért általános biológia, fejlődéstörténet, örökléstan és az emberi rasszok ismerete. Ez a fokozat hivatott kialakítani azt az elsődleges tudásvázat, melyre az emberi faj életét, létét meghatározó másodlagos ismeretek ráépíthetők. Az alapvetés elengedhetetlen módszertani kiegészítője a matematika, statisztika és az elektronikus számítógépek nyelvének és kezelésének ismerete. A következő évek előadásainak témái az állatok viselkedésének tudományától egészen a humánökológiáig az emberi biológikum újabb vonatkozásait feltáró tudást közvetítenek. Az tanmenet fonala továbbra is a szürkeagykéreg alatt ma is meghúzódó kortárs ősembert keresi, sőt igyekszik továbbhaladni azokig az idegi szerkezetekig, melyeken már nemcsak az ember fajneve, hanem génuszneve is ősi egységekbe olvad. Ezeknek a tanulmányoknak a jogosságát — bármennyire is támadja azt a rosszlelkű szociáldarwinizmus visszáságaitól megriasztott közgondolkodás — ma már meggyőző példák sora bizonyítja.

Az emberi fajra többé-kevésbé jellemző agresszív viselkedésmódok kutatása során bebizonyosodott, hogy az idegi szerkezetekben lévő, agresszivitást kiváltó góccok jórészt azonosak a főemlősök különböző fajainál. Ezek után fölöttébb valószínű, hogy az ezeket a góccokat befolyásoló hatások, sőt a befolyásolás egyes részletelemei is sok hasonlóságot rejtegetnek még az ember és az állatvilág között, annál is inkább, mert ebben az esetben nem az idegrendszer neoformációiról, de ősi idegi szerkezetekről, kéregalatti központokról is szó van. A jelentkező agresszivitás a maga rendjén viszont egyént és társadalmat egyaránt érintő konfliktushelyzetek lényeges eleme. Beleszól a kisebb közösségekben kialakuló kapcsolatok rendszerébe éppen úgy, mint nagyobb társadalmi mozgalmak kialakulásának részfolyamataiba is. Adott embercsoportok, fajták, nemzetek eltérő agresszivitása nagyjából azonos társadalmi-gazdasági körülmények között különböző irányokba terelhet azonosan induló folyamatokat. És bár nyilván téves nyomon halad az, aki a társadalmi jelenségek magyarázata során pusztán vagy elsősorban a biológikumot keresi, hasonló — és az eddigi tapasztalatok alapján szintén káros — mulasztás teljesen kizárni ezeket az elemeket a jelenségek vizsgálatából.

A kristályosodóban lévő elképzelések szerint az új tanszak legfelső fokozatain kerülhet majd sor a jellegzetesen társadalmi résztudományok szintézisére, mely a városföldrajztól a politikai gazdaságtanig,

a művészettörténettől a filozófiai rendszerekig a homo socialis számtalan sajátos, a biológiumtól egyre inkább elszakadó megnyilvánulását tanulmányozza.

A darwinizmus elmúlt évszázada az ember testi-biológiai hovatarozását tudatosította. A körömszakadtáig harcoló, szégyent, gyalázatot emlegető és nem mindig tisztakezű ellentábor gáncsoskodása és baljósatai ellenére nem megrontotta, de nemesebbé, öntudatosabbá tette az emberi gondolkodást. Most világunkat ismét teljesebbé téve, még létező láncaink tudatosítása sem válhat gondolkodásunk kárára. Remélhetőleg a jövő szakemberei nemcsak időben vagy fejlődésben tőlünk távolálló népcsoportokat, emberi közösségeket vizsgálhatnak majd a néprajztudomány vagy az ősrégészet hűvös tárgyilagosságával, hanem a jelenkor visszásságaiból kiemelkedve biztosabb kézzel avatkozhatnak majd bele közösségeink sorsának irányításába.

ihj. Szabó T. Albi.ka.

*Finta Edit:
Ketten (olaj)*

◆ Az Irodalmi Könyvkiadó bukaresti magyar szerkesztőségével kötött szerződés alapján egy esztendő óta folynak a Romániai Magyar Irodalmi Lexikon előkészítő munkálatai a Korunk helyiségeiben. A 11 tagból álló kolozsvári szerkesztő bizottság (név szerint Balogh Edgár, Benkő Samu, Jancsó Elemér, Jordáky Lajos, Kacsó Sándor, Kántor Lajos, Láng Gusztáv, Mikó Imre, Réthy Andor, Sőni Pál és Venczel József) öt munkakörben végzi anyaggyűjtő munkáját, mintegy 40 kolozsvári és más városbeli munkatárs bevonásával, s az eddig elkészült általános repertórium több mint 2000 címszót sorol fel.

A mű a félszázados romániai magyar irodalom egészét kívánja magába foglalni, számba véve nemcsak a kimondott szépirodalom (líra, próza, dráma), hanem a publicisztika és sajtótörténet, valamint a tudományos és művészeti irodalom jelenségeit is. Így többek közt helyet kap a nyelvtudomány, filozófia, szociológia, történelem, lélektan, pedagógia, jog- és államtudományok, továbbá a természettudományok, a technika és a mezőgazdaság 1919-től 1969-ig megjelent hazai magyar szakirodalmi is, és külön-külön kollektívák foglalkoznak a színháztörténeti, zenetörténeti, képzőművészeti és folklori irodalom jeles művelőivel. A szerkesztő bizottság különleges gondot fordít a román irodalom művészi és szakszerű magyar interpretációjának méltatására. A készülő RMIL áttekinthető képet fog adni ötven év romániai magyar sajtóéletéről is: lapokról és folyóiratokról, köztük a munkásmozgalom legális és illegális termékeiről.

A lexikon-ügy döntő szakaszába érkezett. Hosszas előkészületek után, melyek során a szerkesztőség Marosvásárhe-

Feszült figyelemmel olvastam végig a lengyel szociológus, Jerzy J. Wiatr magyar fordításban megjelent könyvét.* A polémikus esszéesorozat gondolatmenete határozottan egyértelmű, és a címben kérdés formájában előlegezett gondolat prózaiban megfogalmazva így hangzana: az ideológia szerepe a mai társadalomban...

A téma izgalmas, már csak azért is, mert az utóbbi idők elméleti vitáinak gyűjtőpontjába került. A mai polgári társadalomelméletek többsége az ideológiai elkötelezettséget és századunk társadalmi folyamatainak osztályszempontú vizsgálatát időszerűtlenként elutasította. Álláspontjuk korántsem a múlté, bár erősen megingatták az újra felélénkült, nyíltan politikai jellegű mozgalmak. Az ideológia tartalmának értékelése így a marxista és polgári szociológia dialógusában ma is napirenden van. Sőt, a marxizmuson belüli eszmecserek egyik fő témája is, mivel a marxista gondolkodók véleménye korántsem egyöntetű a kérdés megítélésében. Hogy mást ne említsek, az ideológia fogalmát is több értelemben használja a szakirodalom. Kétségtelen, hogy a fogalom pontossága a tudományos gondolkodás alapvető követelménye. Ezek szerint az „ideológia”-fogalom tisztázása és társadalmi hatókörének felmérése sürgető elméleti feladat. De vajon csak az? Ha elfogadjuk azt a feltévést — márpedig általában elfogadjuk —, hogy az ideológia az osztályérdeknek nemcsak passzív tükrözése, hanem az osztálycselekvés értelmi támasza, „esze”, akkor már válaszoltunk is.

Am a társadalmi tevékenység maga sem változatlan, mint ahogy ezzel kapcsolatosan változik a tömegek „lelkiállapota” és a gyakorlatból fakadó látásmódja is. A szocialista országokban például a hatalom megszerzésének és kiépítésének időszakát felváltotta a hosszabb távlatú, tervszerű társadalomalkító tevékenység. A szocializmus társadalmi alapjai, az elért eredmények az emberek — főleg a fiatal nemzedék — számára „magától értetődően” léteznek. A nagy politikai tevékenység korát „hétköznapi” cselekvés váltotta fel. A csoportok és egyének tudata ehhez igazodik. Az új célok nagyobb súlyt kapnak, és a viharos politikai átalakulások időszakában háttérben húzódo társadalmi és emberi problémák a ma feladatai lettek.

Mi e változás lényege és hogyan értékelhető? Ez a kérdés foglalkoztatja a társadalomkutatókat. Wiatrot is.

*

A szerző tulajdonképpen három, egymással összefüggő téma köré csoportosítja mondanivalóját: a „deideologizálódás” elméletének bírálata, majd az

* Jerzy J. Wiatr: Az „ideológia alkonya”? Kossuth Könyvkiadó. Budapest, 1969.

ideológia fogalma és az ideológia társadalmi jelentősége köré.

A „dezideologizálódás” elmélete — irodalmibb megfogalmazásban az „ideológiák korának alkonya” — különböző összefüggésekben és értelemben jelentkezik a polgári szociológusok vizsgálódásaiban. Ez a többértelműség különösen megnehezíti a rendszerezést és a probléma megvilágítását. Wiatr gondosan válogat. A polgári gondolkodás rangos teoretikusaival foglalkozik, és mindig a főbb összefüggéseket keresi. A „dezideologizálódás” kérdését ugyanis a vizsgált szociológusok alapvető társadalomelméletéből kiindulva ítéli meg — talán az egyetlen Raymond Aront kivéve —, és ennek alapján osztályoz. Az „ideológia alkonyát” hirdető elméleteknek eszerint három csoportja lenne: a kifejezetten kommunistaellenes irányzat (Raymond Aron), a konzervatív utópia (a manheimi megalapozottságú Daniel Bell) és a kommunistaellenességét leplező empirikus megközelítés (D. Lawrence, S. M. Lipset, Ulm Himmelstrand). Mindhárom csoport a modern kapitalizmus gazdasági prosperitásából indul ki, feltételezi az osztályellentétek fokozatos eltűnését és ezzel együtt a radikális ideológiai megosztottság feloldódását is. A szerző szerint nyíltan vagy burkoltnan, a kommunista ideológia „alkonyát” bizonyítják elsősorban. Sőt, eltűnését, mint egyenesen kívánatos folyamatot Aron és Bell programszerűen próbálja elősegíteni.

Bár a szerző gazdag elméleti anyagra támaszkodik, osztályozása néhol erőszakoltnak tűnik. Mindazonáltal alapvető gondolatával — mely szerint a „dezideologizálódás” meghirdetése alaptalan — egyetértünk. Kár, hogy érvei alátámasztására a marxizmus képviselőire csak helyel-közzel utal, és főleg az „ideológia alkonyának” polgári bírálót hívja segítségül. Különös módon itt nem az ismert szerzőket sorakoztatja fel, hanem a finn szociológusok — különben számunkra eddig ismeretlen és valóban érdekes — eredményeit mutatja be.

A társadalomkutatók ideológiaellenességének alaptalanságát legáltalában a mű ott bizonyítja, ahol a tényeket és a konkrét szociológiai kutatások eredményeit elemezve kidomborítja, hogy a legfejlettebb tőkés országokban is — intézményes és cselekvésszinten egyaránt — tovább él az ideológia és az ideológiai megosztottság.

*

Most pedig térjünk rá a könyv központi kérdésére: az ideológia meghatározására. Egyet kell értenünk a szerzővel, hogy az ideológia-fogalom körüli zűrzavar akadályozza a pontos elméleti modell kialakulását, és mellékvágyainkra tolhatja a tudományos vitát. Elemzi a különféle meghatározási típusokból fakadó következtetéseket és vitatkozva próbálja kifejteni saját álláspontját. A módszere érdekes, és túlzás nélkül állíthatom, hogy könyvének ez a része elméleti élményt nyújt. Paradoxális, hogy a lenyűgöző elméleti boncolgatás ellenére a meghatározás kifejtése vitára készlet.

A lengyel szociológus az ideológia meghatározásánál a néhány strukturális és genetikai elemmel ki-

krónika

lyen az Igaz Szó szerkesztőségét is igénybe vette egy helyi lexikon-értekezlet megszervezésére, most már a „betűkbe öltöztetés” műveletei indultak meg, első menetben az A, B, C és D betűk címszavaival. A befutó anyagot állandó bibliográfiai szolgálat ellenőrizi. A munkálatok befejezését 1970 közepére tervezik.

◆ Két jól sikerült találkozón vettek részt a Korunk munkatársai. Brassóban a Magyar Nemzetiségű Dolgozók Tanácsának meghívására. Kántor Lajos szerkesztő, irodalomkritikus előadásában a hazai történelemnek a romániai magyar irodalomban való tükröződését vizsgálta; Benedek Géza, a kovásznai szívkórház igazgatója, Kovászna-város ásványvizeinek, mofettáinak múltjáról, jelenéről és jövőjéről beszélt; Kónya Ádám földrajzszakos tanár Sepsiszentgyörgy és vidékének műemlékeiről tartott érdekes — vetített képekkel kísért — előadást. A találkozón a helybeli politéchnika és erdőgazdálkodási főiskola magyar nemzetiségű hallgatói vettek részt.

Marosvásárhelyen a Thália diáklap szerkesztői kezdeményezték a találkozót, de jelen voltak az orvosi egyetem, a pedagógiai intézet, a Szentgyörgyi István Színművészeti Intézet hallgatói is. Gáll Ernő főszerkesztő a nemzetiségi önismeret és a szociológia kapcsolatairól, Láng Gusztáv, a Babeş—Bolyai Egyetem magyar tanszékének lektora, az elmúlt 50 év irodalmának korszakolásáról, László Ferenc muzikológus a népzene kultúra mai helyzetéről és jövőjéről tartott előadást.

Mindkét előadás alkalmából a Korunk szerkesztősége bevonta a helyi egyetemi és főiskolai hallgatók képviselőit a lap szerkesztői és terjesztői munkakörébe.

Románia socialistă și cooperarea internațională

A Mircea Malița, Costin Murgescu és Gheorghe Surpat irányításával szerkesztett gyűjteményes kötet a békés együttműködés diplomáciájának sikerét összegezi, és távlatait sejteti. Minden tanulmányából kiviláglik: a socialista Románia számára a nemzetközi kooperáció nem csupán szükségesség, hanem egyben történelmi hivatás is, amely szervesen következik az ország politikájának alapveiből. A szerzők részletes, lexikális értékű adatolással elemzik Románia közreműködését a nemzetközi gazdasági szervezetekben, bőséges hivatkozással szemléltetik hazánk gazdasági és technikai együttműködését a többi socialista országgal, s a jelenkori gazdaságfejlődés nemzetközi kereteit a — haladás hajtóerejeként érvényesülő — szocializmus szerepének hangsúlyozásával jelölik ki. A világtörténelem jellemzőinek tendenciáit értékelő sorok megállapítják: „A jelenlegi tudományos-műszaki forradalom alapvetően új eleme: olyan új összefüggések kialakítása, melyeknek implikációi földrajzilag többé nem lokalizálhatók a világ egyik vagy másik területére; olyan összefüggések ezek, amelyek a világ minden népe, az egész emberi társadalom jövőbeli fejlődésének feltételeit befolyásolják, s amelyek — éppen ezért — egyetemes keretű, univerzális alapú együttműködési megoldásokat követelnek meg.” (Editura politică, 1969.)

Miron Constantinescu
és munkaközössége

Integrarea socială a tineretului

A Miron Constantinescu szerkesztésében megjelent kötetben a bukaresti és kolozs-

egészített funkcionális jellegű meghatározást tartja különösen használhatónak. Ennek alapján pontosan elhatárolhatjuk az ideológiát — mondja — a társadalmi tudat más jelenségeitől.

„Az ideológiát úgy határozhatjuk meg — olvassuk —, mint nézetek viszonylag rendszerezett összességét (*strukturális elem*), amelynek megkülönböztető jegyét a társadalmi csoport érdekeivel és törekvéseivel való funkcionális kapcsolat alkotja, és amelybe a valóságot leíró és értékelő (*strukturális elem*) — az adott csoport történelmi tapasztalata és életfeltételei alapján keletkezett és elterjedt (*genetikai elem*) — eszmék, valamint belőlük levezetett irányelvek tartoznak.”*

Az olvasó tapasztalhatja, hogy Wiatr széles, elemző jellegű meghatározást fogalmazott meg, amely valóban a legalkalmasabb a társadalmi jelenségek árnyaltabb megragadására. De nem annyira a meghatározás önmagában, hanem indoklása és kifejtése a fontosabb számunkra.

Hogyan válhat az ideológia a csoporttevékenység „szellemi korrelátumává”? Funkciói révén. Ennél a kérdésnél a szerző ismét megcsillogtatja elméleti jártasságát és szintetizáló képességét.

Szerinte az ideológia mindenekelőtt *közösségérzet* ad a csoportnak, az egyénnek pedig azt a tudatot, hogy egy bizonyos csoportosuláshoz tartozik, amelyvel szolidárisnak kell és érdemes lennie. Az ideológia hozzájárul a csoport *tartósságához*. Hagyományokat ápol és a csoport rendelkezésére bocsát meghatározott szellemi értékeket és szimbólumokat. *Racionalizálja* a cselekvést, mivel a világról és alapvető fejlődéstörvényeiről általános képet nyújt, amelyből a jelenségek értékelése, a cselekvés igazolása és értékelési minősítése fakad. És végül az ideológia dolgozza ki a *cselekvés tudatos programját*, rögzíti konkrét céljait és az elérésükhöz szükséges eszközöket.

Amennyiben a felsorolt összes funkciók a rendszerzett, kidolgozott, tudatosan elsajátított ideológiákra vonatkoznak, a szerzővel maradéktalanul egyetérthetünk. Wiatr többször is jelzi, hogy az ideológia tágabb fogalom, mint a doktrína, de a spontán magatartásmódok, valamint az azt kísérő tudati reagálások kiesnek fejtegetéséből. Írásában tehát kísért az a feltevés, hogy minden csoporttevékenység nagyon is tudatos, és így az ideológia minden szintjére vonatkoznak megállapításai. Ez bizonyos értelemben csökkent a könyv más részeinek meggyőző erejét. Például kérdésessé válik a szerzőnek az a következtetése, hogy a tömegek tartózkodása a nyílt állásfoglalástól a kapitalista országokban az esetek legnagyobb többségében ideológiai jellegű. Pedig azokban a fejezetekben, ahol ezt a kérdést tárgyalja, az érvei és a kiválasztott tények meggyőzőek.

A szerző, mint láthatjuk, kiemeli az ideológia értékelő mozzanatát. Könyvében eredményesen utasítja el azokat a nézeteket, melyek passzív, leíró nézetek összességéként kezelik az osztálymeghatározottságú

* A zárójelbe tett megjegyzések Wiatrtól származnak. Mivel minden részlelkérdés tárgyalása lehetetlen, így szeretném érzékeltetni, mit ért a szerző strukturális, illetve genetikai elemén.

gondolatrendszeret. Hangsúlyozza, hogy a megismerő és értékelő mozzanat minden ideológiában sajátos egésszé ötvöződik.

Az értékelő mozzanat kiemelését az ideológia és gyakorlat összefüggésének hangsúlyozásával érthette el a szerző. De egyéb vonatkozásban is, boncolgatásának központi eleme a társadalmi gyakorlat és az eszme kapcsolata. Wiatr szerint az ideológiák megkülönböztető jege az, hogy társadalmi osztályokat, csoportokat, politikai mozgalmakat „szolgálnak tevékenységük megalapozása és igazolásaként”. Ideológián kívüli ebben az értelemben csak az, „ami vagy egyáltalán nincs hatással az emberi társadalmi gyakorlatra, vagy az emberiség mint egységes egész praxisára, nem pedig az emberiség meghatározott és szemben álló részeinek gyakorlatára fejt ki hatást. Az emberi gondolkodás ideológiai jellege abból a funkcióból ered, amelyet a társadalmi praxis vonatkozásában betölt.”

Summa summarum, vannak gondolatrendszerek, amelyek nem az emberiségnek mint egésznek gyakorlatát, hanem csak a szemben álló csoportok tevékenységét befolyásolják. Ezeket az eszmerendszereket nevezzük ideológiának. Ez igaz, bár az emberiség mint „egységes egész” bővebb magyarázatra szorulna, mivel így kijelentésszerűen meglehetősen spekulatív fogalom. Választ kaptunk arra is, hogyan válhat az ideológia a tevékenység támaszává funkciói révén. Mégis csonkának tűnik a gondolat sor. Nem derül ki ugyanis egész világosan — legalábbis az ideológia meghatározásánál nem —, hogy az „emberiség meghatározott és szemben álló részei”-nek — elsősorban az ellentétes osztályoknak — a konkrét társadalmi helyzete határozza meg gyakorlatuk célját, társadalomalakító tevékenységük mélységét, cselekvésük lehetséges változatait és eredményességét is. Mindezt az ideológia csak tudatosíthatja. Az objektív helyzet s a cselekvés dialektikus együttese teremti meg — nem általában az ideológia, hanem bizonyos fajta ideológiák kialakulásának esélyeit.

Ha ezt az összefüggést valóban dialektikus egységben látjuk, akkor megértjük, hogyan dolgozódnak át a gazdasági viszonyok felépítménnyé az emberek tudatában. Sőt, azt is, hogy melyik ideológia szolgálhatja a legeredményesebben az adott osztály tényleges érdekeit és segítheti elő tevékenységének sikerét. Wiatrnak igaza van, amikor kiemeli az ideológia gyakorlati jelentőségét, tehát éppen azt a jellegzetességet, amit a marxizmus vulgarizálói — Kautskytól Sztálinig — a leginkább elhanyagoltak. Az is igaz, hogy az ideológiát nem vizsgálhatjuk elvont eszmeként, bár a funkcionális felfogás előtérbe helyezése a szerzőnél gyakran háttérbe szorítja a valóság történelmet. Nem kifogásolom a „semleges” meghatározást, amely minden fajta ideológiára vonatkozhat, ha kiegészítjük azzal a megállapítással, hogy az ideológia a közvetlen, történelmileg mindig konkrét társadalmi gyakorlat elméletileg többé-kevésbé megalapozott tudata. Ebből ugyanis kiderülhet, hogy az ideológiák is történelmileg konkrét jellegűek.

A cselekvés hangsúlyozása és a passzív tükrözés elutasítása a marxizmus lényegéből fakad. A legtöbb marxista gondolkodó — köztük nem egy lengyel teo-

vári egyetem szociológusai a konkrét szociológiai kutatás módszerével vizsgálják az ifjúság szociális problémáit. Főként az egyetemi diákság és a középiskolai tanulók problémáival foglalkoznak (például a családi környezet, a nemzedékek közötti kapcsolatok, a professzionális kiválasztódás és mobilitás, a szakmai iskolák, a szabad idő felhasználása és a kulturális hatások problémáival). A Ion Aluș és Kallos Miklós vezette kollektíva öt kolozsvári és egy-egy tor-dai, aranyosgyéresi és dési esti liceum hallgatóinak iskolai életét dolgozta fel. A vizsgálat kiterjedt társadalmi származásukra és helyzetükre, nem és életkor szerinti megoszlásukra, munkahelyükre és a munkakörükre. Amint a szerzők hangsúlyozzák, a kutatás eredményei nem meritik ki, csupán felvetik a kérdéseket. A kötet hasznos hozzájárulás a hazai ifjúság- és nevelésszociológia kialakításához. (Editura științifică, 1969.)

Constantin Borgeanu

Eseu despre progres

A filozófia oldaláról közli meg a „haladás” kérdését C. Borgeanu, s kerest a haladás „válságának” és „újjaszülletésének” az okait, valamint a kérdés kutatásának legmegfelelőbb módszerét. A „társadalmi fejlődés” alapvető kritériumát a termelési eszközök és a társadalom egésze közötti kölcsönhatásokban látja. A tanulmány legértékesebb fejezete az ember és a civilizáció kapcsolatait tárgyalja. A szocializmus feladatai közé tartozik a technika és az ember antagonizmusának felszámolása, minthogy ez az ellentét a ma „igazi tragédiájának” az alapja. A szerző bőven hasz-

téka

nálja a legújabb idevágó irodalmat s így kritikailag olyan gondolkodók problématikájával is foglalkozik, mint Herbert Marcuse, Lucien Goldmann, Claude Lévi-Strauss, Louis Althusser. (Editura politică, 1969.)

Ioan Pop

Avantgardismul poetic românesc

A fiatal kolozsvári irodalomtörténész esszéskötete a román avantgarde költészet áttekintésével hézagpótló feladatot teljesít. Kötete első, átfogó fejezetében a szerző a kérdés elméleti tisztázására vállalkozik, az avantgarde fogalmát tisztázza, majd rátér a jelenség keletkezésének és a román költészetbe való behatolásának körülményeire. A második részben — Dicționar poetic avantgardist — már a román avantgarde úttörőivel, kiemelkedő képviselőivel találkozunk, úgy, ahogyan Ioan Pop látja helyüket a román költészet történetében, egészen napjainkig. Toldalékként a kötet végén rövid ismertetést kapunk egy klasszikus avantgardemű, André Breton Nadja című regényéről. Felfogásában, gazdag adatolásában a közel háromszáz oldalas kötet a hazai avantgarde-kutatás figyelemre méltó teljesítménye. (Editura pentru literatură, 1969.)

Bálint Tibor

Zokogó majom

„Egy élehetetlen család kálváriája” — magyarázza a szerző regényének címét, s ebben a műfaj-megjelölésben már elárulja rendkívüli nyelvi leleményét, azt, hogy egyenesen

retikus is — felhívta a figyelmünket arra, hogy a történelem önmozgásának már-már misztikussá való tétele elhomályosította a gyakorlat és az emberi tudat valódi jelentését. Persze túlzások is vannak bőven. Az említett vulgáris determinizmus fonákjaként jelentkezik egy másik tendencia, a társadalmi determinizmus zárójelbe helyezése. Wiatrnál is kísért ez a lehetőség.

A marxista gondolkodás megtisztítása az egyoldalúságtól, maradandó történelemfilozófiai elveinek kibontása és tovább építése nem egy-egy gondolkodó elszigetelt törekvése, hanem korunk marxizmusának igénye, amely az egyes teoretikusok — néha eltérő — álláspontjában jut kifejezésre. Az „ideológia” kifejezés értelmezésében is különböző a marxisták véleménye. Bizonyíték erre az a nagyszabású vita, amelyet néhány esztendővel ezelőtt indítottak és amelyben igen sok marxista elmondta a véleményét — köztük Althusser, Garaudy és mások. Miért nem reagál erre a vitára Wiatr? Az egyetlen Lukičon kívül, akit mellesleg utópistának nevez, senkiről sem tesz említést. Nem tudna a vitáról? Nehezen képzelhetném el, hiszen rendkívül tájékozott és a műve tudatosan kapcsolódik a mai marxizmus szellemi erőfeszítéseéhez.

Szegő Katalin

Budapesti levél a román népi kultúráról

Ha Balassi Bálintnál hamarabb születik verseit anyanyelvén író jelentős költőnk, hamarabb találunk szlovén, horvát, román, német, lengyel, olasz nórára írt magyar verseket. Balassi után számos kéziratos verseskönyvünk van, amely arról tanúskodik, hogy az énekszerzők ismerték az ezen a tájon együttélő népek hasonló költői alkotásait, köztük a románt is, S amidőn eljött a népdal felfedezése, 1831-ben a Kasán megjelenő folyóiratban, a *Felső-Magyarországi Minervában*, napvilágot látott magyarul az első román népköltés-fordítás is. Ponori Thewrewk József fordította, Kazinczy Ferenc adta közre *Erdélyi Leveleinek* illusztrációjaként, magyar fonetikával leírt román szöveggel együtt, hogy a románul nem tudó olvasó a nyelv eredeti zenéjét is élvezhesse.

Ha a román népi kultúra iránt megnyilvánuló magyar érdeklődést igazán számba szeretnők venni, könyvet kellene írunk, s a pontos lajstromot csak a filológia tudománya volna képes összeállítani. Bizonyossággal tudjuk, hogy a fordítások közül ez ideig magyar nyelven jelent meg a legtöbb román népdal és népballada. Tanulmányozásukat már Aranka György szorgalmazta. Csodálójuk volt Jókai Mór, aki elragadtatással nyilatkozott a román népballadákról, és két novellája hőseül román ballada-

hősöket választott. Valószínűleg Jókai biztatására tanult meg románul a különben Pest megyei születésű Ács Károly, az első magyar nyelvű román népköltési gyűjtemény fordítója (*Virágok a román népköltészet mezejéről*, Pest, 1858). Kortársa volt a korán elhunyt tehetséges író, Zilahy Károly. Román népköltési fordításai halála miatt nem szaporodhattak kötetté, nehezen hozzáférhető újságlapokon hűződnek meg. Keveset tudunk a szintén kortárs Ember Györgyről is, aki élete utolsó évtizedeiben Nagyváradon tanárkodott. Fordításai a maguk idejében sem voltak sikerült alkotások, de számosan vannak, s fontossá teszi őket a közeledést szolgáló szándék. Ez a szándék vezette a fiatalabb nemzedékhez tartozó, román származású Moldován Gergelyt és Alexics Györgyöt is. Moldován vaskos könyveket írt, s jóllehet egyes megállapításai ma erősen vitathatók, az általa közreadott néprajzi anyag pótolhatatlan. Alexics egyik legnevezetesebb, fordításokkal illusztrált munkája az a tanulmány, mely az emlékezetes „Vadrózsa-per” mérlegét készítette el páratlan józansággal és tárgyilagossággal (megjelent 1897-ben az *Ethnographiában*). Ez az elsőbbségért folyó pereskedés elkeseredett vitára készítette mind a román, mind a magyar irodalom jeleseit. Végül mégis jót eredményezett, mindkét félnél fellendítette a balladagyűjtést és a kutatást.

A század vége felé még inkább nőtt és sokoldalúbbá vált a néprajzi érdeklődés. Számos folklorisztikai tanulmány látott napvilágot Brassai Sámuel és Meltzl Hugó sok nyelven írt *Összehasonlító Irodalomtörténeti Lapok* című folyóiratában. Itt publikált magyar és román nyelven román népdalokat a fiatal Gerece Péter, a későbbi neves műtörténész, a magyar műemlékvédelem egyik megteremtője (1881). 1887-ben indult a Herrmann Antal szerkesztette első magyarországi néprajzi folyóirat, a német nyelvű *Ethnologische Mitteilungen aus Ungarn*, amelynek magyar nyelvű mellékletében a szerkesztő főlhívja a gyűjtőket, legyenek hajlandók „az összes fajok etnológiai érdekeit egyenlő elfogulatlan módon képviselő folyóiratunk önzetlen céljainak becses közreműködésükkel való támogatására és előmozdítására”.

A hamarosan megalakult Magyarországi Néprajzi Társaság 1890-ben napvilágot látott folyóiratát, az *Ethnographiát*, majd a tíz évvel később megjelent másik, ma is vezető folyóiratot, a *Néprajzi Értesítőt* lapozgatva, 1920-ig szakadatlanul olvashatunk a románsággal foglalkozó cikkeket és tanulmányokat. Különösen kitűntek a Téglás-fivérek. Gábor, az idősebbik, a Petru Grozát nevelő dévai gimnázium igazgatótanára, tucatnyi dolgozatot írt a Hunyad megyei és az érchegységi románság néprajzáról. Mátatlanul elfeledett érdeme, hogy mint az egykori Hunyad megyei Történelmi és Régészeti Társulat lelke, kezdeményezője és egyik vezetője volt a sarmisegetuzai ásatásoknak, létrehozója a dévai múzeum nagyhirű régészeti gyűjteményének. Öccse, István, szintén számos kisebb néprajzi cikket írt a románságról. A másik testvérpár, Szinte Gábor és öccse, László (az előbbi szintén dévai, majd budapesti tanár), bár elsősorban a székely népi építészet-

képtelen semmitmondó, szürke mondatokat, megnátározásokat leírni. A hatszáz oldalon át töretlen művészségben ma nemigen versenyezhet senki Bálint Tiborral a romániai magyar prózában. Ugyanolyan emberiművészi hitellel és szeretettel rajzolja e családregény kisembereit, mint ahogy évekkel korábban két-három flekkes „periférikus” karcolatait bütykölte. Bálint Tibor emberisége, művészi igényessége tehát lényegében nem változott (tudása, eszköztára természetesen gyarapodott), látóköre azonban kitágult. Ennek a perspektíva-növekedésnek újabb bizonyítéka — az Önkéntes rózsák Sodomában után — ez a közelmúltunkról szóló nagyregény. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Hernádi Gyula

Sirokkó

Hernádi a mai magyar próza egyik legizgalmasabb egyénisége; nem véletlen, hogy minden újabb műve heves vitákat, pro és kontra vallomásokot vált ki. Mint legtöbb prózája, ez a regény is alapul szolgált Jancsó Miklós egyik filmje, a nemrég bemutatott Téli sirokkó számára; Hernádi művei azonban önálló irodalmi alkotásokként is hasonló figyelemre, esztétikai elemzésre érdemesek. Cselekménye szerint egy Magyarországon 1933—1934-ben működő Usztasa-képzőtábor különös eseményeit eleveníti fel, de e történelmi konkrétumtól elvonatkoztatva, Hernádnak az erőszakról, az elembertelenedés „modern”, rafinált változatairól van izgalmas mondanivalója. Stílus-kísérletként ugyancsak jelentős mű a Sirokkó, ha nyelvi absztrakcióinak túlhajtása helyenként már zavaró is. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

téka

Fodor Sándor
Szellemidzés

Versek vagy aforizmák? A novellákkal, kisregényekkel nevet-rangot szerzett Fodor Sándor bizonyára nem fog átérni új műfajra, ám e „kihallgatások” elmúlt évszázadok s a közelmúlt híres embereinél ötletes, alkalmas formának bizonyultak fontos igazságok, erkölcsi ítéletek kimondására. Az író akár II. Ramszesznél, Pál apostolnál, Ephialtésnél, Schwartz Bertholdnál, akár Shakespeare-nél, Goethénél vagy Hemingway-nél „jelentkezik” — természetesen mindig önmagáról, koráról vall. Ez az időszerűség-elkötelezettség adja Fodor Sándor terjedelmre kicsi kötetének értékét. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Konrád György
A látogató

Egy gyámhatóságai hivatalnok ez a különs látogató, aki bármerre lép, kisiklott életeket, eltorzult embereket, köréseket lát: foglalkozása szakmai deformációként jelentkezik már, olyannyira, hogy amikor felismeri: segíteni képtelen, beleéli magát egyik „ügyfele” helyzetébe. Konrád György regénye nem könnyű, gondűrű olvasmány, de nem is naturalista nyomorregény; szociológiai elszántsággal és kitűnő lélekelemző készséggel a mai magyarországi próza jelentős művét alkotta meg, amely nem méltatlanul aratta rendkívüli közönségsikerét. (Magvető, 1969.)

Kiss János
Vegyes törtétek

A három évvel ezelőtt nagy vihart kavart Forrás-kötet, a Tegnaptól holnapig szerzője

tel foglalkoztak, az erdélyi románságra is kiterjesztették vizsgálataikat. Veress Endre, akinek sokkötetes román történeti forrásgyűjteményét a bukaresti akadémia adta ki, s aki a magyar—román történelmi kapcsolatoknak egy emberöltőn át kutatója volt, fiatal korában román folklórral is foglalkozott.

Herrmann Antalt 1898-ban kinevezték a kolozsvári egyetem néprajzi tanszékére. Egyidejűleg új folyóirat, az Erdélyi Kárpát Egyesület lapja mellékleteként megjelenő *Erdélyi Népei* szerkesztését is elvállalta. Itt jelent meg tanulmány formájában egyetemi előadása *Rumén ethnologiai feladatok* címmel (1898. 1—3). Az összromán néprajzi kutatások helyzetét vizsgálta meg gondosan. Elismerten nyilatkozott a folklórgyűjtésről, majd több érdemes ötlettel biztatott a tárgyi néprajzi kutatásokra. Tanítványa volt a neves román etnográfus, Romul Vuia.

A két világháború között egy időre visszaesett a szépen fejlődött érdeklődés. Publikálási lehetőség sem igen volt. A magyarországi néprajztudomány közel egy évtizedig szervezeti és anyagi nehézségekkel küzdött. Megöregedtek, elhaltak azok, akik a század elején magyarul írtak a román népi kultúráról. Helyükbe azonban újabbak álltak. Cs. Sebestyen Károly még a világháború előtt kezdte délkelet-európai összehasonlító etnográfiai tanulmányait, amelyben a székelyek és az erdélyi románok vizsgálatai egyenlő súllyal szerepeltek. A fiatalabb nemezdekből Dimitrie Gusti professzor kutatótáborainak magyarországi résztvevői, Lükő Gábor és a fiatalon elhunyt Mikecs László, a moldvai és havasalföldi románság kutatásával foglalkoztak.

Romániában sem szakadt meg az érdeklődés fonala. Száz évvel az első román népköltési fordítás megjelenése után modern fordításban is napvilágot láttak a legszebb román népballadák. Kádár Imre fordításait az *Erdélyi Helikon* pompás bibliófil formában *A havasok balladái* címmel adta közre. Idősb Kántor Lajos az Erdélyi Tudományos Füzetek számaiként jelentette meg tanulmányait (*Magyarok a román népköltészetben; Kölcsönhatás a magyar és román népköltészetben*. Mindkettő: Cluj—Kolozsvár, 1933), melyek filológiai pontossággal, objektív szemlélettel közelítették meg tárgyukat. Majd az *Erdélyi Fiatalok* falujárásaik programjában a magyar nemzetiség igazi arcának felderítése mellett a román nép megismerését is célnak jelölték.

E korszak legnagyobb, határokon túlnövő példája azonban Bartók Béla munkássága volt. Román népzenei gyűjtései idejüket tekintve 1920 előttré esnek, de tudományos és zenei földolgozásukat a 20-as és 30-as években végezte el. Román népzenei gyűjtései és tanulmányai Bukarestben, Bécsben, Budapesten és Münchenben románul, magyarul, németül és franciául jelentek meg. Munkássága miatt sok oldalról érték támadások, s ha ezek el is keserítették, meggyőződésében nem ingatták meg. Román és szlovák népzenei vizsgálatait ma a Duna menti népek közeledésének legszebb hagyományai közt tartjuk számon.

Bartók gondolatai 1945 után egyre nagyobb visszhangra találtak. Szellemében tevékenykednek ma a romániai magyar kutatók, amidőn hivatásuknak

tudják a román népi műveltség legjavának tolmácsolását magyarul. Munkájuk Magyarországon is általános elismerést váltott ki, s a román népi kultúrának új híveket szerzett. Az első kötet, mely a folyóiratokban szétszórtan megjelent és a régebbi fordításokból válogatott, a Faragó József szerkesztette *Legsőbb román népballadák* volt. Egy évvel utána látott napvilágot a *Román Irodalom Kis Tükre*nek első kötete, amely több népköltési műfajból adott válogatást (1961). Néhány év múlva újabb két román népköltési gyűjtemény jelent meg a bukaresti Irodalmi Könyvkiadónál. A *báránka* címmel ballada- (1963) és *Hej, zöld levél* címmel (1965) lírai antológia, mindkettő Faragó József kísérő tanulmányával és jegyzeteivel. A tárgyi néprajz terén ifj. Kós Károly tevékenykedett a közelmúltban legtöbbször a román népi kultúra megismeréséért és publikálásáért. Mind Faragó, mind Kós közvetítő szerepét a magyarországi kutatók is számon tartják.

Magyarországon sem maradtak el a román népköltészet tolmácsolásában s a román néprajzi kutatások terén. A háborút közvetlen követő években a Magyar—Román Baráti Társaság végzett jeles munkát. Műsoros esteket rendeztek, folyóiratokban, a *Keleti Kapuban* román népköltési fordításokat tettek közzé. Könyvalakban kiadtak Komjáthy István fordításában egy ballada- és kolindagyűjteményt (*A nap lakodalmá*) és egy nevezetes betyárballadát (*Vitéz Korbea*). Népköltési darabokat tartalmaz az 1951-ben és 1961-ben megjelent román költői antológia. Mindkettőt Köpeczi Béla szerkesztette. Lajtha László egyetlen kötetben tette közzé szépkönyveszentmártoni magyar és román népzenei gyűjtését. A különféle délkelet-európai ballada-antológiák román darabokat is felvettek anyagukba. 1957-ben a budapesti Európa Könyvkiadó adott ki román népmeséket Kovács Ágnes kísérő tanulmányával. 1961-ben Budapesten jelent meg a máig legnagyobb terjedelmű, szép kiállítású román népköltészeti antológia (*Kihajtott a búkk levele*), amelyhez a közös könyvkiadás szép példajaként Ortutay Gyula írt bevezetőt, s amelyet V. András János, valamint Domokos János szerkesztettek.

Kutatói is vannak Magyarországon a román néprajznak. Gunda Béla az idősebb, Földes László a fiatalabb nemzedékből az anyagi kultúra területéről publikáltak értekező dolgozatokat és gyűjtéseket, amelyekben román anyag segítségével a kelet-európai népi műveltség kérdéseire igyekeztek választ kapni. A folkloristák közül Domokos Sámuel magyar—román összehasonlító folklórral és a magyarországi románok népköltészetének kutatásával foglalkozik. Vasile Gurzau méhkeréki kétényelvű mesemondó általa gyűjtött és rendszerezett meséit az elmúlt évben adta ki a budapesti Akadémiai Kiadó.

Jóllehet a román népi műveltség sok ága volt tárgya százötven év feléje forduló magyar figyelmének, kétségkívül látszik, hogy a népköltészet vonzotta leginkább az érdeklődést. Balladák, dalok, kolindák és csujogatások, amelyeket igen nehéz fordítani. Az első fordítók nem voltak igazi műfordítói tehetségek. Annál inkább jelentős, hogy a XX. században olyan magyar költők láttak a román népköltés-

vége új könyvvel jelentkezett — és nem is akármilyennel: a kötet mindkét elbeszélése (kisregénye?) az írói továbblépés bizonyítéka. Kiss János nemcsak stílusában fejlődött, hanem szerkeszteni-tudásban is, s látásmódja is bonyolultabbá-összetettebbé vált. Az Őlelni indult pillantás-sal új területet hódít epikája számára, s e modernebb prózában ismét megmutatkozó erkölcsi igényessége további várakozásra készítet. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Kocsis István

Örömteremtés

„Variációk egy témára” — írhatnók mottóul Kocsis István művei fölé. Valóban, ez a fiatal, mindössze második köteténél tartó író csak a nagy pályatársakra jellemző egyértelműséggel, már-már mániakussággal tér vissza újra meg újra ugyanazokhoz a hőseihez: az erkölcsi kérelhetetlenségükben óriásnak vagy bolondnak mutakozó emberekhez. Novelláiban olykor már az egyhangúság fenyegetését éreztük (bár e kötetben is akad közöttük nagyon jó), drámái viszont — melyek, legalábbis írói fejlődésének mostani szakaszában, uralkodóvá kezdenek válni — formailag, tipológiájukban is változatosabbak. Páskándi abszurd drámái mellett, ezekkel a Kocsis-művekkel lép ki a romániai magyar dráma sokáig reménytelennek tűnő provincializmusából. (Irodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Jean-Jacques Rousseau

Confesiuni

A Vallomások teljes szövege most, megírásuk után kétszáz évvel először jelenik meg ro-

téka

mán nyelven, *Pericle Martinescu* fordításában. A késő okát valószínűleg abban kell keresnünk, hogy eddig a gondolkodó — a Társadalmi szerződés írója — és a nevelő — az Emile szerzője — elhomályosította Rousseau-t, az embert. Pedig önéletírása, melyet „jellemé egyetlen hű emlékművének” nevezett, forradalmasította a műfajt: szerzőjének meggyőződése volt, hogy a lélek története érdekesebb a királyok történeténél, ezért saját életét, tetteit példátlan szenvedéllyel tárta fel, lelkiismereti kérdéssé téve az őszinteséget (jelszava végig ez maradt: „kötelességem az igazat mondani”). Mint századának egyik leganalitikusabb művészegénisége, felborította az emberről addig kialakult képet. A háromkötetes kiadvány utolsó részéhez csatolt Egy magányos sétáló álmodozásai (Mihail Sora fordítása) a megalázott, sokat szenvedett író patetikus búcsúja az életől. (Editura pentru literatură, 1969.)

Bodor Ádám

A tanú

„Azt állandóan halljuk — írja John Northon —, hogy embereket küldenek a Marsra, de annál ritkábban, hogy egy éhes gyereket bevigyenek a vendéglőbe.” Meglepő, hogy a humanizmusnak még mindig tanúkra van szüksége. És jönnek a tanúk: az ötvenesztendőös apa, aki „egy egész napon át nem szólt senkihez, este egyszer csak elindult otthonról, hogy végezzen magával”; a gyerek aki szinte két napig követi; s íme a vád: „Lelkére kötötték, hogy pont onnan hozza vissza, ahonnan már alig lehetséges visszahozni...” Egyszerű anyai tanácsba ötvö-

tészet tolmácsolásához, mint Illyés Gyula, Jékely Zoltán, Gulyás Pál, Csanádi Imre (a romániai Kányádi Sándor, Salamon Ernő, Kiss Jenő, Szemlér Ferenc, Szabédi László, Bözödi György mellett) s a zeneszerző Bartók Béla. Ő azt a kolindát fordította egyedülvalóan szépen magyarra, amely a *Cantata profana* megírására ihlette. Illyés Gyula valósággal magyarra varázsolta a *Mioritát*, Páratlan azonban Kiss Jenő romániai teljesítménye, aki *A báránycsiga* című kötetben egymaga ötezer sor balladafordítást tett közzé. A kötet Magyarországon is sikert ért el.

A magyar olvasó kitűnő fordításokban olvashatja a román népdalt. A népdalt, amelyről elsősorban a magyarra, de minden másra is gondolva Kőlesey Ferenc így szólt: „Úgy vélem, hogy a nemzeti poézis eredeti szikráját a köznépi dalokban kell nyomozni; szükség tehát pórdalainkra ily céllal vessünk tekintetet.” A népdalt és a balladát, amelyet Vasile Alecsandri „nemzeti vagyónak” nevezett. Európa népei a polgári nemzetté válás óta nemzeti műveltségük részeként, féltett kincsékként tartják számon népi műveltségüket. Még inkább így van ez Kelet-Európában, ahol minden nép legsajátabb javának tudja, legpontosabb kifejezőjének tartja.

Kósa László

Nikolaus Lenauról és az ő társaságáról

Nagy költő volt? Gondolom, nem fér hozzá kétség... Igaz, jelentőségben és hatásban nem egy öt messze meghaladó tehetséget tart számon a jeles

elmékben nem szükkölködő XIX. század. Még a német romantikának is voltak nálánál eredetibb és erőteljesebb képviselői, de Lenau helyét és szerepét senki sem vitathatja el az egyetemes német irodalom történetében. Melankóliával, elvagyódással, sőt tónusokkal, síri világgal és fanatikus természet-imádattal teltett dalai biztosították a szerves kapcsolatot, az élő permanenciát Goethe és Heine költészete között. Előbbiből örökölte a belefeledkezést a táj, a természet szépségeibe, a vonzódást a fantasztikumhoz, a népdalszerű hangvételt, a szerelem isteni dicséretét, a balladás levegőt, a Faust-megszállottságot; elbeszélő költeményeinek forró szabadságvágya, türelmetlen hangvétele, indulatos szókimondása, álcázatlan nyíltsága pedig a *Sziléziai takácsok* előfutárának tekinthető.

Korának élő lelkiismerete volt, nem késett az üdvözlés szavával, ha a „mindent átfogó feketeségben” a szabadság, a haladás fényét látta derengeni. Lelkesen közönytötte a lengyel szabadságharcot, akár csak nagy magyar kortársa, Vörösmarty Mihály. A Don Juan-téma feldolgozása az angol Byron társává teszi, a cseh Zsiskáról írt verse valahol a drámaíró Katona Józsefet juttatja eszünkbe. Megingathatatlan zsarnokságyűlőlete, tiltakozása mindenfajta elnyomás ellen, a legtisztábban a kegyetlen kereszties hadak elleni ádáz harcban elvérzett dél-franciaországi albiakról szóló — *Albi népe* című — elbeszélő költeményében fogalmazódik meg. A dübörgő ritmusú utolsó részben írja:

*A fényt az égről nem lehet leszedni
S a napkeltét sem tudja már befedni
Se bíborpalást, sem papok csuhája;
Mert Albi népét husziták követték,
Azok vesztéért vér volt a fizetség,
Husz, Zsiska, Luther, Hutten jött — s utána
A harminc év, a hugenották ökle,
A Bastille-vívók, s így tovább — örökre.*

(Franyó Zoltán fordítása)

A németek mellett talán számunkra, magyarok számára jelent a legtöbbet Nikolaus Lenau neve. A Temes megyei Csatádon született, gyermekkorát Magyarországon töltötte. Az itt szerzett élmények annyira mélyen ivódtak lelkébe, hogy élete végéig gyönyörű versekben énekelte meg a tártkarú pusztát, a zúgó nádasok, az itatók, a meglapuló falvak szépségét. Egy kis belemagyarázással azt is sorsszerűnek tekinthetjük, hogy mikor a megbomlott elméjű költő 1850-ben meghal Döblingben, e város lakójának mondja magát Széchenyi István is, a magyar reform-mozgalom legnagyobb képviselője. Lenaut a német Byronnak szokták nevezni, de gondalom, közelebb járnánk az igazsághoz, ha a német Vörösmartynak mondanók. Szerb Antal találóan alapítja meg kitűnő világirodalomtörténetében: „A magyar föld nemcsak témáin hagyott nyomot — e tekintetben inkább csak a magyar egzotikum, a cigány, a csárda, a pusztas szerepel, az is erősen romantikus stilizációban —, hanem ennél is sokkal érdekesebb az a meghatározhatatlan valami Lenau vers-melódiáiban, hasonlataiban, látásának módjában,

téka

zöldő vád, életerő — ez Bodor Adám emberszemléletének írói bizonyítéka. A gondolatnélküliségbe kényszerített embereket visszahozni, még a gyerekek meséskönyvét is félrerakni és tenni, menteni — égetnek ezek a fanyar befejezésű írások. Tehetség jelentkezett Kolozsvárt, akinek mércéje európai szintű humanizmus. (Forrás, 1969.)

Elekes Lajos

Történelmi ismeret — társadalmi tudat

A könyv célja bemutatni a történelmi ismeretek társadalmi tudatformáló funkciójának alakulását a szocialista építés körülményei között. Miután elemzi a történelem kérdései iránt korunkban megmutató érdeklődés mértékét és tartalmát, a történelemtudományak — az emberi társadalom fejlődését vizsgáló diszciplínának — a mibenlétét vizsgálja. Foglalkozik a történelmi törvényszerűség értelmezésével, a lényegi teljesség elvi és módszertani követelményeivel, a rekonstrukció és a megfelelő ábrázolás kérdéseivel, a megelevenítésnek a művészetivel rokon vonásaival. Külön tárgyalja a történelmi ismereteknek a társadalmi tudat fejlődése szempontjából különösen fontos oldalait: a történelmi tudatosság és a jelenségek távlatos értelmezése, a köztük való eligazodás és állásfoglalás vonatkozásában észlelhető összefüggéseket. Válaszolja a marxista-lenini történelemfelfogás elterjedését a szocialista építés folyamatában, kitér az ezt közvetítő fontosabb tényezőkre (irodalom, színpad, modern tömegkommunikációs eszközök). Nem hagyja figyelmen kívül ennek a fejlődésnek az ellentmondá-

téka

sosságait sem, hogy végül bebizonyítsa: a történelem marxí—lenini koncepciója egyre inkább hatékony részévé válik a fejlődő szocialista tudatnak. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Radovan Richta
és munkaközössége

Válaszúton a civilizáció

A Csehszlovák Tudományos Akadémia Filozófiai Intézete mellett alakult szakmaközi munkaközösség — filozófusok, közgazdászok, szociológusok, pszichológusok, pedagógusok, politikai tudomány szakértői, oroszok, építészek egy csoportja — érdekes könyvet adott közre, amely a tudományos-technikai forradalom társadalmi és emberi összefüggéseinek elméleti elemzését nyújtja. A lehetőségekhez képest összefoglaló képet igyekeznek adni korunk tudományos-technikai forradalmáról, amelynek háttérében kétféle társadalmi rendszer létezik, egyszersmind tisztázni igyekeznek, milyen módon oldhatók meg azok a bonyolult társadalmi és emberi problémák, amelyek ezzel elválaszthatatlanul összefüggnek. Így többek között ilyen kérdéseket tárgyal: a termelőerők struktúrájának átalakulása, a tudományos-technikai forradalom és a termelési viszonyok, a munka struktúrájának változása, az ezzel összefüggő változások a művelődés, a modern civilizáció területén, az életmód átalakulása, a tudomány és a társadalom irányítása közti viszony.

A könyv egészen új, optimista távlatot nyit társadalmunk további fejlődése elé. (Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

ami miatt néha úgy érezzük, mintha Vörösmartyt vagy Petőfit olvasnánk német fordításban.“ Többek között ebben kell keresnünk annak magyarázatát, hogy a magyar Lenau-kutatás a leggazdagabbak közé tartozik a világon, hogy Lenau életéből és művéből magyar írók gyakran merítettek ihletet. Példának, hogy csupán a romániai magyar irodalom házatáján maradjunk, idézhetnők Endre Károly poémáját és Molter Károly Lenauról szóló színművét.

Ha életében nem, halála után annál kegyesebb volt Nikolaus Lenauhoz a sors. Művei újabb és újabb kiadásokban jelennek meg, okos tanulmányokat írtak és írnak róla, szülőfaluját róla nevezték el, emlékmúzeumot rendeztek be Lenauheimon, az ausztriai Stockerau székhellyel pedig nemzetközi társaság működik, amely az ő nevét viseli, s amely munkásságának minél alaposabb feltárását, műveinek népszerűsítését, minél szélesebb körű terjesztését tekinti központi feladatának. Az öt éve alakult társaság havi folyóiratot jelentet meg *Lenau Forum* címmel, s minden esztendőben kiadja a *Lenau-Almanachot*, s emellett gondoskodik a költőről szóló tanulmányok és a műveiből készült kétnyelvű fordításkötetek megjelentetéséről is. A társaság leglátványosabb és legnagyobb érdekföldést keltő rendezvényei közé kétségtelenül az évenként más-más országokban megtartandó közgyűlések, tudományos ülésszakok tartoznak.

Ezen a nyáron Temesvár látta vendégül a Nemzetközi Lenau-Társaság tagjait és meghívottait. Hat ország — Ausztria, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Lengyelország, Magyarország, Németország Szövetségi Köztársaság és Románia — irodalomtörténészei, kritikusai és esztétái gyűltek össze a begaparti város egyetemének korszerű aulájában, hogy Lenauról, hazai és külföldi kortársairól, a romantikáról és annak legjelentősebb képviselőiről, a költészetről és annak társadalmi funkciójáról, az összehasonlító irodalomtudomány problémáiról beszéljenek. Az eseménynek különös jelentőséget, bensőséges ízt adott a szülőföld közelsége, eleven jelképe. A lenauheimi látogatás kegyelettejes séta volt a költő bölcsőhelye körül. A háromnapos előadás-sorozaton szó esett Lenau műveinek romániai elterjedéséről, lengyel fordításairól, Eminescu és Lenau költészetének közös vonásairól, Thaddäus Rittnerről és Rilkeréről, a magyar romantika jellemzőiről, a germanisztika romantikus vonásairól, Heimitz von Doderer és a magyarok kapcsolatáról. (Halász Előd szegedi professzor ez utóbbi témáról tartott előadása, általános vélemény szerint, a temesvári ülésszak legizgalmasabb és legújszerűbb közlése volt.)

Lenau tehetségéhez mérhető költők bőven születtek ezeken a tájakon. Van-e valamelyiküknek is társasága? Csak szegyenkezve írhatjuk le a választ: még provinciálisan megyei sincs, nemhogy nemzetközi legyen. Nem akarunk ködöt úzni, nem kívánunk lehetlent. Panaszkodtunk már eleget a nyelvi korlátokra, a nagyvilág irántunk tanúsított mostohaságára. Talán egy nemzetközi jellegű társasággal tehetnének ellenük valamit. Ha ilyesmi létrehozására nincs is módunk, a romániai magyar irodalomtörténet fellendítésére, eredményeinek népszerűsítésére,

Barrows Dunham

Hősök és eretnekek

A mai filozófiai gondolkodás egyik legműveltebb, legszínesebb és legigényesebb népszerűsítőjének, a marxizmushoz egészen közeljutott amerikai tudósnek a könyve a politikai szervezetek és a filozófiai eszmék kölcsönhatását vizsgálja. Nem szigorúan történelmi elemzés, hanem inkább vázlatosorozat, melyet egy-egybe fűz az eszmék története és a politikai történelem legszorosabb kapcsolata.

A mű a társadalmi-politikai gondolatnak és szervezeti előfeltételeinek története. Igyekszik kimutatni, hogy a politikai mozgalmakon, szervezeteiken belül szakadatlan harc folyik az ún. „ortodoxok” és „eretnekek” között: az előbbieket az említett mozgalmak és szervezetek valóságos és vélt érdekeit kívánják képviselni, az utóbbiak a kötetlenebb gondolkodás, a megtorpanás nélküli haladás hívei. Ebben az értelmezésben a szerző nyomon követi a „hősöknök és eretnekeknek” nevezett történelmi egyéniségeket, nagy személyiségek életútját Szókratészről Szent Johannán és Husz Jánoson keresztül Hobbesig, Voltaire-ig, Diderot-ig, Marxig, Leninig. Kündulópontja helyes, amikor az eszmék magyarázatát társadalmi alapjaikban keresi és a történelem mozgását a néptömegek harcából vezeti le. Elfogadhatatlan viszont a kereszténység sok jelenségének, főleg mai szerepének megítélésében kialakult véleménye.

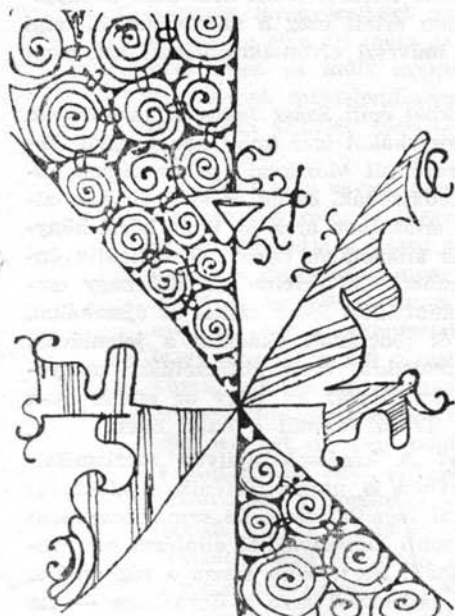
Dunham könyve imponálóan nagy ismeretanyagot közöl gördülékeny, esszéisztikus formában; stílusa lendületes, eleven. (Kossuth Könyvkiadó, 1968.)

sére feltétlenül szükségünk lenne egy vagy két helyi jellegű irodalmi társaságra, egyesületre, amelyeknek ülésein írók, tudósok, művészek, irodalombarátok, tanárok és főiskolai hallgatók találkoznanak az irodalom jegyében.

Említsük a hagyományokat? Az Aradi Kölcsey Egyesület adta ki Arad vármegye monográfiáját és a tizenhárom vértanú albumát, nagy szerepe volt a kultúrpalota felépítésében és az 1848-as ereklyemúzeum létrehozásában. A temesvári Arany János Társaság a nagy lírikus műveinek népszerűsítése mellett a bánsági írók műveinek kiadását vállalta, hogy ne beszéljünk az *Erdélyi Figyelőt*, majd a *Zord Időt* kiadó és számos kulturális rendezvényt patronáló marosvásárhelyi Kemény Zsigmond Társaságról. Ezeknek a társaságoknak, egyesületeknek az időszaki kiadványai, évkönyvei, folyóiratai és értesítői irodalomtörténetünk fontos dokumentumai, nagyértékű forrásanyagai. Nem ártana feléleszteni ezeknek a társaságoknak a hagyományait, meg kellene kísérelni újak létrehozását Ady, Arany, Gaál Gábor, Petőfi vagy Tamási Aron neve alatt. Nem véletlen, hogy a Nemzetközi Lenau-Társaság sikeres temesvári közgyűlése erre terelte gondolataimat.

Megnyugtató és szép dolog az, ha a különböző nemzetiségű emberek azért gyűlnek össze, hogy a lélek legtisztább párlatáról, a költészetről beszéljenek: elfogultságok nélkül, őszintén és igazul.

Szekernyés János

Kadiwee-índián rajz

Városok — ködben és éjszaka

„De nekem fotogénikus arcra van szükségem“ — toszogatja el a felvevőgép előtt az öreg, borostás arcú, színehagyott és olajfoltos kezslábasba bújt darukezelőt egy dokumentumfilm-rendező (nyilván az ötvenes évek elején) Szász János kisregényében. Ez az emlékkép több, mint futó mozzanat a Mamaia by night valóban filmnovellának is nevezhető montázs-sorozatából; néhány könyvoldallal tovább egy másik, páréves múltból felidézett jelenet rímél rá, a fotóriporter emléktárából: „Egyszer Vajdahunyadon egy padon heverő elrongyolt, kérgéig taposott, és éhes orrú félpár bakancsot is lefényképeztem, háttérben a régi főter házaival s még távolabb az acélmű füstölgő kéményeivel és új magaskohóival. »Ezt be se vidd a főnöknek« — tolta félre a képet az ipari rovat egyik riportere. Persze bevittem, és a főnök savanyúan sóhajtott, amikor az olvasztárok és hengerlők képei után a félpár bakancsra esett a pillantása: »Lényeges ez?« Bólintottam: »Nagyon.« »Nem gondold, hogy határeset?« — és a főszerkesztő természetesen nem adta le lapjában a fényképet, mert semmit sem értett meg a szimbólumból, régi és új emberi közvetlenséggel, de művészi elvonatkoztatással kifejezett kontrasztjából.

Ilyen és hasonló szembesítésekből építi Szász János ezt a könyvet, amely alcímében ugyan mamaiai éjszakákat ígér (mint ahogy egyik korábbi szépirodalmi vitairatát-esszéregényét Moszkvai éjszaka címen közzölte), de az éjszakai fény — szállodaszobák, bárók és sztriptízre is alkalmas régi csónakházak fénye — elsősorban arra jó, hogy hősei könnyebben eljussanak a lelki-sztriptíz állapotába. Egyéni és kollektív önvizsgálatok, a világ sorsát s az emberi élet értelmét kutató nagy eszmefuttatások természetes színhelyeként idézi Szász ezeket az éjszakákat, ahol nemcsak isznak, vetkőznek és (bocsánat) okádnak a jelenlévők, hanem emlékeznek is tegnapi önmagukra, rossz közérzetükre magyarázatot, sőt orvosságot keresnek. Mert „rossz az, hogy az ember csak meg akar élni és nem élni akar. Tenni valamit a halál ellen.“

Dekadencia, intellektualizmus? A kérdések nyilván megismételhetők, mint ahogy ebben a könyvben is utalás történik a Moszkvai éjszaka egykori kedvezőtlen kritikái fogadtatására, de sem akkor, sem most nem lehetett, nem lehet központi címszavakkal elintézni egy irodalmi mű elemzést igénylő problémáit. Ne térjünk vissza a régi vitára, hiszen az a mű esztétikailag nem érdemesül erre a figyelemre — ezt a mostanit azonban fel kell oldoznunk az ilyenfajta gyanúk alól. Mint ahogy nem klerikális minden mű, amely egyházi környezetben játszó-

dik, nem feltétlenül dekadens egy éjszakai mulató — a kapitalizmussal együtt nem kell szétrombolni a vasutakat... (Ezt a leckét viszont nem mindenki tanulta meg a marxista szemináriumokon!) Szász János éppen arra tett kísérletet, hogy a felszín mögé nézzen, hogy a külső cselekvések mögött felfedezze a belső feszültségeket, elfojtott vágyakat, fájdalmaikat, reményeket. Ezért választhatta azt a merőben szokatlan írói megoldást is, hogy a kisregény szürrealista könnyedséggel át- meg át- kapcsoló, de alapjában természetes folyású elsőszemélyes elbeszélését időnként megszakítsa a kurzivált harmadik személlyel — ami bizonyára a külső szemlélő objektivitására, a látszatra utal. De az a furcsaság is — többször s a magyar nyelv szellemével össze nem egyeztethetően — előfordul, hogy a mondat harmadik személyben kezdődik, és elsőben folytatódik (vagy fordítva), noha ugyanarról a személyről, alanyról van szó.

A Mamaia by night nem ezért a stílus-leleményért, hanem ennek ellenére — valódi stílus-szépségeiért s etikai alapkoncepciójáért figyelemre méltó mű. Figyelemre és követésre méltó a szembesítések és szembesülések vállalása, őszintesége a kérdésben s a válaszok keresésében. Persze, irodalomtörténeti jelentőségűvé (legalább a mi romániai magyar irodalmunkban) akkor válhatott volna, ha etikuma az esztétikummal szorosabban összefogódnak. Sok egyéb mellett, ebben különbözik tőle döntően Méliusz József regénye, a Város a ködben. Ha most mégis egymás mellett emlegetjük őket, ezt nemcsak a megjelenésük nagyjából egyidejűsége, nemcsak a két könyvbe rejtetten vagy nyíltan beépített irodalompolitikai hadakozások, az erkölcsi felelősségvállalásnak rokon vonásai indokolják, hanem mindenekelőtt a modern próza jellegzetesen XX. századi eszközeinek meghódítására, meghonosítására irányuló törekvéseiknek közelsége. Ami Szász Jánosnak még csak töredékesen sikerült (nem az első és harmadik személy felcserélésére, hanem jelen és múlt egymásbajátsztatására, hangulatok, külső és belső cselekvések megjelenítésére gondolok!) — a Proust utáni modern európai próza szintjét közelítve, a magyar prózárs mai rangján sikerült Méliusznak.

Mert igaz ugyan, hogy napi szenzációként az új Méliusz-kötet legizgalmasabb része a függeléként csatolt „regény regénye“ („amelyben az író elmondja a Város a ködben kéziratának történetét“), s valójában nemcsak izgalmas, hanem „keserűen tanulságos“, hogy a regény megszületése óta eltelt három évtized milyen helyzeteket és figurákat termelt ki, ám a pikantériákon túli, esztétikumban mérhető izgalom az igazi, amelyet a mű olvasása közben élünk át. A Város a ködben-t olvasva, elfeledünk minden irodalompolitikai szempontot — amelyek adott körülmények között szintén fontosak lehetnek —, s el az irodalomtörténetieket is: hogy például ez a regény Veress Zoltán úttörő műve, a Szeptember előtt, sőt jóval előtte, a második világháború előestéjén honosította a romániai magyar irodalomba a prousti eredményeket (amiről Veress Zoltán nyilván nem tehet, s ez az irodalomtörténeti tény érdemein sem változtat, minthogy nem ismerhette Méliusz kéziratát): a műre kell figyelniünk, Méliusz József prózáirói teljesítményére, amely — akár egyetértünk itt vagy másutt kifejtett egyik-másik nézetével, akár nem — tiszteletet parancsoló. Ezzel a regénnyel a mai romániai magyar

irodalom újabb lépést tett a provincializmustól az egyetemesség felé vezető úton.

A mai romániai magyar irodalom, mondom, bár maga Méliusz hangsúlyozza, hogy regénye a két világháború közötti irodalomhoz tartozik, s hogy ő ettől a munkájától régen elvált, az már idegen számára. Elvégzendő filológusi feladat kimutatni, mit módosult a Város a ködben szövege a harminc évvel ezelőtti részlet-közlésekhez viszonyítva (a szerkeszti változtatásokra szintén találhatunk utalásokat, éppen a „regény regényében“). De egy mű igazából ahhoz a korhoz tartozik irodalomtörténetileg — pontosabban: ahhoz a korhoz is tartozik —, amelyben eljut olvasóihoz, amelyben hatni tud. És akár elfogadja Méliusz, akár nem, úgy tűnik, a két világháború közötti irodalomszervező munkássága után most, a hatvanas évek végén, az Aréna verseivel s talán még inkább a Város a ködben prózájával foglalja el irodalmunkban azt a helyet, amelyet régebbi verskötetei nem a kritikus-irodalompolitikai elfogultságok miatt, hanem heterogenitásuk, érték-ingadozásaik következtében nem tudtak biztosítani neki.

Ez a regény különösen szerencsés házasságból született: Méliusz avantgarde elkötelezettségéből s a magyar szociográfiai irodalom jelentőségének felismeréséből. A Város a ködben szociológiai értékei elvitathatatlanok — éppen azért, mert nem a szociológizáló szándék (mint nemegy régebbi poémájában), hanem a mélyről feltörő élmény vezette az író tollát. Vallomás ez a könyv, a gyermekkori élményekről és azokon keresztül egy osztály bűneiről; de szerencsére nemcsak a bűneiről, hanem teljes életéről — úgy, ahogy azt a gyermek s később a felnőtt megismerhette. Mert igaz ugyan (és ezt Kovács Katona Jenő már 1938-ban megírta), hogy a gyermekkorra emlékezés igen sokszor a felnőtt-tudathoz igazodik, de Méliusz nem annyira a gyermeki lélekbe világító regényt akar írni, sokkal inkább családjá, városá (Temesvár), osztályá, az anyagi gondtalanság csúcspontjaira-csúcsockáira felkapaszkodó hivatalnoki-polgári réteg életébe igyekszik bevilágítani, a háborús konjunktúrában „tekintélyt szerző“ polgár természetrajzát írja. S ami külön értéke a regénynek: nem holmi urbánus elfogultsággal, hanem azzal a „gyökerességgel“, ami A szénásszekér elégiát is jellemzi (sajnos, a kritikus ebben sem lehet eredeti — a „regény regényében“ erre is utalás történik, Szilágyi Domokos lektori véleményében). Méliusz végigköveti a háborús években a bérháztulajdonosi státusba avanszált család s a szegény városi és falusi rokonság kapcsolatait, s az emberségnek tisztább formáit találja meg a tanyán élő Józsiék körében.

A nép nyelvét is itt tanulja meg szeretni, tisztelni (ennek a szeretetnek újabb bizonyítékai az olyan, szabadvers-áhitatú beszédei, mint amelyet az Ady-ünnepségen mondott Nagyváradon). „Mintha sötétkek és azürkék olajcsikok simultak volna egymás mellett a határtalan üveglapon. Az égi kék fokozatosan feketévé sötétült, és idelent, a csillagok alatti mélységben, amelynek az alján szekerünkön imbolyogtunk, nem élt semmi, csupán Józsi hangja, a szavai, amik oly másként hangzottak itt, mint a mi szavaink a városon, ahol nemcsak a lélek, de a lélekkel együtt a nyelv is elszegényedett, torzonborzzá, ápoiatlanná és fésületlenné vált; dudorokkal, sebekkel és hegekkel telidesteli abban a környezetben, amihez mi is tartoztunk... Akikkel mi érintkeztünk, ta-

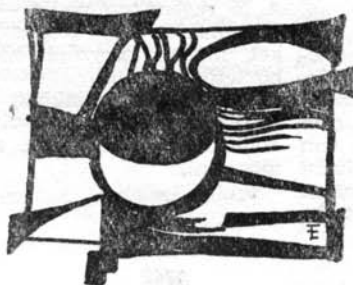
lálkoztunk, mulattunk ebben a városban, nem a nyelv zamatát szomjúhozták, hanem a bécsi vágyképet üldözték, a Habsburgok talmi és időszerűtlen, úri cirádás, arany paszományos pompáját, a »nemzeti ünnepek« díszmagyar színpadi kosztümjeinek csillogásában. Vecsera Mária és a főherceg kétkrajcáros regényét, az udvari bálók agyrémbé illő toalettjeit, Grinzinget, a Prátert, a kabarét, Tisza Istvánt — díszmagyarban —, a Várat — őrségváltáskor —, a térzenét, a Pester Lloydot — a jobbik esetben —, a millenniumi szellemet, a bamba rímek szatócsát, Szabolcska Mihályt és a »Zserbót«...“

Amint ez az idézet is mutatja, Méliusz jó nyelvmesterekre talált, nem sülyedt bele nyelvileg sem a temesvári beamtervilágba; az ironia nyelvi fegyverét éppúgy megtanulta, mint a prédikátoros pátoszt (például: „Szabó Kis Mihályok, tegnap és ma, bocsássatok meg a mi vétkeinknek, mert mi nem tudtuk és ma sem tudjuk, hogy mit cselekszünk!“). A regény egészenek nyelvi szépségét nem takarhatják el az itt-ott barokkosan túlburjánzó mondatok sem (ezekre meg Szemlér Ferenc figyelmeztette a szerzőt), ahol a szabadversszerű expresszionista áradás szőzőnbe, ismétlésekbe csap át.

Ahogy a nyelv példáján láttuk, úgy köti össze a szerző minden vonatkozásban a családi élményt, emléket az országos, sőt európai eseményekkel, távlatokkal, tanulságokkal. Helyenként ezek a tanulságok túlságosan publicisztikusak, s az is előfordul, hogy az extenzív totalitás kedvéért élménykörén túl bővíti a tipológiát (Fanny című fejezet), a regényre azonban az élményes-cselekményes megjelenítés a jellemző. Még romantikus történetet is beépít művébe, mint amilyen a Schmidt főhadnagy „hőstette“, szabadulása a szerb fogságból, de ilyenkor sem az elbeszélés élénkítése, színesítése a célja, hanem a család lélektanítársadalmi analízise: arra kíváncsi, arra figyel, hogyan reagálják le a család tagjai az elmesélteteket. Telitalálat a Temesvárt kivégzett nazarénus és a Jean Jaurés halála közt vont párhuzam (volt ugyan kritikus, aki ezt erőltetettnek vélte), s mesteri a szimbolikussá növelt zárófejezet, Az utolsó vacsora: a pusztulás előszele csap meg belőle. A regény egészenek a megkomponáltsága azt az esztétikai élvezetet váltja ki az olvasóból, amit a család lélekrajzának finomságaiban is érzékelünk.

1969 bizonyára a regény esztendejeként kerül be a romániai magyar irodalom történetébe. Méliusz József könyve, a Város a ködben, nem kevéssel járul hozzá ehhez a megjelöléshez.

Kovács J.

Arany László

A délibábok hőse

Méltóbban és okosabban nem is tisztelgetett volna a magyar könyvkiadás a 125 éve született Arany László emléke előtt, mint klasszikus becsű főművének rangos újradiadásával. Az önmaga kiérdemelte értéket gyarapította és mélyítette el Juhász Ferenc dús képi fantáziával átszőtt előszava. Itt hangzik el a korábbi elítélétekkel, téves nézetekkel vitába, harcba szálló megállapítása az álomban és akaratban egyaránt középszerű Hübele Balázst jellemezve: „Nem fajtánk egyik rossz őstulajdonosságának emberré-teremtett képlete volt ő, de Földünk átlag-emberének átlag-megvalósulása, a mindig mindenütt föllelhető akarnok akaratlanság, a nagyot-akará középszerűség, a mások-által-megvalósított és másokban-megvalósult szent tűz és szent tevékeny lobogás közepes utánzat-vágyakozója.“ A Borsos Miklós tollrajzaival díszített kötetet a híres gyomai Kner-nyomda egyik nagyon szép alkotásaként tartják számon a bibliofilek. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

Ludwik Chmaj

Utak és tévutak
a huszadik század
pedagógiájában

Az elmúlt évtizedekben sokszor mint fantomokkal vitáztunk a polgári neveléstudomány irányzataival, mivel sem kellő tájékozottsággal, sem pedig biztos összehasonlítási alappal nem rendelkeztlünk e polémiákhoz. Ezért tölt be

A két költő, akinek a regénye csaknem egyidőben jelent meg, Székely János és Lászlóffy Aladár. A *Héphaisztosz* terjedelemre több mint háromszorosa a *Soó Péter bánatának*. Ha tíz évvel ezelőtt jelennek meg, az egyikről azt írták volna a bölcsek kritikuskok: „a történelemben menekül“, a másiktól meg: „menekül a történelemből“... Ma már — megadva Kliónak is, Kalliopénak is az illó tiszteletet — nem orozzuk el egyiktől sem a másik jussát. Legkevésbé pedig Eutherpé kegyeltjeinek azt a jogát vitatjuk, hogy Kalliopénak is adózzanak. Ha az egyik költő regényét történelminek, a másikat lélektaninak minősítjük, csak a szerzők feltehető szándékára utalunk, hatásukhoz e minősítéseknek úgyszólván semmi közük. Székely János fejlődés-regényét olvasva, melyben a historikum — mint a modern színpadképben — jelzés és nem díszlet, azt a történelmi borzongást érezzük, amit a Musil *Törlessével* vagy a Thomas Mann *Doktor Faustus*-ával érzékeltethető regénytípus vált ki. Lászlóffy Aladár regényében pedig izgalmasabb a kétezeröttszáz éve elvégzetett-nél az, amit az író — egy az adatoknál is fontosabb hitelesség nevében — hozzáképzelt az így vagy úgy végbement eseményekhez.

Lírikusokról lévén szó, akik regényt írtak, mi sem lenne könnyebb, mint önvalloásokat keresni a műben. Felesleges vállalkozás — minden regény arról szól, aki írta. Mert a legfontosabbról szól. S mi a legfontosabb? Az, amit feltétlen el kell mondani. Mert átélte valaki, vagy mert nem élhette át; mert fél, hogy átélheti, vagy annyira szeretné átélni, hogy lejátssza, nem úgy, mint a színész, hanem úgy, mint a gyermek, aki minden lehet, amit csak el tud képzelni. Az egyik regény gyermekekről szól. A másik — hősökéről. Érdekes, hogy az álmodozó gyermek hőse szeretne lenni, az álmodozó felnőtt pedig — gyermek.

Meg sem kísérelem a *Soó Péter bánatát* és a *Héphaisztoszt* közös nézőpontról szemügyre venni: ilyen közös nézőpont nincs. Az ugyanis, hogy mindkét szerző költő — lírai alkatuk alapvető különbözőségét tekintve — csak az amúgy is szembeszökő eltéréseket, az entitások összehasonlíthatatlanságát nyomatékosítaná. S ráadásul: amikor regényt olvasunk, még ha lírikus írta is — a szerzőnek a próza művészetében való jártasságát firtatjuk. A rossz regénynek nem mentsége, hogy esetleg jó költő írta. A jó regényben pedig — s ez a kettő más-más fokon, módon az — úgyis felismerjük azokat a jegyeket, melyek szerzőjét minden műfajban megkülönböztetik társaitól.

Ezért a továbbiakban külön-külön szólnék a két könyvről, néhány, az olvasmány sugallta gondolat köré csoportosítva azt, amit róluk azonnal el kell mondani.

*

Lászlóffy Aladár a *történelem értelmét* látszik kutatni *Héphaisztosz*-ban*. Nem elírás: valóban arról van szó regényében, hogy van-e a történelemnek értelme — vigyázat, nem célja a szónak finalista jelentésében. A több mint négyszáz lapnyi kérdésre legfennebb feltételes választ adhatunk. Kudarcnak vagy győzelemnek, hősiességnek, áldozatnak éppen annyi értelme van a történelemben, amennyi erkölcsi hasznát látják — a harc kimenetelétől függetlenül — huszonöt vagy kétezereztíz év múlva a múltat mint jelenük előzményét fürkésző nemzedékek. Ez így eléggé didaktikus hangzana. De Lászlóffy regényének nevelő szándéka — ha van, s azt hiszem, van — nagyon etikusan, közvetve, hősei önnevelő erőfeszítésein át érvényesül. Talán nemcsak ezért érezzük, hogy a *Héphaisztosz* — üdítő, fiatalító olvasmány. Az írók sem akkor érezzük a csodálatos időgép kezelőjének, amikor évezredekkel röpit vissza olyan történelmi korbá, mely számunkra inkább legenda, mese: mítosz, mint történelem. Igazi csodát akkor művel, amikor olvasóit — a legblazirtabb irodalmárokat is — tíz-húsz-harminc évvel fiatalítja vissza, a pompás kalandban, pompás hősként dobogó serdülőszívükhöz igazítva Krónosz szigorú óramutatóját, Mert Lászlóffy hősei — hőszok: fiatalok, szépek, bátrak, tehetségesek, sőt gazdagok és hatalmasok is. Méltósággal élnek és méltóságteljesen halnak meg. Tizenkét és tizenhat éves kora közt még a huszadik század embere is ilyennek képzelte a hőst, s ilyennek remélte az életet.

Ennek az élvezettel írt és élvezetes regénynek majd minden lapján azonban a „stramm“ antik férfieszemélynek különös akusztikát ad a modern ember és modern költő Lászlóffy. Államról, kötelességről, nemzedékekről, szabadságról, háborúról elmélkedve Asztakidész, Leonidász vagy Ktesziphon „különös tanok nevében forgatja ki, mikor csak teheti, a spártai törvényt“.

Ha nem tudnók, hogy költő írta a *Héphaisztoszt*, utolsó fejezetét, az epilógusszerű *Mesét* akkor is költeményként olvasnók. Nagylélegzetű mondatai, frappáns kapcsolásai, a szenvedélyesen torlódo képek mélyén a mindig világos, érett gondolat mutatja, milyen is lehetett volna ez a regény, ha íróját éppen lendületes mesélőlkedve s képessége nem készíti gyakran a nyelv anyagának túl nagyvonalú (úgy is mondhatnók: hanyag) kezelésére! A regény tárgyából merítve hasonlatot: a történelmi-régészeti tudás, epikai készség, helyzet- s jellemteremtő erő krózsusi kincseit Lászlóffy Aladár nem foglalta spártai fegyelem méltó keretébe. Ezért annak az olvasónak, aki igényét általában Lászlóffy tehetségéhez és különösen az itt felcsillantott prózaírói lehetőségeihez méri, nem lehet maradéktalan az öröme. A regény sikerének ez nem ártott, s tudjuk, a siker nem árthat Lászlóffy igényességének. Egy operatív kiadói koncepció a kettőt: sikert és igényességet tehetné egymáshoz méltóvá a regény újabb kiadásá-

sürgető hiányt a lengyel egyetem tanár posztumusz műve, amelyben összegyűjtötte, regisztrálta, rendszerezte azokat a pedagógiai szerzőket, munkákat, elméleteket, amelyek a modern nevelési ismeretek körébe tartoznak. Herbert Spencer és Ellen Key pszicho-biológiai pedagógiáján kezdve, a behaviorizmuson, a pszichoanalízisen át jut el az európai munkásmozgalom nevelési-oktatási irányzatáig. A marxista igényű munka alapvető érdeme, az információn túl, az eszmei eligazodás megkönnyítése. (Gondolat, 1969.)

Finn elbeszélők

Eppen tíz évvel a Képes Géza szerkesztette, nagysikerű Finn versek és dalok antológia megjelenése után és néhány klasszikusként értékelt, valamint éppenséggel modern regények nyomában végre a finn novellatermés java is eljutott hozzánk. Korábban A boldogtalan konzervatív című gyűjtemény igyekezett az utóbbi másfél-két évtizedet bemutatni, e mostaninál az ötvenes évek alkotják a határkövet. Így e teljesebb kép ismeretében mondhatjuk el, hogy bár a rövid műfajok nem erősségei a finn prózaíróknak, legalábbis nem a novella maupassant-i vagy csehovi értelmében, mégis eszközei, témái korszerűek és rokonszenves a harcmodora, amellyel egy kis nép fennmaradásáért, irodalmának elismeréséért küzd. A kötetben helyet kapó húsz szerző között a jól ismert klasszikusok mellett, mint amilyen J. Linnankoski, Eino Leino, F. E. Sillanpää, a még köztünk élő derékhad képviselőivel is találkozunk. (Európa Könyvkiadó, 1969.)

* *Lászlóffy Aladár: Héphaisztosz. Irodalmi Könyvkiadó. Bukarest, 1969.*

téka

Heller Agnes

Érték és történelem

A tanulmánygyűjtemény a történetfilozófia, a mindennapi élet, az emberi egyéniség kérdéseit, összefüggéseit vizsgálja filozófiai, irodalmi, szociológiai vagy történeti esszék formájában. Az első rész azokat az írásokat tartalmazza, melyek közvetlenül társadalomelméleti problémákat tárgyalnak, s a marxizmus néhány eddig kevésbé tisztázott vagy leegyszerűsített kérdésének — etika, egyén és közösség, a morális és a társadalmi érték fogalma — elvi megközelítését célozzák. A második ciklus az újkori filozófia történetének egy-egy alakját, gondolatrendszerét vagy kiemelkedő művét értelmező tanulmányokat foglalja magában. A harmadik csoport elsősorban irodalmi tanulmányokat és publicisztikai jellegű írásokat ölel fel, ezek között olvashatunk Shakespeare világnézetéről, Thomas Mann két kisregényéről, Lukács György esztétikájáról, Eatherleynek, az „atombomba-pilótának” sorsáról és Hochhuth színművéről, a lelkiismeret és felelősség korunkban megváltozott lehetőségeiről és következményeiről. (Magvető, 1969.)

A magyar nyelv szövegmutató szótára

A Papp Ferenc szerkesztésében megjelent szövegmutató szótár A Magyar Nyelv Értelmező Szótára 58 323 címszavát közli a szövegek sorrendjében, azaz úgy, hogy a szótárban szokásos módon egymás alatt közölt szavakat nem balról jobbra, hanem jobbról balra állítja betűrendbe. De a szótár forgatója nemcsak a hasonló végű szavakat, a „rímeket“

val, melyben megvalósulna a részletek és az egész értékének egyensúlya, mely egyébként Lászlóffy Aladár esztétikája is: a műves monumentalitás.

*

A Soó Péter bánata* tökéletes mű. A kritikus egyik kezén megszámlálhatja, hányszor írhatott le ilyet életében, ráadásul első regényről. Ezután már csak annyit tehet — egyebet se tesz, amióta kétszer egymás után elolvasta —, hogy figyelmébe ajánlja mindenkinek. S tekintve, hogy a regény megírásától a megjelenésig tizenkét év telt el, felfohászodik: bárcsak nem múlna el újabb évtized, amíg újra kiadják, sőt románul, németül, angolul, franciául is olvasható lesz.

Tudom, nem illik nálunk senkit túldicsérni, mielőtt elérte volna a pátriárkák korát. Szívesebben temetünk, mint dicsérünk. Leghelyesebb megvárni, amíg meghal a szerző, akiről szuperlatívuszokban lehet beszélni. A halott tehetség — klasszikus érték. Az élőkben viszont bármikor csalódhatunk. Ez mind igaz lehet. De gyáva és szűkkeblű az a kritika, saját magát fokozza le az az irodalom, amely nem tudja vagy nem meri — a családos vagy a tévedés kockázatát is vállalva — lelkesen és boldogan (igen, boldogan!) üdvözölni a rendkívüli teljesítményt, s csempülni a silány férce munkát. Körülírások bonyolultan semmitmondó rendszere alakult ki az olyan egyszerű és pontos szavainkat elkerülő, mint: szép, kitűnő, élmény, felhőborító, pocskék. Elnyűttünk a degradáltunk viszont más, ugyancsak egyértelmű fogalmakat, ezért félve — nem a nagyot-, inkább keveset-mondástól — írom le: Székely János kisregénye olyan irodalmi esemény, melynek a kedvéért érdemes, mi több, kötelező elhagyni a járt ösvényeket.

Soó Péter — tükörember. Tükörbe nézni írtózik ugyan: csúnya. Ezért ő maga a tükör: lénye tökéletes mását őrzi ez az ellen-Narcissus, ellentétét és kiegészítőjét, ikertársát, akit túlélt, anélkül, hogy kezet emelt volna rá, aki ő maga, anélkül, hogy vele azonos volna. Előbb azt hisszük, egy többé-kevésbé közönséges testvérpár történetét halljuk, akik közül persze, hogy az a külön, aki meghalt, s nyilvánvalóan az a vétkes, aki él. Tudathasadásos monológ zárja a történetet. De a regény maga is a bánatát elbeszélő Soó Péter monológja, mely véglegesvéig a másiktól, Soó Párról szól, akit Kicsinek becéz, noha felnéz rá. Pált csak Péter emlékeiből ismerjük, az ő szemével látjuk szépnék, az ő fülével halljuk okosnak, az ő csodálatában bátornak. Csak Péternek van szeme, füle, emléke, bánata: valósága. Pált csak Péter ismeri, Péter és senki más. Honnan ismeri? Önmagából, a tükörből.

Képességei érdemén — Pál a gyermekbanda vezére. De Péter a leventeparancsnok, aki „a végrehajtó és szolgálta szerepét vállalta; voltaképpen az

* Székely János: Soó Péter bánata. Ifjúsági Könyvkiadó. Bukarest, 1969.

egyetlen szolgálát a szakaszban, minthogy a többiek tiltakozók és kényszerítettek voltak. Hogyan állhattott és maradhatott volna meg a külön utakon járó, külön, átfogó elképzelések szerint cselekvő Kicsi a szakasz egyetlen szolgálójának szerepében?”

A kettős vezérség értékelése is — bonyolult helyzet, élelméjű, árnyalt értékelés — Pétertől származik. Az alárendeltől, a középvezetőtől, aki vezérségében is legfennebb „végrehajtó és szolga” lehet; a „tiltakozókra és kényszerítettek” oktrojált főnök ő, Kicsitől eltérően, aki a szabadság, a játék csapatainak népszerűség, tekintély érdemén választott vezére! De nem ilyen Janus-arcú-e minden „vezérség”, melyet kénycs erkölcsű, világos fejű ember visel, aggodalmasan lavírozva parancs és hajlandóság között? E „kétértelmű akrobatikához” — ahogyan Soó Péter minősíti helyzetét — valójában egy ember is elég, vagy kettő tesz ki egyet.

A hadak nyomában egyre messzebb terelt fiúk megpróbáltatásai, az éhség, a hideg elszenvedése Péter emlékezetében mint „elfajzott aszkézis” él. Pál életének és halálának vigasztalhatatlan és bűntudatos krónikásként, akárcsak Dr. phil. Serenus Zeitblom, aki minduntalan a saját jelentéktelenségét emlegeti barátja, a szeniális modern Faustus — Adrian Leverkühn történetét írogatva. Péter olyan lelki differenciáltságot, elmebeli finomságot áruul el, amely őt magát is felsőbbrendű lényként mutatja meg. Elbeszélése tárgyának, az elérhetetlen példaképnek nagyobb dicsőségére? Vagy formát találva saját Fölköttes En-jének a szemérmes nem sértő dicsőítésére? Célok, eszmények, akadályok porlanak szét az időben — tünődik Soó Péter — „de maga az erőpróba, az emberi teljesítmény megmarad...”

Teljesítmény? Miféle teljesítményről lehet szó, e háború sodorta kamaszcsapatban, tétlenül s nélkülözve, idegen földön? A *kályha*, Mindenki fázik. De kályhát csinálni a semmiből, legyőzve a tárgyak ostoba ellenállását, hasznos eszközzé szelídítve a haszontalan hulladékot — fölényes leleménnyel — csak Kicsi tud, Kicsi, aki mindig eltalálja a legnagyobb megoldást, mely egyben a legegyszerűbb is. Kicsi ritkán cselekszik, rendszerint cselekedtet, de beavatkozásai a fantáziátlan nehézséghez vagy kapkodáshoz úgy viszonyulnak, mint álombeli másunk elmés szava, ügyes mozdulata nappali valóságunk suta gesztusaihoz. Péter számára Kicsi a megelevenedett, a léttel szinkronba hozott eszrit d'escalier. Kályhaépítése — demiurgoszi teremtet, melynek leírásában Székely János lélegzetelállító bravúrral a homéroszi pajzsvetés történelmi inverziójú replikáját nyújtja; ott a kor kézműves kultúrájának legmagasabb szintjén kovácsolnak fegyvert; itt a félelmetesen fejlett haditechnika pusztítása arra kényszerít egy gyerekbembert, hogy a legkezdetlegesebb módon eszkábáljon össze, védekezésül az elemek ellen, egy olyan eszközt, melynek — a kor műszaki színvonalán — sorozat-előállítására percekbe kerülné... Itt is, ott is az emberi lelemény a hős, „az erőpróba, a teljesítmény”.

Az az éjszaka pedig, az a téli éjszaka a német városka középkori falai közt, a borzalom és a csoda

leli fel egy csoportban (például mulya, pulya, furulya, skatulya), hanem az egyes szavak mellett számkódok formájában a szavakra vonatkozó legfontosabb lexikográfiai ismereteket is (milyen szófaj a szó, milyen a ragtalan vagy -t tárgyragos, -k többesjeles az egyes harmadik birtokos személynag alakja, képzett-e). A szótár értékét növelik a függelékként közölt, a szóvégi hangok, majd a digrammák és trigrammák számát és százalékarányát mutató statisztikai adatok; a szótárból többek közt megtudható, hogy e munkában 2188 -z végű, 499 -oz végű, 324 -zet végű szó van. (Akadémiai Kiadó, 1969.)

Adám Magda

Magyarország és a kisantant a harmincas években

A vaskos monográfia a sokkig „kényes” kérdések közé sorolt problémát: a kisantant kialakulásának körülményeit, célkitűzéseit és Magyarországhoz való viszonyát mutatja be. A magyar és külföldi forrásokra, feldolgozásokra támaszkodó munka azonban nem elégszik meg a kisantant elszigetelt tárgyalásával, hanem azoknak az európai és nemzetközi politikai erőeknek a síkjára helyezi, amelyek végső soron létrejöttét, működésének sikereit és kudarcait is meghatározták. Ugyanakkor választ keres a kérdésre: miért nem sikerült a Duna menti államokat a nemzeti létükre törő hitlerista veszéllyel szemben összefogni. A monográfia hét fejezetében felvázolja nemcsak a Duna menti államok, hanem egész Kelet-Európa két világháború közötti történetét, a náciizmus és a nacionalizmus fokozódó térhódítását, az ezekből fakadó ellentéteket, amelyek végül is a

téka

Harmadik Birodalom túlsúlyához, kizárólagos hegemoniájához vezettek ebben a térségben, és rendkívül veszedelmes helyzetet teremtettek valamennyi kis állam számára. (Akadémiai Kiadó, 1968.)

Sáfáry László

Korforduló

„Az én bánatom az egész világ, az egész világ az én hitem!” — elfelejtett költő üzenté ezt szerelmének, s jól teszi egykori Korunk-szerkesztőnk, Sándor László, hogy feltámasztja a munkácsi Sáfáry Lászlót, aki ifjan pusztult el valahol Kurszknál, s mindössze két kis verskötetet hagyott hátra. A Lendület című 1931-es elsőt azonban Illyés Gyula köszöntötte a Nyugatban, s Méliusz József fedezte fel az Erdélyi Helikonban, hogy ez a költő „öntudatos proletár”. Az 1935-ös Verhovina a kárpátaljai szülőföld problémáit veti fel, s Barta Lajos, Győry Dezső, Vozári Dezső méltatja a versek népdalszerű tisztaságát, mélyen gyökerező hazaiságát. Fábry Zoltán a Korunkban így méltatta: „Sáfáry a tájélményt szociális élménnyé fokozza”. A most újraközölt versek (kiegészítve közel 40 eddig közöletlenel) egy különös paraszti szürrealizmus, eredeti ízű népi avantgardizmus jegyeit viselik, nem véletlenül: ez a friss költészet sarlós-vándorlásokon, népművészeti stúdiókban és munkás szavalókórusokon edzette természetű erejűvé a maga társadalmi mondanóját. (Szépirodalmi Könyvkiadó, 1969.)

éjszakája, a torz jóság és a szép halálé — a kezdete és a vége mindennek. Péter felnőtt lesz, mert Pál meghal. Péter Káin lesz, mert Abel meghal, Abel — akinek ő volt az őrzője... Mint az Úr és mint Jákob, úgy kérdi majd az ikrek édesanyja: hova lett a kedvesebbik gyermek? A testvérek ketten voltak. A túlélő egyedül marad. De úgy, hogy kettős terhet cipel: pótolnia kell az űrt, amit a Másik pusztulása a világban hagyott. Csak a benne tátongó Semmit nem töltheti be — semmi. Emlékből, önvádból, szeretetből, magányból kell naponta újratерemtenie magában azt, aki nincs többé. Amint telik az idő, és sűrűsödik a magány, úgy nő, nemesedik, szépül a halott gyermek az élő felnőttben.

Szilágyi Júlia

Vízaknai boroskanna

TALLOZÁS

Intelligencia-kiáramlás

(Lupta de clasă, 1969. 9.)

Ma az intelligencia, valamint a tudományos és műszaki alkotóképesség összpontosítása néhány országban megy végbe — írja cikkében Valeriu Tudor. Rámutat, hogy számítások szerint közel 130 ország közül 30 csaknem teljesen kezében tartja a világ tudományos erőforrásait. A Föld lakosságának kétharmadát felölelő többi 100 országban alig van a modern civilizáció értelmében felfogott tudományos élet.

A magas képezésű szakemberek kivándorlásának egyik fő áramlata a fejlődő országokból indul ki a fejlett kapitalista államok felé. Az a tény, hogy a tudományos-műszaki erők, az „emberi tőke” a fejlett tőkés országokban koncentrálódnak, lényegesen hozzájárul a fejlődő országok tudományos-műszaki, valamint gazdasági lemaradásának és függőségének fenntartásához, ha nem éppen további fokozásához. A külföldi szakemberek jelenléte távolról sem elenyészt, a nemzeti intellektuális erőikkel kapcsolatos veszteségeket a gazdasági függetlenségükért küzdő országokban. A fiatal államok joggal tekintik ezt a kiáramlást nemzeti vagyonuk fosztogatásának, elmaradottságuk fenntartása egyik sajátos módjának.

A szerző szerint figyelemre méltó jelenség, hogy a szakemberek szétáramlása már kezdi éreztetni hatását a legfejlettebb tőkés országokban is, amelyek évente jelentős számú, magas képzettségű szakembert veszítenek. Igaz, ezek az országok ugyanakkor a fejlődésben levő államokból kapnak szakembereket.

A szellemi tőke áramlásának fő hazaszórvója az Amerikai Egyesült Államok, ahol mindig nagyobb volt a tudósok, mérnökök, kutatók iránti kereslet, mint amennyit belsőleg ki tudtak képezni. Sok európai tudós és mérnök számottevően járult hozzá az amerikai tudomány és technika sikereihez. A háború utáni évtizedekben a katonai jel-

legű és úrkutatásokra fordított óriási beruházás, valamint a tudományos kutatásokon alapuló iparágak rohamos fejlődése nyomán növekszik a kereslet a tudományos képzettségű munkaerő iránt. E fokozódó igényt saját forrásokból nem lehet kielégíteni. Másrészt az Egyesült Államok más fejlett tőkés országokhoz képest jóval kedvezőbb feltételeket és magasabb javadalmazást biztosít. Ezért az Egyesült Államok mágnesként vonzza a nyugat-európai, kanadai, japán és más nemzetiségű szakembereket. Így például 1966-ban Dél-Amerikából 807, Ázsiából és Océániából 2736, Afrikából 129, Európából 3612 tudós és szakember költözött az Egyesült Államokba. T. Y. Mills becslése szerint az 1949—1964-es időszakban 85 000 mérnök, orvos és tudós telepedett le véglegesen az Egyesült Államokban. Ez azt jelenti, hogy ez a vezető kapitalista ország 2—4 milliárd dollárt (ennyibe került volna a megfelelő számú szakember hazai képzése) takarított meg.

1960 és 1970 között 830 000 magas végzettségű műszaki szakemberre van szükség; ennek azonban csupán a felét tudják az Egyesült Államokban képezíteni. 1970-re a jelenlegi közoktatási rendszer a szükségesnél mintegy 20 000-rel kevesebb orvost képes felkészíteni. Arra számítanak, hogy ezt a hiányt majd „import” útján pótolják.

Az Egyesült Államoknak ezt az „intelligencia-éhségét” elsősorban a nyugat-európai országokból kiáramló értelmiségiek enyhítik. Erthető tehát, ha ezeket az országokat nyugtalanítja a szellemi alkotóerők „kivándorlása”. 1962 és 1964 között az egész tőkés Európából 6529 mérnök és tudós települt át Amerikába. Érdekes, hogy a kivándorló szellemi dolgozók között 6—12-szer nagyobb arányt képviselnek a tudományos kutatók. 1961-ben Angliából az Egyesült Államokba vándorolt 198 doktori titulust viselő tudós, 1965-ben már 415 települt át, vagyis minden tizedik angliai doktor. Két számadat is beszédesen szemlélteti, hogy ez mit jelent. Körülbelül 20 000 font sterlingbe kerül egy doktor kiképzése, várható tevékenysége — mint eszme- és ötletforrás — mintegy 250 000 font sterlinget jövedelmezne hazájának.

ENSZ-adatok arról tanúskodnak, hogy az Egyesült Államokban tanuló ázsiai diákoknak több mint 90 százaléka nem tér haza. Így áll elő az a furcsa helyzet, hogy New Yorkban több iráni származású orvos dolgozik, mint egész Iránban. Egyes szerzők szerint az angol orvosok kivándorlása miatt az egész angliai orvoshálózatban nagy űrök keletkeznek,

ha a kórházi szolgálatot nem látnák el indiai orvosok. Ugyanakkor Indiában óriási a hiány magas képzettségű egészségügyi személyzetben, Indiának nagy szüksége van mérnökökre is, de sok műszaki szakember angliai vállalatoknál helyezkedett el. Török és egyiptomi mérnökök, egyetemi tanárok angliai főiskolákon adnak elő: ők pótolják az Egyesült Államokba vándorolt szakembereket.

Az érdekelt országok különböző hazafias felhívásokkal, adminisztratív korlátozásokkal próbálnak gátat vetni ennek az exodusnak. Hogy ezek az intézkedések sikerrel járnak-e, egyelőre nehéz megállapítani.

Victor Iamandi

(*Magazin istoric*, 30.)

Ion Babici, a történelemtudományok doktora politikatörténeti cikkében az egykori liberális párt ügyvezető H-csoportosulásának kiemelkedő személyiségéről, Victor Iamandi antifasiszta tevékenységéről értekezik.

Iamandi 1891-ben született, 1917-ben lépett be a liberális pártba, 1922-ben szerzett első ízben képviselői mandátumot, 1933-tól 1939-ig különféle tisztségeket töltött be a liberális kormányban: a belügyminiszter helyettese, tárcanélküli, majd vallás- és művészetügyi, illetve igazságügyminiszter volt.

„A vezető osztályok álláspontjára helyezkedve, azokkal a kormányokkal egyetemben, amelyeknek tagja volt, közreműködött az ostromállapot és a cenzúra bevezetésében, az RKP vezette demokratikus tömegszervezetek feloszlásában, a haladó sajtó bizonyos orgánumainak felszámolásában” — állapítja meg Babici. Majd rámutat: miközben a Tătărescu vezette liberális kormány (1934—1937) nem hozott komoly intézkedéseket a Vasgárda tevékenységének megakadályozására, s engedékenységet tanúsított a vasgárdistákkal szemben, Iamandi csatlakozott a párton belüli H-csoportosuláshoz, amely szembeszállt a fasisztákkal. Iamandi stratégiáját önellentmondásos belpolitikai állásfoglalása határozta meg. A polgári típusú parlamenti demokrácia hívének vallotta magát, ugyanakkor ellenséges magatartást tanúsított kiváltképpen a kommunizmussal szemben. Külpolitikájában „azok mellé állt, akik a Franciaországhoz és Angliához fűződő hagyományos kapcsolatok fenntartása és erősítése mellett foglaltak állást”. A Vasgárda elleni harcában polgári szövetségeseire tá-

maszkodott, noha a belpolitikai harcok élesedő szakaszában az RKP szélesítette kapcsolatait bizonyos polgári politikai csoportosulásokkal és személyiségekkel.

A cikkíró fontosnak minősíti Iamandi együttműködését Nicolae Titulescuval, Nicolae Lupuval, Grigore Juniannal, Dem. I. Dobrescuval, Grigore Filipescuval, s kiváltképpen Armand Călinescuval. Armand Călinescu belügyminiszteri minőségében írta alá 1938. április 20-án azt a jelentést, amely aztán a fasiszta szervezetek feloszlásához vezetett. A Koronatanács első ülésén (1940. augusztus 30.) ellenezte a bécsi döntés elfogadását.

1940. szeptember 6-án Antonescu és a Vasgárda hatalomra jöttével Romániában bevezették a katonai-fasiszta diktatúrát. Szeptember 23-án háziőrizetbe helyezik Iamandit, majd október 3-án a jilvai börtönbe hurcolják, ahol az emlékeztetés tömegszárítás áldozatául esik.

A gyilkosság politikai háttéréről Babici a következőket írja: „1940 novemberében Romániába érkezett Heinrich Himmler, a Gestapo főnöke. A náci vezér eme kiszállását Iamandi és más, a fasiszta Németországgal szemben ellenséges érzületű politikusok meggyilkolása követi. A Román Kommunista Párt szenvedélyesen leplezte le a jilvai bűntény ihletőit és megszervezőit. A *Moldova roşie* című illegális újság 1941. február 3-i száma kiemelte azt az összefüggést, amely Himmler látogatása és a vasgárdisták atrocitásai között mutatkozott: »Nem feledjük, hogy Himmler 1940. novemberi kétéhetes látogatása után következett a hatvan személyiség lemészárlása Jilván».“

Esztétika és művészet

(*România literară*, 1969. 35.)

Az esztétika és a filozófia, a művészet konkrétuma és a tudományos elvonatkoztatás, általában az elmélet és a gyakorlat közötti viszony kérdésére keresett választ a lap munkatársa, Ion Pascadi, néhány jelentős párizsi esztétával, filozófussal, szociológussal, művészrel folytatott beszélgetése során. Íme néhány íze-lítő a válaszokból.

Étienne Souriau esztéta szerint az esztétika valójában a művészet feletti filozófiai elmélkedés, mely ugyanakkor konkrét jellegű eredetű, különösen, ha olyan tudományok eredményeit használja fel, mint a lélektan, szemléltetés, a nyelv-

tudomány. Hasonlóan nyilatkozott Michel Dufrenne, aki a filozófia és az esztétika kölcsönös összefüggéséről, az esztétika filozófiai orientációjáról beszélt, kiemelve azonban a konkrét műelemzés, az alanyra gyakorolt hatás vizsgálatának szükségességét.

Eltérően vélekedik e kérdésről az egyik legjelentősebb francia művészettörténész és szociológus, Pierre Francastel, aki feleslegesnek tartja az elméletet, s a hagyományos filozófiai esztetikával a tények tanulmányozását szegezi szembe.

Figyelemre méltó Hugo Schöffer szobrász felfogása a művészetről: „A műalkotás ideológiai jelenség... Számomra a művészet nem a tárgyat jelenti, hanem csupán a hatást.”

Michael Butor arról beszél, hogy az irodalom és a képzőművészet szimbiózisa a megszokottól eltérő módon is megvalósítható. Véleményét a Jean Harold képeihez készített újszerű kísérőszövegével próbálta alátámasztani. Alkotása azt bizonyítja, hogy az esztétikai fogalmak rendkívül dinamikusak kell hogy legyenek.

Lucien Goldmann és Roger Garaudy marxista esztéták történeti-szociológiai szempontot igyekeznek érvényesíteni a művészeti jelenség magyarázatában. Az ő nézeteik sem fogadhatóak el fenntartás nélkül, hiszen az általános filozófiai vagy szociológiai kritériumokat nem lehet közvetlenül alkalmazni a műalkotásra. Pascadi nem ért maradéktalanul egyet André Gisellbrecht véleményével sem, aki egyenesen tagadja a marxista esztétika létezését, megfélemlézve mindarról, amit Plehanov, Mehring, Gramsci, Lukács, Dobrogeanu-Gherea és más filozófusok az esztétika terén alkottak.

Cristian Metz szerint, aki a film formanyelvének sajátosságait kutatva, kapcsolatot került a filmesztetikával, a művészet heterogén jellegű, tehát nem lehet átfogni egyetlen szemzőből. Minden mű egyedi szerkezet, de ugyanakkor szintézis eredménye, több rendszer keresztződési pontja. A kutató ezeknek egyikével foglalkozik. De az esztétika, az elmélet szükséges és életképes marad. Nem szabad hát hagynunk, hogy megtévesszenek az elmélettel szemben táplált előítéletek — vonja le a következtetést Pascadi.

Juhász Ferenc, az eposzíró

(Kritika, 1969. 8.)

Diószegi András irodalomkritikus Juhász Ferenc legújabb kötetének (*A szent tűzőzön regéi*) legnagyobb versét, a ti-

zenkétezer soros *Gyermekdalokat* elemzi, s a kompozíció drámai szerkezetében az eposzi forma újszerűségét méltatja. „A költemény ugyan vízió — írja —, amelyben a költő nem megtörtént, hanem megtörténhető eseményt beszél el. Ezt azonban objektívnek fogja fel, s a történet az események valóságos sorrendjében mondja el... A költő így akarja, az ősi népeposzokra emlékeztetően, az extenzív totalitást felölelni. Itt példaképpen említeni lehet a Pancsatantrát és Gilgamest is, de az igazi epikus ihletőt a Juhász világához leginkább közelálló *osztják hőseinek*ben leljük fel. Ezek a népeposzok egy ősalapot tükrösképei, amikor az ember naiv antropologizmusa a társadalmi szerkezet primitív foka révén közvetlenül érvényesült, s így az epikai hőz harca kevesebb áttétellel kapcsolódott a természethez, illetve a természet mitológikus képekbe öltözött erőihez.”

A szóban forgó Juhász-költemény a Föld és az Emberiség atomhalálának látomását adja: a főhősként szereplő Embersárkánygyik otrómbán eltiporja „a tiszta tiszta dalt” sugárzó lemezjátszót, keresztülgázolva a „köre sülve és a köbe sülve” fekvő halotton, az emberiség jelképén. A költő életszerelmét a pusztulás víziójában a kétféle halál — a „Boldog Halál!” és a „Kínhalál!” — megkülönböztetése árulja el: míg az első mint természetes halál az embert a megtisztulás élményével ajándékozhatja meg, az atomhalálban keletkező pusztulás a szörnyű rettenet félelmét kelti, a buta és vak erőknél való kiszolgáltatottság tragédia-élményét. „Ezzel a katarzist nem ismerő költői felfogással függ össze — Diószegi szavai szerint — az eposz »hősének« megformálása is. Ember helyett, mint az antik és a középkori európai művészet is olykor, s főként az állatalakokat emberi tulajdonságokkal szerepeltető népi és primitív művészet: Juhász is egy félig-ember-félig-állat szörnyet választ eposza hőseül, amely nemcsak lejátszza, hanem meg is testesíti a szörnyűt.” Az allegorizálást a tanulmányíró ez esetben brechti típusú realizmusnak tartja, mert ha ez a költői módszer látószög túlhaladott is, Juhász Ferencnek alkalmat ad történelmi valóságunk borzalmas ellentmondásainak feltárására.

A címében is sokatmondó tanulmány (*Tragédia eposzban elbeszélve*) stílustörténetileg a *Halotti Beszéd* ritmikájáig s a kodályi „siratók” dallamos szövegmondásáig vezeti vissza a Juhász-mű eredetét, Pázmány Péter körmondataival talál hasonlóságot, párhuzamot von a költő és

Madách esztétikai öröksége közt, figyelmet „épfőtéglákra“ Vörösmarty romantikájából és Kassák konstrukciójából, s fejtegetéseit azzal végzi, hogy Juhász Ferenc a szocialista lírára jellemző társadalmi elkötelezettség költői tartalmait „az emberiségre háramolható legnagyobb és legszegényesebb tragédia eposzban való elbeszélésével... hallatlan erővel gazdagította, ráirányítva a figyelmet az emberre, aki a kulcsa saját történelmének“.

Lenin és a fizika filozófiai problémái

(Pravda, 1969. 241.)

A cikk szerzője a modern fizika számos filozófiai jellegű kérdésére tér ki. Többek között rövid megjegyzéseket fűz olyan alapfogalmakhoz, mint az anyag, az idő, a tér, az abszolút, a relatív, az ok, az okozat, a törvényszerű, az egyszerű és az összetett. Különösképpen azzal a kérdéssel foglalkozik, hogy Leninnek a *Materializmus és empirio-kritizmus* című művében kifejtett megismerés-elmélete milyen mértékben helytálló ma, a fizikának ebben a viharosan gyors fejlődési szakaszában.

A *Pravda* megállapítja: a modern fizika alapvető vonása, hogy hovatovább mind nagyobb számban jelentkeznek paradoxonok a fizika két különböző területének határfelületén. Ilyenek voltak például a klasszikus mechanikának a mozgásra vonatkozó megállapításai, amelyek kizárták a klasszikus elektrodinamikának ilyen értelmű megállapításait. Ezen ellentmondás feloldásából született a relativitás e.mélete. A kvantummechanika is egy ilyen ellentmondásnak köszönheti létrejöttét, nevezetesen a mikroobjektumok mozgásának korpuszkuláris és ugyanakkor hullám-jellegének.

A cikk ezek mellett számos más példát is idéz, amely azt igazolja, hogy a modern fizikában nincsenek abszolút elvek és abszolút elméletek. Egyszóval a modern fizika e.méleti alapja csak a megismerés dialektikus, lenini módszere lehet. A cikk végül megállapítja, hogy a fizikusok tudatosan vagy ösztönszerűen a dialektika módszereit alkalmazzák kutatásaikban.

A lét filozófusa

(Le Monde 7684.)

Martin Heidegger nyolcvanéves. Ez alkalmat adott az európai kritikának, hogy számba vegye eredményeit, felmér-

je hatását gondolkodásunk alakulására. Ez a hatás, amely főleg közvetett — hányan olvasták a *Sein und Zeit*-ot? —, meglehetősen nagy, s egy időben nevéhez köthették a mai de siècle egyik formáját, az „egzisztencialista életérzést“, amelyhez hozzátartozott Mouloudji szonzonjainak és Jean Genet állítólagos drámáinak élvezete is, lehetőleg némi pederasztiaiával egyetemben. Egy 1945-ös bibliográfiája a Heideggerről szóló munkák számát kb. 820-ban állapította meg. Ma ez a szám meghaladja a 3000-et.

Jean-Michel Palmier cikke a „művelt nagyközönség“ számára foglalja össze Heidegger tevékenységének főbb kérdéseit.

Heidegger 1889. szeptember 26-án született a dél-németországi Messkirchben, a Svábföldnek a Duna felső folyása menti vidékén, amelyet az erőteljes paraszti katolicizmus jellemezett. Az elemi iskolát szülővárosában végezte, később Konstanzban és Freiburgban tanult. Freiburgban végezte teológiai és filozófiai tanulmányait, ott találkozott Edmund Husserl-lel, a fenomenológiai iskola alapítójával, akinek barátja és tanársegédje lett. Husserl befolyása elhatározó hatással volt bölcselőnkre, ezt meg is vallja főműve, a *Lét és idő* Husserlhez írott ajánlásában. A *Sein und Zeit* 1927-ben jelent meg és szerzőjének hamar megszerezte a legnagyobb filozófus címét. A könyv a husserli fenomenológiából indul ki, de kitér az általa felállított szigorú követelmények teljesítése alól. Husserl maga is látta ezt, és *Sein und Zeit*-példányának margójára irt jegyzetei keserű csalódásról árulkodnak.

Heidegger szerint művének szándéka az volt, hogy ösvényt nyisson a gondolatnak, amelyen az a létet a maga igazságában gondolhassa. Így kérdez a lét értelméről: mit gondol a létező a létben? Bevezeti a „hanyatlás“ fogalmát, ami annak a folyamatnak a jelölésére szolgál, amely Platón óta elhanyagoltta velünk az igazságot — a létező javára — állapítja meg Palmier. A lét értelmének kutatásához való visszafordulást Heidegger *Das Sein*-felfogása magyarázza (ezt meglétnék, ittlétnék, létezésnek szokták fordítani). Ez a fogalom az emberi valóságot jelenti, ennek a különleges létezőnek a természetét.

1933-ban Heidegger élete drámai fordulópontra jut. A freiburgi egyetem szenátusa rektornak kéri fel; a filozófus elfogadja és *A német egyetem önkifejezése* címmel megtartja székfoglaló beszédét. Tíz hónap múlva lemond, mert a náciok két általa kinevezett antifasiszta dékán

eltávolítását követelik. A háború végén munkaszolgálatra kötelezték. Vétke azonban vétek marad, nem lett volna szabad Hitlernek hinnie.

Palmier emlékeztet, hogy a *Lét és Idő*, a *Kant és a metafizika problémája* (1929) megírása után Heidegger elhagyta a módszeres kifejtést és a száraz értekező modort, költőkről írt értő és szubtilis tanulmányokat, Hölderlin, Hebbel, Trakl, Mörike, Rilke műveinek rejtett dimenzióit tárta fel. A preszokratikusokról (Hérakleitosz, Parmenidész, Anaximandrosz) írott esszéi is ebben az időben keletkeztek. Némelyek a „két Heideggerről“ beszéltek, de erről természetesen szó sem lehet, a meditáció folyama nem szakadt meg, csak medret változtatott.

Közben Heidegger számára egyre nagyobb fontosságra tett szert Nietzsche életműve: róla szóló előadásait, tanulmányait két kötetbe gyűjtötte össze. Szerinte Nietzscheben érte el csúcspontját és végső formáját a metafizika, és vele be is fejeződik. De az általa felvetett kérdés, az emberiség továbbfejlődésének, a „felsőbbrendű embernek“ a kérdése már a mi időnkhez kapcsolódik, ahhoz a korszakhoz, amelyben az ember kiterjeszti határait az egész Földre. Ez átvezet a heideggeri gondolkodás következő tárgyhöz, a technika elemzéséhez. A technika uralma bolygónkon szerves következménye annak a kultúrának, amelyet Descartes, Leibniz, Hegel, Nietzsche nevével jellemezhetünk. De ez az uralom megsemmisíti a Nyugat önkifejezésének legautentikusabb formáját, a metafizikát. Ezt a tételt a II. világháborút követő években mint-ha maga Heidegger is illusztrálná, írásai ma inkább költemények, mint filozófiai tanulmányok. A *Holzwege* (1950) című kötetet bevezető rövid poéma azokról az erdei utakról beszél, amelyek elvesznek a rengeteg mélyén... Nem az a fontos Heidegger szerint, hogy kijussunk az erdőből, hanem hogy a sűrűbe bocsátkozunk. Ezt tette egész életében Martin Heidegger — zárja méltatását a *Le Monde* cikkírója.

Mi lesz a népi építészettel?

(*Új Írás*, 1969. 9.)

Major Máté, az ismert építész-történész *Népi építészettünk helyzetéről* cím alatt arra a tényre mutat rá, hogy Magyarországon a népi-nemzeti kultúrának milyen nagy tárgyi értékei mennek veszendőbe még mindig. Kiderül, hogy az utolsó három évben „a még védhető népi építészeti alkotások száma“ a felére csök-

kent. Lényegében e „gondok“ tették szükségessé a szakiró gondolatainak figyelemzáró megnyilvánulását.

Az okokat keresve számtalan objektív és szubjektív tényező összejátszására derül fény. Objektív tényező például az a fejlődés a város javára, aminek következtében „a parasztok és pásztorok népe kilép a századok át csaknem változatlan, mondhatni ősközösségi állapotból, és nekilát, hogy jogos részét kivegye a civilizáció általában kétségtelen, és a »nagy-kultúra« gyakran kétséges áldásaiból egyaránt“. Ezen átalakulások következtében a népi művészet alapvető feltételei megszűnnek. Eltűnik a szegénység kényszere, amely létrehozta az anyag- és szerkezet-szerűség, a legkisebb erőfeszítéssel elérhető legnagyobb hatékonyság, s a mindezzel szervesen összefüggő „funkcionális forma“ elvét (mindez analóg a modern építészeti mai elveivel), amikor a parasztnak és a pásztorok kizárólag „a keze ügyébe eső természetes anyagokkal, a mesterség minden fogásának kikapogásával és csodálni való kiérlelésével, meg a szuverén teremtő elfogulatlanságával kell összeszoknia, megszerkeszteni, felépítenie eszközeit, bútorait, épületeit“. Mindez már lejárt. A mai „népművészek“ már jól ellátják magukat a modern javakkal, s ezért nem alkothatnak igazi népi művészetet.

A népi építészeti továbbvitelének egyetlen módja Major Máté szerint annak felszívása és asszimilálása a nagyművészetbe. „Nem formálisan — írja — hanem tanulásában, érzékenységében, okosságában, logikájában, egész szellemében a »nagyművészet« népi-nemzeti karakterének legalábbis sejtetésére.“

A meglévő népi alkotások nem szaporodhatnak, csak fogyhatnak, s ezt kell megakadályozni egy sor szubjektív ok, így a gondatlanság, közömbösség, műveletlenség kiküszöbölésével. Az értékek felismerésére és szerető-féltő gondozására kell nevelni a szülőket és gyermekeket.

Az *Új Írás* a cikk anyagának magyarázatául 14 műmellékletet is közöl a feldőlapon és a laptestben, hűen illusztrálva a szubjektív okok romboló hatását is.

Sajtólevelezők — Amerikában

(*The Saturday Review*, III. 37.)

A mindig tanulságos sajtószociológia egyik ritkábban értékelt jelenségéről — a szerkesztőségekhez az olvasóktól érkező levelekről és szerzőikről — szóló ér-

tekezése bevezetőjében Irving Rosenthal túlzásnak minősíti azt az — ellenőrizhetetlen — számadatot, amely szerint az egyesült államokbeli lapok évenként 8 millió levelet kapnak olvasóiktól. Azt azonban tényként ismeri el, hogy csupán a *The New York Times* a tavaly 40 ezer — közlésre szánt — hozzászólást regisztrált és dolgozott fel (persze, ez az ország legolvasottabb orgánuma).

A felmérések bizonyossága szerint a levelezők döntő többsége középkorú vagy idősebb személy (túlsúlyban a nyugdíjasok; férfiak és nők aránya: 3 az 1-hez). Nagyobb részt magasabb iskolai végzettségűek, műveltek, kitűnően informáltak, és — ami a legfontosabb — közösségi felelősségérzetük magas fokú.

A *The New York Times*nál hat személyt foglalkoztató szerkesztőségi részleg dolgozza fel a beérkező anyagot, amelyről aztán a főszerkesztő és a vezércikké íróit a legnagyobb részletességgel tájékoztatják. Gondos szűrés után kiválógnak néhány jellemzőt, és fontos témát tárgyalót, s azokat a vezércikk szomszédságában közlik. De levélre választ, amely rendszerint udvariassági formulát tartalmaz, mindenki kap. Az elhárítás leggyakoribb módja: elnézést kérő hivatkozás terjedelmi kritériumokra. A legkönnyebb kiszűrni a trágárságok papírra vetésében kiélést kereső pszichopátákat és az önreklámozókat. A grafomániásokat külön kartotékban nyilvántartják. Gyalázkodó hangú levelekre nem válaszolnak, de két évig megőrzik őket; a névtelenekeket azonnal kisejteznek. Néha — alaposan megindokolt esetekben — kezdőbetűkkel aláírtakat közölnek.

Rosenthal a következő adatokat közli az 1968. június 1-étől 1969 május 31-éig előforduló tematikai megoszlásról (a zárójelbe helyezett első szám a *helyesléseket*, a második a *kontra-érvek* százlékát jelzi): vietnami háború (10,68; 89, 32); diáklázadások (42,19; 57,81); négerek polgárjogi mozgalma (34,77; 65,23); úrkutatási program (88,55; 11,45); Biafra segélyezése (88,55; 11,45); az iskolahálózat decentralizálása (38,57; 61,43).

Szabály az, hogy egy évben egy személytől kettőnél több levél nem kerülhet be a lapba. Persze, vannak kivételek, voltak esetek, amikor valaki hatszor is nyilvánosság elé kerülhetett.

Egyik legszenvedélyesebb Idaho állambeli levélírójáról a *The Times* egyszer a következőképpen emlékezett meg — vezércikkben: „Minden sajtótermékben értékesek az olvasók levelei. Tematikai változatosságuk kimeríthetetlen. Kiigazítják a hibákat, s néha újabb hibák for-

rásai. Csak úgy rajzanak bennük az érdekes értesülések. A véleménycseréről soha le nem mondó társadalom szószólói, a levelezők, minden megismerhető felfedeznek. Valaki azt mondta, hogy a londoni *The Times* sajtólevelezői rovata a magas fokú civilizáció mutatója. A sajtólevelezőt a hivatásos újságírótól amatőrsege különbözteti meg. Jó Idaho-ban felfedezni egy hivatásos levélíró, aki mégis amatőr, hiszen nem vár honoráriumot.“

A nyelvművelésről

(*Magyar Nyelvőr*, 1969. 1.)

Nyíri Antal a mai magyar nyelvművelés vezéralakjának, Lőrincze Lajosnak *Nyelvőrségen* című kötetét ismertetve érdekes és tanulságos összefoglaló képet ad a magyar nyelvművelés múltjáról és jelenéről, koronként változó céljairól. „Kazinczy és köre — fejtegeti a recensens — a nyelvújítás hőskorában... mindenáron nyelvünk szókinésbeli gazdagítására törekedett, mégpedig elsősorban a kifinomult stílusjegyek kielégítése céljából... A XIX. század végi nyelvművelés célja a neologizmusok kiirtása volt, ugyanis — mint Lőrincze Lajos mondja — »Valamiféle öncélú nyelvi tisztaság lebegett a szemük előtt...« — E kor stíluszménye a népies volt.“ A két világháború között elhatalmasodott a purizmus, de a fölösleges idegenszerűségek jogosultnak vélt használatára is eléggé felbátorodott. A felszabadulás után a Magyar Tudományos Akadémia Nyelvművelő Bizottsága munkásságának eredményeként s főként Lőrincze Lajos immár két évtizede folyó elméleti és gyakorlati munkássága nyomán a nyelvművelés korszerű tudományos alapokra helyeztetett.

A továbbiakban a szerző a *Nyelvőrségen* Lőrinczét idézi: „A mai nyelvművelés — távlataiban — a nyelvi valóság feltárására, a nyelv életének megismertetésére, a nyelvi változások törvényeinek kifürkészésére, megértésére törekszik. A nyelvi jelenségeket nem önmagukban, hanem felhasználásukban, funkciójukban szemléljük: a régi *helyes*—*helytelen* osztályozás helyett szükség szerint azt kérdezzük, mikor, milyen körülmények között, minek a kifejezésére, milyen stílusárnyalatban jó vagy nem jó egyik vagy másik szavunk, kifejezésünk. Ennek megfelelően a diktatórikus döntést, a fenyegetést a nyelvi nevelés, a meggyőzés módszere váltja fel.“

(Der Spiegel, 1969. 34.)

A német folyóirat munkatársainak Leroi Jones néger drámaíróval készített interjúja jóval meghaladja egy szokványos beszélgetés kereteit. Az 1968—69-es évad fontos mérföldkő a fekete színház történetében. A szakemberek véleménye szerint ebben az évben nőtt ki a gyermekcipőből az amerikai néger dráma. Martin Luther King hívei, az integracionista írók annak idején Ralph Ellisonnak, *A láthatatlan ember* című regény szerzőjének kivételével, nemigen vonták magukra a figyelmet. A nacionalista „Black Power” és „Black Pride” (Fekete hatalom, Fekete büszkeség) művészei viszont egy csapásra sikert arattak. A *Der Spiegel* sem a néger irodalom múltjáról, hanem jelenéről s jövőjéről faggatta Leroi Jones-t, az egyik legismertebb Black Power-író-t, esszéistát, dzsessz-kritikust, a newari Spirit House Movers színház igazgatóját. A „fekete színház királyának” válaszai feltűnően hasonlítanak egy szeparatista Black Power-programnyilatkozathoz.

„Az amerikai néger művész feladata — mondja Leroi Jones —, hogy legjobb tudásával járuljon hozzá Amerika elpusztításához”. A fehér Amerika elleni harc egyik legfontosabb fegyvere a színház, a politikai színház, az agitprop-műsorok, mert rádöbbenik a színészbőrűeket a forradalom szükségességére, felébresztik faji és politikai öntudatukat. Martin Luther Kinggel meghalt a békés integráció gondolata is. A további tennivaló Leroi Jones szerint annak tudatosítása, hogy a négernek nem amerikaiak, hogy más fajhoz és más kultúrszférához tartoznak. Önálló nemzetté csak úgy válhatnak, ha hatalomra, életterre, külön igazságügyi gépezetre, saját intézmé-

nyekre, iskolákra, rendőrségre, egészségügyre tesznek szert.

A négereknek a vérükben van a művészet, a világhírű Sidney Poitier, Louis Armstrong, Eartha Kitt, Sammy Davis, James Baldwin, Arthur Mitchell mégsem igazi néger művészek, inkább amolyan „fehér feketék”, mert a fehérek igényeit, ízlését elégítik ki. Sikereik vesztélyesek: újabb és újabb művészekben ébresztenek vágyat arra, hogy a fehér művészet kiszolgálóivá váljanak. Pedig „az igazi művész egy bizonyos faj kulturális antennája”. André Watts fiatal zongorista Beethovent játszik, Arthur Mitchell a *Hattyúk tavában* táncol, pedig van néger zene és néger tánc. Az igazi művészek, John Coltrane, de még inkább Archie Shepp, vagy a boogaloo-t táncoló James Brown, kevésbé közkedveltek, az amerikai és európai közönség nem veszi komolyan művészetüket, hiszen nem is fogja fel őket, mert csak a fehér művészet hagyományait ismeri. A dzsesszenél sem más a helyzet. A dzsessz néger zene, néger zenészek kellene hozzá. A fehérek rajonganak érte, de nem értik, csak szeretik, mert egzotikus. Watts, Mitchell, Bill Crosby — tehát a fehér művészetre kényszerült néger művészek — léte Leroi Jones szerint a kulturális imperializmust bizonyítja.

Az integráció tana, a békés együttműködés pontatlanul írja körül a lényegét, mert az együttműködés valójában azt jelentené, hogy a négernek hosszú küzdelem árán sem érik el az igazi egyenjogúságot.

Az interjú utolsó részében Leroi Jones kifejti, világosan látja már annak az előjeleit, hogy egész Amerika gondolkodását, művészetét a négernek határozzák majd meg. A fehérek lassanként átveszik a Black Power-eszméket, koncepciót, stílust. A fekete színház addig lesz a fehér színház ihletője, amíg a négernek valóban függetlenné nem válnak, s meg nem teremtik saját gazdasági rendszerüket.

LEVELEK A SZERKESZTŐSÉGHEZ

Gaál Gábor aradi előadásai

Az aradi munkásmozgalom történetének kutatása közben néhány adatra bukkantam, amelyek érdekelhetik Gaál Gábor életművének s a *Korunk* régi tevékenységének kutatóit.

Az *Erdélyi Hírlap* 1929. március 2-i száma 16 soros cikkben jelenti be, hogy Gaál Gábor „író és publicista“, a *Korunk* szerkesztője, március 5-én és 6-án Aradon előadást tart. A három nappal későbbi közlemény megemlíti, hogy „a kitűnő tollú publicista nagy éleslátással boncolgatja a társadalmi problémákat s mint előadó is minden tekintetben megállja helyét“.

Március 6-án a lap Károly Sándor tollából elismerő cikket közöl az előző este az Újságíróklubban „Folyóirat—Kultúra“ címmel szépszámu közönség jelenlétében megtartott előadásról. A cikk rámutat arra, hogy ennek kettős célja volt: a közönséget megismertetni az „új európai gondolkodással“, a másik: propagandát csinálni a magyarlakta vidékek egyetlen „igaz akarású“ világnézeti folyóiratának, a Kolozsvárt megjelenő *Korunk*nak. Az óvatosan, majdnem virágnyelven megfogalmazott cikk nyomán nem vitás, hogy Gaál Gábor ez alkalommal is az általa képviselt marxista-leninista világnézetből indult ki.

A másnapra hirdetett díjmentes nyilvános előadás, melyet Gaál Gábor a Kultúrpalota kistermében „az új európai világnézetről“ szándékozott megtartani, a jelek szerint elmaradt. Az okot nem sikerült tisztázni.

Két hónappal később Gaál Gábor ismét Aradon van. Az Országos Magyar Párti Ellenzékhez közel álló *Erdélyi Hírlap* 1929. május 15-i számában meghirdeti „a *Korunk* világnézeti szemle vitaestélyét“, amelyre aznap a nagy befogadóképességű Iparos Otthonban (ma városi Bábsház) került sor. A vitaest a házasság egyes kérdéseivel foglalkozott, s azon a vitavezető Gaál Gáboron kívül többen is felszóltak.

Arad kapcsolatai a régi *Korunk* szerkesztőségével, sajnos, eddig a helyi kutatást alig érdekelték. Talán e levél — s ez is a célom — felkelti az érdeklődést. Reméljük, hogy az aradi sajtó tervezett monográfiája számára összegyűlő szórványos irattári és sajtóadatokat a *Korunk* egykori olvasói, munkatársai, Gaál Gábor előadásainak hallgatói a vitaest még élő résztvevői kiegészítik emlékezéseikkel.

Arad, 1969. október.

Glück Jenő
tanár

Volt estis — az esti líceumról

Az esti líceumok népszerűsítése az utóbbi években elmaradt. Kérdés, mi indokolja a hallgatást, melynek következtében nem figyeltünk fel egy meggondolkozató jelenségre. Hogy világosabban lássuk a kérdést, vissza kell pillantanunk az esti líceumnak a felszabadulást követő években betöltött hivatására.

Történelmi igazságot szolgáló szerepe vitathatatlan. Célja az volt, hogy az egyes rétegek közötti műveltségbeli különbséget, az átmeneti társadalom talaján szükség-

képpen létező művelődési lehetőségek egyenlőtlenségéből fakadó és megújuló ellentmondást kiegyenlítse, s lehetővé tegye a termelésben közvetlenül részt vevő dolgozók továbbtanulását.

Az esti liceum feladata azonban nem korlátozódott a középiskolai végzettség nyújtására. Egyik célja volt diákjainak egyetemre, technikumra való előkészítése. Evégett kezdtek tanítani például, tizenegy évvel ezelőtt a modern nyelveket és a műszaki rajzot. Az esti liceum tehát a *magasfokú* szakképesítés előiskolája is volt. De csak volt, még akkor is, ha elvben ma is ez a feladata. A megváltozott helyzet bizonyítására szolgálnak a következő adatok, amelyeket az elmúlt tanévben gyűjtöttem a nagyváradi 3-as számú középiskola esti tagozatán.

OSZTÁLY	TANULÓK SZÁMA	ÁTMENŐK SZÁMA	ÁTLAGOS OSZTÁLYZAT	
			(5—6)	(7—10)
IX. a	29	20	14	6
X. a	27	15	15	-
X. c	27	17	13	6
XII. a	28	15	9	5
XII. b	27	23	18	4
XII. c	26	18	8	10
XII. d	29	15	12	3

Ezek a gyenge eredmények érthetők. Az esti liceum tanulói a napi nyolc órai munka után 1—2 óra otthoni tanulási idő alatt képtelenek jobban elsajátítani a tananyagot. Ismereteik nagy részét az óra alatt szerzik. A tanár azonban kénytelen az óra jelentős részét feleltetésre fordítani, ami az esti liceumban — nem véletlenül — sok időt vesz igénybe. Az előadásokat az esti természetes fáradtságot magukban hordozó tanárok tartják az egyáltalán nem friss hallgatók részére. Az esti liceumban végzett diák ismeretei — ilyen alapon — hiányosabbak a nappali középiskola tanulóinak tudásához képest. Emiatt az esti liceumban érettségizetteknek csupán kicsiny része jut felsőbb iskolába. Az iskolaforma tehát — bizonyos fókig — kénytelen lemondani korábbi funkciójáról, vagyis a dolgozók főiskolára történő előkészítéséről. Ez — meglátásom szerint — szerepváltozást jelent. De milyen irányban?

Az ország legtöbb esti liceuma csak reálgazgazzal működik, mivel a cél olyan reál szakú megalapozó felkészültség nyújtása, melyre a főiskolán építeni lehet. És éppen ez az, ami a legtöbb gondot okozza az esti liceum diákjainak. A hallgatók a humán tárgyakkal még csak megbirkóznak valahogy, de a reál tárgyakkal és főleg a matematikával már kevésbé. A reál tárgyakat nem elég csak *tanulgatni*. Azokat alaposan, rendszeresen *meg kell tanulni*. Ez kitartó, állandó, kemény munkát igényel. El kell sajátítani az elméleti anyagot, az alpműveletektől a legbonyolultabb képletig, az ismereteket alkalmazni is tudni kell, ezt azonban állandó gyakorlat, feladatok megoldása nélkül nem lehet elérni. Ilyesmire pedig az estisnek ritkán jut ideje. De ha naponta tanulva lépést is tudna tartani bizonyos mértékig a követelményekkel, előállanak a gyakori hiányzások. A vállalatokban a hó- és évvégi hajrák, sajnos, a legnagyobb erőfeszítések ellenére sem ritkák. Hiába kapja ki később az estis szabadnap formájában a túlórákat, a mulasztottakat teljesen pótolni nem tudja, hiszen nem hallhatta a tanár magyarázatait, a diaktársak feleleteit. Mi következik mindebből? Beszéljenek az adatok.

Az 1968—69-es tanév első félévében az ellenőrző dolgozat alkalmával matematikából a négy tizenkettedik osztály a következő átlagos eredményt érte el: 4,64; 4; 5,0; 4,2. E statisztika alapján azt állíthatnók, hogy esti liceumban nem lehet matematikát tanítani. Erről azonban szó sincs, kell és lehet tanítani, de csak azok számára, akik óhajtnák és bírják. Akiknek azonban más az érdeklődésük, módot kell nyújtani kielégítésére.

Ilyen osztályzatok alapján a továbbtanulási vágyat félig-meddig utópiának nevezhetnők. Különösen akkor, ha figyelembe vesszük, hogy például a „X.a” osztályból 15 megkérdezett közül 14 szeretne továbbtanulni, de közülük sok bukott és egyiknek sem haladja meg az általános osztályzata a hatost.

Az esti liceumok végzettjeinek nagy része ilyen körülmények közt a munkahelyén marad. Feladatát pedig bizonyára a valószínűségszámítás ismerete nélkül is jól elvégezheti. De munkáját a lélektani, jellembeli, személyiségi tényezők döntő módon befolyásolhatják, amelyek kialakulásában különböző kulturális hatások játszanak közre.

Elvben például könnyű a munkások kulturális fejlettségét meghatározni, ha az iskolázottságot vesszük alapul. De ez a mennyiségi vizsgálódás könnyen becsap, mert eltereli figyelmünket a nehezebb, de döntőbb jelentőségű minőségi vizsgálódástól. Az esti líceumban például a humán tárgyak átlagos osztályzata magasabb a reálokénál, minőségileg mégis nagyon gyenge, ha azt elemezzük, hogy az esti líceumból kikerültek humán műveltsége mennyire hiányos. Azt hiszem, nem lehet vita tárgya a vizuális kultúra szükségessége, ha arra gondolunk, hogy a mai ember ismereteinek, műveltségének jó részét képi közvetítés útján szerzi. Szerény tapasztalatom azt mutatja, hogy a végzett diákok nagy része nem jut túl a fényképszerű naturalizmuson. Az auditív műveltséggel, ha lehet, még rosszabbul állunk. Egy tárlat megtekintését az estis mégcsak útba tudja ejteni, és ha teheti, „márcsak azért is” megteszi. Hangversenyre elmenni azonban ideje sincs, még kevesebb a megértés valószínűsége.

Azt mondanám: korunk a reálműveltséget követeli, de más is. Talán valami fontosabbat, amit igazol a munkalélektani kutatások szükségszerű fellendülése. Ez a többlet pedig az *általános műveltség kiszélesítése*. Ennek szükségét látják például az említett nagyváradi esti líceum vezetői is, akik figyelemre méltó erőfeszítéseket tettek a tanulók sokoldalú nevelése végett. Csak néhány példa: a 400 hallgató közül 110-nek van színházberlete, foto-kört alakítottak. Minden jelentős színdarabot vagy filmet közösen néznek meg. Sőt, színjátszó csoportot is hoztak létre.

Remélem, kiderül az írásból, hogy nem akarom az esti líceum céljának tekinteni esztétikát, művészettörténezetet, festők képzését, csupán olyan embereket, akiktől távol áll az érzelmi, morális vagy esztétikai közöny, akik önálló ítéletalkotásra képesek, és tudás, megbízhatóság dolgában megállják a helyüket. Magyarán: számoljunk a valósággal, vagyis azzal, hogy az esti líceum végzettjeinek kis része jut tovább főiskolára. Ebből kiindulva az esti líceumot ne tekintjük elsősorban előkészítő iskolaformának, hanem alapvető célja legyen *a teljesértékű, sokoldalúan művelt, egyenes jellemű, munkaszerető ember képzése*. Úgy is mondhatnók, hogy az előkészítő azaz átmenő jelleg helyett az esti líceumok végcél is nyerjenek: az innen kikerülő érettségizettek valóban érett, gazdagon képzett emberek legyenek, ha a munkahelyükön maradnak is. Az viszont külön kérdés, az esti líceumok ilyen természetű jellegváltozását miként érhetjük el; több humán-tagozat létesítésével-e, a humán és reáltárgyak más csoportosításával-e, avagy egyéb módon. A kérdés fölött mindenesetre gondolkoznunk kell.

Nagyvárad, 1969, október.

Maksai Sándor

HELYREIGAZÍTÁS. Idei 10. számunk 1564. lapján, Balogh Edgár cikkében, sajtóhiba folytán tévesen „szerb” kisebbség szerepel; helyesen „szorb” olvasandó, ez a németországi szláv kisebbség neve.

HŰSÉGÉT KÖSZÖNJÜK ÉS
TÁMOGATÁSÁT KÉRJÜK •
NE FELEJTSEN EL MIELŐBB,
DE LEGKÉSŐBB DECEMBER
30-IG ELŐFIZETNI 1970-RE •
A ROMÁNIAI MAGYAR ÉR-
TELMISÉG KORSZERŰ NÉP-
SZOLGÁLATÁT HIRDETJÜK •
NEMZETISÉGI ÖNISMERET —
ALKOTÓ ROMÁNIAISÁG —
SZOCIALISTA EGYÜTTMUN-
KÁLKODÁS — ÉLŐ HUMA-
NIZMUS TUDÁSANYAGÁVAL
JELENTKEZÜNK HAVONTA

ÁRA 8 LEJ